

A black and white photograph of three men sitting and standing on a large, dark, irregularly shaped rock formation. The rock formation is silhouetted against a light background. The man on the left is sitting and looking towards the right. The man in the middle is sitting and looking towards the right. The man on the right is standing and looking towards the left. The text is overlaid on the rock formation.

MÁRIÁS JÓZSEF

**Az író –
korának
lelkiismerete**

2016

MÁRIÁS JÓZSEF

**Az író – korának
lelkiismerete**

Tanulmányok, recenziók

2016

TARTALOM

I.

„Ide új hit, új erő, új munka kell...”

A hűség, a cselekvés embere

A Virrasztó

„Én mindig a népemnek írtam”

II.

„Az író korának lelkiismerete”

„Az anyanyelv a legmélyebb sorsközösség”

„Mindig tiszta szándékkal tettem, amit tettem”

„Jót cselekedni mindig kötelesség”

III.

(M)ilyen gazdagok vagyunk(?)

„Életműved az igazság tüköre”

Székelzföldi léleképítés

Az írás – közösségi vállalkozás

IV.

Válaszutak – útkeresés térben és időben

A hídverő ajándékai

Nemzet a csillagokban

„Istennek kincses tárháza...”

V.

Az első, ötven év

A fáklyagyújtó

„Hitemet, egyházamat és nemzetemet akartam szolgálni”

Harangkehely

VI.

Egy könyv, és ami mögötte van
Csendes jubileum
Csúry Bálint emlékezete
„Mert hite volt e népnek...”
„...nekem szülőházám...”

VII.

Csoóri Sándor – „a nemzeti önismeret apostola”
1956 Erdélyben
Honismeret – a megtartó erő

Vallomások (zárszó helyett)
Életrajzi adatok

*

A címlapon az egykori Fotofilm archív felvétele a Rozsály szikláról

Szerkesztő: Cseke Gábor

I.

„Ide új hit, új erő és új munka kell...”

*„Ha magunk nem tudjuk magunkat megmenteni,
elvesztünk.”*

Az esszé több mint négyszáz éves hagyománya a magyar irodalomban a XX. században jutott csúcspontra, a társadalmi gondolkodást meghatározó, a közéleti cselekvést befolyásoló erővé. Az értekező próza műfajába tartozó irodalmi igényű alkotás szabad folyást ad a gondolkodásnak, az adott témát áttekinthetőbbé téve veti fel a kor legégetőbb kérdéseit, vélemény- és tudatformáló, állásfoglalásra készítő szándékkal segíti az olvasó tájékozódását.

Ezt tette a maga korában Ady Endre is, kinek publicisztikája életművének szerves részeként emelkedett klasszikus magasságba. Balogh Edgár szerint ezekben az írásokban „a vers és a novella forrásvidéké”-hez jutunk el, bennük „a politikai gondolatok prózája; mindennapi prózája, valóságbelisége” ölt testet. Jelentőségét és értékét jelzi az is, hogy az Akadémiai Kiadó 1955-ben útjára indított Ady Endre összes művei sorozatában tizenegy kötetben, később, más kiadók, újabb kiadásokban tették hozzáférhetővé, újabb s újabb nemzedékek közkincsévé a költő újságcikkeit, esszéit.

A műfaj iránti magas fokú érdeklődés jele az is, hogy a Nap Kiadó 1999 óta *Magyar esszék* címen könyvsorozatban jelenteti meg klasszikusaink – Illyés Gyula, Németh László, Kosztolányi Dezső, Somlyó György, Páskándi Géza... – továbbá jeles kortárs alkotók – a közelmúltban elhunyt Domokos Mátyás, Görömbei András, Olasz Sándor... –, valamint Csoóri Sándor, Kodolányi Gyula, Ágh István, Vasy Géza, Kis Gy. Csaba, Monostori Imre, Márkus Béla... munkáit. Az impozáns sorozat újabb kötetei közt találjuk az Ady Endre alkotásaiból Ferencz Győző által válogatott és szerkesztett kiadványt.(*)

Az olvasót bizonyára elgondolkoztatja, hogy száz év távlatából mit üzenhet, mit mondhat nekünk a maga korához oly sok szállal kötődő publicisztikai alkotás? Erre Ady Endre ad választ azokban az írásaiban, melyekben a maga szerepéről az irodalom s benne az esszéírás értelméről és fontosságáról vall olvasóinak: „a mai magyarság, kultúr-magyarság lelkiismeretének hiszem magam” (*Önéletrajz*); a sajtó missziójának azt tekintette, hogy „korrigálja meg még azt, ami kevés megkorrigálható!... (A sajtó és a parlament); „...jaj volna nékem, ha csakugyan úgy volna, hogy poéta vagyok, s ezzel vége. Nem, nem, s úgy gondolom, s ez az egy éltet, valaki és valami más is volnék, s ha egyéb nem, de emberi és kiváltképpen magyar értelmek és avult értelmi gazdaságok nyugtalanítója, gyújtogatója. (...) Bánom is én: értik-e verseimet, vagy sem, úgyis rettegek, hogy túlságosan és sokan értik, de a nagy dolog az, hogy vagy én voltam a nyugtalanság hozója, vagy ami tudományosabb: énáltalam hörgött föl manapság legnyugtalanítóbban a magyar társadalmat kízó nyugtalanság.” (*Poéta és publikum*); „Én is azokhoz tartozom, akik a harag borának poharát ráköszöntötték egy hitvány generációra. (...) Most vagy soha, annyi bizonyos, most vagy soha el kell válnia, vajon az irodalom tényleg jóslója, előzője minden társadalmi és politikai megújulásnak.” (*Magyar lelkek forradalma*).

Ady Endre valóban a magyarság lelkiismerete volt, a magyarságot kízó kérdések bátor fölvetője, a haladás fékezőinek kérlelhetetlen haragosa, a társadalmi és politikai megújulás, „a forradalom: a teljességes Élet” hirdetője – verseiben és publicisztikájában, esszéiben egyaránt.

Nem véletlen, hogy a kötetet összeállító Ferencz Győző a roppant gazdag életműből zömében azokat az írásokat állította reflektorfénybe, amelyek Ady Endre társadalom-átalakító törekvéseit, elképzeléseit és elvárásait tüzték tollhegyre. S mindjárt az első írásban elénk tárul a XIX. századvégi közállapotból eredő kérdés: „Vajon haladunk-e?” (*Haladunk?...*) De lehet-e ott haladásról beszélni, ahol „egy-egy választás arra vall, hogy annyi képességünk sincs a modern parlamentáris élethez, mint a boxereknek” (*Turáni erkölcsök*), ahol „pár százezer ember kisajátítva tartja az országot” (*Panama és anarchia*), ahol „az új, az igaz nehezen hódít” (*Rodin, Pitrou és a szobrok*), ahol „ötven-száz évvel hátrább ballagunk még a kultúra külsőségeiben is nyugatibb népeknél” (*Kié legyen Budapest?*).

A politikai közállapotokat kíméletlenül ostromozó „új igaz ember, Ady Endre” számos írásában előrevetíti a jövőt is: „Hiszem és vallom, hogy a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon.” (*Válasz Tóth Bélának*); „Ide új hit, új erő és új munka kell...” (*István király országa*). E

nélkül nem szüntethető meg a kilátástalanság, a nincstelenség okozta súlyos társadalmi probléma: a százezres nagyságrendű kivándorlás. Önmagunk elveszejtése nem új keletű kérdés: „A mi atyáink, akik talán így-úgy magyarok lehettek, elfelejtették megcsinálni a magyarságot. Magyarország régen nincs már, ami van, az csak pars negativa, amely avval különbözik a jól megrajzolódott fajtáktól, ami neki nincs.” (*Korrobori*)

Az orvoslás elmaradása még kilátástalanabb helyzetbe sodorhatja az országot. „Ha magunk nem tudjuk magunkat megmenteni, elvesztünk (...) Julián magyarjait elnyeli Amerika, bennünket pedig – Európa.” (*Julián magyarjai*)

Publicisztikai tevékenységének palettájáról nem hiányzik korának súlyos problematikája, a mind akutabbá váló nemzetiségi kérdés. A csaholó hazafiság egyfelől bűnbakot keres a társadalmi gondokra: „Ha baj van, itt vannak a zsidók. Az éhséget, a nyomort s mi minden bűnünket uszítsuk csillapítás okából a zsidókra.” (*A mennyeknek országa*). Másfelől azonban érzéketlen marad az erdélyi románság felől az ország integritását veszélyeztető törekvéseivel szemben. Az Óromániából kiűzött zsidók sorsán töprengve írja, 1900. július 4-én: „Kikergeti egy olyan nép, mely örült hazudozásaival az emberi jogokról belármázza az egész művelt világot. Mely siránkozik magyarországi testvéreinek rabszolga helyzetén. Mely perfid viselkedésével megérdemelné a művelt, liberális államok leszámoló fellépését. Az európai kormányok pedig hallgatnak.” (*Száz bujdosó család*)

A háborús készülődés forgatagában kevesen látják előre annak az országra nézve tragikus végkimenetelét. Ady Endre a Huszadik Század című folyóirat 1912. november-decemberi számában közli – a magyarság előtt évtizedekig elhallgatott, a nyilvánosság elől elzárt, ma is megrázó hatású írását: *S ha Erdélyt elveszik?* Benne hitet tesz Erdély-szeretetről, a hozzá való ragaszkodásáról. „...az európai nemzet-társadalmak legparancsolóbban fejlődéses korszakában Erdély volt: Magyarország. (...) románjai például bibliafordítást magyar fejedelmek által kaptak.” A kisebbségi sorsba jutott magyarság szellemi emberei által megfogalmazott és meghirdetett transzszilvanizmus is meríthetett ebből a váteszi írásból, hisz Ady Endre az első közt fogalmazza meg: „Erdélynek külön lelke van”. Az erdélyi magyart és román két ikergyermeknek nevezi, akiket gyökereiktől fosztana meg „ez az örült militáris világ, melyet ma még a szociáldemokrácia legáncsolni képtelen, diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket.” S amit hozzátessz, az előre vetíti Trianon bizarr, átkos döntését, annak következményét: „Mai barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamaros megvalósulása lehet tüzes vad

álmoknak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. (...) Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelenebb s főképpen otthontalanabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál?” Mi ez, ha nem „Erdély egyetemes nyomorúságá”-nak alig egy évtized múltán történő beteljesülésének jóslata?! Nem egyszeri megérzésről van szó. Ady Endre 1912 áprilisában üdvözlétét küldte a szegedi börtönbe bevonult Octavian Gogának, „a románok nagy költőjé”-nek, „köszöntő szeretetet a nemes harcosnak”, ám két év múlva, 1914 januárjában már felismeri, hogy a „tisztelt barát” nem csupán nemzetiségi jogokért küzd. Fölteszi a kérdést: „szívednek-lelkednek teljes nyugalomával indultál el vezértársaiddal, hogy gyilkos szövetséget kössetek a te néped és az én népem ellen? (...) költő állhat orvgyilkosok közé? (...) Megéri-e egy távoli kiméra, hogy kiszolgáltassátok népeteket és a demokráciát a legalacsonyabb és legbrutálisabb úri uradalomnak?” (*Magyar és román*). 1915-ben már ráébred arra, hogy az „óromantikus Goga Octavian” nemzeti elfogultsága méltatlanná vált arra, hogy vele kezét szorítson. Ekkor írja le nemzeti érzését és elkötelezettségét talán legszebben kifejező gondolatát: „Nem vagyok büszke arra, hogy magyar vagyok, de büszke vagyok, hogy ilyen tébolyító helyzetekben is megsegít a magam letagadhatatlan magyar magyarsága.” (*Levél helyett Gogának*). S még egy gondolat, amely örök tanulságul szolgálhat minden honfitársunknak: „Nem tehetek róla, hogy érdekel, izgat, foglalkoztat a saját magyarságom s a magyarság együttes kínja, problémája, sorsa.” (*Egy bűnös vers*)

Ezekből a sorokból nem a nemzeti elfogultság hangja árad. Az ő víziójában – kora ideológiai áramlataival szemben – már 1905-ben a nacionalizmus alkonya vetül fel. „A nacionalizmus: dühödt hazafiság. De még az sem. A patrióta nevet ugyan sokszor kompromittálták már, de még mindig szentebb fogalom köpenye, hogysen a nacionalizmust fődhesse. A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua nonja az embernek és a társadalomnak, hogy még fogalommá sem kell sűríteni s szót sem keresni hozzá. A közös kultúrában s közös társadalmi munkában álló, becsületes, munkás emberek mind azok. Hazafiak, ha úgy tetszik. (...) a nacionalizmus arra jó mindenekfelett, hogy vele megmámorosított tömeg ne vegye észre, mi hiányzik neki, s mihez van joga.” (*A nacionalizmus alkonya*). A későbbiekben még árnyaltabban fogalmaz: „Ne ordítsuk mindig a hazát, de szeressük, s legyünk számára olyan értékesek, olyan jók, amilyenek csak lehetnek e nagyszerű, világosodó korszakban fejlett kultúremberek.” (*A hazafiság revíziója*). Magyarsága nem jelent számára akadályt más népek, nemzetek megbecsülésének: „a fajgyűlölet gyökereit

is kiirtottam magamból (...) kevesen lehetnek még nálam gyengédebb és szeretőbb érzésűek a magyarországi nemzetiségekhez (...) a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.” (*Vallomás a patriotizmusról*)

Ady Endre írásainak „valóságbelisége”, a kor realitásainak talajából táplálkozó érdeklődése révén megsejtette, érzékelte s már 1902-ben hangot is adott az ország egységét veszélyeztető jeleknek, a majdani trianoni döntés következményeinek. „...A francia sajtónak állandó témája egy nagy birodalom felosztása, amely – nézetünk szerint – mihamar bekövetkezik... (...) Ha csak a jó sors nem segít, ez az ország pár évtized alatt össze fog omlani.” (*István király országa*). Érzékelteti a nemzetiségek bomlasztó politikájában rejlő veszélyeket: „...dalmát testvérünk, dr. Trescica Pavicia osztrák képviselő úr, aki most ott künn Amerikában – így írják az amerikai magyar újságok – szláv szövetséget csinál ellenünk, s Európa veszedelmének hirdet bennünket.” (*Magyarul is tudnak*). Ám azt is látja, hogy nemcsak külső okok vezethetnek az összeomláshoz. „Magyarország elmúlni készül. (...) Csakugyan halálra szánattunk? Sem ok, sem ész nem menthet meg bennünket? Vétkeztünk és életünkkel lakolunk most már?” (*Haldoklunk*)

Ady Endre világképére vetnek fényt azok az – e kötetben is szereplő – írásai, amelyekkel a pályatársak irodalmi munkásságát méltatja: Kosztolányi Dezső, Szini Gyula, Móricz Zsigmond, Lesznai Anna, Kaffka Margit, Jászi Oszkár, Krúdy Gyula, Tersánszky Józsi Jenő, Ignotus Pál alkotásainak, a bennük levő gondolat- és érzésvilágnak jövőt formáló erőt tulajdonít: „Az új, elátkozott (ráadásul nem is mindig politikai programmal dolgozó) magyar irodalom: valószínű előfutárja Magyarország megkésett, de most már nem sokáig halasztható, szociális átalakulásának.” (*Irodalmi háborgás és szocializmus*). Úgy érzi, hogy a századelő irodalmi élete válaszút előtt áll: „Most vagy soha, annyi bizonyos, most vagy soha el kell válnia, vajon az irodalom tényleg jóslója, előzője minden társadalmi és politikai megújulásnak?” (*Magyar lelkek forradalma*). Ő ennek a törekvésnek volt megingathatatlan, tántoríthatatlan, következetes harcosa, vezéralakja.

A kötet esszéinek, publicisztikai írásainak központi vezéreszméjeként lebeg előttünk az alábbi mondat, amely jellegként is odaírható a kötet fölé: „Tanítsuk meg látni és gondolkozni e keserves, elátkozott ország mártírmillióit.” (*A világosság lobogója alatt*). Ez az az időtlen buzdítás, amely a későbbi korokban és ma is követendő mindazok számára, akik az ország, a nemzet javáért, jövőjéért küzdenek. Ugyanígy vállalhatjuk s vállalnunk kell Ady Endre politikai testamentumként aposztrofálható szavait: „Ment-

sük meg a magyar népet – hasonlóan minden magyarországi népet! Népek joga, népek szövetezése jöjjön! Demokrácia jöjjön, a demokráciában bízom. (...) Igaz emberség szálljon vissza a földre!” (*Üdvözet az Országos Polgári Radikális Párt kongresszusához*)

Mai feladataink, az előttünk álló akadályok leküzdése sikeréhez mi is elmondhatjuk: ide új hit, új erő, új munka kell! Ady Endre – s e kötet – száz év távlatából nyújt számunkra buzdítást, elszánást a magunk céljai eléréséhez, megvalósításához.

A kötetet bő jegyzetanyag teljesíti ki, segít hozzá az írások megértéséhez, utal azok keletkezési körülményeire, értelmezi a politikai, művelődéstörténeti és egyéb utalásokat.

(*) *Ady Endre: A világosság lobogója alatt. Magyar esszék sorozat Válogatta és szerkesztette, valamint a jegyzeteket Vezér Erzsébet munkájának felhasználásával összeállította Ferencz Győző. Nap Kiadó 2012*

A hűség, a cselekvés embere

Kós Károly arca publicisztikája tükrében

„Benned, ha szólalsz, Erdély lelke szólal –
Lelke a voltnak, az időtelennek –
Hangodat hallva: kürtöt hallok olykor,
Mely nekem is még életről izenget.”
(Tompai László: Őszi üdvözlés)

Amikor kezünkbe vesszük az életmű újabb szegmensét elénk táró vaskos kötetet(*), a jeligének választott – a székelyudvarhelyi tusculanumában élő költő – verssorainál tömörebb, jellemzőbb, a Kós Károly alkotásaira egészében is érvényes megfogalmazást aligha írhatnánk róla. Közéleti, irodalomszervezői, művészi és irodalmi tevékenységében tetten érhető törekvés legközvetlenebbül a publicisztikájában ölt testet, nyer teret.

Ez a kötet is jelzi a Kós Károly iránti felfokozott érdeklődést, azt az odafigyelést, amely korántsem csak a lankadatlan és mindig céltudatos munkás élet feltárását, a rendkívül gazdag és változatos életmű számbavételét szolgálja. Belőle a klasszikus magasságokba emelkedett alkotó máig ható, érvényes üzenetei és tanulságai sugároznak felénk. „Szellemi örökségének elmélyültebb megismeréséhez és mindennapi életünkben való gyakorlati alkalmazásához – olvashatjuk a *Bevezető gondolatok* soraiban – újabb lehetőséget nyújthat, és megbízható támpontokat adhat publicisztikájának gyűjteményes kötete.”

Az utóbbi húsz-huszonöt évben művei újra közkézre kerülnek az életmű tudományos feldolgozása és számbavétele is új lendületet nyert.

Az erdélyi művelődéstörténet kiváló ismerője, Sas Péter – a Kós Károly Díj kitüntetéttje (2007) – rendkívül sokat tett azért, hogy az alkotó és munkássága elnyerje méltó helyét a magyar szellemi élet panteonjában, életpéldája, tanítása, cselekedetei igazi tájékozódó pontjaivá váljanak a mai és elkövetkező nemzedékeknek. Igazolásképpen említsük, soroljuk elő a Kós Károlyról írott, illetve az ő életművének új s új térreumát elénk táró, általa szerkesztett kötetait: *A politikus Kós Károly* (Pro Kalotaszeg,

2002), *Kós Károly levelezése* (Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003), *Kós Károly művészete* (Noran Kiadó, 2004), *Kós Károly, a hűség embere* (Lucidus Kiadó, 2008), *Kós Károly, a könyvművész* (Holnap Kiadó, 2009), *Kós Károly képeskönyv* (Pallas–Akadémia, 2009).

Kós Károly vallomásos író, köteteiről maga ad, jelöl ki megközelítési, értelmezési tájékozódási pontokat. Erdély szülötte, aki soha nem tudott elszakadni tőle, sorsvállalása mindig tudatos, határozott alapokra épült. Miként ír erről *Az én világom* című írásában, 1909-ben? „Napkeletről jöttem a nagy hegyek, zúgó fenyvesek és kis faluk világából, ahol még álmodnak a szűkszájú kemény magyarok csudás álmokat, ahol még mesélnek fehérhajú vén nótafák nagy régi időkről, elmúlt világról, elporladt emberekről (...) Ott, Erdélyországban.” Joggal nevezhetjük Őt a hűség emberének, kinek minden szava, minden megnyilatkozása, minden szívdobbanása Erdély múltjáról, jelenéről és jövőjéről vall. Honnan merítette ehhez az erőt, miből táplálkozott a rendíthetetlen, kitartó elszántság, miből gyökerezett munkásságának vezérelve? A Benkő Samuval folytatott beszélgetésben maga vall erről: „...én az életet világéletemben nagyon reálisan néztem. És innen a földről néztem, a szülőföldről. Azt is tudtam, hogy az élet nem áll meg. A nép, az itt él tovább és szüksége van az értelmes beszédre, a vele törődő okos szóra. Nekem életprogramom volt, hogy innen nem tágitok.” („*A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*”, 1978)

Tájékozódás – alapozás

„...akartunk élni, akarunk dolgozni, akarunk kultúrát. Akarunk művészetet: élő, szerves, nélkülözhetetlent, olyant, ami a miénk. Amiben a mi lelkünk fürdik meg, hogy megújuljon, hogy erőssé, erősebbé legyen.”

Publicisztikájának első „csokra” a nagy szerepre – a két világháború közti Erdély társadalmi, művelődési, irodalmi élete szolgálatára – való felkészülés jegyében született írásokat öleli fel, a Budapestről hazatéréséig terjedő időszakról nyújt számunkra hiteles jelzéseket.

A kiindulópont: az Erdély múltja iránti érdeklődés megalapozása a kolozsvári Református Kollégiumban, a tájhaza bebarangolása és népi művészet értékeinek felfedezése. A közvetlen, személyes élmény mélyen elraktározódik benne, életre szóló kötődés alapjául szolgál. Építész hivatá-

sának kikristályosodásához a Németh László által megfogalmazott paradigma – „a megismerés: megértés, a megértés: szeretet” – vezette el, e révén jutott el arra a felismerésre, miszerint „van tehát a mi szegény magyar népünknek művészete, amely csak az övé, amelyet ő alakított, formált és szűrt át a maga turáni lelkén olyanná, amilyen ma” (*Nemzeti művészet*). Ezt a művészetet Kalotaszeg tárgyi emlékeiben – építészetében, népművészetében – fedezi fel, annak lesz szószólója. A kör itt korántsem zárul be: kitágul, magába öleli Erdély más tájegységeit is. Az *Erdélyben keressük!* című tanulmányában a nemzeti művészet gyökereit keresi és tárja fel, s hittelt vallja: „...keressük Erdélyben, Erdélyben keressük a jövő nemzeti művészetét!” Erre kell épülnie a modern magyar építészetnek, a magyar művészetnek. Nem öncélúan, nem a múltba zárkózás szándékával, hanem a világban érvényesülő folyamatokkal szoros egységben, hisz a kettő nem zárja ki egymást: „ez a modern művészet magyar is kell legyen”. Az indoklás a hajdani vészjelzés lármafajaként inti kora társadalmát: „Mi kis nemzet vagyunk, rokontalan és elhagyatott. Körülöttünk ellenséges, földünkre éhes népek tülekednek. Fennmaradásunkat nyers erőnk nem biztosíthatja, csak kultúránk értéke. Csak nemzeti kultúránk fajsúlya. Nemzeti kultúránk csonka nemzeti művészet nélkül.” (*Modern művészet*). E gondolat vezérli Nemzeti művészetünk című tanulmánya írásakor is. Az angol Ruskin példájából ihletődve buzdítja kortársait: „Ne keressünk idegen földön idegen művészetet, hanem a magunkét fejlesszük tovább az új idők új szellemében. (...) ...e modern művészi törekvésekben különösen a kis nemzetek találták meg fajiságuk hatalmas védőfegyverét. (...) ...nemzetünknek szüksége van arra, hogy maga képeire formált művészettel dokumentálhassa a világnak kulturális önállóságát és érettségét.” Erdély építőművészetének megismerése, tanulmányozása vezette arra a felismerésre, miszerint „az igazság, amire Erdély beszélőkövei tanítanak, az, hogy a román, szász és magyar templomok igazi típusai sokkalta közelebbi rokonok egymással, mint a világ bármilyen más templomtípusával. Ezt mesélik ezek a kövek, akikbe lelket lehelt Erdély háromfajtájú, de közös sorsú népe.” (*Beszélnek Erdély kövei is*)

Három faj, közös sors – ez a múlt. De milyen a jövő? Kós Károlyt mélyen foglalkoztatta e kérdés, hisz erdélyi vándorlásai során lépten-nyomon megtapasztalhatta: korántsem felhőtlen Erdély fölött az ég. Az 1911. szeptember 4-én datált, s a Budapesti Hírlapban közölt írás – *Levél a balázsfalvi gyűlésről* – hasztalan igyekszik felrázni a magyar közvéleményt a ránk leselkedő veszélyre. Az ott összegyűlt többezres román tömeg nemzetgyűlése Kós Károly számára azt jelentette, hogy „a vagyoniilag,

társadalmilag, sőt kultúrilag is szervezett oláh társadalom Erdélyben készen van. Ez a társadalom tisztában van erejével, céljaival, ez a társadalom fegyelmezett, fanatikus és – idealista. Ez a társadalom: nemzet. (...) ...a zárt sorokban, egységes vezetés alatt és öntudatosan előnyomuló oláhsággal szemben az erdélyi elszegényedett, fáradt és reményvesztett magyar társadalom lépésről lépésre, lassan, de folytonosan kénytelen visszavonulni minden téren”. Különösen fájdalmas, hogy a „szabaddá vált” magyar föld mind-mind az ő kezükbe kerül. Ez utóbbi gond és jövőbeni veszedelem a témája az *Oláhok Erdélyben, Gyéres és Kolozsvár között* című írásoknak is – megannyi lármafa, melynek jelzőfénye kihuny a budapesti közöny és vakság miatt.

A korszak harmadik témakörét Kalotaszeg alkotja. Az a Kalotaszeg, mely – beszédes példa rá *A körösfői templom tornya, A nagypetri református templom, Két kalotaszegi kapu, Magyar ruházat* című írás – feltárja előtte csodálatos építészeti, népművészeti emlékeit... és nemcsak azt. „Az oláhság évszázadok óta szíjas kitartással szorítja összebb-összebb a magyarság gyűrűjét, sőt mint ék tolódik néhol élő testébe.” (*Kalotaszeg*) A hanyatlás jelei láttán programot hirdet: „Azt akarjuk..., Menteni akarjuk..., Harcolni akarunk...” Mindezt hogyan és miért? „Egyetlen fegyverünk a mi erős, magyar hitünk. Egyetlen politikánk, hogy nem politizálunk. Egyetlen akaratunk, hogy magyarok, kalotaszegiek akarunk maradni.” Ezt szolgálja a *Kalotaszeg* című lap megindítása, ezt szolgálják az abban közölt írások, ezt szolgálták politikai kezdeményezései: az Erdélyi Néppárt megalakítása.

„Én kiáltó szó vagyok a pusztában!”

„Dolgoznunk kell, ha élni akarunk,
és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”

Az impériumváltozás új történelmi helyzetet teremt az erdélyi magyarság előtt. Sokakban, százezrekben merül fel a gondolat: menni vagy maradni? Sorshelyzetünk lehangoló képét vetítik elénk a Végvári-versek jeremiádszerű jajkiáltásai. Tudjuk: Kós Károly a maradók oldalán állt, maga mögött hagyta az ígéretes budapesti egyetemi katedrát, mert úgy érezte: „Erdélyben nagyobb szükség lesz reám”. Ellene volt az erdélyi középosztályt magával sodró passzivitásnak, ellene a tömeges kitelepülésnek. Az új történelmi helyzetben is a cselekvés programját hirdette: „Itt állunk. Szegényen, tévedten, sötétben, földre sújtottan. Szétszórva a zivatartól. De

akarunk élni, akarunk dolgozni, akarunk kultúrát. Akarunk művészetet: élő, szerves, nélkülözhetetlent, olyant, ami a miénk. Amiben a mi lelkünk fürdik meg, hogy megújuljon, hogy erőssé, erősebbé legyen.” (*Magyar képzőművészet Erdélyben*) Ez a szándék, ez a törekvés testesül meg – immár a képzőművészet határain túl – a Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal együtt kiadott, az egész erdélyi magyarságot cselekvésre szólító *Kiáltó Szó* című röpiratban.

Az alcímben megidézett, János evangéliumából idézett gondolatból fakadó írás első része helyzetfelmérés: „Valahol aláírtak valamit, valahol megalkudtak valamit, valahol elosztottak valamit, valahol egy nyitott ajtót becsaptak, hogy legyen zárva mindörökre. (...) Régi zászlónk összetépve, fegyverünk csorba – lelkünkön bilincs. De tudom: talpra kell állanunk mégis. De tudom: újra kell kezdenünk az izzadságos, nehéz munkát. Tudom: vágni fogjuk kemény, vad sziklába az utat, melyben egy kemény, régi nép lép majd velünk és utánunk újra csak felfelé.” A várakozás idejének vége: „...az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége, és a sírásnak is.” Szembe kell nézni a keserű valósággal: „Le kell vonnunk a tanulságot, szembe kell néznünk a kérlelhetetlen rideg valósággal, és nem szabad ámítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.” Mi az alap, amire támaszkodni lehet? „Kétmillió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat, amelynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi egyfelől akaratunk és erőnk, másfelől Románia józan belátása. (...) Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániának: mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának, nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni.” Akkor, a gyulafehérvári határozatok fényében, ez nem volt utópia, azon frissiben nem számolhatott azzal, hogy a nemzetiségi jogok megadására, biztosítására utaló 6. paragrafus soha nem vált követendő törvénné a kezdettől beolvasztásra törekvő Romániában.

Kós Károly a cselekvő politizálás elősegítésére lépett a Kolozsváron megindult *Vasárnap* vezérpublicistái sorába. *Ars poeticá*-ja példamutató irányt és tartalmat fogalmaz meg: „Nemesítő, felvilágosító, erősítő, igazságért bátran harcoló munka ez a mi munkánk, amit nem befolyásol semmi, csak a tiszta meggyőződés. Nem korlátoz semmi, csak az igaz lelkiismeret. Nem buzdít semmi, csak az a hit, hogy a ránk szakadt hivatás kötelességének ébredtünk a tudatára.” (*Jószívű jó ember, kapumon bejöhetsz*)

Elemző tanulmányok, napi eseményekhez kötődő reagálások hosszú sora szólít az összefogás szükségességére: „Meg kell ismernünk egymást újra, Erdély kiszakadt, elárvelt, dolgozó magyarsága. Szólítsuk meg egymást mi, akiket a sorsítélet a világ nagy perében ez alkalommal elmarasztalt.” (*Tanulságok*) Sőt, ennél is tovább, hogy szervezeten léphessünk fel jogaink kiharcolása, védelme érdekében: „Össze kell fogunk, a népben rejlő minden erőt tömörítenünk, különben elpusztulunk egyen-egyen, mint emberek és összességünkben, mint nemzet. (...) ...a magyar népnek ki kell verekednie és el kell fogadni az új államéletben azt a helyet, amelyhez joga van, s amelynek kiharcolása nélkül pusztulás fenyegeti.” (*Népmozgalmak Erdélyben*) Ennek a gondolatnak a jegyében üdvözli a kolozsvári zászlóbontást, az Erdélyi Magyar Néppárt megalakulását, hisz „elég volt már a hallgatásból, elég a semmittevésből, elég a néma várakozásból, elég a sírásból és panaszkodásból, elég az álmodozásból és a sültgalamb várásából.” (*Zászlót bontott Kolozsvár*) A buzdítás határozott, kemény hangja intő jel kortársai előtt: „...nemcsak jogunk, de kötelességünk is az, hogy magunk határozzunk sorsunk, jövőnk fölül és a magunk akarata legyen az egyetlen akarata, az egyetlen vezetője, az egyetlen parancsolója Erdély dolgozó magyar népének”. (*Vigyázzunk, magyar testvérek!*) A romániai választási kampányban egyetlen cél lebeghet előttük: „a Romániához csatolt magyarság életlehetőségeinek kiküzdése”. (*Erdély és a választások*) Ám csakhamar rá kellett jönnie: „Nem kellünk a Regátnak!” Abban reménykedik, hogy Erdély három nemzetisége – a közös sors talaján – egymásra talál. Kós Károly még ekkor is rendületlenül hisz abban, hogy a regáti politika hegemonizáló, beolvasztó szándékával szemben Erdély népeinek külön, sajátos úton kell járnia: „...itt, ezen a földön minden nemzet, aki itt él, kapja meg a maga belső életének szabadságát, fejlődési lehetőségét”. (*Erdély számadása*) Ennek egyetlen lehetséges útja és kerete „az autonóm nemzetek által alkotott autonóm Erdély!” (*Erdélyi politika*)

E gyümölcsöző két év alatt is odafigyel a művészeti élet, az építészeti örökség védelmére és őrzésére. E téren is konkrét elemzésre építi mondanivalóját, sejtetni engedi, hogy az erdélyi magyarság magára találása, kitörési iránya a művészeti élet fellendítésén át vezet. Ez az a terület, amelyen a politikai csatározásoktól megcsömörlött publicista a későbbiekben rendkívül nagyot alkot. Főlemeli szavát az erélyi magyar iskolák elsorvasztását célzó kormányzati intézkedésekkel szemben. Az Autonóm magyar iskolát! című írásában a hatalom fejére olvassa a Gyulafehérváron tett ígéretet: „A gyulafehérvári határozatok, a békekötés és a kisebbségi

külön egyezmény azt a jogot adták a magyarságnak, mint nemzeti kisebbségnek, hogy magyar iskolákat tarthasson fenn és kötelezte az államot, hogy ezeket az iskolákat a magyarság számaránya szerint segítse.” De nemcsak erről van szó. „...mi nemcsak az iskola tanítási nyelvében, de szellemében is biztosítva akarjuk tudni azt, hogy a magyarság kultúrájának legyen a megőrzője, nevelője fejlesztője”. Ez pedig, szögezi le, csak egy módon valósítható meg: „törvényben is biztosított autonóm magyar iskolával”.

Ez időszakban, 1921–22-ben is szót ejt a veszélyeztetett építészeti örökségek megvédéséről, jelesen a magyarbikali és magyarvistai református templomokról, elismeréssel ír Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának első kötetéről...

A továbbiakban, az elkövetkező közel negyedszázadban a kultúrateremtés, az irodalmi és művészeti élet lesz az az ösvény, amelyen képességeit a kisebbségi életre kárhoztatott erdélyi magyar kisebbség szolgálatába állítja. Tisztában van azzal, hogy ez az út milyen nehézségeket támaszt a rátérő szolgálattevő előtt, mégsem riad vissza: „...válni fogjuk kemény, vad sziklába az új utat, melyen egy kemény, régi nép lép majd velünk és utánunk újra csak felfelé.” (*Tíz linóleummetszet margójára*)

Az irodalom, a művészetek szolgálatában

„...szükségünk van a művészetre, szükségünk van a művészi munkára, mint ahogy szükségünk van a kultúra más terméseiére is. És mert szükségünk van rá: meg kell teremteniünk.”

A *Guild of Handicraft* című írásában meghirdetett program szellemében kibontakozó publicisztikai munkássága egyik kimagasló területe az irodalom szolgálata, az irodalomé, amelynek, leszakadva a Budapest-centrikus léttől, a maga lábára kell állnia. Az irodalommal szembeni elvárása rendkívül magasra emelte a lécet: „Az író tudjon ne csak írni, de tudjon igazat írni. Az író ne papirost írjon tele – írói készséggel, hanem igazságot a szíve vérével. Ha regényt ír, az művészet legyen és ne konjunktúra mesterkedés.” (*Néhány szó a fiatal írók valóság-irodalmához*)

Az irodalomszervező Kós Károly főműve – a Kádár Imrével, Ligeti Ernővel, Nyirő Józseffel, Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal közösen létrehozott – *Erdélyi Szépmíves Céh* betéti társaság, amely működése húsz

éve alatt 166 művet jelentetett meg, megteremtve általa az erdélyi magyar irodalmat. Az 1924-ben kiadott felhívásukban utalnak arra, hogy „tartalomban csak értékeset és jót, küldőben csak szépet és művészt” nyújtanak, bizonyítva azt, hogy „lehet és tudunk Erdélyben is és ma is igazi irodalmat megfelelő művészi formában adni.” (*Erdélyi Szépmíves Céh*) Két év múltán, azonos című írásában, részletesebben kifejti a kiadó célját, célkitűzéseit, tudatosítva, hogy az önálló kultúréletre berendezkedő erdélyi magyarságnak az irodalom jelentette az egyik kitörési lehetőségét, az irodalomét, amely „nemzeti nyelvünknek, nemzeti kultúránknak, tehát nemzeti öntudatunknak az iskolán kívül és azon túl szinte egyetlen védelmi és építő eszköze, nemzeti életlehetőségünk főpillére.”

Ennek szolgálatára szólítják munkára az erdélyi írástudókat az írásművészet szabadságának és védelmezésének a szolgálatára. Az ESzC lényegét meghatározó definíciója: „...szabad szellemi munkások önkéntes, csupán a különleges viszonyok által megokolt munkaközösségének társulása azzal a magyar közönséggel, mely hinni tud az erdélyi írásművészetnek komolyságában és bízik íróink eredményesen termelő munkájában.” Ugyanez írásában ad hírt arról, hogy „a jövő 1927. esztendőben megindítjuk a Céh kiadásában kéthavi folyóiratunkat »Erdélyi Helikon« címen, Kisbán Miklós és Áprily Lajos szerkesztésében. Minden politikai és világnézeti korlátoktól mentes, pusztán a tiszta irodalmat és művészeteket, a szabad és igaz kritikát szolgáló komoly, mindentől és mindenkitől független fórumot akarunk vele teremteni...”

E két fórumhoz kötődik az erdélyi gondolat, a transzszilván irodalmi áramlat. Bölcsője a század elejére nyúlik vissza. Kós Károly már 1911-ben megalapított *Kalotaszeg* című képes hetilapot is „a transzilvanizmus érdekében és a haladó erdélyi öntudat ápolása” végett hozta létre. Ennek jegyében születtek az *Erdély kövei* (1922) és az *Erdély* (1929) című, linómetszetekkel gazdagon illusztrált könyvei, a *Varjú-nemzetség* (1925) című regénye, a *Budai Nagy Antal* (1936) című színjátéka és több más alkotása. Az erdélyi gondolat kikristályosodásának bizonyosságáról olvashatunk az alábbiakban: „...ez nem más, mint az a másíthatatlan valóság, mely Erdélyt zárt földrajzi egységgé tette: az a népi és kulturális egymásrahatás, mely ezen a zárt területen az idők folyamán egymásra hatott, és az az ezeresztendős história, mely külön való és más volt, mint az Erdélyen kívüli népek és területek históriája, amely a maga különvalóságával örök időkre és kitörölhetetlenül véste bele magát minden erdélyi ember lelkébe. Ez a külön való föld, ez a külön való história tette külön erdélyivé a mi gondolkodásunkat, pszichénket és lehet ez jó, avagy rossz, lehet ez előny,

avagy akadályozó teher rajtunk, mi mások nem lehetünk, és amit csinálunk, az más nem lehet, mint amilyen.” (*Erdélyi gondolat*)

Az ESzC igazi erdélyi sikertörténet lett, kiállta a magyar irodalom megosztása vádjával ellene indított támadások – „az ádáz papiros-háború” – próbáját. Kós Károly a harmadik írónemzedék által *Jelszó és mítosz* címen, 1937-ben generált disputában visszatér erre a gondolatra, pontosítva az erdélyi gondolatot kiteljesítő transzszilvanizmus lényegét: „...az irodalmi »transzszilvanizmus« mégsem elárulása a magyar irodalom egységének – és amennyiben igazi írásművészet –, a közös magyar irodalom értékgyarapítása és színbeli gazdagodása.” Ugyanez írásában határozott választ ad I. Szemlér Ferenc „erélyesen kritizáló és szigorúan elítélő”, a transzszilvanizmus létjogosultságát kétségbe vonó terjedelmes cikkére: „...az erdélyi írók öreg generációja számára a »transzszilvanizmus« bizony nem előre kitalált jelszó, hanem tradíció, történelmi tudat, akarat, reménység és mindenekfelett szilárd, megingathatatlan – hit. Hite annak, hogy a mi hazánk Erdély. (...) Mi hiszünk abban, hogy az életünk: rendeltetés, melyet szolgálnunk kell cselekedettel, kibúvás és mentség nélkül, spekuláció és alkuvás nélkül.” Két év múlva, 1939-ben, a Bánffy Miklósról írott portréjában visszatér a fogalom tartalmi megvilágítására: „...a transzszilvanizmus nem politikai szédelgés, vagy irodalmi konjunktúra-kihasználás céljából, az impériumváltás után kitalált üres jelszó, mint ahogy azt sok kedves író és honfitársunk szóban és írásban olyan sokszor megállapította, hanem néhányunknak, de Bánffy Miklósnak és szerény magamnak, íme, bizonyítottan is erdélyi lelkünkben gyökerező mélységes és kiszakíthatatlan hitvallásunk, réges-régi idők óta...” (*Bánffy Miklós gróf*) Ez a gondolat, ez az érzés nyer megfogalmazást, ölt testet az erdélyi magyar irodalom legkiválóbb alkotásaiban, ad annak sajátos ízt és zamatot igaz művészi szinten, az egyetemes magyar irodalom értékskálájának is megfelelő minőségben. Ez hozza létre azokat a műveket, amelyek éltették a hitet és a reményt, a magyarságtudatot és hagyománytiszteletet, amelyek külön-külön és egységében ma, hetven-nyolcvan év után is időtállóak bizonyulnak.

Kós Károly publicisztikája híven példázza, hogy nem csupán irányítóként, szervezőként, hanem írásaival is irányt szabott e folyamat kibontakozásának. Figyelme látókörében kimagasló jelentőséggel bír a Móricz Zsigmond személyes kötődése Erdélyhez – közvetlen, személyes jelenléte, illetve művei által. Az *Erdély-trilógia*, a *Barbárok* megjelenésekor írott méltatások, elismerő, értékelő sorok hívták fel az erdélyi magyar olvasóközönség figyelmét a klasszikus értékű alkotásokra. A bensőséges emberi

kapcsolat szép tanúságtétele az 1939 októberében született írás: *Találkozásaim Móricz Zsigával*. Évtizedeket átívelő barátság szálai bontakoznak ki előttünk, lírai hangütésű, bensőséges sorokban. Ugyanilyen figyelemmel övezi Bánffy Miklós személyiségét. A rokonszenv nyilvánvaló eredője az, hogy a bonchidai gróf, Kós Károlyhoz hasonlóan, maga is azon kevesek közé tartozott, aki a húszas évek elején hazatér Erdélybe, szerepvállalásával és műveivel az ottani szellemi élet vezéregyéniségei közé avanzsált. Kós Károly irodalmi portréi között még meg kell említenünk az Ady Endréről (*Ady Endre és Kalotaszeg*), továbbá a Kuncz Aladárról (*Ahogy én láttam*) írottakat. Szólnunk kell továbbá a magyarországi és az erdélyi irodalmi műveket szemlélő, számtartó szerepéről, melyek biztos értékítéletéről, elkötelezettségről vallanak. Szántó György, Székely Mózes, Ligeti Ernő, Jancsó Benedek, Károly Sándor, Tamási Áron és mások műveiről ír elismerő vagy bíráló hangon. A publicisztikai kötet mai olvasója fölfigyel az Adolf Meschendörfer regényéről írott kritikára, illetve a regényből kiragadott, az erdélyi szászok sorsának kései alakulására váteszként utaló mondatokra: „Halljátok meg ti, Európa népei, ti gögös polgárai az Egyesült Államoknak: az erdélyi szászt, a legutolsót már szájáig lepte el a víz! Ti, akik népjogokért tusakodtok, halljátok: mi csak élni akarunk és e földön, mi vérünkkel trágyázott szabad földön dolgozni. És németek maradni.” (*Erdélyi szász regény*) A Makkai Sándor regényéről írott méltatásban kitér a történelmi regény létjogosultságára: „...bizonyára nem a ma olyan elharapózott konjunktúra, de komoly lelki szükségesség kényszeríti a magyar íróművészek jó részét, hogy nemzetünk tegnapjaiban keressenek feleletet a magyar jelen égető, sajgó kérdéseire és lehető megoldást a magyar jövő számára.” (*Sárga vihar*)

Kós Károly érdeklődése másik sarkpontja az erdélyi művészeti élet – különösképpen a képzőművészeti élet – szervezeti kereteinek megteremtése, az alkotóművészek bemutatása, alkotásra ösztönzése. Meggyőződéssel vallja, hogy „a legnagyobb művész: a nép”, hogy „a művészet öröktől fogva csak nemzeti művészet. A nemzetek lelkének gyümölcse”. (...) A népművészet tehát a nemzeti művészetnek fundamentuma. Minden művészet oda tér vissza és onnan kell, hogy kiinduljon, ha egészsége, biztos fundamentumot akar építeni.” (*Mi a népművészet?*)

E tekintetben meghatározó alapk munkának tekinthető a fentebb már említett *Nemzeti művészet*, továbbá a *Nemzeti művészetünk*, a *Művészetünk útja*, a *Magyar képzőművészet Erdélyben*, *Erdély képzőművészetének problémája*, *A grafikai művészetek fejlődési útja*, *Tíz esztendő Erdély művészeti életéből (1919–1929)*, *Képzőművészetünk szelleme*, *Az erdélyi magyar művészet*

útja című tanulmány. Az irodalmi élet megteremtéséhez hasonlóan ez esetben is felhívta a figyelmet az erdélyi képzőművészet sajátos vonásaira: „...ha ez a különvaló és ma már általában valóságnak elfogadott erdélyi lélek megvolt és megvan az irodalomban, akkor lehetetlen, hogy hibáznék kultúránknak más területén. Tehát meg kell lennie képzőművészetünkben is.” (*Magyar művészettörténelem és Erdély művészete*) Ennek felismerésében, megteremtésében is az önerőre, a hagyományainkra kell alapoznunk, arra kell támaszkodnunk: „E munka elvégzéséhez pedig egyetlen erőforrásunk: mi magunk, egyetlen, de bizonyos támasztékunk a múlt, mely tagadhatatlanul bizonyítja, hogy három századon keresztül Erdély magyarsága egyedül nemcsak képviselte a magyarság kulturális munkásságát, de tudta azt teljes egészében fejleszteni, továbbépíteni, hogy idők fordultával átadhassa annak ápolását.” (*Művészetünk útja*) Az impériumváltás új helyzetet teremtett. A szétforgácsoltság, a képzőművészeti élet szervezetlensége – a kiállítások esetleges szervezése, kellő és méltó kiállító terem hiánya – indította arra, hogy kezdeményezze, tevőleges részese legyen a Barabás Miklós Céh létrehozásának, mely által „megtörtént az első komoly és érthető figyelmeztetés, mely egész Erdélynek, de mindenekelőtt a magyarság kultúrközönségének jelenti be: vannak képzőművészeink, termelik a magukhoz és Európához méltó munkát, élni akarnak és joguk van élni!” (*Barabás Miklós Céh*) Kós Károly tevőlegesen kíséri végig ezt a folyamatot. A kiállításokról készült méltatásai – Tíz linómetszet margójára, Erdélyi grafika, erdélyi grafikusok, Nagybányaiak kiállítása, Erdélyi képzőművészek együttes kiállítása... –, valamint az általa írott művészportrék – Papp Aurél, a keramikus, Nagy István, Papp Aurél művészete, Vágó Gábor, Buday György grafikái, Szolnay Sándor, Vásárhelyi Z. Emil kiállítása... – jelzik az állandó odafigyelést, a képzőművészeti élet kiteljesítésére irányuló törekvését.

E fejezetben szólnunk kell Kós Károly könyvművészeti – tipográfiai törekvések, könyvillusztrációk – munkásságáról is. Első kiadványai – a jegyajándéknak szánt *Székely balladák*, valamint az *Atila Királról ének* – a középkori kéziratok kódexek műveltségét idézi, méltán arattak közönség-sikert a szakmai körökben, egy időben jelezve a szépíró és a rajzművész kiváló képességeit, előre vetítve a könyvkiadói tevékenység igényességét, könyvillusztrációinak magas művészi színvonalát. Ez a hivatássá érett törekvés ébresztette benne az elismerés és tisztelet szavait, amikor Sztambulban kezébe vehette a törökké lett hajdani kolozsvári református teológus török nyelvű, gazdagon illusztrált könyveit (*Ibrahim mütefferika*), amikor elismerőleg szólt a brassói Klingsor Verlag által 1927-ben kiadott

kötetekről (*Két szép erdélyi könyv*). Pályatársként, kiadóként számos kötetet illusztrált, kiemelte e művészeti ág létjogosultságát, jelentőségét. „...nemcsak lehet, nemcsak jogosult, de művészileg indokolt is a költői mű illusztrálása, sőt, egyike a legszebb, legméltóbb művészi feladatoknak azon kívül, hogy a legdemokratikusabb módja, hogy a költői mű, mint a képzőművészeti kultúra terjesztésének és legnemesebb eszköze a műveltséget terjesztő és megtartó könyv szeretete megbecsülése munkálásának.” (*Új Arany-illusztrációk*) Ugyane sorban kell említést tennünk – többek közt – az *Erdély kövei* című kötetéről, valamint az *Erdély* című kultúrtörténeti vázlatról, amelyet 31, illetve 60 linómetszettel illusztrálva adott közre.

Az alkotói, értékteremtő életút e szakaszában sem maradt hűtlen építőművészeti hivatásához. Építészeti megrendelésekben ugyan nem dúskálhatott, a tervezőasztalra ritkábban hajolhatott, odafigyelését tanulmányok sorával igazolja. A még aktív építési szolgálat alatt vetette papírra az erdélyi barangolások első gyümölcsét (*Régi Kalotaszeg*). De ide is köthető az előbbieken említett *Erdély kövei* és az *Erdély* című kötetek építészeti vonatkozású könyvei, később pedig *A székely nép építészete*. Az építészet népi ihletését emelik ki, a leginkább a falvakon tetten érhető tapasztalat is: „A falusi házban nemcsak laknak az emberek, de vele, benne együtt élnek és ezt az életmelegséget érezzük meg, ha mégolyan egyszerű is a ház, szegényes a lakás. (...) A ház építője ebbe a lakásba beleteszi minden tudását, gondját, gondolatát, jóakarátát, érzését, beleteszi egyéni lelkét. Az ilyen háznak lelke van. (...) A modern városi palota (...) már nem fejezi ki a benne lakók, dolgozók, élők és tusakodók nemzeti jellegét a maga építészeti nyelvén.” Követendő példaként említi „művelt nyugati népek” törekvéseit: „Apáitól örökölt szellemben fejleszti ma tovább a maga hajlékát az új idők követeléséhez mérten és a svájci, a norvég, az angol falusi lakóház nemcsak a maga nemzetének, de az egész világnak példáját adja az igazán meleg, kényelmes és megfelelő családi otthonnak és fényes bizonyítékát nemzeti műveltségüknek.” (*Az ember és otthona*) Ez a gondolatmenet és elvárás fogalmazódik meg – építészettörténeti és népi hagyományokba, az erdélyi és az egyetemes kultúrába való ágyazódással – a *Modern architektúra – stílustalanság?*, *A székely ház*, az *Építőművészeti kiállítás*, *Eliel Saarinen*, *Erdélyi református templomok és tornyok*, *Erdélyi építészet – magyar építészet*, *Erdélyi műemlékek védelme* című tanulmányaiban, írásaiban.

Kós Károly erdélyiségének egész személyiségét átható tanúságtételei azok az írások, amelyeket a szülőföldhöz való kötődés érzése ihletett. Szép,

beszédes példái ennek a Várad, Kolozsvár, A szászok és mi, a Szeben, az Erdei lak... lírai töltettel dús, a szeretet és a ragaszkodás érzésétől áthatott sorok Erdélyről, az iránta érzett és hozzá elszakíthatatlan szálakkal kötődő hűségről, városairól, szépséges tájairól, az itt élő népek sorsközösségéről.

Új lendülettel, bizakodással

„...a magunk nyílegyenes útján tovább dolgozunk és harcolunk azért a demokráciáért, melynek alappillére a nemzetek jogegyenlősége.”

A második világháborút követő új éra Kós Károly életében súlyos csapással kezdődik. Tompa Lászlónak írja 1945 elején: „Mi Sztánán csúful jártunk! Az oroszok ugyan elkerültek, de a határon átjött gárdák és csendőrök teljesen és tökéletesen kifosztottak, s nekünk úgy kellett, fegyveres üldözők elől gyalog Kolozsvárra futnunk. Egy szál ruhában.” Egy másik, Kabay Gábornak írt levélben, 1948 márciusában, még konkrétabban szól az őt ért veszteségről: „Sajnos: összes könyveim, írásaim, rajzaim, feljegyzéseim, emléktárgyaim –, menthetetlenül elpusztultak a Manila-gárdák jóvoltából, és ez a legnagyobb veszteségem, mert pótolhatatlan szellemi és anyagi értékeim voltak: egy élet munkájának eredményei, termése, gyűjtése és leendő hagyatéka, tanúbizonysága. Ez fáj állandóan és kitörölhetetlenül.”

Kós Károly emberi nagyságára vall, hogy a vele történtek, az őt ért súlyos csapás ellenére új lendülettel, bizakodással veti magát az erdélyi magyarságért folyó munkába.

Cselekvési teret a Kolozsváron kiadott, a *Magyar Népi Szövetség* központi sajtóorgánusaként megjelenő *Világosság* című lap nyújt számára. Első írása – 1944. december 14-én – a száz éves Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület újjászerveződését köszönti: „...a kisközgazdasági társadalom erélyesen szembe kíván helyezkedni minden felülről szított nemzeti gyűlölködéssel s a maga népi érdekei számára kisajátítván az EMGE százéves kereteit, egységesen sorakozik fel a munkásság s a Nemzeti Demokrata Arcvonal újjáépítő munkájának támogatására.” (*A százéves EMGE*) Későbbi írásaiban „új, szabad világ”-ról, a Petőfit „majd velünk együtt ünneplő román testvéreink”-ről beszél, arról, hogy „a fél-világ romjain végre megszületett a béke”, hogy „meg kell nyernünk a kenyércsatát”, a „falu életmunkája teljes”, művelődési otthonokat építenek a kultúra számára.

Egészséges életösztöne azonban, elgondolásai közepette azonban más jelenségekre is fölfigyel. „...ma, amikor a kivívott szabadságunkkal dicsekszünk a múltak elnyomásával szemben, a jogos kritikának megnyilvánulása tilosabb és veszedelmesebb, mint volt valaha. Aki kritizálni merészel, az fasiszta-gyanús, akit félre kell állítani, vagy éppen bíróság elé kell utalni.” A Lakatos Istvánnak írt levél (1945. IX. 16.) megállapítása megmarad a magánszféra titkának.

Tevékeny részt vállal a közéletben: a Magyar Népi Szövetség Kolozs megyei elnöke, az EMGE elnöke, tagja az alkotmányozó nemzetgyűlésnek, a kolozsvári *Világosság* című lap szerkesztő bizottságának. Publicisztikai munkásságának igen termékeny periódusa az 1946-os esztendő. Az e periódusban született írásokban tetten érhető az az elvárás, ami a húszas éveket idézi elénk: „Románia vállalta a demokráciát (...) Hiszünk ennek a vállalásnak őszinteségében és ebben az építésben magyar népünk őszintén vállalja a maga munkarészét. (...) Magyar népünk számára különleges elbánást nem kérünk, erre jogunk sincsen, de jogunk van arra, hogy követeljük a demokrata kormányzattól a minden dolgozó népet megillető életjogok gyakorlati érvényesülését a demokrata Románia magyar népe számára is.” (*Szövetkezeteink védelmében*) A kolozsvári *Patria* című román lap sokallta a Magyar Népi Szövetség által megfogalmazott demokratikus elvárásokat. Kós Károly írásában utal a nemtelen támadás hátsó szándékaira: a becsületes törekvések lejáratását célzó törekvésre. A négy „erélyes” követelés felsorolása mellett bátran szót emel az erdélyi magyarság jogos követelésére: „A demokratikus berendezkedés egyik elemi szükséglete, hogy nemzetiségi vidékeken a lakosság nemzetiségi megoszlásának aránya szerint érvényesüljön az állami hivatalokban és a közigazgatásban. De természetesen nem az országos, hanem a helyi számarány szerint.” (*Nem vitázunk*) Az erdélyi magyarság sorskérdései továbbra is ott szerepelnek írásai főcsoportjában, azé a nemzetisége, amely az elmúlt évszázadok során „európai civilizációt építeni és fejleszteni tudó nemzettársadalmat szervezett és sajátosan magyar szellemű és jellegű európai keresztény kultúrát tudott teremteni a semmiből itt, tusakodó népek és kultúrák örök hadiútjának keresztező pontján.” Jövőképe azonban nem egyértelmű: egyfelől a kétség/kérdés – „vajon mi lesz a sorsa a világ parányi szegletének, melyet Erdélynek nevezünk és benne a maroknyi magyarnak?” –, másfelől a reményteli bizakodás: „Erdélyben a magyarság bizonyára megnyeri az új élet csatáját.” (*Számadás*) A történelem ismétli önmagát: az 1918-as balázsfalvi határozatok köszönnek vissza abban a megállapításban, miszerint „a népi, demokrata kormányzati rendszerre

átépülő ország vállalta a határain belül élő nemzetek jogegyenlőségének elismerését és biztosítását”. Mit is takar a jogegyenlőség elvárt fogalmi tartalma? Erre is választ kapunk: az erdélyi magyarság „nemzetképpen való természetes életjogáról soha egy pillanatra sem mondott le, bár a külső körülmények néha látszólag arra kényszerítették. Természetes, hogy erről nem akar és nem fog a maga akaratából lemondani a jövőben sem és itt való elhivatottságának tudatában vállalni fogja annak legfőbb feltételeit is: sajátos lelki és szellemi kultúrája megtartását és fejlesztését.” (*Földműves népünk üzenete*)

Az új kibontakozás híve, ám azt is regisztrálja, hogy a várt és óhajtott társadalmi változásokat nemcsak külső okok – például az 1946-os súlyos aszály – késleltetik, hanem alantas szándékoktól vezérelt szándékok is. „De még ha az ország közállapotai már rendezettek volnának is, ha az államszervezet működését nem zavarnák azok a nyílt és titkos mérgező erők, melyek az új, népi uralom felborításával, az elmúlt rendszerek parancsuralmát akarják talpra állítani...” (*Társadalmi megmozdulást az ínség ellen*) „Kincstári” optimizmusa az 1946-os választások után is töretlen: „A nemrégiben lezajlott képviselőválasztások bizonyítani látszanak, hogy politikai, sőt társadalomszervező vonalon magyarságunk felismerte és vállalta a helyes irányt, mely felé jövőendő életútját kiépítheti...” (*Képzőművészetünk válsága*)

1948 márciusában újabb választás előtt állt az ország. Kós Károly bízott abban, hogy azon valóban a nép szava fog dönteni az ország sorsáról. Fenntartás nélkül üdvözli az eredményeket, különösen sok reményt fűz a falvak élete fellendüléséhez: „...dolgozó földműves népünk, az ipari munkássággal és haladó értelmiséggel együtt ma már népköztársaságunk sorsát intéző politikai tényező lett, úgy a mezőgazdasági munkájának nemzetgazdaságunk termelő tényezőjévé kell lennie.” Hozzáteszi azonban, hogy ennek realizálódásához kellő szakmai felkészültségre van szükség, ezért sürgeti a magyar tannyelvű mezőgazdasági főiskola létrehozását. (*Amire az országnak és a népnek is szüksége van*) Bizakodása ekkor még töretlen. Hisz abban, hogy az alkotmányban deklarált lelkiismereti és egyesülési szabadság az egyházak előtt is új cselekvési teret nyit, miért is ne lenne így, amikor „református egyházunk célkitűzései azonosak köztársaságunk célkitűzéseivel és a maga munkaterületén igyekszik megvalósítani azt, amit a kormány a maga eszközeivel a maga munkaterületén.” („*Vágjatok új barázdát*”) Vajon még nem hallott az egyházi iskolák államosítását célzó tervekről, a hitoktatást korlátozni szándékszó intézkedések veszélyéről? Amikor ez bekövetkezett, továbbra is az egyház lojali-

tásáról, együttműködési szándékáról ír: „...a magyar református egyház püspöke a májusi zsinaton teljes őszinteséggel jelentette ki közel egymillió magyar kálvinista nevében, hogy a nép egyháza együtt akar munkálkodni a nép kormányával, a nép köztársaságának építésén.” De ennél is meglepőbbnek vélekedik az iskolák államosításáról, a kötelező vallásoktatás eltörléséről: „Ma erre nincsen szükség, az államosítás folytán tehát megszabadul egyik legterhesebb múltbeli kötelezettségétől, melynek súlyát úgysem tudta már hordozni mostanában a maga erejéből, illetve az állam segítsége nélkül. A kötelező vallásoktatás törlése az állami iskolákban pedig éppen a szabad vallásgyakorlatot biztosító törvény rendelkezéseinek logikus következménye.” (*Zsinati jegyzetek*) Nem hinnénk, hogy az egyházkerület későbbi főgondnoka hasonlóképpen értékelte volna az egyházzal szemben fogatosított jogfosztást, a kisajátításokat, a súlyos korlátozó intézkedéseket, rendeleteket. Ezzel az írásával zárul a Világosság hasábjain közölt írások sora, Kós Károly politikai tartalmú sajtó sajtótevékenysége.

A lapban közölt más tartalmú írások sorában ott találjuk a városaink, falvaink építészeti arculatát elemző írásokat, a hagyományok és a népi építészeti stílusjegyek őrzését szorgalmazó megnyilatkozásokat. Változást, szemléletváltást sürget: „Az új rendszer új életberendezkedés szükségességét jelenti. Az új életberendezkedés új hajlékot: új várost, új falut, új házat, új architektúrát követel. Az új életstílus új képzőművészeti stílust.” (*Régi emlékek, új tapasztalatok*) Bizalommal tekint a fehéregyházi Petőfi-emlékműnek román–magyar összefogásból történő felújítására. Új szín a tematikai palettán: az emlékezésből fakadó színes írások nyitánya: *Tavaszi kirándulás, Elvesztek a lovak, Emlékezés régi utazásokra, Negyven éves találkozók, Emberek, ha találkoznak, Hunyadi vásár, Ezerkilencszáznegyvennégy...* Ezekben újra elénk tárul a színesen mesélő író, megelevenedik az erdélyi tájak és emberek iránti mély ragaszkodás és szeretet. Mondhatnánk, hogy ezekben az írásokban újra visszatalál önmagához.

A későbbi években rendszeres közlésekre már nem kerül sor. Ha ennek okát szeretnénk kutatni, szót kellene ejtenünk a rendszeres elfoglaltságot jelentő, a Mezőgazdasági Főiskolára való tanári kinevezéséről, melyet nagy-nagy örömmel fogad: „Boldog vagyok, hogy ezt a munkahelyet megkaphattam. Ma talán az egyetlen munkahely Romániában, ahol talán eredményesen tudhatok dolgozni, ha lesz még erőm hozzá” – olvashatjuk egy 1949. március 26-án keltezett levélben. A *Kós Károly levelezése* című kötet egyik levelében sejtetni engedi azt a megdöbbenését, amit a Magyar Népi Szövetség vezérkarának letartóztatása, elítéltetésük ébresztett benne:

„...bár még tudnék írni egyet-mást, elmondani és kérdezni is. Pl. a két héttel ezelőtti eseményeket, amelyek néhány jó barátommal vannak kapcsolatban. (...) Nem tudom megítélni, ma még ezt, mert nem tudom, nem tudhatom, hogy ami velük történt, az ő hibájukból történt-e, vagy csak vak áldozatai annak a világviharoknak, amely ma körülöttünk tombol...”
(1949. aug. 10.)

Az alkalmi közlések, írások sorát a kolozsvári irodalmi lapban, az *Utunkban* megjelent írások nyitják meg. A *Kolozsvári feladatok* című írása a város rendezési tervéhez fűz gondolatokat, fogalmazza meg javaslatait, elvárásait – a kor ideológiai elváráshoz kötődve, Sztálin elvtárs s a szovjet építészek tapasztalataira hivatkozva (!). Ezzel rokon vonásokat, jegyeket hordoz *A szocialista–realista építőművészet útján* című cikke is, letéve kötelező obulusát a hatalom oltárára: „...pártunk következetesen halad azon a sztálini úton, melyet népünk vallott és vállalt, és minden körülmények között megvalósítja azt, amit népünknek ígért: békét, biztonságot, a dolgozó ember jobb és szebb életét.” Mintha nem is ő írta volna, hanem a hatalom elkötelezett aktivistáinak valamelyike!

Visszatekintés

„...az író minden időben és körülmények között őszinte és bátor kinyilatkoztatója legyen kora és társadalma (osztálya, népe) eszméinek, érzéseinek, reménységének, törekvésének, hitének.”

Az ezt követő időszak a szemlélődő, magányos ember életszakaszát öleli fel. Az irodalmi élet kibontakozását figyelemmel követi, így az *Utunkban* megjelent alkotások tartalmi és formai megjelenítését is. Nincs elragadtatva tőlük. „A mai erdélyiek pedig – unalmasak, erőltetettek. Prózájukon valahogy azt érzem, hogy – parancsra íródtak, és nem a maguk mondani-valóját írják, hanem a másokét. Nem érzem azt, hogy hiszik is azt egészen, teljes hitükkel, amit írnak és vallanak.” Záró soraiban reményének ad hangot: „Hiszem, hogy egy-két esztendő meghozza a mai forrongásnak, forradalomnak végét és azt, amit minden akaratú embernek akarnia kell: a bátorságot, békességet, egymás szeretetét, egymásban való bizalmat, ami a rendnek, komoly építőmunkának feltétele.” (*Levél Kabay Gábornak, 1950. XI. 25.*) Az olvasó mire gondolhat ezek olvasásakor? Arra, hogy a társadalomban mindennek az ellenkezője tapasztalható! Szigorú ítésh. A két

világháború közötti időszak irodalmi kánonja köszön vissza az Utunk körkérdésére adott válaszában. Morális követelményként szabja meg, hogy az író „ne hazudjon soha és csak azt írja meg, amit ő maga igaznak tud és hisz. Mert az írónak igaz embernek kell lennie.” (*Válasz az Utunk körkérdésére*) Kemény elvárás ez a kommunista ideológia irányította és általa szigorúan ellenőrzött irodalmi életben. Hitelét és erkölcsi háttérét a maga munkásságában tanúsított erkölcsi alapállás adta: „...ha nem is könyveltem el magamat soha ún. márkás, nagy írónak, de az írói felelősség és morál törvényét – mely az írókat arra kötelezi, hogy azt és csak azt írja, amit meggyőződésesen igaznak hisz, tud és vall – mindig és minden körülmények között vállaltam és megtartottam.” (*Egy cikk margójára*)

Az irodalom hivatásának kérdése a későbbiekben is foglalkoztatja. Ő, akiből „nem a maga jószántából” lett író, ismételten hitet tesz az irodalom elhivatottsága mellett: „Máig is hiszem és vallom, hogy az irodalmi alkotás (a szépirodalmi, nem a tudományos) az emberi szellem és lélek legértékesebb és legmagasabbrendű kulturális tevékenysége.” (*Én és az írás*) A maga irodalmi krédóját fogalmazza meg az 1963-ban írott *Ars poetica* című írásában, s a mű tartalmi megjelenítése mellett szól a művek nyelvi köntöséről is: „...mint virágnak az ő színe és illata, az ételnek az ő íze, olyan elválaszthatatlanul szerves, jellemző és lényeges minőségi tulajdonsága, alkotóeleme minden szépirodalmi alkotásnak az ő nyelvezete.” Egy másik írásában megindokolja, hogy miért is írt történelmi regényeket: „...azért választottam mesém miliőjéül a múltat, mert akkor írtam azokat, amikor szívemet szorongató mondanivalóimat a múlt eseményeibe ágyazva tudtam csak elmondani.” (*Író, írás, kritika*) Történelmi tárgyú művei sorából fájdalmasan hiányzik az évtizedekig dédelgetett álom: a Kolozsvári testvérek életregénye, a XIV. századot megidéző családrege. De a szorgos levéltári, történelmi búvárlások nem hoztak, nem teremhettek gyümölcsöt: „...1944 őszén minden összegyűjtött adatom, minden jegyzetem és vázlatom megsemmisült.” (*Egy regény születése*)

Műveinek újrakiadása – a Varju nemzetség, Budai Nagy Antal – alkalmából írott kísérszövegek jelentik a mind szórványosabb megnyilatkozást. Az építész elképzelései a robbanásszerűen fejlődő városok készítenek arra, hogy a maga elképzeléseivel segítse a városépítőket. A *Lakás- és városépítési problémák* című írásban saját elgondolásait fogalmazza meg.

A városi lakás már nem kínálhatja a hajdani otthon, a Varju-vár tágasságát. A világgal való kapcsolattartás kiváló csatornája a levelezés. Életének utolsó huszonöt esztendejében – leveleskönyvének tanúsága szerint – közel félezer levelet ír és kap. Ugyanakkor nagyon szeretett diskurálni az

őt fölkereső ismerősökkel. Hogy ezek a találkozások, beszélgetések mily ízesek, tartalmasak lehettek, arról igen beszédes példázatát nyújtotta a Román Televízió magyar adásában a hetvenes években közvetített adás, amelyen az erdélyi magyar irodalom másik nagy öregje, Kemény János volt a vendége.

Az életút és az életmű jobb megismerését segíti az Igaz Szó című marosvásárhelyi irodalmi lapban közölt *Önéletrajzom*, valamint a Korunk indítványozására született *Kalotaszegi vállalkozás* című visszatekintő írása.

*

Mivel is zárhatnánk méltóképpen e kincseket rejtő kötetről írott méltatásunkat, mint az írónak a szavaival: „A történelem tanúsága szerint az igaz embernek, de mindenekelőtt az igaz művésznek (írónak, építő-, képző- és zeneművésznek) mindenütt a világon, minden időben és minden körülmények között a Sors által rendeltetett kötelezettsége (volt, van és lesz), hogy a maga népének és szülőhazájának sorsát vállalja, és élete munkájával szülőhazáját és annak népét, megbecsült hagyományaik szellemében, hűségesen szolgálja. Ezt vállaltam és cselekedtem, nem mást és nem többet. És ezt sem az eszem tanácsára, hanem a szívem parancsára, a magam igen szerény lehetőségei és adottságai korlátain belül, úgy, ahogy tudtam és ahogy – lehetett.” (*Kitüntetése alkalmából elmondott beszéde*)

(*) Kós Károly publicisztikája Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta: Sas Péter. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2014

A Virrasztó

Tamási Áron közéleti publicisztikája

„Az örökös dolgában az írónak jut a legnehezebb feladat, mert őt egyedül a hűség kötelezi.”

Tamási Áron e szavakkal zárta az éltében megjelent publicisztika-kötetének előszavát, melynek címe – *Aki virrasztott* – a kisebbségbe taszított magyarság sorsáért érzett és táplált felelősségének adott hangot, élet-programként állította azt a szellemi emberek elé. A közéleti szereplése, közírói hitvallása jut kifejezésre az alábbi gondolatokban: „Nekünk jutott, magyar íróknak, hogy örökdjünk a magyarság jó szelleme felett. Ki-ki hite és tehetsége szerint. Az örökösben nemcsak művek születnek, hanem nevelni is szeretnénk. Főleg jobb nemzedéket, amely népével összeforjon.”... „Az írónak azonban nemcsak népe helyett kell válaszolnia, hanem a szellem nevében is. Sőt, elsősorban a szellem nevében, hiszen egyedül a szellem az, mely világosságot áraszthat a követendő útra és példákat terem.”

A hatalmas életmű részeként tételezhető, többnyire már csak a halála után összegyűjtött publicisztikai kötetek(*) az író közéleti tárgyú írásait foglalják magukba, betekintést engednek abba a szellemi műhelybe, amelyben a gyönyörű mesék népének sorsáért aggódó, a bajlátott szülőföldről, Erdélyért küzdést vállaló, érte az apjától örökölt „világjavító indulatok” szellemében és hevületében közéleti szerepre is kész alkotó személyiség művei megfogantak.

Elemzésünk az utóbbi témakörbe tartozó írásaiból meríti az író eszményeit megidéző, az erdélyi sorskérdéseket taglaló gondolatait.

Az Erdély önmagára találását elősegítő és értékteremtő alkotó egyéniségek, „a nagy hazatérők” – Kós Károly, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós – mellé felsorakozik Tamási Áron is, aki későbbi regényében, az idegenség megtapasztalásából sarjadó, szívből fakadó szavakkal, vallotta: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”.

Az ő otthona az Udvarhely-széki Farkaslaka, Erdély volt. Az ifjúkorában törvényszéki bírói szerepről álmodónak a kinn töltött idő erőgyűjtést jelentett: „Amikor három esztendő múlva hazatértem Kolozsvárra, már tudtam, hogy miképpen lehetnék bíró. Gondolatokon keresztül, könyvek által (...) Amerikából tisztábban láttam Erdélyt és helyesebben a magyarság sorsát, mintha innét szemléltem volna.”

A Tizenegyek-antológiában megjelent novellája, a Mikes Kelemen rodostói leveleire emlékeztető írásai – *Székely legény levelei Amerikából* – és riportjai elismerést szereztek számára. Vagy talán mégsem annyira, hogy elégedett lehetett volna, hisz egy hírlapcikkben bemutatkozik: *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok...*, s mindjárt az első sorokban pontosít: „író vagyok: fiatal székely író (...) s az író az az ember, akit mindig megkérdez bajában a Nép; jobban mondva az író az az ember, aki meg is hallja, amikor kérdezi őt bajában a Nép.” Az elhivatottság szavai szólnak meg a következő sorokban is: „Atyámfia, a magyar Lelkek egységét prédikálom nektek”. Küzdelemre szólít, mert „ennek a népnek élnie kell”. Miként s hogyan? Kitartóan keresi rá a választ, mint oly sokan mások, ebben a korban. Ő is tagja, rendszeres meghívottja a *Marosvécsi Helikon* néven jegyzett erdélyi magyar írói parlamentnek, írásaiban ő is következetesen kiáll az erdélyiség, erdélyi szellem érvényesítésért: „Az erdélyiség gondolata az örök önállóság gondolata. És kérdem: Van-e a mi jövőnkre nézve más biztató és megnyugtató út, mint az önállóság útja?”

Tudja, hogy a megvalósulás a nemzetközi helyzet függvénye. Látja, hogy a közeljövőben két politikai irányzat határozza meg a kibontakozás irányát: „Az egyik balra vezet, és az útmutató táblán ez áll: a kommunizmus felé. A mások jobbra vezet, és ott ez áll: a kapitalizmus felé”. Úgy véli: a kettő között volna egy harmadik út: a nemzeti alapon álló társadalmi fejlődés. Nem nehéz ebben felismerni a Németh László által vizionált idea előképét. Hozzá hasonlóan Tamási Áron is „a magyar szellem harmadik rendjé”-t tartja meghatározó társadalmi erőnek, melytől olyan világ megteremtését várja, melyben „életet találhat a szociális igazság, az alkotó nemzeti öntudat, az egyéni szabadság és az emberi munka értéke”. Az utópia azonban alulmarad a gonosz erők mind durvább egymásnak feszülésében.

A harmincas évek közepén egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a forrongó világban már érződik egy újabb összecsapás, egy újabb világháború előszele. Tamási Áron, ennek tudatában, határozottan kimondta: „Mi a békés közeledés hívei vagyunk! Mi nem akarunk háborút! Mi kizárólag békés fejlődést akarunk!”. Erdélyi lévén, a három nemzet összefogását sürgette, hisz mindannyian részei az erdélyi szellemnek. „...egy államnak vagyunk a

polgárai, együtt és a közös jólét érdekében kell élnünk és cselekednünk.” Sőt annál is tágabb dimenzióban gondolkodott: „a Duna menti népeknek egymásra kell találniuk”. Ez a gondolat nyert megerősítést a Németh László romániai útinaplója nyomán kibontakozott vitával kapcsolatos véleményében: „mennyire fontos volna a dunamenti államok szellemi képviselőinek és azokon keresztül a dunamenti államok népi tömegeinek egymáshoz való közeledése. Természetes, hogy mindenekelőtt a magyar–román közeledés időszerű és fontos, hiszen ez a két nép (...) leginkább egymásra van utalva”. Ugyanez a gondolat kör tér vissza a Szellemi őrtség című írásában: „Értékeljük és megbecsüljük magát a román népet, mellyel rossz és jó sorsban együtt kell élnünk. (...) A magunk népét azonban az értékelésen és megbecsülésen túl, a lélek és vér szerelmével szolgáljuk.”

Látnia kell azonban, hogy a román társadalom nem a megbékélés irányában halad, abban a nemzetiségekkel szemben baljós jelenségek, radikalizálódó folyamatok vernek tanyát. A különutas, szétforgácsolt erők helyett az erdélyi magyarság egységét kellett létrehozni. Ennek a törekvésnek, szándéknak vált tevőlegesen, cselekvő szorgalmazójává: „híve, támogatója és munkása vagyok minden olyan szellemi mozgalomnak, amely a népi érték és erő érvényesítéséért, a nép sorsát javító reformokért küzd”. Szándéka elméleti, eszmei megalapozását kívánta szolgálni a Cselekvő erdélyi ifjúság című írása, az ideológiák, osztálytagozódások feletti összefogás megteremtését célozta, amely a *Vásárhelyi Találkozó* megszervezésének gondolatához vezetett el. A Találkozó céljait három pontban összegezve közli Tamási Áron: a tudatos és erős cselekvés, az osztályok közötti választófal lebontása mellett, kihangsúlyozza: „Fel kell ébreszteni és táplálni kell azt az öntudatot, mellyel az erdélyi magyarság sikeresen ellenállhasson minden olyan támadásnak, mely őt nemzeti értékeiben és jogaiban veszélyezteti”. A Vásárhelyi Találkozón elmondott beszédében hangot adott demokrácia-eszményének. „...a demokrácia az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak, s igazságok helyes felhasználása a társadalom javára. Fel kell tehát tennünk a kérdést, hogy erkölcsi, szellemi és anyag javainknak kik az igazi őrzői az erdélyi magyarságban. Elsősorban ettől függ, hogy milyen szellemi szemszögből tárgyaljuk jelenlegi helyzetünket és hogy józan ésszel mit tehetünk jövőnk érdekében.” A „sorsszerű összefogás” előfeltételeként mondja ki: „adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét”. Ebben különösen fontos szerepe volna/lenne a sajtónak, amely elé erkölcsi imperatívusként állítja azt a követelményt és elvárást, hogy „ne csak magyarul legyen írva, hanem tükrözze is ennek a magyarságnak érzelmi és gondolatvilágát”.

1937-ben a Bartha Miklós Társaság és az Egyetemi Kör felkérte, tartson előadást az időszerű nemzeti kérdésekről. Önérzetesen jelentette ki: „székely vagyok, és ott van a helyem, ahol az övék”. S mindjárt hozzátette: „természetesen vallom és hirdetem, s mindig hirdetni fogom, hogy az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumban egyesíti. Ez a felfogás nemcsak megengedi, hanem kötelességemmé is teszi, hogy nyílt és becsületes módon munkása és ápolója legyek ennek a szellemi közösségnek.” Mennyire egybecsengenek ezek a szavak Illyés Gyula szinte azonos időben írt *haza, a magasban* című költeménye üzenetével, axiómává vált gondolatával!

Az *Ellenzék* című kolozsvári lap Tamási Áron szerkesztésében *Vasárnapi Szó* néven megjelenő mellékletében részleteket közölt Németh László *Kisebbségben* című könyvéből, amelyért éles támadások érték. Válaszában határozottan kiáll szerkesztési elvei, valamint a szerző és műve mellett: „Németh László személyét és munkásságát egyaránt jól ismerem: tudom, hogy hívő ember, felelős szellem; és hogy a mai magyar művelődésben súlya van annak, amit mond. A nemes és kitartó harcot, a népi nemzetért és az új magyar művelődésért, együtt kezdtük és együtt folytatjuk. S megítélésem szerint mindenütt folytatni kell ezt, ahol meg akarunk újulni közösségi és egyéni életünkben. (...) Ami azonban vallás és hit a könyvben, akár eszmére, akár személyre vonatkozik, az én vallásom és az én hitem is. S mivel sem öntudat, sem ösztön dolgában nincsenek kétségeim afelől, hogy én a magyarságnak múltjában, jelenében és jövőjében csak jót akarhatok: nem bátorság kérdése hirdetni hitemet, hanem kötelesség. Így jutottam hozzá, hogy néhány részt kijelöltem a Németh László könyvéből s azokat a *Vasárnapi Szó*-ban közreadtam.”

Különös reményt ébreszt benne a román állami döntés nyomán létrehozott *Magyar Népközösség*. „Miért kell a romániai magyarságot egy nemzeti népközösség formájában megszervezni? Nyilvánvaló módon és károsabban nálunknál jobban senki sem érezhette, hogy egyénileg prédának hullunk oda, s tömegeinkben egyre süllyedünk, ha társadalmunk a rendezetlenség állapotában van.” A *Vasárnapi Szó* hasábjain közölt írásaiban legjobbainkat szellemi őrsgre szólítja, fórumot teremt a vélemények ütköztetésének. Az eredményes, sikeres cselekvés érdekében a Nemzedéki vallomás című írásában arra ösztönöz, hogy „többé ne arra nézzünk, amiben eddig különböztünk, hanem tudatosan arra, amiben ma egyek vagyunk. Nem fegyverszünetet, hanem békét kötöttünk egymással, mert mindnyájunk felett győzött a népünk iránti felelősség”. Érzi és hirdeti,

hogy „érnek az idők”, hogy „az erdélyi magyarság életében le kell dönteni a választó falakat”, hogy felelősségteljes cselekvéssel egybe kell terelni a tévedező nyáját, felelősségük tudatára ébreszteni a gondatlan pásztorokat. A Vasárnapi Szónak „útvágó” szerepet szánt, melynek oldalain „hitünkkel és az igazság vágyával (...) a helyesen megadott választ valóságos életté alakítsuk minden olyan területen, amely rendelkezésünkre áll, vagy amelyet meg tudunk szerezni.”

Ekkor már Európában javában folyt az országhatárok diktátumok alapján történő átrajzolása. A nagyhatalmak nyomására a romániai Turnu Severinben a román és a magyar kormány képviselői Erdély sorsáról kezdtek tárgyalásokat, melynek eredménytelensége következtében 1940. augusztus 30-án a nagyhatalmak döntenek Erdély sorsáról, esztelenül, hisz „a homlokánál kettőbe vágják”. Az észak-erdélyi városok és falvak magyarsága kitörő örömmel fogadja a bevonuló magyar honvédeket. Tamási Áron *Gondolatok a hazatérés idején* című írásában ad hangot érzéseinek. Az anyaországhoz való visszatérést „egyszerű és meghitt találkozás”-ként aposztrofálja, „amilyen csak gyermek és anya, vagy férfi és örök eszméje között lehetséges”. Újólág hitet tesz az erdélyi magyar szellemiség mellett, melynek „hősei s a lelkileg megújult egységes magyar társadalom: ez mind nemzeti érték. Ország dolga most már, hogy mi történik vele. De mivel az ország mi vagyunk, együttvéve valahányan, a mi dolgunk tehát”. A szülőföldhöz, ezt követően is hű kíván maradni. „Ha szokás ilyenkor, az őrhelyre felállás idején, valamit kérni, akkor én az öntudatos munka lehetőségét kérem, szabadságot a szellemi munkának és helyet az építő magyar gondolatnak!” Az erdélyi magyarságra nézve kedvező, történelmi fordulat alapkövetelményének tartja, hogy „a magyar szónak visszaadásuk a hitelesség, a jelentésbeli és erkölcsi súly. Mert magyar szavaink kezdik elveszíteni hitelüket, lassan kihull belőlük az eredeti tartalom és elveszítik erkölcsi súlyukat.” A magyar államiság berendezésekor tapasztalt visszasságok, jelenségek eszébe juttathatják a tíz évvel előbb Balatonfüreden Albrecht főherceg jelenlétében elmondott szavait: „Mi Erdélyben nem vagyunk magyarok a vallásfelekezetek közötti háborúság szításában; nem vagyunk magyarok a magyar feudális birtokrendszer fenntartásában; nem vagyunk magyarok a kapitalista bankpolitika védelmében, és nem vagyunk magyarok az olcsó és nekünk ártó irredentizmus üzésében és elfogadásában. Ellenben: Magyarok vagyunk az osztálykülönbség megszüntetésében; magyarok vagyunk abban a törekvésben, hogy a paraszt- és a munkásrétegekből egy új és egészséges középosztály nevelődjék; magyarok vagyunk abban a hitünkben, hogy végre elérkezett az igazi magyar nép

társadalmi és kulturális alkotó erejének ideje, és magyarok vagyunk az emberi hitnek, a tiszta meggyőződésnek és az alkotó szellemnek határozott védelmében.” Eszébe juthattak továbbá Németh László Erdély ünnepére írott/elmondott szavai: „Mit ér akármilyen visszatérés, ha nem egy igazságosabb hazába hozzuk a visszatérőket?” Kisebbségből – kisebbségbe!

Az 1942-es lillafüredi írótalálkozót követően – *Vélemény háború idején* című írásában – újólag megfogalmazza írói hitvallását: „az a magyar író az eszményképünk, aki építve alkot egyfelől, míg másfelől nemzetével él vagy bukik, nem lévén számára emberi élet, csak ebben a hazában”, valamint ama meggyőződését is, hogy „a fegyveres küzdelem után a magyar író nemcsak régi magyar határokat és megmentett magyar népet szeretne látni, hanem olyan országot, mely nemcsak édes, hanem emberi és igazságos hazája is a magyar népnek. Újra kell teremteni a nemzet fogalmát, hogy annak végre címere legyen az új történelmi osztály: a magyar nép”. Az év karácsonyán még távlatosabb perspektívában veti fel az előbbi gondolatot: „Az örök eszmények mellett azonban meg kell találnunk azt a nemzeti eszmét is, amely nemcsak erős közösséggé tud egybeforrasztani minket, hanem a magyarságnak a nemzetek között méltó helyet biztosít. Ez a nemzeti eszme nem lehet más, mint a magyar haza történelmi határai között újrateremteni az életet. (...) Az elveszett békével együtt az igazságot és a természetes rendet is újból meg kell szereznünk, mert érdemes élet máskülönben nincs.” Az Erdélyi Párt 1943-i ülésén, párton kívülként felszólaló író ismételten a szellemi örhely fontosságát húzza alá, mondván: „nem egységes annak a nemzetnek az élete, ahol a szellemi örhelyek gazdátlan maradnak (...) a magyar történelemnek egyik legnagyobb erőpróbája előtt állunk, inkább forrasztó láng csapjon ki szívünkéből, semmint bűnös könnyelműséggel lemondjunk arról az akaratunkról, hogy ezt a társadalmat erőssé és egységessé tesszük. (...) A szellemnek pedig meg kell alkotnia az egységes és igazságos nemzeti társadalom tervét, melyben a sajátos magyar szellemiség a dolgozó tömegek természetes jogaival egyesül.” Ekkor még bízik a jövőben, a győzelemben. Az *Erdély üzen* című írásában konkrét faladatokról beszél: „...a magyar Szent Korona országát helyreállítsuk és minden ellenséggel szemben megvédjük (...) ebben a helyreállított magyar hazában, majd a háború után, igazságos rendet teremtsünk”. Valószínű, hogy a hadi helyzet súlyos romlása okozza azt, hogy a későbbiekben, a nemzeti sorkérdéseket, a székelység felemelkedését felvállaló, azért mindig bátran küzdő publicista elhallgat, a következő két évben tollából kiszárad a tinta...

A vesztt háború után a történelem kereke más erőterek szerint, a magyarságra nézve előnytelenül forgott tovább. A demokratikus kibontakozást ígérő években ismételen úgy érzi, hogy szólnia kell. A *Zöld ág* gyűjtőcím alatt 1945–46-ban, más-más lapban közölt írásaiból választ kapunk a hallgatás okára is: „...már egy esztendeje betelik annak, hogy semmit sem írtam. (...) Ennek a hallgatásnak, mint néma tiltakozásnak, megvolt a történeti jelentősége, s meg is marad. Értelme azonban csak akkor virágzik élővé, ha kellő időben szó követi, értéke pedig attól függ, hogy milyen szavakban virágzik ki.” Új magyar népi demokráciáról álmodik, új életkezdetben reménykedik, melyben „nem kell többé félrecsapott jelszó és borzos hazafiság, s kiöntünk minden részegítő világnézetet. Egyedül a józanság, a megfontolt igazság és a béke fog vezérelni minket. (...) ...a közeledő sorsfordulat Budapesten hozza világra a magyar demokráciát, melynek az erdélyi magyarság is részese lesz, s amely Erdély békés életét is, a maga részéről, megteremteni kész.” Érzékeli, tudja, hogy ez az út mily rögs – bűnbánattal és vezekléssel telített – a nemzet számára. Az író feladata, hogy „a szellem világában olyan rendet teremtsen, amelyből kívánatos nemzeti jövendő és vidám emberi élet sarjad.”

A román–magyar viszony kedvező alakulása a románság „helyzeti előnye” ellenére is fontos célkitűzés, ám nem önmagáért való: „tudja a világ, de legjobban mi tudjuk, románok és magyarok, hogy békességünk ára az, hogy az erdélyi magyarság sorsa, emberi és nemzeti szempontból egyaránt, megnyugtató módon rendeződjék. (...) Legyünk tehát emberek, hogy utána a magyarok és románok maradhassunk.” Ugyanez az elvárás és remény kap hangot a *Magyar–Román Társaság* megalakulásakor is, amikor a két nemzet közötti megbékélés lehetőségét üdvözli, de hozzáteszi: „ezt csak olyan emberek vihetik eredményes útra, akik a maguk népe számára biztosítani tudják az emberséges életet, de ugyanakkor meg tudják akadályozni, hogy a másik nép emberi és nemzeti méltósága ellen főbenjáró bűnt kövessenek el”.

Az is előre látható volt, hogy a vesztt háborút követően ismét határmódosításra kerül sor. Tamási Áron igazságos döntésben bíz: „Bármilyen határt is húz majd a politika, hiszek az Erdéllyel való lelki és művelődési közösség megszakíthatatlanságában.” A *jó magyar béke ügyében* című írásában is az anyanemzetből kiszakított három millió magyarért aggódik, bár még mindig reménykedik abban, hogy a távoli jövő meghozza a megoldást is: „a magyarság egyes részeit szétválaszthatják valameddig a határok, de azokat először lélekben s majd talán egy és áldásos Duna menti föderációban gyakorlatilag is le lehet bontani. Addig is egyek vagyunk és

egyek leszünk egy közös lelki impériumban, amelyet nem politikusok kormányoznak és katonák védenek, hanem az isteni törvények.”

A kommunista hatalom uralomra jutása idején azonban bezárultak a kapuk Tamási Áron előtt. Nagy Pál, a közelmúltban elhunyt Marosvásárhelyi irodalomtörténész rávilágít ennek igazi okaira: „...a kommunizmus magyarországi térhódítása idején, a félretaszítotttság és megalázottság nehéz esztendeiben – midőn olykor kényszerű körülményekkel is számolnia kellett – közírói tollának mozdulatai is elbizonytalanodtak kissé; nem minden alkalommal villanthatta fel szókimondó nyíltsággal egyéniségének valói erényeit.” Szórványos alkalmi beszédek, emlékünnepek jelzik az igencsak elkeskenyedett ösvényt, amelyen haladni, megszólalni tudott, amin még az 1954-ben kapott Kossuth-díj nimbusza sem változtathatott.

Ám jött 1956, „az idők gyógyító láza”, mire Tamási Áron újra visszanyeri addig elfojtott, a nemzeti sorskérdések iránti felelősségét tanúsító hangját. Az 1956. október 26-án írott *Magyar fohász* a magyar forradalom legemblematisabb írói dokumentumai közé tartozik. Együtt említhetjük Gérecz Attila, Németh László, Illyés Gyula, Déry Tibor, Márai Sándor... alkotásaival, melyek a magát újra szabadnak érző nemzet jajkiáltásai, amelyek a tettekre, bátor kiállásra buzdító írások sorát gyarapítják. Mindenikének a nemzettudat részeivé, éltető elemeivé kellene válnia! Tamási Áron írásának minden szava, minden mondata a nemzet lelkiismeretéhez szól, hogy „mi is a magunk emberi és nemzeti formánkban élhessünk”. Minden szava fohászként csendül, fél évszázad múltán is visszhangra talál bennünk. A *Tiszta beszéd* című írásából megtudhatjuk, hogy közéleti szerepet vállalt a Petőfi Pártban... „megalkuvás nélkül és szívemben azzal a hódoló buzgalommal, melyet forradalmunk ifjú hősei iránt érzek”. Ugyane szándék és akarat vezérelte az Írószövetségben rá ruházott tisztségek elfogadásában.

Militáns közéleti szereplésének hattyúdalaként tarthatjuk számon a Magyar Írók Szövetségében az általa fogalmazott és felolvasott *Gond és Hitvallás* című nyilatkozatot, 1956. december 28-án, melyben a magyar íróársadalom jobbik fele szolidaritást vállalt, azonosult a forradalom eszméivel, céljaival, hitet tesz egy igazabb, a nemzet érdekeit és szabadságát szolgáló társadalom eszméje mellett, az íróársadalom nevében kinyilatkoztatja, hogy részt kér és vállal a jövő társadalmának építésében. „Írói munkánk igéi lesznek a szavaink, gondunk örökös az időben, véleményünk pedig a közírás betűibe költözik. Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett. Ebben a hűségben hitvallásunk alapján gondozni és védeni fogjuk a

magyarság szellemét. Erkölcs legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotóereje, az emberség és eszméivel a kor. Egyedül így leszünk méltók a nagy elődökhöz, és egyedül így válhatunk a későbbi nemzedékek érdemes őseivé.”

Az *Élet és Irodalom* 1957. december 21-i számában közölt írásában – *Szellemi tisztesség* – a mellőzöttség, az újra partvonalra szorult író tesz tanúságot erkölcsi ideáljáról: „...évtizedeken keresztül a szabadságért sokat kellett fizetnem; de egészségem rongyos bundájában is makacsul azt mondom, hogy csak a szellemi tisztesség mezején érdemes élni. Mert ha van oltalom, akkor az író számára mégis itt van a legnagyobb oltalom. De hát ki ellen? A lelkiismeret zaklatásai ellen, a lelketlen színváltások ellen, a riadt tévelygések ellen; s természetesen a világi hatalom ellen is, mert hiszen a szellemi tisztesség dolgában a gyakorlat embere és az író gyakran elütő módon hangsúlyoz.” A kéziratban maradt 1957/58-as *Újévi köszöntő*-ben írói hitvallásának ad újólag hangot: „A nép szívének és a nemzet akaratának én csak eszköze vagyok, amikor keresem a sugallat szavait, s amikor arra törekszem, hogy a megtalált szavakból néhány mondatot szőjek.”

Csak eszköz volt? Távolról sem az, távolról sem csak az! Virrasztó volt, lármafa volt, a szellemi végvárak dicső harcosa. Vitéz lélek, a közügyi gondokat felvállaló – Sütő András szavaival: „jégtörő gondolatok bátor hirdetője” –, aki a székelységért, a magyarságért lépett a sajtónyilvánosság küzdőtereire. Eszméi, céljai, szándékai kulturális örökségünk megbecsült értékei közé tartoznak. Őrizzük, virrasszunk fölötte Tamási Áronhoz méltó módon, becsülettel, tisztességgel!

(*) *Virrasztás. Révai, Budapest, 1943; Tiszta beszéd. Publicisztikai írások 1923–1940. Az írásokat összegyűjtötte és az utószót írta Bernáth Ernő; A jegyzeteket Dávid Gyula állította össze. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981; Jégtörő gondolatok. Útirajzok, esszék I–II. Kötet. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Tamási Ágota és Z. Szalai Sándor. A bevezető tanulmányt Z. Szalai Sándor írta Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1982; Gondolat és árvaság. Esszék, cikkek, útirajzok, riportok, 1923–1935 Sajtó alá rendezte Nagy Pál. Palatinus, Budapest, 2000; Aranyos tekergők. Elfeledett írások. Szerkesztette Urbán V. László. KERTEK, 2000; Szellemi őrség. Esszék, cikkek, útirajzok, 1936–1965. Sajtó alá rendezte Nagy Pál. Palatinus, Budapest, 2001.*

„Én mindig a népemnek írtam”

Negyvenévnvi hallgatás és elhallgatás/elhallgattatás/tiltás után, 1990-et követően, fölnyílt a zsilip Nyirő József életműve megjelentetése, megismerése, újra megismerése előtt. Az előtt az író előtt, akit a korabeli irodalmi közvélemény „székely apostol”-ként, Dsida Jenő pedig „a székely néplélek megszólaltatója”-ként emlegetett. Halála 60. évfordulóján a Kairosz Kiadó az életút és az életmű megközelítésének sajátos formáját választotta: csokorba gyűjtötte és megjelentette a Nyirő Józseffel, zömében 1944 előtt készült, napi- és hetilapokban közölt interjúkat, beszélgetéseket(*) Az ötven címet meghaladó sajtóanyagot felölelő kötet olvasásakor az az érzetünk támad, mintha egy tükörteremben lennénk: bárhova nézünk, ugyanaz az arc néz vissza ránk, de mindeniknek van valamilyen sajátos, a többi tükördarabban nem látható vonása. A szövegek olvasásakor felidéződnek bennünk a művei olvasásakor rögzült élmények; az egyik kiragadott idézet egyenesen „helyettünk” önti szavakba: „...eszünkbe jut sok regénye, darabja, novellája, amelyekben erdélyi testvéreink szívdobogása lüktet, az a csodálatos varázs, ami az erdélyi havasokból árad, az a megmagyarázhatatlan vonzerő, ami ebben a szóban rejlik: Erdély!” (*Magyarság, 1940*) Erdély nemcsak egy tájegység, hanem gazdag, kiapadhatatlan forrás, amely üzenetet hordoz minden magyar számára. „...a külföld a székely írókon át szerzett tudomást Erdélyről”.

A kötetben olvasható írások legtöbbje – műfaji jellegéből eredően – eleve feltételezi az információk tömörségét, az adott élethelyzetre, alkotásra való fókuszálását, a hírérték előtérbe kerülését. A sok apró információ együtteséből tárul elénk a sokszínű portré: az életút állomásai, kisebb-nagyobb megállói Székelyzsombortól Madridig, a művek – *A sibói bölény*, *Isten igájában*, *Az én népem*, *Jézusfaragó ember*, *Székelyek*, *Júlia szép leány*, *Madéfalvi veszedelem*, *Uz Bence*, *Emberek a havason...* – születéséről, a bennük rejlő írói szándéktól a megvalósításig, azok útja a nyomdától az olvasóig.

Az információk sokaságából kihámozható az írói arckép megannyi jellemvonása, karakterjegye, amely a kortársakban élt, amelyet a közlemények

sokasága sugallt az olvasóknak. Szemléltetésként tallózunk közöttünk, ragadunk ki néhányat: Nyirő József „az erdélyi magyar irodalom egyik legtehetségesebb reprezentánsa, és az erdélyi újságírás egyik legpregnánssabb képviselője, a magyar ügynek mindig az első sorokban harcoló katonája.” (*Hajdúföld, 1929*); „...minden szavában ott cseng valami bájos, zsolozsmázó szín, valami Erdély bérceinek komorságából, valami a patakocskák sejtelmes susogásából, valami a nép lelkéből, valami a székelység nagy, örök fájdalmából. (...) Az idő bronz ekékkel vésett homlokráncaira rátelepszik a gond, mely mögött ott csillog és ég fajtája minden szeretete, kiválósága.” (*Debreczeni Újság, 1935*); „...teljesen új, meglepő hangot hozott az egyetemes magyar irodalomba és írásaival páratlan népszerűséget szerzett nemcsak saját magának, hanem a transzszilván írásnak is.” (*Keleti Újság, 1936*); „Férfias, de mégis ízes, édes nyelven beszél, ahogyan csak a székely havasok között tanulhatja az ember.” (*Reggeli Újság, 1941*).

(A szuperlatívuszok ne lepjenek meg: Nyirő József korának egyik legünnepelebb írója volt.)

Az újságírók kérdéseire adott válaszok betekintést engednek az író alkotóműhelyének titkaiba, megismertetnek az egyes művek genezisével, Nyirő József irodalomszemléletének, szándékainak, ars poeticájának titkaival. Művei által nem kevesebbet kíván elérni, mint „megingathatatlan súlyos szobrát kifaragni a székely népnek...” (*Ellenzék, 1932*); „Az, hogy írói munkásságom milyen értékű, az számomra csak másodrendű kérdés, elsőrendű az, hogy – igaz és valóság.” (*Budapesti Hírlap, 1937*); „Én mindig a népemnek írtam. Annak a népnek, amelyik reggeltől-estig kemény munkáját végzi a földeken, vagy azon a helyen, amelyre Isten vezérelte. Őket írtam meg regényeimben, az ő életüket tolmácsoltam a magam eszközeivel legjobb akaratom szerint. És én vagyok a legboldogabb, hogy műveim ezen az úton fognak eljutni azokhoz, akiknek szíve a műveimben is dobog.” (*Ellenzék, 1940*); „Az írónak nincs dolga a napi politikával, neki népe örök emberi értékét kell számon tartania, azzal kell gazdálkodnia és azt kell gyarapítania. Ha ezen a síkon maradandót tud alkotni, azzal nemcsak fajtájának, de az egyetemes emberi kultúrának is adott valamit... Egy kis nép is lehet világtényező: olyan mértékben számít igazán, amennyire képes gazdagítani a közös emberi kultúrát...” (*Magyar Játékszín, 1944*); „Fontos az, hogy a székely népet, mint új színt, bevigyük az egyetemes magyar irodalomba. (...) A székely néplélek és népnyelv értékeit, különálló sajátosságait kell irodalommá tenni, nagy gazdagodással beolvasztani a magyar irodalom sokszínű lelkébe és nyelvébe. Fel kell emelni a székely

nép szellemi kincseit a tiszta irodalom igényeinek szintjére.” (*Keleti Újság*, 1936).

A korabeli napi- és hetilapok egymással versengve adtak hírt, szóaltatták meg az írókat egy-egy készülő vagy megjelent regényről, novellás kötetéről, színműről. A *sibói bölény*: „a mai időkre célzó, dübörgő hangú, izzó magyarságú történelmi regény”. (*Keleti Újság*, 1936); *Isten igájában*: „őszintébb önvallomást keveset írt le íróember tolla. Benne van az ember és a pap minden küzdelme emberrel, sorssal, Istennel, és benne van minden emberi nyomor, szegénység és szomorúság.” (*Ellenzék*, 1932); *Az én népem*: „E munkám hű kép szeretne lenni a mai székely faluról. Vezető gondolata az erdélyi népeknek egymás megértését hangsúlyozza.” (*Debreczeni Újság*, 1935); *Uz Bence*: „...ez volt az az írásom, amely megnyitotta az utat előttem a világhírnév felé. (...) Nem fantáziám szülöttje, nem kitalált alak, hanem ott él a székely néplélekben...” (*Aradi Közlöny*, 1938); *Jézusfaragó ember*: „magával hozta az erdélyi havasok levegőjét, magukat a havasokat és a székelyeket.” (*Budapesti Hírlap*, 1937); *Madéfalvi veszedelem*: „Nincsenek főhősei, a hőse maga a nép, amelyet egyedül a csoda óvott, az Isten védett meg, hogy mégis megmaradt és mégis él így is, magárahagyatottan is, egyedül...” (*Keleti Újság*, 1938); *Ember a havason* (a velencei Biennálén első díjat nyert magyar film): „Mindenfelé megismerik az erdélyi magyarok életét, az erdélyi magyar szempontokat, a miliőt, és így a film is betölti végre hivatását, mint korábban az erdélyi irodalom. (...) Meggyőződése, hogy Kolozsvár és az egész Erdély megérti a filmet, önmaga életére ismer, és nekem, mint hűséges erdélyi embernek, minden sikeren túl, ez lesz a legnagyobb öröm, a legméltóbb elismerés.” (*Keleti Újság*, 1943).

Bár műveiben a székelység lelki világába nyújt betekintést, az ő sorskérdéseit taglalja, túlmutatnak a székelyek lakta régió határain, alkotásai a transzszilvanizmus szellemisége jegyében születtek. Az Erdélyi Helikon íróival egybehangzóan maga is vallotta: „Az erdélyi örök tradíciók szerint az ott élő népeknek gyökeresen meg kell egymást ismerniök, hogy meg is szerethessék egymást. Egyik nép sem tüntethető el onnan, mint ahogy a századok során fennmaradhattak. Életük körülményei, fennmaradásuk feltételei szervesen összefüggenek. A lélek nagy összetartozásának fogalmait tudatosítani, a három nemzetet lelkileg közel hozni egymáshoz, ez a mai erdélyi író feladata.” (*Új Magyarország*, 1935) Hasonló módon gondolkodott a regionális jegyeket hordozó erdélyi magyar irodalomról is. Számtalan alkalommal hitet tett az egységes magyar irodalom mellett. „Az erdélyi irodalom sose jelentett regionális jelleget, sohasem különült el az

egységes magyar irodalomtól. Az egész annyi, hogy egy országrész külön teljesítménye. (...) Bűn és vétek volna külön irodalompolitikát csinálni. (...) Egy fának nem lehet olyan hajtása, ága, rügye, amely ne ahhoz az egy fához tartozna.” (*Új Magyarország, 1942*)

Ha kérdezői a napi politikára terelték a szót, elzárkózott: az „nem anyaga a művészetnek”. Azzal azonban ő is számolt, hogy a politikának van egy másik dimenziója is. „Mi, erdélyi írók a legjobb és a legnemesebb értelemben vett politikát csináltuk. S így, ebben a vonatkozásban újra és újra csak azt mondhatom, hogy: az író igenis politizáljon, legyen fajtájának vezetője és öntudatosítója, de természetesen politika alatt ebben az esetben nem a napi értelemben vett politizálgatást, párthatalmi törekvéseket, intrikát és torzsalkodást értek, hanem egy magasabb szellemiség megnyilatkozását. Azt érti az író politizálása alatt, hogy az író írjon, mert az írás egyenértékű a tettel, mert az írás már önmagában is politika.” (*Film, Színház, Irodalom, 1942*)

A kötet igen fontos tartozéka az életműsorozat szerkesztőjével, Medvigy Endrével, folytatott két beszélgetés, melyek révén az érdeklődők betekintést nyerhetnek „a székely író értékeinek közkinccsé tételéért folytatott küzdelembe”. Fontos szerepük van abban, hogy számos tévhit, hamisítás nyer cáfolatot, helyreigazítást. Ennek igazolására idézzünk két mondatot a Beke György által készített interjúból. „Nyirő József patrióta volt Illyés Gyula értelmezésében is, nem sértett senkit sem, hanem kisebbségi sorsba jutott, a többségi türelmetlenség által szorongatott véreit védte, az irodalom eszközeivel. (...) az a körülmény, hogy az életműsorozat a kiadó-váltások ellenére is tovább él, sőt kiteljesedik, arra vall, hogy Uz Bence hazatérése ugyan késleltethető, de meg nem akadályozható.” (*Nyelvünk és Kultúránk, 1998*)

Mindkét interjú kitér a Nyirő-recepció és az életmű újra megjelentetésének vitás kérdéseire. Ezek közé tartozik Nyirő József és Tamási Áron írásművészetének szembeállítása. Medvigy Endre véleménye szerint „a két életmű éppen hogy nem kizárja, hanem feltételezi, kiegészíti egymást. Ahogyan az első Tamási-novellák talán meg sem születtek volna Nyirő József írásművészetének megtermékenyítő hatása nélkül, ugyanígy az Uz Bence, Nyirő talán legnépszerűbb regénye alighanem létre sem jött volna, ha Tamási meg nem írja Ábelt. (...) A sors fintora, hogy bár mindketten a transzszilvanizmus odahaza tartó, hűséges elvét hirdették (nem egyforma hangsúllyal), mégis mindketten szülőföldjük elhagyására kényszerültek.” Az interjúból tájékozódást kaphatunk Nyirő Józsefnek az emigrációban született munkásságáról, annak fogadtatásáról. Megtudhatjuk, hogy az

1990 utáni kiadványok sorát a Debreceni Csokonai Kiadó nyitotta meg, 1995 után a szegedi Szukits Kiadó folytatta, 1997-től pedig a budapesti Kairosz teljesítette ki. Melléjük kell sorolnunk a szegedi Lazi, valamint a csíkszeredai Pallas–Akadémia Kiadó Nyirő-sorozatát. Az évtizedekre kiható tiltás – „kiátkozás” – okára is magyarázatot kapunk: „Fábián Ernő kovásznai eszmetörténész nézete szerint az, hogy Nyirő József az identitás rajzát adja. 1945 után a magyar önazonosság felszámolására törekedett a hatalom. Ebbe a politikába nem fértek bele azok a szerzők, akik a székelység, az egyetemes magyarság öntudatát erősítették volna.”

A kötetből és a függelékként közölt interjúkból, az utószóból megtudhatjuk, hogy Nyirő József művei idegen nyelven is ismertek lettek: német, olasz, szlovák, szerb, román, észt, holland, spanyol nyelven is megjelentek.

(*) *Meghitt beszélgetések Nyirő Józseffel. Szerkesztette Medvigy Endre, Kairosz Kiadó, 2013.*

II.

„Az író – korának lelkiismerete”

Minden kor megfogalmazza vagy újraértékeli a maga viszonyulását irodalmunk általános vonulatával, illetve az egyes alkotók életművével szemben. Ebben a törekvésben a könyvkiadók – közvetítő funkciójuk révén – meghatározó szerepet töltenek be. A véleményformálás, az irodalmi kánon újabb ösvényeit taposó törekvések szolgálatát vállalta fel az elmúlt évtizedekben a Szépirodalmi Könyvkiadó *Arcok és vallomások*, az Akadémiai Könyvkiadó *Kortársaink*, a Gondolat Kiadó *Nagy Magyar Írók*, az erdélyi Dacia Könyvkiadó *Kismonográfiák* című könyvsorozata.

Az utóbbi években ezt a törekvést a Nap Kiadó vitte tovább, amely a megalakulása óta eltelt több mint két évtized alatt elismerésre méltó helyet vívott ki a magyar könyvműhelyek sorában. Kiadványai közül messze kiemelkedik a Domokos Mátyás (1928–2006) nevével fémjelzett *In memoriam* és *Emlékezet* sorozat. Az e tárgykörbe sorolható 67 kötet – a kiadó szándéka szerint – „elsősorban a 20. századi magyar irodalom jelentős alkotóinak és immár klasszikus értékű életműveiknek a bemutatását szolgálja, vezet bennünket a jobb, elmélyültebb tájékozódás útján, a nemzeti sorskérdéseket nyíltan felvállaló alkotók és alkotások megismerésében.” Ugyane célta szolgálja a tekintélyes sorozattá vált *Magyar esszék*-sorozat, továbbá – újabban – a magyar irodalomtanárok virtuális segédeszközeként lapozható *Költők a költőről* és az *Egy vers* gyűjtőcímmel megjelenő kötetek. A *Költők a költőről* sorozat – szerkesztője Sebestyén Júlia – egy-egy életmű mai értelmezését, XXI. századi recepcióját nyújtja, kortárs költők művészi empátiával átszőtt, hiteles és mértékadó, szubjektív szemléletét tükröző szemüvegén át: öt-öt vers – cseppben a tenger – kiragadásával, azok elemzését nyújtó esszék által állít elénk tájékozódási pontokat a jobb megértéshez, befogadáshoz. Eddigi köteteik: *Petőfi Sándor: A puszta, télen* (2009), *Radnóti Miklós: Levél a hitveshez* (2009), *József Attila: Óda* (2010), *Ady Endre: Az eltévedt lovas* (2011), *Sinka István: És elfelejtették...* (2014). A 2013-ban megjelent

Arany János: Epilógus

című kötete a XIX. századi kimagasló alkotó költői világába vezet el bennünket. A válogatás Ágh István, Csoóri Sándor, Falusi Márton, Ferenc Győző, Lator László, Lukács Sándor, Papp Zoltán, Szepesi Attila, Tamás Menyhért és Tóth Erzsébet munkája, esszéikkel segítenek jobban birtokba venni azt a költői univerzumot, melynek égboltján minden vers egy-egy csillag, fényével beragyogva szellemi világunkat.

A kiválasztott, nevesített harminchét vers közül az *Epilógus*, *A tölgyek alatt*, *a Szondi két apródja*, *a Gondolatok a béke-kongresszus előtt* című költeményeket hárman-hárman, a *Mindvégig*, *Ősszel*, *A költő hazája*, a *Családi kör*, az *Ének a pesti ligetről* című alkotásokat ketten-ketten válogatták, a többi egy-egy „szavazattal” került be az antológiába.

Az esszék fókuszába helyezett versek elmélyült elemzése nem zárja ki a költői életmű egészére való értékítéleteket. Néhány szemléletes példa: „Arany, a líra és a verses epika goethei, byroni és chauceri mesterdalnoka, több tucat világirodalmi nagyságot helyettesít egy személyben. (...) azok közé a költők közé tartozik, akik nemcsak magyarságképünket alakítják döntően, de elméleti és gyakorlati szempontból is ránk hagyományozzák azt a gondolkodási mintát, hogy emberi arcunknak miért is fontos valamilyen magyarságképet tükröznie.” (Falusi Márton); „...az egész életműből sugárzik valami kedves emberség és sok-sok szeretet.” (Papp Zoltán); „Arany életrajzi adatait jól-rosszul tudni illik. »Belső életrajza« azonban ismeretlen. Ő – a szó metafizikai értelmében – nem »messzeségből«, hanem »mélységből« jött. Olyan mélységből, amit gyanútlan lélek esetleg barbárságnak hihet. Hogy ez tévedés, Bartók és Kodály műve rá a bizonyíték. A szellem valami egészen ismeretlen, rejtett dimenziója nevelte. Ismeretlen, de teljes értékű. Tektonikus erejű nyelve, ha tudjuk, ha nem, a tizenötmilliónyi magyarság legnagyobb megtartó ereje.” (Szepesi Attila); „Ki is Ő? Páratlan tünemény? Múlt-jelen-jövendő hármasságtára? Szó mélyi szóval: a föld, földünk; anyanyelvünk sója! (...) Minden sorában kitakar-tan; lélekből beszél. (Tamás Menyhért); „A tanítás, bölcsesség, otthonosság, hűség, hazaszeretet az Arany-líra fő tartópillérei. (...) ő a szépség őrzője és féltője volt.” (Tóth Erzsébet)

Ahány értékelés, annyi tájékozási pont, amely elvezet az egyes versekben levő értékek jobb megismeréséhez, annyi rivaldafény, melynek sugarai a lényeges elemekre irányítják figyelmünket. Olyanokra, amelyek a költő

emblemikus alkotásai sorába tartoznak – *Epilógus, Családi kör, Szondi két apródja, Hídavatás, A walesi bárdok...* –, továbbá olyanokra is, amelyek csak az életmű filológiai elmélyültségű kutatói, olvasói figyelmének homlokterében állnak: *Az örök zsidó, Hajnali kürt, A lepke, A vén gulyás temetése, Hatvani, Vándor cipő...*

Egy dolog bizonyos: ezen írások az egyes költemények örök, nem halványuló értékeit hozzák előtérbe, a magunk látásmódját, értékelismerő képességét is inspirálják, segítik. „...mi Arany János, a török krónikás és az apródok elmondásából meghalljuk századokon túlról a dicső igazságunkat. Tulajdonképpen a zene és a nyelv emeli az örökkévalóságba a verset.” (Szondi két apródja – Ágh István); „Az örök zsidó refrénszerkezete és a vándorló zsidó, a világban kivetetten bolygó utas nagy európai motívum-hagyománya Arany nagy műfajához is kapcsolja a verset, amely lírizált, történet nélküli ballada.” (Ferencz Győző); „Mint minden vers, az *Ősszel* időtlen (...) minden szava mögött ott érezni, karnyújtásnyira, a nemzet tragédiáját, a hirtelen lobbant reményeket és a jóvátehetetlen, közös és személyes veszteségeket, a levert szabadságharcot.” (Lator László); „Az 1849-ben íródott *Névnapi gondolatok* alaphangja a még mindig szíve mélyén parázsló szeretet, az őszinte hódolat és nem utolsósorban az a szorongást kiváltó érzés, hogy fiatalon elhunyt barátjához – enyhén szólva – méltatlan az utókor.” (Lukács Sándor)

Mindenik gondolat, megállapítás lépcsőről lépésre tárja fel előttünk e kiapadhatatlan költői kincsestár rejtett kamráit, buzdít arra, hogy mi is kezünkbe vegyük Arany János kötetait, hogy mi is felmutathassunk valamit abból, amit a költővel kapcsolatban érzünk, gondolunk.

*

Az *Egy vers* sorozat a költői életművek, alkotások megismerésének más útját választja: amint címe is jelzi, egy kiválasztott költemény elemzésének, recepciótörténetének bemutatásával közelít az életműhöz, az egyedi útján az általánoshoz. A sorozatszerkesztő, *Pomogáts Béla* gondozásában eddig az alábbi kötetek jelentek meg: *Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról* (2009), *József Attila: A Dunánál* (2010) *Radnóti Miklós: Hetedik ecloga* (2010), *Ady Endre: Ember az embertelenségben* (2012), *Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség* (2014), *Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet* (2015), *Sinka István: Anyám balladát táncol* (2014). A magyar költészet emlékezetes nagy művei sorából a 2013-ban megjelent kötet,

Babits Mihály: Jónás könyve

című alkotása „háttérreljárásával” ismertet meg bennünket, azon évtizedek koordinátáin, amelyek e mű elemzéséből, újabb s újabb olvasataiból fakadó értékítéletekben fogalmazódtak meg.

Az irodalomtörténet Babits Mihály ezen művét az életmű összegzéseként, a költői hivatás – prófécia – esszenciájaként értelmezi. A költemény keletkezésekor (1938) költőnk már súlyos beteg. Jónás próféta bibliai történetének példázata ihleti arra, hogy életműve, munkássága értelmezéséhez kulcsot adjon az utókor kezébe. Messziről indult, nagyon messziről! A *lírikus epilógja* című versének kezdősora – „Csak én tudok versemnek hőse lenni” – a befelé forduló poétai arcot mutatja felénk, a kitörni képtelen alkotó vergődését: „Én maradok: magam számára börtön, / mert én vagyok az alany és a tárgy, / jaj én vagyok az ómega s az alfa.” Az önmarcangoló életérzés hatja át Az életem elhibáztam című költeményét is: „Ah, mennyi szépre, mennyi jóra / lett volna bennem késve mersz! / De hasztalan töpreng az óra, / ha ihletet nem ad a perc.” E vallomások kelthették az utókorban azt a képzetet, hogy Babits Mihály elefántcsonttoronyban élő alkotója a XX. századi magyar irodalomnak. Tudjuk: nem volt az! Hisz ott volt az irodalmi életet megújítók, a *Holnap* költői táborában, a *Nyugat* írói közösségében, jó néhány költeménye – köztük *Május huszonhárom Rákospalotán*, a *Húsvét előtt*, a *Fortissimo...* – jelzi, kitört a kriptából, kemény hangon reagált a társadalom, a haza sorsdöntő kéréseire.

A halott költőtárs emlékére írott tanulmányából (*Tanulmány Adyról – 1920*) kiragadott gondolat – „a próféta magá az attitűd, a költő kincsesen egyedül állása kortársai között, s hite önmagában, küldetésében, egy valóságos vallásos hit” – önmagára is vonatkoztatható megállapítás. S hogy mennyire az, arra önmaga adja meg a választ az *Örökkék ég a felhők mögött* című prózaversében, alcímében jelezve annak lényegét, üzenetét: Vallomás helyett hitvallás. A bekezdéseket indító szavak – „Hiszek abban, hogy élni érdemes..., És hiszek a harcban, az ész harcában a vak erők ellen..., Én hiszek a testvériségben..., hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló k a t h o l i k u s igazságban..., Hiszek a művészetben..., Hiszek a lélekben..., S hiszek a békében..., Ember vagyok, s hiszek az emberben... – mintegy elénk vetítik költészetének éteri koordinátáit. A vallomássorozat kiemelkedő alkotóelemei azok a sorok, amelyek immár

nem általános érvényű, hanem a nemzethez fűződő kötelékre, elkötelezettségről szólnak: „Magyar vagyok: lelkem, érzésem örökséget kapott, melyet nem dobok el: a világot nem szegényíteni kell, hanem gazdagítani. Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem őrök magamban minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagíthatja? A magyarság színét, a magyarság kincsét! De mily balga volnék, ha ugyanakkor más színt, más kincset el akarnék venni, vagy meggyengíteni!”

Életműve – költői és prózai munkái, irodalomszervező tevékenysége, fordításai, európai irodalomtörténete – jelzi, igazolja a magára vállalt költői attitűd, a világra hatni, a világot formálni hivatott próféta szerep kibontakozásának útját.

E szerep kiteljesítésének a mérlegét vonja meg a *Jónás könyve* című alkotásában. Jónás a küldetést – a próféataságot – az Úrtól kapja: „Kelj fel és menj / Ninivébe a Város ellen! Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság: szennyes habjai szent lábamat mossák.” A bibliai történet szimbolikája átsiklik egy másik dimenzióba: a költői hivatás lényegének, az élet, az emberiség és a társadalom szolgálata, a szép, a jó, az igaz és a szent eszméi cselekvő megvalósításának útjára. Hisz a cselekvés nem csupán az Úr parancsának követése – „nincs mód nem menni ahova te küldtél” –, hanem a költői hivatásból fakadó legfőbb belső sugallat: küzdeni akkor is, ha a siker kilátástalan, akkor is, ha meghaladja erőnket, mert tétlenek semmiképp sem maradhatunk, hisz „vétkesek közt cinkos, aki néma”.

A szóban forgó kötet egymás mellé helyezi Babits Mihály alkotását és Jónás könyve bibliai textusát. Az olvasó személyesen tapasztalhatja meg, hogy a költői megfogalmazás miben hű és miben tér el egymástól.

Pomogáts Béla, a kötet szerkesztőjeként, bevezetőjében mintegy leüti az alaphangot annak a „kórusnak”, amelynek szólamai az elmúlt évtizedekben Babits Mihály alkotásának kódolt üzenetét továbbították az olvasónak. „A költemény mintegy Babits munkásságának, költői világképének és eszményeinek végső foglalatát adja. Benne kapott összegzést Babits keresztény humanizmusa, nemzeti és európai elkötelezettsége, benne fejeződött ki az a morális erő, amellyel a testi megpróbáltatások között vergődő, a halálos kórral mind reménytelenebb módon küzdő költő számat vetett mind saját végzetével, mind egyre sötétebb közéleti tapasztalataival. (...) ...pontosan érzékelte azt, hogy hazája és Európa, amelynek mindig öntudatos híve volt, történelmének egyik leginkább súlyos kataklizmájához közeledik. A költői pályáját mintegy lezáró biblikus költeményét végső vallomásnak és figyelmeztetésnek szánta. Leküzdvé azt az erőtlensé-

séget, amelyet a súlyos betegség okozott, még egyszer fel kívánta emelni szavát humanista és keresztény eszményei mellett.”

A kortársak egyöntetű elismeréssel fogadták, méltatták és értelmezték a Babits Mihály által föl vállalt prófétaságot. Rédey Tivadar „a küldetés-vállalás tragikus kényszeré”-ről szól, arról, hogy „a prófétaság nem is az, hogyha nem fájdalmas és nem tragikus. – Kiállás! magatartás! színvallás! sorsvállalás!” S nemcsak önmagáért, nem öncélúan! „Az igazi prófétaság lényegére tanít egy olyan történelmi pillanatban, amikor gyanús próféták serege homályosítja el a napot.” (Bálint György)

Vajda Endre a költeményből kiáradó „zsoltáros életérzés”-t méltatja; Szirmai Károly értékelése szerint „az alkotás egy nagy művész érzékeny ízléséről, gazdag műhelytudásáról és nem-apadt mesélőkedvről tanúskodik”; Gyergyai Albert arra hívja fel a figyelmet, hogy „a Biblia e hű átköltése mennyi távlatot mutat a mai szemnek”; Illés Endre – a költő súlyos betegségére utalva – e vers „a fájdalmas némaság szétrepesztése, az összemetélt torokból kiszabadult hang” volt; Bóka László a költő utolsó nagy műveként méltatja, melyben „Babits nem meséli el a Jónás könyvében Jónás próféta történetét, hanem versbe szedi, szebb szóval: lírájába fogadja”.

A kötetben olvashatjuk Lukács Györgynek a moszkvai Új Hangban megjelent tanulmánya is méltatja Babits Mihály költői érdemeit – „igazi költő, aki azt, amit igazán átél, költői erővel fejezi ki, és viszont, csak azt tudja költőien megformálni, amit valóban átélt” –, de a Jónás könyvről szólva az eddigiektől eltérő hangnemben értékel: „...ez a prófétálás aktuális, és Babitsnak a mai helyzetről nincs több mondanivalója, mint a szorongó félelem, hogy a nemzet a pusztulás előtt áll. (...) Itt kifejezést kap a régi intelligencia, a régihez ragaszkodó művelt polgárság végső elkeseredése, kiúttalansága.”

Ezt követően negyedszázados elhallgatás, háttérbe szorítás volt a költő sorsa. A polgári, magát katolikus költőnek valló alkotóról alig-alig eshetett szó. Sötér István 1966-ban megjelent tanulmánya nem kisebb dolgot jelent ki, minthogy „a magyar történelem, a magyar szellemi élet tájai közül Babits helyét a Széchenyiéhez közel jelölhetnők meg”, aki „élete végén találta meg a módját, hogy a lelkében élő erkölcsi parancsot és felelősséget konkrét költészetté formálja”. Ez a gondolat nyer újabb és újabb arculatot a kötet többi tanulmányában, esszéiben, emlékezéseiben. Közel húsz tanulmány, esszé jelzi a recepciótörténet és elfogadás útját, a Bibliai történet és a Babits-mű közti rendkívül érdekes kapcsolatrendszer. Néhány kiragadott

példa igazolja, hogy mily mélyre lehet ásni a műelemzés tárnájában, felszínre hozva annak rejtett kincseit. „Készen kapott história újjáéneklése az önarcképfestés iskolája, a közvetetté és a közvetlené is.” (Rába György); „A Jónás könyve – jegyzi meg róla az erdélyi Székely János – roppant komolysága ellenére mindenestől komikus mű. (...) A költemény valóban önkritika: egy mindent tudó és megértő nagy lélek szerető-mosolygó önkritikája.”; „A Jónás könyve Babits utolsó nagy üzenete, egy nagy lélek számvetése. E lélek nagysága s magas erkölcsé, őrző és intő szava szól belőle.”(Ungvári Tamás); „...a maga korának szóló hitvallás ugyan, de értékét, érvényét nem vesztett üzenet a ma számára is.” (Kardos Pál); „Babits számára, aki különös élességgel látta a kor elidegenedett embertelenségét, ki állandóan a költői hivatást fenyegető, lealacsonyítani, elzülleszteni törekvő veszélyekkel nézett farkasszemet – Babits számára így vált a Jónás könyve a maga talányos, ellentmondásos szerkezetével a költészet elbizonytalanodásának szorongató példájává.” (Kelemen Péter); „Babits költeménye azoknak az alkotásoknak a sorába tartozik, melyek erőteljesen demitizált, kötésig a »földi« világban járó ember alakjából mintázzák meg – az emberi nagyságnak a szobrát? Azt az alakot, akiben vaskos evilágisága ellenére a nagyság is benne rejlik.” (Tamás Attila); Jónás „hallgatása az Úr végső válasza után belenyugvás, a költő belenyugvása a megváltoztathatatlan és igazságos isteni akaratra, mely az emberi életből, annak leghumánusabb erkölcsiségéből is vétetett.” (Melczer Tibor); „Az ószövetségi Jónás alakja vonásról vonásra mintázódik át, s lesz a gondolkozó, a kiválasztott, a küldetéses ember szenvedésének élő megtestesítője.” (Reisinger János); „...a némává nyomorító betegsége, a gégerák nyitotta ki a szemét arra, hogy Jónás sorsában, szenvedésében önmagát lássa. E felismert párhuzam emeli a Jónás könyvét Babits megrázó vallomásává.” (Nagy János); „...újraéli az ősi történetet, azt sem firtatja az irodalomtörténetileg is hiteles prófétával, hogy Ninive már a történet megírása előtt elpusztult, csak a példázat érdekli, ami magában hordja a megmaradás reményét, vagy legalább elodázhatóságát.” (Csányi László); Jónás prófétával szemben „az Úr képviseli a türelem és a megértés erényét, azt a nemes, humánus életszemléletet, amelyet Babits maga is oly nagyra értékelt”, vallotta, hogy „csak ez a szeretet és megértés mentheti meg a hagyományt, mindazt az értéket, amelyet az emberi kultúra áldozatos és szenvedésekkel kijelölt történetén át megvalósított.” (Rónay László)

Fodor Ilona idézi Babits Mihály aforizmává nemesült szavait – „az író korának lelkiismerete” – mottóként írhatnánk mindkét bemutatott kötet fölé. Arany János az 1948-49-es forradalom és szabadságharc emléke, eszmeisége hűséges őreként, Babits Mihály a humánus elkötelezettségként érdemli ki tiszteletünket. Mindkét alkotó életpéldája és életműve a mai olvasót is arra inti, buzdítja, hogy – Tamás Attila szavaival – „feladat-teljesítő életet éljen”.

„Az anyanyelv a legmélyebb sorsközösség”

Emlékezés Márai Sándorra, halála 25. évfordulója évében

A *Magyar Napló* időszakos kiadványának – *Irodalmi Magazin* – 2013. évi 2. száma valódi csemegének számít, amelyet a Márai-életművet ismerők és az azzal csak most ismerkedők egyaránt érdeklődéssel és nagy-nagy haszonnal forgathatnak. Amolyan „virtuális irodalmi svédasztal”, amely ízelítőt nyújt a hosszú életet megélt, hatalmas életművet létre hozó alkotó „titkairól”, tájékozódó pontokat jelöl ki, megközelítési és értelmezési utakat, módozatokat tár fel a jobb megismerés útjára lépő olvasónak. Nagy szükségünk van e segítségre, hisz évtizedek múltak el – két nemzedéknyi idő – , mely alatt műveit zár alatt tartották. Noha az irodalomtudomány – jelesen az 1965-ben megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon* és a rá következő évben kiadott hatkötetes *Magyar Irodalomtörténet* –, ha visszafogottan és a „korszellemnek” megfelelő módon is, de szólt róla. A magánkönyvtárakban megbúvó kötetek, féltve őrzött műveit kevesen olvashatták, az 1948-as emigrációja után, a száműzetésben írottakról csak nyugati rádióadásokból, lapokból értesülhettünk.

Márai Sándor (Kassa, 1900. április 11. – San Diego, 1989. február 21.) „hazaérkezése” előtt a rendszerváltás emelte fel a sorompót, oldotta fel a szellemi határzárakat. 1989-ben visszaállítják akadémiai tagságát; életművét 1990-ben posztumusz Kossuth Díjjal ismerik el; ugyanaz évben megjelenik legkiválóbb regénye – *A gyertyák csonkig égnék* – és naplójegyzeteinek első kötete; 1995-ben megalapítják az évenként odaítélhető Márai Díjat. Ezzel párhuzamosan bontakozik ki az írói életmű „rehabilitációja”: Rónay László és Szegedy-Maszák Mihály monográfiáját (1990-, illetve 1991-ben) a Márai-irodalom bőséges kirajzása követi. Az azóta eltelt bő húsz esztendő alatt művei újra megjelennek, sikert aratnak, Márai Sándor irodalmi munkássága, életműve újra elfoglalhatta az őt megérdemlő helyet a magyar irodalmi köztudatban.

A kiadvány struktúrája az *Irodalmi Magazin* 1. számában kitaposott úton halad. „Az ismertebb szövegek mellett kevésbé hangsúlyos művek felidézésével”, az író személyéhez fűződő emlékezésekkel, a művek művészi

értékeit feltáró írásokkal tárja elénk azt a szellemi univerzumot, amely Márai Sándor írásaiban testesül meg.

A *Novum* rovatban közölt kiadatlan regényrészlet – *Hallgatni akartam* – fényt vet az alkotás lényegére, az írói hivatás értelmezésére: „Az író, a művész éppen úgy ember, mint mindenki más, de – teljesen függetlenül az írói és művészi hiúság monomániás, rögeszmés téveszméitől – mégis ők az emberek között azok, akiknek idegrendszere legközvetlenebbül, érzékenyen fogja fel az ember és a világ viszonyának minden változását. (...) ...az író, a művész rendelkezik egyfajta képességgel, amely elsőrendűen szellemi; olyan előérzetei vannak, amelyek később, látomás, tehát műalkotás alakjában, megmutatják a valóságot – megmutatják már akkor, amikor ez a valóság még az alakulás, a vajúdás, a mitikus kezdet alakzatában gomolyog az emberi láthatáron.” A két világháború közötti időszak kiváló publicistája az emigrációban sem maradt közömbös az ország sora iránt. Ezt igazolja egy, a Szabad Európa Rádióban felolvasott levél, valamint Thassy Jenő visszaemlékezése, amely az írónak a SzER-hez fűződő kapcsolatáról szól. A naplóírás – „a Márai-életmű rejtélyes opusa” – az író életének, gondolkodásmódjának, világlátásának, sokoldalú érdeklődésének tanújele.

A *Dosszié* rovat első tömbje – *Egy polgár íróvá lesz* – Márai Sándor 1926-ban tett közel-keleti utazás emlékeit idézi. Megfigyelései, tapasztalásai ma is érvényes következtetéseket rejtenek magukban: „a nyugati ember jelképe ma a rohanó ember (...) a keleti ember jelképe az imádkozó ember. (...) A nyugati embernek vannak megismerései és kételyei. A keleti embernek van Istene. A nyugati embernek (...) legtöbbször és legfeljebb csak felekezete van.” A szülői házban, a premontreiek kassai gimnáziumában nyert tanítás elkíséri egész életén. Rónay László monográfiájának részleteiből – az írónak a Michelangelo Pietája hatására leírt szavaiból – kiderül, hogy benne a hit a személyes felelősséggel társul.

Márai számára az újságírás – megannyi más kortársához hasonlóan – az íróvá válás iskolája volt. Krúdy Gyula volt a példaképe. Az a Krúdy Gyula, aki a Nyírségből indult, Szindbádként bolyongott egy tőle idegen, letűnőfélben lévő világban, melynek – minden titkok tudójaként – állított örök emléket. Az 1940-ben megjelent *Szindbád hazamegy* című Márai-regényt lírai fogantatása, az íróelőd lelkületének sodró erejű ábrázolása a legsikerültebb alkotások sorába emeli. De nemcsak az írói képzelet, hanem a pályatárs is meghódol előtte: „Megdöbbenően tudatos író volt. Tudta, hogy az irodalom mindenekfölött égi üzenet. A valóságot feldolgozzák és hűségesen kifejezik a statisztikusok is. S éppen ez az író, aki talán minden

kortársánál többet, kegyetlenebbet és megbízhatóbbat tudott az emberi élet valóságáról, a téveszmékről, melyek gyilkos kórnaál is hatékonyabban pusztítják az emberek életét, a szerelemről és a fönségről, az ételekről és a pénzről, a magyar tájakról és a magyar lakóházak titkos szokásairól, a magyarok, svábok, ruszinok, szlovákok, rácok életformáiról, éppen ez az író tudta azt is, hogy a valóság csak akkor teljes, ha megkeressük a zenei tartalmat az élet tömpe és vaskos tüneményei között. Mondataiban úgy sugárzik ez a néma zene, mint a villanyosság a világűrben. Akárhol nyitjuk fel a könyveit, minden oldalon, minden sorában érezzük ezt a titkos áramot. (...) A magyar életnek és a magyar tájnak külön világűrt adott, mintegy feloldotta a magyar glóbuszt a tehetetlenség és a nehézkedés törvényének vonzása alól.” (*Utóhang, Krúdyról*)

S hogy meglátásai mennyire találóak és helytállóak voltak, azt aláhúzzák Tersánszky Józsi Jenő hasonlóan „hangszerelt” sorai, valamint az illusztrációként, példaszövegként tételezhető Krúdy-írás – *Szindbád ifjúsága* –, 1911-ből.

Márai Sándor emberi, erkölcsi arculatáról, világképéről sokat elárulnak a meditációk ihletett csendjében papírra vetett gondolatok. Mily sokat mondanak el róla az alábbi sorok?! „Az életnek értéket csak a szolgálat adhat, amellyel az emberek ügye felé fordulunk. (...) Embermódra élsz, ha igazságosan élsz. Ha minden cselekedeted és szavad alján a szándék van: nem ártani az embereknek. (...) Utolsó leheletemmel is köszönöm a sorsnak, hogy ember voltam, és az értelem egy szikrája világított az én homályos lelkemben is.” Gondolatai – olvashatjuk a róla írt értékelő szavakat – „nemcsak egy polgár, hanem a polgár, a citoyen életelveit is tartalmazza (...) Jellem, igényesség, magány, következetesség, szerénység, szigor, türelem: íme a Füves könyv kulcsszavai – s természetesen hiányos ez a lajstrom is. Márai a feltétlen igazságot keresi, de tudván tudja: minden igazság relatív.” (*Lőrinczy Huba*)

Számára Kassa nem csupán a feledhetetlen szülőhelyet jelenti, ahova mindig meghatódottan tér vissza, hanem a polgári város szimbóluma, az a hely, amely – neveltetése folytán – a polgári habitus, szemlélet formálója, a város, mely mindenkor a szabadság, a szorgalom, a munka tere, képességek kibontakoztatója volt. A trianoni döntés leszakította a nemzet testéről. Az első bécsi döntés az ő lelkét is örömmel tölti el, föltámad benne a vágy: hazamenni. *Hazamenni* – a Pesti Hírlapban közölt írás keltezési dátuma 1938. október 9. Ez a belső késztetés egész élete felett ott lebeg, kitörölhetetlenül. Megrohanják az emlékek. Az öröm hangjába belevegyül a jövő látomása. „Nem akarok mást, csak tudni, hogy ez a föld, ezek a nemes vá-

rosok, ezek a családtagok, mind a millió, megint velünk vannak, hozzánk tartoznak. Most nagyon nekifekszünk majd s csinálunk valamit, egy új, emberibb és igazságosabb Magyarországot.” Az események történelmi hátterét Szakály Sándor történész sorai világítják meg.

Márai Sándor személyes kötődése Kassához örökszép sorokat, műveket csíholnak ki belőle. A *Genius loci* – a hely szelleme – fejezetcím mögött olvasható írások egy időben jelzik életművének urbánus beállítottságát, azt a miliőt, melyben hősei otthonosan mozognak, természetes életterük. *Kassai polgárok, Kassai őrjárat, Egy polgár vallomásai...* – ihletőjük a szülőváros – „az irodalmivá szellemített Civitas”, „a gyermekkor elveszett Édene” – polgári társadalma. „Kassa magaslatáról látja be Európát; nemcsak jelenének hatalmi csoportosulásait, eszmei harcait, hanem az európai embert. (...) A tudás, a szépmíveltség, a mesterségek műhelyei: itt formálódott a műfaj, amely nemzetközi hírű egyetemben, katedrálisban, ünnepi zenei játékokban öltött testet, kultúrában és kultúrán töprengők, lényegét megfogalmazók–vitatók hagyományaiban, gyűlölködést nem ismerő ösöktől örökölt magatartásformákban. Ezért volt (lehetett) Kassa az »urbs, ahol a dolgoknak és jelenségeknek fémjelzésük volt, s aki benne élt, maga volt a legmagyarabb és öntudatosan európai polgárság«” – olvashatjuk *Fried István* tanulmányában.

Gál Sándor szlovákiai magyar író megrázó erejű, a mai realitást élénk vetítő szívszorongató írása Márai Sándor „hazatérésé”-nek lehetőségét/lehetetlenségét tárja fel. „Ide jött haza Márai Sándor?! Az író... Košicére... Hazajött?” Márai kassai világát fényévnnyi távolságok választják el a magyarság megbélyegzését, jogfosztását meghirdető kassai kormányprogramtól!!! *Gál Sándor* mondataiban fél évszázad minden keserősége, következménye sűrűsödik: „ma már Kassán nincs magyar polgárság (...) Márai Kassája nem létezik. (...) valaha Kassa volt a magyar irodalom fővárosa..., ma a kassai magyar polgárság már szórványnak sem tekinthető. (...) Márai városát körbebilincsezte Košice szocialista realista vasbeton–dzsungele. (...) Hallom, azt mondják: Márai hazatért. Hazatért? Milyen hazába? És hol van az a haza?! Košice?” Kárpótol-e mindezért a Márai–emléktábla, köztéri szobra, amikor a mellette elhaladók számára alig jelent valamit is e név?

Az elveszett szülőváros „szimbólumává válik műveiben: az elsüllyedt gyermekkor, az egekbe emelkedő, a föld fölött lebegő és mitikus város lesz, egy európai csillagtérkép része, mely a katedrálisok Európáját ábrázolja”. *Mészáros Tibor* tanulmánya – *Budán lakni világnézet* – innen kiindulva követi nyomon azt a bolyongást, mely Márait a Krúdy Gyula

regényeiben mennyei szépségű várossá emelt Budán át vezet – „először a hazát, később a házat is el kell hagynia” – az emigráció főbb állomásait jelző New York, Salerno, San Diego felé. Ennek háttéréről, mozzanatairól szólnak *Illyés Gyula* naplójegyzetei, *Sárközy Péter*nek az író olaszországi éveit megidéző tanulmánya, *Szőnyi Zsuzsa* visszaemlékezése s a Márai életműből kiragadott részletek (*Nápolyi múzeum, San Gennaro vére, „A varázsló letette a pálcát...”*)

Az életművet taglaló Dosszié újabb csomagja a Márai-művek megfilmesítéséről – *Libor Anita: Márai filmen* – és drámáinak színreviteléről – *P. Müller Péter: A szerelmi háromszög dramaturgiája Márai Sándor drámáiban* – nyújt áttekintést. *Szigethy Gábor* sorai az író magánéletének kevésbé ismert momentumáról a Mezei Mária színésznőhöz fűződő érzelmi kapcsolatáról közölnek ismeretlen, illetve kevésbé ismert adatokat.

E fejezet igen részletesen foglalkozik Márai Sándor költészetével. Fried István, Pomogáts Béla, Mészáros Tibor, Ircsik Vilmos, Jelenits István tanulmányai, továbbá Tamási Áron és Márai Sándor levélváltása és a hozzá fűzött Cs. Szabó László írás a két legismertebb lírai alkotás – *Halotti beszéd* és *Mennyből az angyal* – kérdéskörét, líratörténeti háttérét és utóéletét elemzik, értelmezik. „A Halotti beszéd (1951-es első megjelenés), olyan elkeseredett, borúlátó napok, hónapok »termése«, amely az emigrációs tapasztalatot még nem képes történetté formálni”; „A Halotti beszéd nemcsak a szovjet hódoltság alatt szenvedő Magyarországról és nem csak az európai kultúra veszélyeztetettségéről beszél, rögzíti az emigráns lét, drámai tapasztalatait is”; „az önként vállalt száműzetés tartós válságára adott válasz”. A költemény ösképe az 1150 táján keletkezett temetési prédikáció, melyben az ismeretlen szerző az elmúlást, az elveszett Édent, a ránk mért büntetés súlyát és keservét, a megsemmisülés vízióját vetítette hallgatósága elé. Ez a drámai hang sűrítődik Márai költeményébe, mely XVI–XVII. századi prédikátorokat, nagy költőink sorsverseit idéző drámai hangvétellel jeleníti meg a magyarság XX. századi sorsképletét, mintegy „megvalósítva” Ady Endre jóslatát: „S elveszünk, mert elveszítettük magunkat” (*A szétszóródás előtt*) Márai Sándor költeménye akár előképe is lehetne Kányádi Sándor negyedszázaddal később írott poémájában – *Halottak napja Bécsben* – olvasható soroknak: Küküllő–angara / maros–mississipi (...) szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscóig / szabófalvától san franciscóig”

A másik emblemikus Márai-vers – *Mennyből az angyal* –, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, a maroknyi nép világra szóló, heroikus hőstetének felmagasztalása, a vérbefojtás fölötti fájdalom

megtestesítője. Benne és általa a Himnusz és a Szózat soraiba beleszótt sorsképlet idéződik elénk. A Halotti beszéd tragikus végkicsengés helyett reményt sugall – „mindig új élet lesz a vérből” –, hitet ébreszt. Önkéntelenül is az Erdélyből száműzött sorstárs, Wass Albert hasonlóképpen sokat idézett verséhez – *Üzenet haza* – társítjuk, amely az emigráció és a szülőföld magyarságában tartotta/tartja ébren a történelmi igazságtétel reményét.

A *Hommage Márai Sándor* fejezetben az utókor, kortársaink – *Csender Levente, Kontra Ferenc, Oláh János, Szentmártoni János, Tóth Erzsébet, Ughy Szabina, Móser Zoltán, Felix Netz, Faragó Tamás, Finta József* – megbecsülő, értékelő, elismerő szavai, gondolatai világítanak rá Márai Sándor emberi, írói nagyságára, tanulságaira, a mának szóló üzeneteire. A Márai-életmű sajátosságát, titkait fürkésző és feltáró gondolatok közül emeljük ki – elnézést a szubjektív megítélésért – az alábbiakat. „Márai a magyar irodalmi múlt elapadhatatlan forrásából meríti mágikus szavait. Olyan szavakat, amelyek jövőt teremtenek. Jövőt, ha lesznek fülek a meghallásukra. Nevelt fiának három lánya közül egyik sem tanult meg magyarul. Számukra elvesztek Márai szavai. Ezzel is szembe kellett néznie. A szavakhoz mégis hű maradt mindhalálig.” (Oláh János)

Hű maradt, ahogyan azt a Tamási Áronnak címzett levelében írta: „...az anyanyelv térfogatán kívül az író nyomorék. (...) Az anyanyelv a legmélyebb sorsközösség.” És ő ehhez a sorsközösséghez az utolsó pisztolylövésig ragaszkodott.

A *Katedra* rovatban Németh Tamás az *Egy polgár vallomásai* című regény interdiszciplináris feldolgozásához, elemzéséhez kínál feladatjavaslatokat. A kötetzáró oldalakon Márai Sándor *életrajzi összefoglalója* segít a jobb megismerésben.

„Mindig tiszta szándékkal tettem, amit tettem”

Gondolatsorok Sinka Istvánról

„Istenem, magyar volt:
szóljon, aki látta.”

A Sinka István megismeréséhez, megértéséhez tájékozódási pontokat kereső olvasó szeme megakad a *Magyar Irodalmi Lexikon* Sinka-címszavának egy mondatán: „A felszabadulás után hosszabb időre kirekesztette magát az irodalmi életből.” (1965) A *magyar irodalom története* című munka ilyen vonatkozású megítélése árnyaltabb: „...több mint egy évtizedre kirekedt az irodalmi életből.” (1966) A *magyar irodalom története 1945–1975* Sinka Istvánt bemutató fejezete „csaknem két évtizedig tartó belső emigráció”-ról ír. (1986) Az *Új magyar irodalmi lexikon* e vonatkozású megítélése rávilágít az előbbi állapotok, sorshelyzetek igazi eredőjére: „1949-ben kiszorult az irodalomból, a tiltott írók listájára került.” (2000)

A kiragadott szövegrészek híven jelzik: Sinka István megítélésében az irodalmi kánon rendjét következetesen a szellemi életre rátelepült politikum diktálta. Szándékát, tettét – megbélyegzését, elhallgattatását, indexre kárhoztatását – igazolnia kellett valamiképp. Írásművészetének tagadhatatlan értékeit azonban az iránta elfogult, hozzá negatívan viszonyuló ítések sem hallgathatták el.

A mai olvasó Sinka István (1897–1969) köteteinek olvasásával, az ahhoz kapcsolódó recepciótörténet fellapozásával szeretné megismerni az alkotót s az életművet, attól a pillanattól kezdve, amikor a szeghalmi Péter András reálgimnázium 1934-ben kiadta első verskötetét. Az *Előszó* írója – Féja Géza – már a költő első verseinek megjelenését követően felismeri: „a termelő ember és az örök föld lélegzik bennük olyan tisztán és olyan szent szárnyalással, mint az igazi áldozatok füstje (...) ő a holnapi Magyarország, ő ma a magyarság legtisztább értelme.” A kötet elé írt soraiban „az új magyar élet himnuszait” író költő személyében „a föltörekvő parasztság harmadik irodalmi előhírnöke”-t köszönti, aki „esztétikai és etikai értelmet

ád a sorsának, az életnek: felfedezi a sorsában rejlő egyetemes emberi szépséget”.

Az „alulsó” Magyarország nincstelen rétegéből jött s lett a népi irodalom szimbolikus alakja. *Ars poeticá*-ja határozott és tiszta szándékot hirdet: „Mert pap vagyok én ma, hű, aranysarujú, / napimádó táltos, aki / hósín palástomból a szívem / kitakarom s a mellemből a hegyre / vért csapolok a szent, / felkelő nap elé: / az én népemért...” (*Napimádó*); „Nagyanyáim s a szépanyáim / lelke dalolt nekem a pusztán, / hogy keljek fel a virágok közül / s induljak el e dalok jussán, / hagyjam magára a nyáját, / mert felőlem az rendeltetett, / hogy vihar fújja meg a számat.” (*A Vád című kötet mottója*); „Kiáltanak az őseim: / a pásztorok és a parasztok. / S én, az úrköpött unoka / értük tengelyt akasztok.” (*Kiáltanak az őseim*)

A *Fekete bojtár vallomásai* (1942) című önéletrajzi kötetében is visszavisszatérő motívum az elhivatottság, a küldetéstudat megfogalmazása. Elei sírját keresve fakad ki: „Nem lelem a sírokat, nem állíthatok síremléket, de ím, odabúvok mellétek és súgom, hogy az elesettek, a kisemmizettek jogaiért és szabadságáért én már elindultam s az úton utánam az új élet forradalma zajlik”. Első kötetére – *Himnuszok Kelet kapujában* – emlékezve írja: „Azt akartam énekelni, hogy továbbpusztulni és hervadni már nem lehet. A sárban, a piszokban, az elhagyatottságban valami tiszta szó kell, hogy legalább az maradjon utánunk hírmondónak.”

A költői/írói program egyre kiforrottabb, hatásosabb kötetekben ölt testet. Az elismerő visszhang sem marad el. A *Pásztorének* című kötetéről írja Móricz Zsigmond: „Ennyire őszintén, ennyire diadallal még senki sem mondta ki, hogy indult el s érkezett a túlsó partról. Így még nem dalolt az esti szélbe senki angyalfaragta furulyán.” (1940) Veres Péter a legjobbak közé emeli Sinka Istvánt: „Népi klasszikus. Nem volt még itt a magyar földön senki az aluljöttek között, aki tisztább és eredetibb hangon szólalt volna meg, mint ő.” (1941) Hasonlóképpen szól a már beérett alkotó költészetéről Németh László is.

S ő, aki Féja Géza szavai szerint „páratlan jelenség a magyar lírában”, a *Fekete bojtár vallomásaiban* a próza terén is halhatatlan, értékálló művet alkot. Megrázóbb, a dantei pokol legmélyebb bugyrait idéző írása felsorakozik a népi írók szociográfiai ihletettségű legjobb alkotásai mellé. Ismételten Féja Gézát idézzük: „Illyés Gyula a Puszták népében szabatos műformát teremtett a maga gyermekkori élményeiből; műve a magyar önéletírás egyik legszebb stációja. Veres Péter a Számadásban a maga egyéni életét minduntalan széles társadalmi síkra vetíti, eredeti formát

teremtett ő is. Sinka önéletrajzán látszik, hogy mennyire líraibb egyéniség Illyésnél és Veres Péternél, szabad folyást enged emlékei ömlésének. (...) Emlékeit a közvetlen élmény forróságával, érzéseivel és mozdulataival fejezi ki, sokan bizonyára azt fogják mondani könyvére, hogy nem eléggé tárgyilagos, én azonban azt hiszem, hogy éppen ezért nagyon igaz, talán minden efféle visszaemlékezésnél igazabb.”

Közel ötven év múlva, 1989-ben, Tornai József az előbbivel egybecsengő hangon ír róla: „Béresek, kisbojtárok, zsellérek, juhászok, napszámosok keserves sorsáról, gyalázatáról Illyés könyvében, A puszták népében is olvashatunk elég embertelenséget, ami összeszorítja a szívünket; de amit és ahogy Sinka fölnyit, az a seb valamiként rettenetesebb, közelebbről vérzik, elviselhetetlenebb, lázítóbb. Illyés az objektivitásával, a tényekkel akar mellbevágni – Sinka az áldozat, a sorstárs módjára, a sértett önérzet és öntudat újra és újra fölcsattanó, vádló kiáltásával.” Joggal, hisz ő, aki „a világ nagy rideg bölcsőjének, az életnek a neveltje”, kinek hátára „temérdek lecke volt felírva”, kinek sűrű ostorcsapással kísért szavak égették a lelkébe, hogy „cselédnek, kutjának kint a helye”, mindenki másnál hívebben szólhatott arról a világról, melynek szenvedése, kítaszítottsága a rabszolgakoréhoz hasonlítható – a huszadik századi Magyarországon.

S ő, kinek tudatvilágát a Biblia, Petőfi költészete, Tolsztoj humanizmusa formálta, aki elesettségében, kítaszítottságában is az új élet forradalmáról álmodott – sok más kor- és sorstársával együtt –, azt is meg kellett érnie, hogy a politikai fordulat után elhallgattassák. A hatalom akasztott kereket vele. Osztozhatott a népi írók meg nem alkuvó alkotóinak sorsában, akik előtt jó évtizednyi időre bezárultak a közlési lehetőségek kapui, nem egyszer megélhetési gondokkal kellett szembenézniük. Élete végén a rászórt rágalmakra visszagondolva mondotta az őt kérdező Csák Gyulának: „Nem lehet az ember tévedés nélkül. Nem azt állítom, hogy csalhatatlan voltam, hogy Isten voltam, csupán azt, hogy mindig tiszta szándékkal tettem, amit tettem. (...) Háború után jó pár évig iszonyú nehezen, az irodalomból úgyszólván teljesen kirekesztve éltem. Ennek jórészt magam voltam az oka. Változtathattam volna a helyzetemen, néhány író társam jóindulatúlag figyelmeztetett is, hogy csupán ezt vagy azt kellene írnom, s akkor egyenesbe kerülök, de semmi ezt vagy azt nem írtam, mert úgy éreztem, hogy akkor meghamisítanám önmagam.”

A hatvanas évek elején enyhült a szigor, újabb kötetekkel jelentkezhetett. Ezzel egy időben látnak napvilágot az életművét áttekintő vagy annak részleteit, sajátos vonásait értékelő elemző írások. Ezek sorából külön kell szólnunk a Veres Péter által jegyzett, a 70 éves alkotót köszöntő tanul-

mányról, melynek nem titkolt szándéka volt: „Szeretném ezzel is közelebb vezetni az embereket Sinka Istvánhoz.” Záró soraiban hitet tesz az életmű értékei mellett: „Abban a nem túl nagy névsorban, amely a magyar irodalomban Janus Pannoniusszal kezdődik, Balassi Bálinttal folytatódik, s amelyben már keveset számít, hogy ki volt a gróf, a nemesúr, s ki a paraszt, vagy ki a polgár, ki a munkás, ott lesz Sinka István is, s míg magyarok élnek, írnak, beszélnek a földön. A viták elmúlnak, a költészet megmarad.” Sinka István halálakor, 1969-ben írott *nekrológját* a magyar irodalmi életnek szánt buzdítással zárja: „Kiadni, olvasni, igazságosan értelmezni, és helyére kell tenni Sinka István életművét. A művekből, a korból, az egyénből és sorsából kell kiindulni.” A *Szigetek könyve* (1972) megjelenését követően Féja Géza idézi elének „a harmincas esztendőben kibontakozott népi líra legeredetibb tehetségé”-nek életútját, annak csúcsait és egyenetlenségeit.

Sinka István elismertetéséért, az életműben rejlő értékek felmutatásáért folytatott küzdelem meghatározó eseménye, tette volt Görömbei Andrásnak az 1977-ben megjelent, „minden további kutatás kiindulópontja”-ként tételezhető monográfiája, az Akadémiai Kiadó *Kortársaink* című kiváló sorozatában. Az irodalomtudós pontossága, értékcentrikus elemzése nyomán tárul fel előttünk az életút és az életmű megannyi mozzanata, a növésterv, mely a mélyből a magasra tör. A kép, amely oldalairól körvonalazódik, nagyméretű, részleteiben is alaposan kidolgozott freskóhoz hasonlítható, biztos ecsetkezeléssel, azzal a biztatással, amely az olvasót hozzá segíti a Németh László-i gondolat – „a megismerés: megértés, a megértés: szeretet” – szerinti közeledéshez, a költői/írói üzenet megértéséhez, befogadásához. Záró sorai időtlen érvényűek: „Az utókor két Sinka Istvánra emlékezhet. Az első a vád változatait írja, a második az emlékezés módozatait kutatja, s a sárból a csillagok felé mutató gesztusban fedezi fel az ember istenségét. A magyarság évezredes történelmi útját őrző, ősi társadalmi réteg világképét örököltette meg abban a pillanatban, amikor ez a világ már eltűnni készült. Ennek az »alulsó Magyarországnak« a fel-emelése volt Sinka legszebb vágya. Nem szabad, hogy hibái, tévedései kitöröljék emlékezetünkben értékeit.”

Ezen az úton kívánt haladni Medvigy Endre is, aki a költő életművének elmélyült, kitartó kutatójaként, újabb s újabb Sinka-kötetek gondozójaként teljesítette ki Veres Péter buzdítását. E jószolgálati törekvés gyümölcse a Nap Kiadó irodalomtörténeti értékű sorozatában megjelent kötet: *Anyám balladát táncol – In memoriam Sinka István* (1999). Az emlékidéző, emlékjelállító kiadvány Domokos Mátyás irodalomtörténeti értékű kiváló

sorozata hagyományaihoz méltó elmélyültséggel, hozzáértéssel rajzolja meg a lírikus és szépprózai alkotó portréját. Időutazás a bölcsőtől a sírig s azon túl is, a Mű utóéletének bemutatásával. Mindenik írás egy-egy vonás, egy-egy szín azon a vásznon, amelyről Ő tekint vissza ránk, kinek egyetlen vágya volt: „végy karodra, idő”. A saját írásai, a gondjairól, gondolatairól valló – néha jajkiáltással felérő – levelei, a munkásságáról írott méltatások, bírálatok hosszú sora jelzi: ha a mindenkori hatalom mostohán bánt is vele, akadtak pályatársak, kritikusok, akik őszinte kéznyújtással, humánus közelítéssel, bátorító üzenetekkel egyengették a pályát, melyen haladnia adatott. Minden újabb kötet, 70. születésnapja s halála írásra, megnyilatkozásra buzdítja a kortársakat. A róla írott sorok, a neki ajánlott versek hosszú sora tanúsítja írásművészete megbecsülését. Az egyes kötetek megjelenésekor közölt bírálatok mellett csakhamar megjelennek az első „portréképek” is – s az idő folyásával együtt a többi, új s új ismeretanyaggal, értéktöbblettel –, amelyek a szerző élmény- és gondolatvilágát, alkotásainak ihletforrását, geneziséét vetítik elénk: *Kárász Józseftől* (1936), *Ignác Rózsától* (1964) *Csurka Istvánig* (1997) ível a befogadást jelző út, mely akadályaival, buktatóival együtt a révbe ért: elfogadták, értékelik. S hogy így lett, az annak is köszönhető, hogy irodalomtörténet-írásunk legjobbjai álltak mellé: Féja Géza, Gombos Gyula, Juhász Géza, Czine Mihály, Görömbei András, Pomogáts Béla, Medvigy Endre, N. Pál József... Valóságos Sinka-enciklopédiát tartunk a kezünkben, mely megkerülhetetlen, ha mélyebbre akarunk ásni, hatolni versei és prózai munkái megismerésében, a bennük rejlő értékek feltárásában. A megszívlelendő, értékelő és revideáló szavak, gondolatok közül ragadjunk ki egyet: „Gondolkodásának az égadta világon semmi köze nem volt semmifajta fajelmélethez vagy irracionálizmushoz, legföljebb annyi mondható el róla, hogy indulatait nemigen fékezte, hogy olykor általánosított, s hogy nem a ma használatos politológusi-szociológusi szakzsargonban fogalmazott.” (N. Pál József)

A Nap Kiadó másfél évtized múltán „nyúlt” ismét vissza egyszerre két kötetrel is(*) az életműhöz – jelesen annak értékesebb ágához: a költészetéhez –, hogy újabb időtávlatban tekintse át, tudatosítsa a mai olvasókban alkotásainak időtálló értékeit.

A Pomogáts Béla gondozásában megjelenő *Egy vers* sorozat a költő emblematikus, antológiaértékű költeménye csillagfényében kívánja felhívni a figyelmet e költészet páratlan értékeire, s általa enged betekintést Sinka István költői univerzumába, azt a kiváló alkotót idézi elénk, akit

műveinek kiadója, Püski Sándor „a virágjába borult népi irodalom nagy költője”-ként aposztrofált.

A kötet bevezető sorait jegyző sorozatszerkesztő utal a Sinka István munkásságát övező, azt követő recepció ambivalens jellegére: „voltak, akik minden sorát áhítattal fogadták, és voltak, akik radikálisan elutasították, néhány szerencsétlenül fogalmazott, nem is az életmű átlagos színvonalán található mondata miatt”; továbbá arra a szellemi háttérre is, miszerint: „...a magyar társadalom, mondhatni, legmélyebben fekvő rétegéből: a bihari puszták elesett pásztorai közül emelkedett az irodalomba. Mélyebbről, mint bárki más a népi mozgalom írói közül. Másokat az iskola nevelte, mint Erdélyi Józsefet, a falusi közönség, mint Szabó Pált, az agrármozgalom, mint Veres Pétert, mi több, Párizs és a francia avantgárd irodalom, mint Illyés Gyulát, Sinkának magára hagyatva, néma robotban kellett felnőnie és költővé válnia.”

A kötet bevezető részében közölt három Sinka-írás útjelző oszlopként vezet be abba a virtuális alkotó műhelybe, melynek „terméseire” – mintegy visszhangként – a mellékelt tanulmányok, méltatások válaszolnak. A kötet cím-adó ballada, *Anyám balladát táncol*, az „alulsó-Magyarország”-ról ad hírt, annak szellemi világából nyújt ízelítőt, abból s arról a világból, „hova – a költő szavaival – a népies írók csak témáért jártak, de halvány sejtelmük sem volt az ottani életről, mert nem élték azt soha, csak messziről látták, vagy hallottak felőle”. A *népi írók és a népiesek* című publicisztikai írás maga is forrása, eredője lehetett annak a felfokozott hivatástudatnak, amelyet egyes kritikusi, negatív értelemben, a költő számlájára írtak, elmarasztalólag címkézték, bélyegezték: „Énnekem hitem van, és nem szabályom, én az élet valóságát és pirosságát hirdetem a formák halott dermedtsége ellen. Aki énrám figyel, az a népre figyel. Én nem visszaforduló vagyok, a nép fele, hanem a nép vagyok. Egy a milliók közül, aki hírt ad névtelen, becsapott és megtagadott milliókról.” A *Két kő között* című, 1943-ban közölt írása világnézeti koordinátáit is felrajzolja: „...nekem nem kell se a nyugati, se a keleti szocializmus, mert mind a kettő oda való, ahol termett. (...) Én a magyar szemléletű és ösztönű népi magyar szocializmus híve vagyok, ami itt teremhet csak ezen a földön a magyar gondolkodásból és sorsból gyökerezve. (...) én magyar vagyok, nekem magyar népi szocializmus kell, magyar világszemlélettel, sajátos magyar alkattal, magyar lelki képletnek megfelelően” E szavak olvastakor önkéntelenül és talán nem alaptalanul jut eszünkbe Németh László „harmadik út” elmélete, nevezetes szárszói beszéde. Ez önmagában is elegendő indíték volt/lehetett ahhoz, hogy a „keleti szocializmus”-t meghonosítsák

diktatúrája jó évtizednyi időre elhallgattassa/elhallgathassa, később pedig torzítva, megcsonkítva közölje írásait, értelmezze annak értékeit, üzeneteit. A kötet a Sinka-recepció legjavából válogat. Németh László az 1928-ban írott tanulmányával – *Népiesség és népiség* – mintegy megágyazza e mozgalom létrejöttét, előrevetíti annak szellemi hinterlandját, háttérrajzát: „...az egész magyar társadalomnak egyetlen rétege van, ahol a magyar poézis számba vehető érceket találhat: a föld népe. (...) a magyar költészet sohasem lehet más, mint népi (...) s vallom, hogy legnagyobb képviselőjében mindig népi volt.” Ebből a társadalmi és szellemi galaxisból lép eléink Sinka István, akiről – tizenöt év múltán – a joggal sokszor idézett elismerő szavakat írta: „...Ady óta nem volt költőnk, akiben ilyen mély, távoli dallamok jártak vissza.”

Az 1945 előtti recepció-halmazból kiragadott írások szerzői közül Erdei Ferenc, az elismerő szavakon túl, az önmagát vakvágányra sodró költő kettős bűnét olvassa Sinka István fejére: „az egyik a fajkérdés és a másik a saját költői küldetése”. Gombos Gyula „a dalok jussán” elinduló költőt méltatja, aki „nem a népköltészetet emeli be a magas irodalomba, mint Erdélyi vagy többé-kevésbé Petőfi, hanem a humuszt, a tájnak s a rajta való élésnek azt az ősi televényét, amiből a népköltészet kivirágzott”. Ehhez hasonló gondolatkör fogalmazódik meg Juhász Géza írásában: „ő vág neki először a pásztorok ősvilágának: csupa jelenés, látomás, himnikus révület a költészete.” Rónay György, elismerő szavai mellett – „népköltő, a szó legjobb és legnemesebb értelmében: népe szólal meg benne s üzen általa” – utal az alkotásaiban fellelhető árnyoldalakra is: túlírtság, terjen-gösség, szerkesztetlenség, lazaság, műkedvelő hangulat, önisméltás. Veres Péter írja meg 1943-ban az első átfogó pályaképet Sinka István költészetéről. „...a paraszti sorstárs és író-társ jogán” írott elemzésében Sinka költészetét a pásztorélet „lelki atmoszférájának művészileg eddig egyedül-álló és érvényes megjelenítése”-ként aposztrofálja, melyben „a megmara-dás, a jövő ügye, a magyarság életjoga forr (...) alakjai nem a szellem lombikjában főttek, történeteik nem a képzelet világában születtek, hanem a magyar valóságban, a bihari pusztákon (...) ez a költő nem szerepet játszik, hanem teljesen önmagát adja”.

Az 1948-ban született Sötér István-sorok kétarcúsága – bár az elismerés szavát sem tagadja meg tőle – előrevetíti az elhallgatás/elhallgattatás éveit/érveit is: Sinka költészetének „szépségei és veszélyei a magyar líra egy részét mindmáig egy sajátos, nem mindenben helyes irányban befolyá-solják”. Ez a nem mindenben helyes irány miatt ítélték szilenciumra, beleértve a róla szólás lehetőségét is.

A kötetben olvasható Ignác Rózsa-tanulmány Sinka István novelláskötetének megjelenése (*Eltűnik a hóri domb* – 1961), valamint válogatott verseinek közlése (*Végy karodra, idő* – 1964) adott alkalmat arra, hogy e személyes kötődésekről valló, meleg hangú, egyöntetűen pozitív kicsengésű sorok megjelenjenek, megfontolásra érdemes ajánlással: „És tanítani is kell és olvasni és olvastatni hangosan. Mert műve azért vív a »papíron«, hogy élő, ható, füllel hallott szép beszéddé válva, mint az újraéledt, a mondogatott eposz – a lélekteremtő, a szép és igaz beszélt szó erejével építse a szellemet.”

Az általános megítélést, méltatást és elemzést követően születnek meg azok a tanulmányok, amelyek az életmű egy-egy szeletét, szegmentumát, alkotásainak egy-egy jellemző vonását, sajátosságát helyezik górcső alá: Pomogáts Béla a költő balladáit helyezi vizsgálódása középpontjába, azt sorsélményeinek hordozójaként tételezi, mondván: „tisztaság és erő hatotta át balladáit, a kifejezés tökéletességéhez a költői beszéd barbár ereje járult”. Másik írásában a pásztorköltő poétikáját oly hatásosan fel- és visszaidéző alkotói jegyeket elemzi. Görömbei András 1977-ben közölt, Sinka István költészetére vonatkozó monográfia-részlete a balladák „társadalmi-szociális, morális és mitikus ihletésé”-ből kiindulva hívja fel a figyelmet egy ezzel kapcsolatos értelmezési jelenségre: „A Sinka-irodalom minduntalan visszatérő tévedése, hogy a költőt – olykor Arany Jánossal szembeállítva – úgy értelmezi, mintha azonosulna a mitikus-babonás világgal, mintha világképe teljesen irracionális volna, egybeesne a népi mélyrétegek csodahitével.” Ezzel szemben – mutat rá Görömbei András – „az élő népi hiedelmeket tudatosan emeli be költészetébe, mintegy azt sugallván, hogy a nyomor és kiszolgáltatottság ilyen világbeli torzulásokhoz vezet.”

A kötet további tanulmányai az életmű újabb sajátos vonásait tárja fel: Bori Imre Sinka István mágikus szürrealizmusát, Varga Rózsa a mágia és mítosz, a népi költészet ösiségét megidéző vonásait mutatja ki, Faragó József az Anyám balladát táncol című költemény néprajzi hátterét tárja az olvasó elé, Farkas Krisztina a társadalmi konfliktusokra visszavezethető betyárballadákra koncentráló elemzésével, Heltainé Nagy Erzsébet a balladák nyelvi, stilisztikai és műfaji sajátosságainak vizsgálata alapján vezet be bennünket az alkotóműhely rejtekeibe.

A Sinka István költészete körül tovább élő és burjánzó vitákra enged következtetni Féja Géza – az életmű hűséges számtartója – 1973-ban megjelent írása – *A Sinka-kérdés* –, amely homályoszlatóként kíván igazságot szolgáltatni számára. „Életművében nyoma sincsen a szerepjátszásnak, az

ügyeskedő csinálmánynak, a diplomata bölcs előrelátásának, minden sor mögött ott a közvetlen átélés, a megszenvedés hitele.” Példaként főlemlíti a Himnuszok Kelet kapujában gunyoros fogadtatását. A költemény hitelét kétségbevonó támadásokkal szemben hivatkozik Erdélyi Zsuzsa gyűjtéseire, a „mintegy hatezer archaikus és középkori elemeket tartalmazó népi szövegek”-re. Azokhoz hasonló élő gyökerek táplálták Sinka alkotásait.

Napjaink végképp pozitív kicsengésű recepciójának ad hangot Tornai Józsefnek a *Lovasok opál mezőikön* (1987) című kötethez írott, költői empátiától átszőtt *Előszava*. Nem rejti véka alá a Sinka-életműhöz, irodalmi örökséghez fűződő személyes indítékait, kötődését: „...nincs rajta kívül egyetlen magyar költő sem, aki ennyire fölsebezte, megmozdította volna bennem a paraszti származásomat, a cseléd- és zsellérősök ismeretlen sorát.” Tévedéseit – melyek okot és támadási felületet szolgáltatottak a vele szemben elhangzó, vissza-visszatérő vádak fölvetésére – társadalomtudományi képzettsége hiányára vezeti vissza. „Miért történhetett meg, ha nem amiatt az ösztönösség miatt, amit nem volt soha módja a tudatossággal meghaladni, hogy az igazságtalanságért, éhezésért, verésért, átfagyoskodott telekért, tüdőbajban meghalt apjáért, bátyjáért – az egész paraszti és pásztor-sorsközösségben megszenvedett-tapasztalt kisemmizésért, gátlástalan elnyomorításért az idegennek tartott fajtát gyűlölte meg, ahelyett hogy tisztán látta volna a tőkeharácsolás, a vagyoni, hatalmi viszonyok kikerülhetetlen szerepét, amelyben csak egyéni különbségeket okozhatott, ki az urak, bérlők, grófok, politikusok közül a magyar, zsidó, német vagy más eredetű.” Az emiatt Sinka Istvánt ma is bírálók figyelmébe ajánlja Páskándi Géza sorait Száraz Györgynek az *Egy előítélet nyomában* című művéről szóló tanulmányából: „Weisz Manfrédnek volt annyi esze, hogy tudja: a munkások nem azért tüntetnek ellene, mert zsidó, hanem azért, mert nagytőkés, kizsákmányoló.” Az ilyen „szelektív” bírálatok szabtak gátat annak, hogy a Fekete bojtár vallomásai 1945 után „emberszemléleti megítélései miatt máig nem jelenhetett meg újra”, csak New York-ban, 1987-ben. „Pedig elképzelhetőnek tartom, hogy ifjúsági kiadás formájában megmentjük a teljesebb magyar kultúra számára.” Költészetének elmélyült elemzéseiből vonja le a következtetést: „korszerűbb, mint gondolnánk”. (Feltehetően ennek is köszönhető, hogy a Püski és a Csokonai kiadó közös kiadásában újra eljuthatott a mai magyar olvasóközönséghez is, 1989-ben.) Költészetének értékeiről szólva, meggyőződéssel érvel annak egyetemes értékei mellett: „Ösztönös költő maradt, mint sok modern festő: jót s rosszat teremtett viszonylag hosszú, sok s fájdalmas betegséggel is megvert élete során. De a java termése olyan

költők mellé helyezi századunkban, mint Jeszenyin, Lorca, Yeats, vagy akihez még az utóbbinál is hasonlóbbnak érzem sokféle szempontból: Georg Trakl.”

A kötetzáró tanulmányban, a vésztői Nagyközségi Tanács kiadásában 1987-ben megjelent Sinka István-kötet újraközölt utószavában Medvigy Endre – a költő életútjának és életművének kutatója, hűséges számtartója – szakavatott áttekintést nyújt „a magyar szegényparasztság hányatott sorsú népi énekese” életútjáról, életművéről, a róla szóló jelentősebb irodalomtörténeti munkákról.

Ugyancsak a Nap Kiadó vállalkozott arra, hogy Sinka István költészetének mai olvasatát kínálja. A *Költők a Költőről* sorozatban megjelentetett kötet címe – *És elfelejtették...* – sokkolóan hat. Amikor a könyvet kezünkbe vesszük, joggal várjuk és reméljük, hogy Ágh István, Falusi Márton, Ferencz Győző, Iancu Laura, Lator László, Papp Zoltán, Szabó T. Anna, Szepesi Attila, Tamás Menyhért, Tóth Erzsébet és Tóth Éva megszólalása nem engedi, hogy Sinka István neve és költészete a kötet címadó versében – *És elfelejtették...* – általa megénekelte varsányhelyi öreg summás kaszás sorsára jusson, tanúságot tesznek arról, amiről a sorozatszerkesztő Sebestyén Ilona édesapja – Sebestyén László –, hetven évvel ezelőtt, 1943-ban már hitet tett: „...a hajnalhasadásnak, hogy igazi legyen, Isten dalnokaira is szüksége van”... Sinka Istvánra is!

A közel ötven költeményt felölelő szubjektív antológia és a versekhez főződő esszék – *Magyarázatok* – is jelzik: Sinka István költészete kiállja az idők próbáját, a XXI. század is megbecsüléssel tartja számon, építi be szellemi katedrálisába. A költő halála óta eltelt közel fél évszázad kellő távlatot kínál ahhoz, hogy immár elfogulatlanul, mellékszöveg nélkül segítsenek bennünk megerősíteni: megérdemli a figyelmünket, életművének a mai olvasóknak is van megfontolandó üzenete. A felkért költők életkori időtere – születési évük íve 1927-től 1983-ig terjed –, ami arra is lehetőséget teremt, hogy a más-más nemzedékekhez tartozó költők értékítéleteiből ízelítőt nyerjünk. Megbízható, autentikus ízelítőt, hisz – amint a *Magyar Nemzet* szemleírója megállapítja – „a válogatott verseket kommentáló tizenegy kortárs költő lelki rokonságban áll a fekete bojtárral, ez teszi igazán hitelessé és tanulságossá a személyes hangú írásokat”. Előrebocsáthatjuk, hogy zömében pozitív kicsengésű, mély humánummal telített gondolatokat sugallnak. Szükség, nagy szükség van az ilyen jellegű kiállításokra, mert „...máig is működnek azok a reflexek, amelyekkel kiszorították az irodalomból”. (Ágh István); Falusi Márton világirodalmi analógiákkal példázva, egyetemes szellemi koordinátarendszerre vetíti ki

Sinka költészetét, annak archaikus minőségét; Ferencz Győző „hatalmas világirodalmi folyamat része”-ként aposztrofálja”; Tóth Éva Sinka balladáiban Lorcára, Proustra, Villonra emlékeztető vonásokra hívja fel a figyelmet; Lator László a balladákban „apollinaire-esen modern” jegyekre utal. Papp Zoltán a Horthy- és a Rákosi-világbeli magyar irodalom át- és újraértékelésének szükségességére hívja fel a figyelmet: „Én nem tudom, hogy Sinka magyarságában, vagy »magyarkodásában« volt-e valami politikailag kifogásolható. Vitathatatlanul vitatható lapokban írt, abban a korszakban, amikor a »nemzeti gondolat« jegyben járt az antiszemitizmussal. Azt viszont tudom, hogy Sinka egyszerű, tiszta, őszinte hangja komoly, igazi értéket jelent.” Ebből eredően vitatja a rá sütött dehonesztáló bélyeget. Szabó T. Anna más, máig kísértő dimenzióban, az urbánus és népi irodalom szembeállítása viszonylatában foglal határozott állást: „...nincs külön népi és urbánus költészet. Csak úton levő költészet van, csak párbeszélő, megfigyelő, résztvevő, szívbéli, szomorú, közös költészetünk vagyon: a közös nemzeti vagyon. A mi dolgunk ezt megőrizni, továbbadni, megérteni – beszélgetéssel és ismétléssel, rákérdezéssel és mondogatással, folyamatos újraolvasással.” Verselemzéseivel erre a közös vagyonra hívja fel figyelmünket. Szepesi Attila a költő első verskötetét idézi, párhuzamba hozva azt a romantika XIX. századi áramlatával, „azzal a titkos tudással, ami emléknyomokban jelen van régi, főként középkori irodalmunkban”. Tamás Menyhért a lázadó lélek, az igazságra ébredő, gyorsan élő élet költészetének karakterisztikus jegyei indítékait abban véli felfedezni, hogy Sinka „lét alá szorított sorsa, keserűségét gyűjtve, hamar perlekedő indulattá forrósult”. E költészet megbecsülésre, figyelemre méltó értékeit – Tóth Erzsébetet idézve – azért is méltányolnunk kell, mert az „az érintetlen, tiszta, egyszerű szegénység, amivel Sinka István verseiben találkozunk, nincs többé”. Sinka István költői világában elmélyülni kívánó olvasó felfigyel a kötetben „megszólalók” közt a fiatalabb nemzedékhez tartozó Iancu Laura gondolataira. Szerinte elfogadhatatlan az, hogy „a kultúra kettészakítottságát valló és követő irodalmi szemlélet valamiféle abszurd természetességgel a népi kultúra érdekességei közé sorolja Sinka költészetét. A szellemi, esztétikai értékeket saját magának fenntartó magas művészet mitológiát, archaizmust lát abban a versvilágban, ami nézetem szerint minden költészet magja.” E mag értelmezése során jut el, vonja le következtetését: „Sinka költészetében nem eszmék virágoznak és hervadnak, hanem hit terem”; verselemzése zárógondolatait egy kérdésben összegzi: „nehéz megérteni, miért népi, archaikus, mitologikus az a költészet, amely az emberrel együtt születő kérdéseket, kötődése-

ket és kínokat hangszereli, a természetfeletti igazságokat visszhangozza?” Az a költőnk kérde ezt, kinek szülőhelyén – a Csángóföldön – a népi, az archaikus, a mitologikus elemek az anyanemzettől évszázadok óta elszakított népcsoport legsajátosabb jegyei közé tartoznak, megtartó és éltető erőforrásként vannak jelen.

Tanulmányunk mottójaként „az egyik legjelentősebb »magyarság-vers« – *Szóljon, aki látta* – záró sorait választottuk, hisz az ő élete oly sokban hasonlít a költeményben megidézett juhászéhoz – sorsában és hovatartozásában egyaránt. Említettük a versantológia sokkoló címét: *És elfelejtették...* A sorozatszerkesztővel, Sebestyén Ilonával egyetértésben mondjuk: „kivételesen attól jó cím, hogy nem lesz igaz...”, Veres Péter jövődölése – „a viták elmúlnak, a költészet megmarad” – valósággá válik. E megmaradó költészet elismerésének és méltánylásának jele – mondhatjuk: védjegye – az 1990-ben (posztumusz) neki ítelt Kossuth-díj. Ez is azt jelzi, hogy mégis csak látják...

(*) Sinka István: *És elfelejtették... Válogatott versek Ágh István, Falusi Márton, Ferencz Győző, Lator László, Papp Zoltán, Szepesi Attila, Tamás Menyhért, Tóth Éva esszéivel. Nap Kiadó 2014; Sinka István: Anyám balladát táncol, Nap Kiadó 2014.*

„Jót cselekedni mindig kötelesség”

*„És visszatérőben van a Mű – rendre minden darabja:
tanúságul és tanulságul.”*

(Dávid Gyula)

A kolozsvári Utunk című irodalmi lap 1946. évi 2. számában megjelent körkérdésre – *Mit tartanak irodalmunk legfontosabb kérdésének?* – Bánffy Miklós is megfogalmazta (akkor még megtehetette!) a maga válaszát, írói hitvallásnak beillő vallomását: „Nehéz művésznak programot adni. Költő, író, festő vagy szobrász csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha saját lelkét vetíti ki a műveiben. (...) ...a legfőbb az volna, hogy népünknek visszaadjuk hivatása iránti hitét... Mert nincs nép, aki megállhat, ha csak a mának él, nem bízik önmagában és nem hisz a maga jövőjében.”

Írja ezt az az alkotó művész, író, akit a korabeli társadalom rövidesen kivetett magából, nem csupán a tollat ütötte ki a kezéből, hanem a kenyeret is, megkeserítve élete utolsó éveit, siettetve halálát. Tette ezt egy új ideológia nevében, amely az író osztályának emlékét is ki szeretne volna törölni az erdélyi magyar társadalom tudatából. Bánffy Miklós a baljós szelek közepette is az írói szabadságról álmodik, nemzete, népe jövőjét félti, neki kíván hitet s reményt adni a rá váró küzdelem megvívásához.

Nem adatott meg neki, hogy szándékát, írói álmait megvalósíthassa. Elgondolkozhatunk azon, mennyire érezte/érezhette, érzékelte/érzékelhette a jó tíz évvel korábban leírt szavaiban megfogalmazott állapotrajz kísérteties aktualitását: „»Megnehezült az idők járása fölöttünk.« A korszellem úgy látszik, nem a megértést keresi, hanem a leigázást.” A szellem leigázását, a szabad gondolat kalodába csukását. Az író nemcsak életlehetőségeitől, nemcsak vagyonától fosztották meg, hanem műveit is évtizedekre zár alá helyezték. Művei odisszeájának erdélyi egén reményteli jelként fogadtuk az első fecskét, a Reggeltől estig és a *Bűvös éjszaka* című kisregények megjelenését (Kriterion Könyvkiadó, 1981).

A változó idők adták meg a kegyelmi állapotot Odisszeusz „hazatérésére”, Bánffy Miklós életművének újra kiadására. A kolozsvári Polis Kiadó –

annak vezetője: Dávid Gyula – vállalta fel ezt a nemes feladatot és sorra jelentette meg a kiváló író alkotásait: *Emlékeimből* (1932), *Huszonöt év* (1945) – 2000; *Megszámláltattál* (1934), *És hijjával találtattál* (1937), *Darabokra szaggattatol* (1940) – 2001 (a Kalota Könyvkiadóval és az Erdélyi Református Egyházkerülettel közösen); *Bánffy Miklós estéje* (Levelek, Várady Aranka naplója – közléteszi Marosi Ildikó); *Összes novellái* – 2004; *Fortéjos Deák Boldozsár memoriáléja* – 2005; *Milolu. Három kisregény* – 2007 (a Balassi Kiadóval közösen); *Összes drámái* – 2009...

Képletesen szólva – az író *Tarlózás* (1944) című írására hivatkozva – a termés immár kévékbe gyűjtve – kezünkbe került az életmű színe-java. De a múltó időkben a kévéket is védenünk kell a zord idő- és széljárás viszontagságaitól, a gondos tarlózó még bőséggel talál elszórt kalászt a learatott mezőn, melyeket össze kell gyűjteni, mielőtt befordítja az ekevas, elborítja a legdurvább rög: a feledés. Ezen igyekezet gyümölcse a mostani kötet(*), amelyet a kezünkben tarthatunk. Kéve is, kalász is, hisz a közel fél ezer oldalon már megjelent és kiadatlan alkotások sorjáznak.

A kötet első fele a tizenöt évvel ezelőtti kötetben olvasható írásokat – *Gyermekkori emlék*, *Az 1916-i koronázás*, *Forradalmi idők*, *Huszonöt év* – öleli fel. E sorokban régmúlt idők eseményei kelnek életre – tanúságul és tanulságul – a hetven-száz évvel későbbi nemzedékek olvasóinak, azoknak, akik a történelmet nem csupán a történések halmazának, bebiflázendó tananyagként tekintik, hanem az új időknek megfelelő lét- és nemzetstratégia felhasználható mozaikdarabjainak, amelyeket beépíthetünk a magunk jelenének, jövőjének eszme-katedrálisába. Mert – Bánffy Miklós létszemléletében – mi is a Tett? „Ezernyi szál, sokszor tudat alatti, rég elfelejtett vagy legalábbis be nem vallott indok és kapcsolat játszik közre, míg mindez egymásra hatva kipattintja az elhatározást – megfontoltat vagy megfontolatlant egyaránt –, úgy, ahogy sok-sok apró kutacskából, forrásból, szivárgó csörgedezésből indul meg egy-egy csermely innen-onnan – tiszta kristálykőből vagy lapos ingoványból, sötét mélységekből felbuzogva, vagy roncsalékok rothadásán szűrve át, régi sziklasebből csöppenként csurranva ki –, míg egyesül végül mind – összefutnak addig majdnem láthatatlan vízerek –, és megindul völgynek, megindul a végzet útján a rohanó patak.” Költői képekbe kódolt gondolatok jelzik azt a növéstervet, amely révén az idea tetté válik, a szándék cselekvéssé szervesül – hasznosítva minden forrást, melyből meríteni lehet. Bánffy Miklós életműve is így épül, magaslik ki kora szellemi életéből. A korabeli történéseket nem a külső szemlélő, hanem a kortárs szemével, a dolgok belső ismeretéből,

emberközelségéből szemlélteti, sokban árnyalhatja az utókor vélekedését. S teszi ezt közvetlen, olvasmányos stílusban, színes leírásokkal, portrékkal.

A Huszonöt év nem csupán emlékirat, a személyesen megélt dolgok visszaidézése, hanem az utókornak szánt tanulságos korrajz. Megírásának indítéka – „ábrázolni kívánom, milyen külső és belső körülmények vezették a magyarságot Trianontól a két bécsi döntésig és onnan tovább, azon a végzetes úton, mely végül a mai katasztrófához vitte a nemzetet” – oly kérdések hátterének feltárását tűzte ki célul, amit a történészek mindmáig különféleképp értelmeztek, s amire nem találtak általánosan elfogadható választ. Gondoljunk csak a Magyarország és szomszédainak oly bonyolult, megoldatlan – megoldhatatlan? – kérdéskörére, vagy az ennél is súlyosabb problémahalmazra, melyet a gyászos emlékü trianoni ország-csonkítás vet fel, mindmáig sajgó sebet ütve a nemzet testén és tudatában. Pozitívuma, hogy az okokat nemcsak a külső hatalmak, az országra éhes hiénaként rárontó kisantant országainak vétkeire vezeti vissza, hanem a belső okok, súlyos mulasztások megvilágításával kívánja elélni a folyamatot. Sajnos, a nagy ívű munka befejezetlen maradt: történészek, politikusok számára így is számottevő forrásmunka. Nem csupán a megismerés, a folyamatok megértése, hanem a politikusi habitus alakítása szempontjából is. A történeti vonatkozású freskó fontos színfoltja, kiegészítője a *Hátrahagyott kéziratok* fejezetben olvasható [*Bizalmas küldetésem Bukarestben 1943-ban*] című emlékirat. Tájékoztató jellegű küldetése eredménytelen maradt. A Iuliu Maniuhoz intézett szavai – „nekünk, kik erdélyiek vagyunk, a legfontosabb, és a mi hivatásunk körébe tartozik, hogy a román és a magyar nép közötti megbékélést előkészítsük” – máig szóló érvennyel bírnak. Ekkori közéleti szereplésének lényeges és rendkívül jelentős alkotóeleme: Kolozsvár megmentése az előnyomuló szovjet hadsereg ostromától. Bánffy Miklós volt az, aki a kommunista hátterű Béke Párt tagjaival – dr. Jordáky Lajossal és Balogh Edgárral – egyetértésben, Vásárhelyi János református püspök kívánságára rávette Horthy Miklós kormányzót arra, hogy a magyar seregek idejében elhagyják a várost, megkímélve azt a gyilkos ostromtól. A korral és önmagával őszinte szavakkal szembenező író hagyatékából kerültek elő *A magyar politika kritikája* témakörben közzétett írások: [*Miért írtam meg az Erdélyi Történetet*], [*Magyarország német megszállása 1944 tavaszán*], [*Hol kezdődött a nemzet balvégzete*], továbbá az e kötetben első közlésben megjelenő, *A magunk bírálata* című konfesszió.

Az *Erdélyi Történet* háttéréről szóló vallomás szinte minden sora ide kíváncskozna, hogy világosan láthassuk, megérthessük a trilógia cselekményének mozgatórugóit, megérthessük a benne kódolt írói üzenetet, a maga komplexitásában táruljon fel előttünk az a folyamat, mely a XX. század magyar tragédiáihoz vezetett. Fájdalommal állapítja meg, hogy kora nem ismerte fel az írói szándék lényegét: „Azt hittem, ha nem is sokan, de a szellemi élet elitje észreveszi, hogy a trianoni Magyarország, mit sem okulva a tragikus múlton, visszajutott ismét ugyanoda, abba a szellemi mocsárba, amiben a háború előtt élt. – Azt hittem, hogy meglátja valaki, hogy a Trianon utáni politika mozgalmait: a »mindent vissza« és a »nem, nem soha«, valamint a legitimista és szabadkirályválasztó jelszavak helyettesítik most a századforduló közjogi csatakiáltásait, ugyanúgy elkenődzik a magyar közvélemény előtt a valóságot, ugyanúgy csak személyi tusakodások foglalják el a politikusok figyelmét (...), a polgári társadalom pedig ugyanazt a könnyelmű farsangot járja, amit 1914 előtt járt.”

A történelem vízválasztói iránt érdeklődő, annak háttérét boncolgató olvasó számára tanulságos sorokat kínál az 1944-es német megszállásról írott elemzés. Bánffy Miklós teljesen elhibázottnak tartotta Horthy Miklós márciusi kiutazását a német főhadiszállásra, ahol „ügyszólván fogoly volt”. A német megszállással pedig „megkezdődött Magyarország kálváriája”. Azzal, hogy – tiltakozásul – a kormányzó nem mondott le, elszalasztotta azt a kedvező alkalmat, amely Magyarország háború utáni megítélését más irányba terelje. Mit kínált volna ez az alternatíva? „...százszorta jobb, akármilyen iszonyú lesz is, ha a magyar nemzet nyíltan áll át a másik oldalra, ha többé nem ellensége a szövetkezett hatalmaknak, ahogy valójában nem is volt soha, hanem áldozata geográfiai helyzetének és a Reich százszoros haderejének, annak a politikai vakságnak, amivel romlásba vezették. (...) Hiába minden. A történelmi pillanatot elszalasztottuk, és az ország vezérei megindultak azon a lejtőn, ami katasztrófához vezette népünket.” Az író – a német megszállást követően – visszavonult bonchidai birtokára. Fizikailag megtehetette, ám az őt kínzó kérdések – „hol kezdődött a nemzet balvégzete”, „kit terhel a felelősség népünk tragédiájáért?” – ott sem hagyták nyugodni. Az ország és népe sorsáért aggódó, azért felelősséget érző politikusként a nyilas hatalomátvételt követően – 1944. október 17-én – közli báró Perényi Miklóssal, a Felsőház Elnökével: „Tekintettel arra, hogy magyar törvényhozásról többé szó nem lehet, van szerencsém Nagyméltóságoddal tudatni, hogy felsőházi tagságomról ezennel lemondok. Bánffy Miklós s.k.”

A kötet elsőként hozza nyilvánosságra *A magunk bírálata* című rövid, a budapesti Ráday-levéltárban őrzött vallomást, amely akár a politikától végleg búcsúzó, újólag kisebbségi sorsba sodródott politikus testamentumaként olvasható. Ragadjunk ki két gondolatot, amely ma is parancsoló, irányjelző jellegként írható a kor falára: „Csakis a lelki egység és az egymásba vetett belső bizalom tarthat meg. (...) Világossá kell tenni igazunkat, hiszen az igazságnak mindenkor győzelmes ereje van. Világossá, hogy mindent megtettünk és azt is, hogy mit sem mulasztottunk el, ami kisebbségünk javára szolgál. Hogy szolgáltuk a megértést és a közös, általános érdeket.”

A kötet külön fejezetben tömöríti az írókról, irodalomról, művészetről szóló Bánffy-írásokat. A sorokból nagy műveltségű, széles körű tájékozottsággal és érdeklődéssel bíró alkotó irodalomszemlélete, ars poeticája rajzolódik ki.

Az *Előszó a Martinovicshoz* című írása a vitatott történelmi személyiségről szóló alkotása genezise, konfliktus-magva elénk tárásán túlmenően drámaelméleti szemléletébe is beavatja az olvasót: „Akár a mai élet, akár a múlt adatai önmagukban holt betűk. Csak akkor elevenednek meg, ha minden egyes szerep az adottságok keretein és meghatározásain belül testet ölt és életre kél. (...) Legbelül más kell hogy legyen. Legbelül más is van. Legbelül az író egyénisége van és egyedül az. Élővé megírni csak azt írhatja meg, amit önmagában élőnek érez, életnek önmagában ismer – annak ismeri, mert mindaz benne is megvan, benne is nagyobb vagy kisebb mértékben és ezért visszhangra talál –, megvan kifejlesztett vagy visszaparancsolt alakban.”

Az ember tragédiája – „a magyar irodalom egyik leghatalmasabb és bizonyára legnemzetközibb jellegű műve” – igen elmélyült elemzése során a rendező szerepére vet fényt: „A rendező ugyanaz a színműnél, ami a karmester az orchesterben. Az ő akarata, az ő felfogása, az ő elképzelése jön kifejezésre az előadásban. Mentől tökéletesebben átéli az előadandó művet, mentől teljesebben eggyé válik vele, mentől jobban eltűnik ő maga a műben, mentől több szépségét tudja számunkra érzékeltetni, annál nagyobb a karmester, annál jobb a rendező. A rendező úgyszólván maga a darab, ahogy a zenekaron át a megszólaló mű maga a dirigens. Mi lenne egy symphoniából, ha a karmester »nem érvényesülne«!?” Hogy mennyire, mily mélyen foglalkoztatta a mű, arra utal az a (befejezetlen) szövegvázlat, amelyben a filmvásznon való megjelenítéssel kapcsolatos elképzeléseit vetette papírra, továbbá azok a sorok is, amelyekkel a dráma román fordítását, Octavian Goga „legaprólékosabb műgond”-dal végzett

munkáját méltatja, sőt, azon is túlmenően utal a fordítás szimbolikus jelentőségére: „E fordítás emberileg is nagy tett. Ebben a mai gyűlötséggyártó világban örömpesve kell megérezzük, hogy a művészet örök értékei összekapcsolják az embert, arany glóriája egybefonja őket mind a Parnasszus ragyogó csúcsán.”

Erdélyisége, az erdélyi gondolat hatja át a kortárs alkotókról és műveikről írott sorait. Az Erdélyi Helikon, az Ellenzék c. lap méltatása, a Kuncz Aladárról, Kós Károlyról, Makkai Sándorról, Reményik Sándorról írott sorai mind-mind a transzszilvanizmus sajátos jegyeit viselik magukon, azt a küldetéstudatot, amely a kisebbségbe jutott magyarság szellemi elitjét a „vallani és vállalni” nemes törekvés jegyében tette sarkallta. Ez a gondolat sűrítődik a Kemény Jánosnak az Erdélyi Helikon létrejötté tizedik évfordulóján írott levél soraiba is: „Nem kevésbé fontos az a szellem, ami akkor megnyilvánult és mely változatlanul él és uralkodik közöttünk. Erdély ősi szelleme ez a mai időkhez idomulva, mely egykor a világon elsőnek hirdette a vallásszabadságot. A megértés, a türelmesség, a kölcsönös szeretet. Azt kutatja, ami összetart, nem ami széjjelválaszt. Egyetlen szempontot ismer csupán, a művészet önzetlen szolgálatát.” A trianoni döntés szétdarabolta a nemzetet, „mindenfajta gátat állított magyar és magyar közé”. De volt valami, ami a határokon, cenzúrákon, betiltásokon, aknamezőkön is fölülelmedett: „szellemi egységünk töretlen maradt... A magyar szellemnek csakis egyetlen hazája van” – hangoztatta az 1942-es kolozsvári hetek keretében tartott irodalmi est bevezetőjeként elhangzott beszédében.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület 1942. évi dési vándorgyűlésén Mikó Imre (1805–1876) – „Erdély legnagyobb és legbölcsebb magyarja” – emlékének megidézésekor utal arra, hogy az EME és az Erdélyi Gazdasági Egylet létrehozója az osztrák önkényuralom idején nem kevesebbet, mint „új honfoglalás”-t hirdetett meg, melyet a fél évszázad múltán kisebbségi sorsba sodort magyarság is programként vállalt és hirdetett meg. Bánffy Miklós a nagy előd szavait örökérvényű igévé emelte: „...új honfoglalás az intézmények terén. – De új honfoglalás a lelkiekben is. Mert ő az, aki újra bizalmat öntött a nemzetbe, új hitet adott, új önérzetet, aki megtanította, hogy csupán önmagára számítson, de azt erősen és kitartó akarattal.” Mikó Imre szavai, életprogramja – „Jót cselekedni mindig kötelesség” – Bánffy Miklós szellemi előképeként tételezhető. Az ő példájából ihletődve írja: „Szerényen és alázattal kell munkálnunk a jövőt. Olyan szerény és alázatos lélekkel, olyan szerető és áldozatkész szívvel, olyan mélységes hazaszeretettel, mint Mikó, amikor azt írja: »Nem dicsőségre vágyom – használni

akarok. Nem babér után kapkodom..., de munkásságomat hasznossá tenni a hazának, melytől mindenemet vevém és melynek mindennel tartozom.«” Ily gondolat vezérelte élete folyamán Bánffy Miklóst – a soproni népszavazást kieszközlő külügyminisztert, a Bartók-műveket színre vivő intendánst, a kisebbség ügyéért újra szerepet vállaló politikust, Kolozsvár megmentőjét, remek színművek és prózai alkotások szerzőjét, az irodalom-szervezőt, kinek hamvai ott nyugosznak Erdély Panteonjában, a kolozsvári házsongárdi temetőben. E könyv is méltó emléket állít annak, aki maga sem kívánt mást, mint használni és szolgálni nemzetének, a kisebbségi sorsba kárhoztatott erélyi magyar nemzeti közösségnek.

(*) *Bánffy Miklós: Emlékezések • Irodalmi és művészeti írások. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2012*

III.

(M)ilyen gazdagok vagyunk(?)

Sütő András műhelykonferencia

*„...mintha elveszett volna a mérce.”
(Markó Béla)*

A marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Magyar Művészeti Karának szervezésében került sor 2014. október 29-30-án arra a Sütő András műhelykonferenciára, melynek anyagát a Polis – UArtPress kiadók közös vállalkozásában tették közzé, 2015-ben(*) A kötet cím sejtelmesen sugallja az utókornak – a fiak generációjának, az unokák nemzedékének – a Sütő-életmű iránti viszonyulását. A rendezvényen elhangzottak, a kötetben megjelent előadások áttörést jelentenek a hallgatás/elhallgatás rideg falán, hisz, amint a kötet előszavában Dávid Gyula hangsúlyozza: „Sütő András műve körül az elmúlt évtizedben alig történt valódi előrelépés.”

Ennek okát a sok, súlyos, kibeszéletlen kérdésben látja, amelyekkel „ideje lenne szembenézni”: „Vállalható-e e nemzedék számára a betagolódás a kommunista rendszerbe és ideológiába? Igazolható-e az a szerep, amelyet azokban az évtizedekben vagy az évtizedek bizonyos szakaszaiban vállalt és betöltött? Nem lenne-e elvárható, hogy Sütő – vagy bárki más abból a nemzedékből – »őszintén«, »önkritikusan« nézzon szembe múltjával? Összeegyeztethető-e a Műben foglalt üzenet, állásfoglalás a »be nem vallott« vagy csak részlegesen bevallott múlttal?” A válasz Janus-arcát a kötet cím zárójeleinek megtartása vagy elhagyása jelzi, a kérdés vagy az állítás tartalmi értelmezésén múlik.

A műhelykonferenciát kezdeményező és a kötetszerkesztő Lázok János ennél konkrétabb célt tűzött az anyaországból és az Erdélyből meghívottak elé: „olyan irodalomtörténeti megvilágításba helyezni az alkotó munkásságát, amely a műveknek az egykori, helyi és aktuális mondanivalóin

túlmutató egyetemes művészeti üzenetét emeli ki. (...) Sütő András munkássága kapcsán az ő számukra új jelentések keresésének lehetőségét kell megnyitni, amelyek szakmai érdeklődésüket élővé tudják tenni, ezáltal pedig új és kritikus szellemiséggel töltik fel az életmű értelmezését.”

A kötetben olvasható huszonegy előadás híven jelzi az írásunk jellegéjeként kiragadott Markó Béla-gondolat igazát, illetve annak érzékeltetését, hogy az író halála óta eltelt évek kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy az irodalmi közvélemény megtalálja a közös nevezőt a Sütő-életmű értelmezéséhez, befogadásához, a benne rejlő irodalmi értékekhez méltó megbecsüléséhez.

Ismeretes, hogy Sütő András életműve eddigi értelmezésében/értékelésében főleg a Debreceni Egyetem irodalomtörténeti tanszékéhez kötődő irodalomtörténészek – Görömbei András, Bertha Zoltán, Ablonczy László – 1995 és 2002 között megjelent monográfiái, továbbá Márkus Béla, Cs. Nagy Ibolya írásai voltak meghatározóak, illetve a hozzájuk köthető *Tanulmányok Sütő Andrásról* (Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002) című kötet, valamint a *Sütő András világa* (Officina Kiadó, 2010) című kiadvány, a *Hitel* című folyóirat Sütő András emlékére kiadott tematikus száma (2007, február), s nem utolsó sorban a budapesti Nap Kiadó *In memoriam* sorozatában, Görömbei András szerkesztésében megjelent *Csillag a máglyán* (2007) című kötet, amely alapvetően pozitív töltetű értékeléseket, üzeneteket hordozott.

A Marosvásárhelyen elhangzottak alig, vagy csak érintőlegesen utaltak az azokban foglalt és kialakult irodalmi kánonra. Önmagában ez nem is volna elítélendő, hisz az azóta elmúlt esztendő, évtizedek értékorientációi mind az anyaországban, mind Erdélyben természetesen változhattak. A múltó idő új s új távlatot teremt az életmű megítélésében, befogadási/elfogadási/értelmezési folyamatában, szembesítésében, az író és az irodalom szerepének meghatározásában. Ennek egyik oka az lehet, hogy „akkor az esszé, a vallomás, a tudósítás éltető, mozgósító erővel bírt; mára a szocio-gráfia, a dokumentumirodalom jószerivel megszűnt, s a könnyedségében is súlyos szavú esszét veretes, ám szemléletformáló erő s érvény tekintetében annál vérszegényebb tanulmányok váltották fel.” – állapítja meg Soltész Márton. A változó idők és elvárások fénye és árnyéka leképződik az irodalom funkcióváltásának folyamatában, az életművek megítélésben is, különösképpen a Sütő Andráséban, akinek esetében az irodalmi és közéleti szerep oly szorosan összefonódott, egymástól oly eltérő előjelű értékelésben részesült. A konferencia lényege és az iránta tanúsított elvárás olvasható ki az alábbi sorokból: „A legtöbb, amit tehetünk, hogy eltökéljük: megőrizzük magunkban az »erkölcsi bátorság«-ot, amely ahhoz kell, hogy

elméletvezérelt irodalmi életünkben is merjünk és tudjunk hallgatni arra a művészi szóra, amely egyszerre befelé – saját szerepünk –, s egyszerre kifelé – »visszafelé« –, nemzeti hovatartozásunk irányába fordít, terel bennünket.”

A tükörből, amelyet e konferencia tartott Sütő András elé, előadásonként más-más arc néz az olvasóra: egyfelől az elfogadásé, a kései megbecsülésé, másfelől a kétkedésé, a tagadásé. Az általános kép egyik pólusaként említhetjük – a pozitív oldalon – Sorin Crișan szavait: „Sütő András teljesen méltatlanul került a magyar irodalom árnyékjelenségei közé. (...) A transzszilván kultúra egyik szimbóluma, és a jelen normatív eszközeivel történő minden »megítélése« tévedésbe taszíthat. Szerzőnk csak annak a kornak feltételrendszerében, kontextusában érthető, amelyben élt, és csak az életműve alapján értelmezhető. (...) Sokunk számára a leírt, kimondott és elbeszélt szó világítótornyát jelenti.”

Dávid Gyula szólt arról, hogy a hatvanas évek végi, a hetvenes évek elei, a Kriterion Kiadóhoz köthető irodalmi termésben „az új hangot Sütő András könyvével – Anyám könnyű álmot ígér – ütötte le”. Ehhez hasonló, ezzel egybecsengő mondatokat olvashatunk Szász László előadásában is: „...Sütő művei sokkal többet jelentettek, mint megjelent írásainak összessége: személyiségének kisugárzásával együtt, mondhatni, a nemzetiségi kultúra informális intézményének funkcióját töltötték be.” Lőrincz D. József Sütő András és az igazmondás kontextusában felismeri, hogy az író személyiségrajzában, eszmei/gondolati fejlődésrajzában szól arról, hogy „a hitet fokozatosan felváltotta a kétely. A hatvanas évek második felében, a hetvenes évek elején azonban még mindig úgy tűnt, hogy a kisebbségi lét összeegyeztethető ezzel a rendszerrel.” Azonban rájött arra, hogy „a rendszer által nyújtott értékvilágok egyre nehezebben voltak összeegyeztethetők saját közösségének az értékvilágával, ezen belül azzal a társadalmi szereppel és felelősséggel, amellyel az erdélyi magyar társadalom mindig is felruházta írástudóit.” Sütőt ugyan nem sorolja a kelet-európai szamizdatirodalom szerzői közé, azt viszont elismeri, hogy „az ő esetében is a (későbbi) írások – tettek.” Ez sem jelent azonban teljes felmentést, szerinte, az író számára. „Úgy tűnik, mintha a korábbi »vonalas«, »rendszerhű« író hirtelen átalakult volna egy bátor, szókimondó, ráadásul a közösséggel együtt érző, azt képviselő kulcsfontosságú közéleti személyiséggé.” (Kiemelés tőlem – M. J.) Vajon ez az „úgy tűnik” miként magyarázhatja azt korábban oly magas példányszámban megjelent és elfogyott a Sütő-könyvek iránti felfokozott olvasói érdeklődést, amiről Dávid Gyula áttekintése oly szemléletes képet nyújt, továbbá drámáinak

nézettségi indexe, amely a bennük nyújtott írói üzenet felismerését, fogadtatását igazolja...

A múltó időben átértékelődött az író s az irodalom szerepvállalásának, küldetésének a megítélése is. A negatív pólus Vida Gábor véleményéhez köthető, aki már 1988-ban olyan társaságban forgott, mely „vehemensen utálta Sütő műveit (...) soha többet nem vettük elő – írja – azokat a szövegeket, amelyek Sütőt a maga idejében az egyik legfontosabb erdélyi magyar íróvá tették, elsodorta őket a rendszerváltás, mondhatnánk, de valójában a nyelv- és irodalom-felfogás változott meg. Az jól látszik, hogy az utóbbi két évtized Sütő körül zajló vitái nem a szövegek újraolvasása mentén történtek, hanem az írói és közéleti/politikai szerepvállalásának értékelése vagy elutasítása mentén.” Záró soraiból lehangoló vízió sugárzik: „Attól tartok, hogy Sütőt is a felejtés várja, mint a legtöbb erdélyi magyar író, akikről sosem tudjuk meg, hogy mik lehettek volna. Sok megfejthetetlen ékírással felirat egy virtuális temetőben.” Lehet-e más sorsa egy írónak, akinek a fentiek szerint nem művei, csak „szövegei” vannak? A Sütő Andrást érintő elmarasztalások egyik forrása az elmaradt konfesszió, amire Szász László utal, amit Aradi József is szóvá tesz, amikor arra hivatkozik, hogy az író által is felismert erkölcsi revíziót „nem tudta következetesen végigvinni”. Pedig még az ötvenes évek végén felismerte, a Lantosok és kritikusok (1957) című írásában hangot is adott annak a felismerésnek, hogy tévúton jár. A folytatásra Elek Tibor hívja fel a figyelmünket: „Ezen hosszúra nyúlt, inkább jegyzetekben, publicisztikai szövegekben, de helyyel-közzel irodalmi alkotásokban is jelentkező önvizsgálati folyamat immár nagy hatású szépirodalmi kifejezéseként, s egyúttal tetőpontjaként, összegezéseként is olvasható az Anyám könnyű álmot ígér.” Ez s a későbbi művek sem győzték meg Parászka Borókát, Bíró Bélát, Láng Zsoltot – akik véleményére az előadásokban hivatkozásokat olvashatunk –, hogy ne utalják Sütő Andrást az irodalom hátsó udvarába. Aradi József a digitális világ Sütő András iránti érdektelenségéből vonja le a maga következtetését: „Sütő András ma gyakorlatilag digitálisan halott.” Még annyira sem méltatták, hogy valaki megírja az író digitális nekrológját. A róla rajzolt portré kontúrjai elhomályosulását – egyetemes és hazai hivatkozásokkal teletűzdelt tanulmányában – azzal is kihangsúlyozza, hogy a már félig-meddig elrománosodott Pusztakamaráson „Sütő András »olvashatatlaná« vált”. Demény Péter előadása már nem csupán Sütőt, hanem nemzedéktársait is ítélőszék elé állítja, és kimondja fölöttük az ítéletet: „Apáink, becsaptatok minket! (...) Apáink megbuktak.” Bűneik lajstromában ott szerepel az írói ars poeticát vétóra

ítélő gondolat: „Apáink a szolgáltató művészet borzalmas gondolatát hirdetik.” Kortársaival – Baász Imre, Kányádi Sándor, Bálint Tibor, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Plugor Sándor, Vermesy Péter – szemben „Sütő András életművét nagyon megrogyasztotta az idő”. Sőt, ennél is tovább megy, Sütő András olvasótábora is megkapja a magáét: „Ha egy olyan névhez tapadó életművet, mely nemcsak az értékrendet, hanem a közösséget magát jelentette tulajdonképpen, annak minden reményével és elkeseredett élniakarásával, ha egy ilyen életművet tehát a történelmi fordulat (az 1989-es forradalom) ennyire megomlaszt, és ezt a közösség (mely egyre inkább látszat-közösség csupán) ennyire nem tudja megemészteni (innen a folyamatos nosztalgia), akkor az érték- és tudatzavar annyira beléépült, annyira vérévé lett, hogy a kettős cenzúra egyforma utasításait ha észre is vette, elválasztani nem tudhatta, és ma sem tudja.”

A múltó időkben – az előbbi gondolat fényében – átértékelődött az író s az irodalom szerepvállalásának, küldetésének a megítélése. Sütő András, a „fényes szelek” nemzedékének tagjaként kora ifjúságától fogva sikert sikerre halmozott, közéleti szereplőként, főszerkesztőként hatalmi helyzetbe került, szava döntő jelentőségű volt az irodalmi életben. Elek Tibor utal rá, hogy „nem az egyetlen a korban, különösen az alsóbb néprétegekből induló művészek, írók közül, aki a népboldogító baloldali eszmék bűvkörébe esett, s aki sokáig maga sem vette észre, hogy »a bölcsőhely parancsai« valójában mit is diktálnak. (...) ...részt vett a korabeli politikai, irodalompolitikai küzdelmekben, esztétikai jellegű (vagy csak annak látszó) vitákban, hibákat is elkövetett, számos sérelmet is okozott íróársainak”.

Filep Tamás Gusztáv példákkal is szolgál, jelesül arra az eléggé el nem ítéhető szerepre utalva, amelyet Sütő András játszott Szabó Gyula Gondos atyafiság című regényének „hiteltelenítésében”, negatív elbírálásában, mondván, hogy „a humoródalmási író szerint az »ösztönvilág« hírnöke”. Mondja ezt arról az alkotásról, amely a maga korában „reprezentatívabb darab, mint Sütő novellái, kisregényei”, mondotta arról a regényről, amely „az első fordulatot jelentette az erdélyi magyar szépprózában”. Ugyanily áldatlan szerepre vállalkozott, amikor Székely Jánost nyílt levélben „mint a világtól elforduló gögös individualistát tessékeli ki az irodalomból”. A történelem azonban néha ismétli önmagát: „most Sütő lett az az ördög, akinek elmarasztalása révén sokan föloldozták magukat”. Kántor Lajos a Sütő Andrással folytatott levelezéséből idézi fel az írói felelősség gondolatát – a hallgatás jogát, a megszólalás kötelességét –, hisz, amint írta: „Te már nemcsak az önmagadé vagy. És nem csupán Marosvásárhelyé.”

A megszólalás felelőssége mind határozottabb állásfoglalásra készíti, nem csupán Kántor Lajos védelmében, hanem az erdélyi magyarság ügyében is, amikor – 1982. decemberében – Ion Lăncrănjan magyargyalázó, gyűlöletet szító könyvével szemben kell nyilvánosan állást foglalni, továbbá – ezt már Markó Béla idézi fel –, amikor „1988. szeptemberében Vincze Jánosnak, a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Országos Tanácsa alelnökének címzett terjedelmes beadványa nemcsak az 1988-as állapotot leltározza fel, hanem valójában egy hosszú időszak sérelmeit veszi számba, kezdve talán a hatvanas évekkel, de nyilvánvalóan a nyolcvanas évek végére vált mindez ép ésszel elviselhetetlenné.” Sőt ennél is tovább lépett. Nevét ott kell említenünk azok sorában – Király Károly, Tőkés László – azok mellett, akik a bátran szót emeltek a „Kárpátok Géniusza” elnyomó politikájával, a beolvasztás ördögi szándékával szemben. Ennek ismeretében, ennek ellenére is oly eltérőek, nem egyszer egymással szögesen ellentétesek a róla szóló ítéletek. Joggal állapítja meg Markó Béla: „Sütő András utólagos megítélésében is ezt a bizonytalanságot látom sokaknál, akik nem élték át azt a kort (bár ha így haladunk, lassan-lassan átélnek ők is újabb félelemkeltő hatalmakat), hogy mintha elveszett volna a mérce.” Felszólalásában joggal utal arra a meggondolkoztató kérdésre: „a »túlfeszült lényeglátók« kultuszára van-e nekünk ma itt Erdélyben szükségünk, vagy pedig az olyan példákat kellene ébren tartanunk, mint a Kós Károlyé, Bánffy Miklóse vagy éppen a Sütő Andrásé? (...) Konkrét elképzeléseit itt-ott kikezdhetette az idő, nem vitatom, de tudatosan végigjárt életpályájának fontos elvi-eszmei tanulságait nem kellene elpazarolnunk.” Nyilván megbocsáthatatlan tettetnek számít – Molnár Gusztáv idézi elénk – az 1956-os magyar „ellenforradalmat” elítélő nyilatkozat aláírása, az, hogy 1989-ben, hatalmával visszaélve megvétőzza az erdélyi fiataloknak az újjászületést szorgalmazó, erkölcsi revíziót és a kommunista múlttal való kritikai szembenézést középpontba állító közleménye budapesti megjelenését. Ennek ellenére is nyitott maradt számára az önrevízió lehetősége. „Az erdélyi magyar irodalomnak a rendszerváltás idején legkiemelkedőbb alakja, Sütő 1956-ban elítélte a magyar »ellenforradalmat«, ám 1988–89-ben a magyarországi nyilvánosság egyik meghatározó szereplője volt – tisztázó megszólalása ezért lett volna fontos, a kritikus önvizsgálat erkölcsi gesztusának ez adott volna katartikus hatást, erkölcsi súlyt.”

Az Anyám könnyű álmot ígér című alkotás közlése korszakhatárt jelent a romániai magyar irodalomban. Elek Tibor ennek ismeretében és tudatában teszi vizsgálat tárgyává Sütő András alkotását, csodálkozik el azon, hogy ismert és elismert irodalomtörténészek, kritikusok pozitív méltatásai

mellett, azok ellenében vannak, akik, „az irodalomtudomány korábbi eredményeiről mit sem tudva (vagy azokat szándékosan negligálva), valamely általam nem ismert okból, a mű és az életmű leminősítésében érdekeltek.” Az írói pálya cezúrája egybeesik a hatvanas évek politikai enyhülést hozó időszakával, amikor „úgy érezhette az író, hogy eljött a számvetés, a letisztázás ideje, az igazság pillanata”, amikor már nemcsak a hang az övé, hanem a biztatás is. „...az Anyám könnyű álmot ígér igazsága – vonja le a következtetést Elek Tibor – nem csupán dokumentatív vagy önéletrajzi hitelességből ered, hanem az idézett jellegbeli teljességből és az esztétikai megformáltságból. Abból, hogy egyes részletei ellenére nem tudományos munka, de nem is újságírói tudósítás vagy akár írói jegyzetsorozat (»dokumentatív napló«), hanem szociografikus vallomásregény, szépirodalmi alkotás. (...) ...lezárt egy hosszúra nyúlt önvizsgálati, művészi útkeresési folyamatot, fordulópontot is eredményezett Sütő András pályáján.” Cseke Péter, az Erdélyben meghonosodott otthonirodalom sorában, Balázs Ferenc, Böződi György, Tamási Áron hasonló jellegű alkotásaival rokonítja, és Sütőt Horváth István és Beke György mellett a műfaj újjáteremtői közt tartja számon. A mű – Lázok János definíciója szerint – naplóregény, „mert, narrátora külső szemlélőből fokozatosan lírai alannyá tűnik át: az alkotó belép a képbe, sorsa, személyes múltja és jelene részévé válik a szülőfaluról készülő számbavételnek.” A fentiekkel érdemi összhangban olvashatjuk Sorin Crișan véleményét, aki Sütő e művét „a hetvenes évek romániai irodalmának legőszintébb és legmélyebb írása”-ként aposztrofálja, továbbá Markó Béla sorait: „az Anyám könnyű álmot ígér inkább politikai revelációként volt fontos nekem, holott irodalmi remeklés is kétségtelenül, lírai családtörténet, szociográfia, és akár ironikus önleleplezés is egyidejűleg.”

A hetvenes–nyolcvanas években Sütő András irodalmi munkásságában a színművek jelentik a súlypontot. Az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán*, a *Káin és Ábel*, *A szuzai menyegző*, az *Advent a Hargitán*, *Az álomkommandó*, *Balkáni gerle* című színpadi alkotásai kora súlyos problémáit vitte színre, azokra kereste a választ. Cseke Péter – Csoóri Sándort idézve – mutat rá a naplóregény és a színpadi művei közti összefüggésre: „A drámák légköre, párbeszédes helyzetei, fordulatai ott vannak már a naplóregényben. Szavak, jelmondatok, a birsalmával megérett igazságok már mind felsorakoznak a pusztakamarási ég alatt. Mire lehet ebből következtetni? Arra, hogy a drámák megírásához szüksége volt Sütőnek egy nagy tisztítótüzre! Szüksége volt gyermekkorára, eredetének minden porszemére, bujdosó humorára, indulataira, nehogy a készülő

drámák légkörét megfertőzze valamiféle politikai vírus, stratégia, valamiféle ravasz vakremény.” Bíró Béla *A tragikum tragédiája* (1984) című könyvében – Dávid Gyula előadása hívja fel rá figyelmünket – a drámák olvasatából az előbbivel ellentétes következtetésre jut: „E drámák is bizonyíthatják, hogy az az anakronisztikus dramaturgiai szemlélet, amely a hetvenes évek elején magában a valóságban található többé-kevésbé kedvező drámai alapanyagot, ma már végképp alkalmatlan a valóság megragadására.” Ehhez hasonló, de sokkal árnyaltabb következtetésre jut Mester Béla: „Sütő nagy hatású drámatrilógiájában látszólag folytonos távolodást látunk az időben a mához képest, ez azonban egyben az időből az időtlenségbe való átmenetet is jelent, párhuzamosan az ábrázolt helyzetek, az ábrázolt történelem absztrakciós szintjének emelkedésével. (...) A drámatrilógia részei így kevésbé konkrétak, egyre inkább a történelem mint örök időkre érvényes példázatok tárának a felfogása felé haladnak. (...) Sütő András drámái természetesen nem értelmezhetők érvényesen anélkül, hogy tekintetbe ne vennénk a romániai magyar közösség diktatúrabeli helyzetét, a szerzői önértelmezés azonban az egész emberiségre tartja érvényesnek az ebből a történelmi tapasztalatból magyarul megfogalmazott költői tanulságokat.” Akár e gondolat folytatásaként is olvashatjuk Lázok János sorait: „A Sütő–trilógia drámáinak korabeli kanonizációja ilyenformán a hatalom elleni lázadást, az ezt hordozó szereplőket heroikus felhangokkal magasztosította fel az egyhangúan elmarasztalt másik oldal rovására, amelynek képviselői a cselekményben a status quo megőrzéséhez kötődnek, az elért eredményeket akarják mindenáron védeni.” A *Káin és Ábel* című dráma konfliktusszerkezetének vizsgálata következtetéseként állapítja meg: „A hatalomhoz való autentikus viszonyulás példázatát teremti meg ez a végjáték, a szükségszerű ambivalenciát, mint a lét folytonosságát hordozó megújulás egyetlen biztosítékát. A totális tagadás, illetve az ugyanolyan illuzórikus teljes engedelmisség életidegen végletei helyett ez az ambivalencia engedelmes azonosulást feltételez a hatalommal mindaddig, míg ez a lét folytonosságának, egy közösség megmaradásának alkalmas eszközeként működik. Ám ez a kettősség egyben állandó készenlétet és készséget jelent a szembeszegülésre, a lázadó tagadásra minden olyan manipulációval szemben, amely a hatalmat eszköz mivoltában életidegen öncéllá akarja átalakítani.” Szász László olvasatában a *Csillag a máglyán* című dráma „Kálvin és Szervét dramaturgiai szembesítése, a konfliktus remekművű felgöngyölítése valójában a Sütő–életmű legfőbb gondolati tartalmainak revízióját is elvégzi. Jelesül, az esszék két meghatározó pillérének, a kételyek nélküli hit/életideológia és

az individuum szabadságvágyát feladó közösségszolgálat elvének átértékelését. A szerző ily módon, drámaíróként, két ellentétes ideológia, a kálvini magyar reformátusság és az identitást, személyiséget bedaráló román kommunizmus ütközéspontjában áll.” Kálvin és Szervét egyéniségének, a dráma genezise énpromekciós jellegének jobb megértéséhez Sütő szavait idézi: „...azért mégsem egy parabolát akartam írni, hiszen akaratlanul is beköltöztem hőseim benső világába”, következésképp – írja Szász László – „a drámában megjelentetett Kálvin és Szervét együttesen az író szellemi rokonaként is felismerhető. (...) Olvasatomban a Kálvin és Szervét páros ugyanannak a – szent ügyet szolgáló – eszmének két arca: Janus-arc”. Az Advent a Hargitán című dráma magyarországi bemutatója elemzését és recepcióját Jákfalvi Magdolna tanulmánya ismertette. A drámát méltató, azt elemző sorok közül idézzük Ablonczy László szavait: „Ez a bemutató Tett. Cselekvés. Nemcsak színházi értelemben, hanem olyan társadalmi vállalkozás, amelyről annyi baljós jel ellenére sem állíthatjuk, hogy rettegve a súvadást, a szólás, a cselekvés esélyét feladjuk.” A Sütő-drámák anyaországi, valamint az angol nyelvű világ recepcióját Kovács Dezső, illetve Cristian Réka tárta a műhelykonferencia hallgatósága elé.

Az elhangzott előadásokban méltánytalanul kevés szó esett Sütő András életművének egyik igen fontos ágazatáról, esszéírói munkásságáról. Csupán Vida Gábor előadásában olvashatunk sokkoló sorokat. „Jól emlékszem, hogy 1988-ban a Perzsák volt az az esszé, amely után letettem Sütő műveit. (...) Akkor már elég sokan lehettünk, aki ezt a virágnyelvet nem tartottuk a magunk számára érvényesnek, nem akartunk megadott kulcsok szerint olvasni. Untuk az anyanyelvfitist, az ápolását és az őriztetését. Szűk volt az a partikularizmus, amibe a deklarált étosza belekényszeríteni próbált. (...) ...ma már tudom, hogy a Perzsák című esszé valójában egy prédikáció, virágnyelven írták, és minden benne volt, amit az olvasó magáról és a fennálló viszonyokról tudott és hallani akart.” Szász László nem egy írás, hanem az egész életmű kontextusába tartozó alkotásai olvasatából szűrte le következtetéseit. Sütő András esszéit az író irodalmi beszédmódjának gondolati rétegeiként jellemezte, gyökereit a „19. századi népi–nemzeti–klasszicista hagyomány, a rendkívül összetett transzszilvanizmus Reményik–Nyirő–Tamási képviselte szála” talajából szívta éltető nedveit. Ebből eredően: „publicisztikai írásaiban megfogalmazott egy közösség- és szolgálatelvű viselkedésmódot, a kialakított kép következményeként a közösség ezt az elvárást támasztotta általában a kisebbségi íróval szemben, Sütő pedig eleget tett ennek az elvárásnak. (...) Esszéisztikus írásaiból jól kiolvashatók személyiségének elhivatottságot és ki-

választottságot kifejező jegyei, ám az individuális kiválasztottság és a közösségszolgálati elv szembesítéséből következő konfliktusok csak drámainak mélyrétegeiben ismerhetők fel.” Sajnálatos, hogy az említetteken kívül csak elszórt mondatokban olvashatunk Sütő András esszéköteteiről. A Kriterion Kiadónál megjelent *Istenek és falovacskák* (1973), *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* (1977), *Évek – hazajáró lelkek* (1980), a Budapesten megjelent *Sikaszói fenyőforgácsok* (1987), a politikai fordulat után Debrecenben (!) kiadott *Szemet szóért* (1993), *Heródes napjai* (1994), *Erdélyi változatlanságok* (2001), *Létvégi hajrában* (2006) című kötetekből kiolvasható, az új politikai/társadalmi helyzetből fakadó, azt tudatosító, a sorskérdéseinket letükröző írások írói üzenete jobbára „kihullt a rostán”, a feledés homályába veszett.

Változó idők – változó ízlések; változó kánonok – változó olvasatok. Ennek vagy valami másnak tulajdoníthatjuk a Sütő András–életművet körülvevő csendet?

Kuszálik Péter 2009-ben közzétett irodalomtörténeti jelentőségű munkája – *Sütő András életműve. Annotált bibliográfia* – személetesen példázza, dokumentálja azt hatalmas érdeklődést, amit az író alkotásai az idők során kiváltottak. „Azóta 5 (öt) év telt el, nagy, nyomasztó csendben.” Hozzászólásában fölveti: „megkezdődhetne a kritikai kiadás előkészítése”. Megfontolásra érdemes javaslat, de arról sem feledkezhetünk meg az életműkiadások sorra megszakadtak. A budapesti Helikon Kiadó, 2008-ban, Sütő András összes művei sorozatcímmel, Ablonczy László szerkesztésében közreadott köteteivel – *A készülődés éjszakái*, *A máglya füstje* – felcsillanotta a reményt egy újabb, teljesebb életmű megjelenéshez, ám, e két kötet után, sajnálatosan az is abba maradt, az előbbi kezdemények mostoha sorsára jutott. A 2009-ben fölvetett gondolat – a kritikai kiadás – azóta is hamvába hullt. Vagy mégsem? G. Balla Ilona írása reményt ébreszthet bennünk: Kolozsváron tervbe vették a „Sütő András-életmű hálózati kritikai kiadásának az előkészítését”-t. „...hisszük, és reménykedünk abban, hogy itthon is megoldható az író munkásságának kritikai számbavétele, rögzítése elektronikus formátumban. (...) Igény van rá, és emiatt kötelességünk is eleget tenni ennek a követelménynek. A továbbiakban egy olyan kutatócsoport összeállításán kell gondolkodnunk, amelyik érdemben fogja ezt a feladatot megvalósítani.” Ezzel talán kimozdíthatjuk a félbemaradt kultusz ügyét. A műhelykonferencián elhangzottak igazolják Markó Béla figyelmet keltő/érdemlő szavait: „Konkrét elképzeléseit itt-ott kikezdhetette az idő, nem vitatom, de tudatosan végigjárt életpályájának fontos elvi-eszmei tanulságait nem kellene elpazarolnunk.”

A műhelykonferencián fölvetődött Janus–arc motívumot szimbolizálja a Zsögödi Nagy Imre két Sütő-portréja felhasználásával Birtalan Kölk Zsolt által készített borító.

()(M)ilyen gazdagok vagyunk(?) Sütő András műhelykonferencia. A marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, a Magyar Művészeti kar szervezésében tartott konferencia előadásai. Marosvásárhely, 2015. október 19-30. Szerkesztette Lázok János Polis – UArtPress Kolozsvár – Marosvásárhely, 2015*

„Életműved az igazság tüköre”

„Ez a könyv útjelző és pihenő is lehet, valóságos olvasók (barátok, tisztelők, élettanúk) személyes és csoportteremtő tanúságtétele.”

Egyed Emese

Kölcsönszavakkal indítom a Bálint Tibor születése 80. és halála 10. évfordulójára megjelent kötet(*) méltatását: hisz a cím a tőle búcsúzó Szakolczay Lajos, a mottó pedig a kötet szerkesztő Egyed Emese tollából származik. Mindkettő arra biztat, hogy belenézzünk a Bálint Tibor egyéniségében és műveiben megtestesülő virtuális tükörbe; e kötetet valóban útjelzőként és érdeklődésünket fokozó pihenőként lapozzuk azon az úton, amely az életmű legbensőbb tárnáiba vezet és igazít el bennünket.

Az út, amelyen haladni kívánunk, nem ismeretlen számunkra. Saját művein túl Bertha Zoltán kiváló Bálint Tibor-monográfiája (1990) s a mostanihoz hasonló szándékkal kiadott előző kötet – *Vallomás repedt tükör előtt* (Polis Könyvkiadó, 2007) – ismeretében azt hihetnők, hogy már teljes a kép. A Bálint Tibor életműve iránt érdeklődő olvasó örömmel tapasztalhatja, hogy ez újabb könyv „emlékezések, levelek, szövegértelmezések révén árnyalja tovább a róla és műveiről alkotott képet”.

E kötet írásai tanúsítják, hogy a portré, melyet róla rajzol a múltó idő, nem fakul, nem halványodik, inkább újabb s újabb vonásokkal, színekkel válik teljesebbé. Összetéveszthetetlen karakterjegyeit villantják fel Kányádi Sándor verse és Lászlóffy Csaba költeményei, Balázs Imre Józsefnek a Bálint Tibor-szövegek ihlette „fogalmazása”, valamint Láng Orsolya „visszaemlékezése”.

A *megfejtés kísérletei* című szövegtest olvasásakor az író és az íróársak vallomásai révén kerülhetünk Bálint Tibor szellemi áramkörébe. A kötet saját alkotásokat ugyan nem tartalmaz, de a Muzsnay Magda által készített interjúk révén mégis „megszólal” az író, miáltal segít bennünket az életmű, illetve annak egyes darabjai értelmezésében. Például első kötete – *Csendes utca* – címének születésében: „A Csendes utca szimbolikus utalás, az

olvasók is úgy értelmezték annak idején, és bizonyára kiéreztek belőle azt a törekvésemet, hogy a látszólagos zajtalanság, fizikai csönd mögött megmutassam a lélek ezernyi vibrálását, küzdését önmagával és a külső anyaggal.” Ugyanígy világítja meg a *Bábel Toronyháza* létrejöttének geneziséét: „...amikor a királyi házaspárt kivégezték, akkor nekem már elégséges anyagom volt, több kötetnyi, több füzetnyi jegyzetem, tehát nem volt olyan közel hozzám az egész, hogy ne lett volna hozzá távlatom. Tehát egyszerre közel volt, és egyszerre messzi is.” Az életmű egészére érvényes, életművét megvilágosító kijelentések: „az én ihlető területem mindig a külváros volt”; „egy magasabb igazság hitelesíti a szavaimat, a művészi igazság”; „a novella a szívem szerinti műfaj”; „az író dolga az, hogy ábrázoljon”. Keszi–Harmath Vera a szülőföld emlékeiről faggatja az író, néhány mozaikkockája a kolozsvári Irisz telepet idézi elénk: „csak egy percre kellett elmerengnem, és a hajdani külváros máris megelevenedett, élni kezdett, és emlékezően visszamosolygott rám. Mert nem csak mi élünk és gyökerezünk a szülőföldben, de ő is bennünk él, és gazdagodik minden percben velünk együtt”. Bogdán László 1988-ban készített interjút vele A Hét című hetilap számára. „Kérdésemre, hogy mit tart az irodalom legfontosabb feladatának, többek között azt válaszolta, hogy »...elsősorban őrizze meg autonómiáját. Az átlagemberben iszonyú zűrzavar uralkodik manapság. Úgy érzi, hogy elvesztette kapcsolatát a teljes élettel, hogy képzeleti szabadon, elmetszve lebegnek az űrben. Kell hát valaki, hogy összekösse ezeket a szálakat. Ez a valaki az író. (...) Nincs eszményibb annál, ha az ember akkor fog tollat, amikor márt nem tud nem írni, amikor az író csak eszköz, hangszer, és az élet általa akar megmutatkozni...«”

A pálya- és kortársak írásai egy-egy alkotás megközelítéséhez, megértéséhez segítenek hozzá. Kántor Lajos a *Zokogó majom* révén vall az író nagykorúságáról, a regény művészi értékeiről. Bodor Pál egy másik mű – *Zarándoklás a panaszfalhoz* – méltatásakor Bálint Tibor nyelvi, stiláris értékeire hívja fel a figyelmet: „Literatúrája nem divatcikk. Okos és feszülten figyelő olvasót kíván. Humora nem csiklandoz – sajog. Történetei nem ujjongtató, tapsoltató mérközések. Stílusa barackmagkeserű: édesség annyi van benne, mint a kukorica füstjében. Minden mondata fölfedezés és szabadalom – magakelletés nélkül.” Bertha Zoltán – az íróról szóló monográfia szerzője – egyik írása az 1990-es debreceni Irodalmi Napokon jelen levő író szavaira emlékszik: „Lehetett volna nyomdába küldeni, amiket életről, irodalomról, nemzetről–társadalomról, politikáról, emberi természetről, személyes és közösségi elhivatottságról, magamagáról, alkotói szokásairól és meggyőződéseiről a vacsoraasztalnál előadott, annyira sza-

batos, élvezetes, gyönyörű vallomásokkal teli eszmefuttatások voltak azok, olyan szóbeli kisesszék – valójában irodalmi gyöngyszemek –, amilyenekből több kötetet ki is adott ő.” Fodor Sándor a *Napsugár* szerkesztőségében összesereglett csapat – Kányádi Sándor, Bajor Andor, Lászlóffy Aladár s jómagá – együtt töltött éveinek emlékeit idézve utal Bálint Tibor személyiségének jellemző vonásaira: „Tibornak leginkább megértő emberiségét szerettem. És becsültem hűségét, amelytől se pénznek, se karrierlehetőségnek nem sikerült Őt eltántorítania. Hűségét a hithez, amelyet Édesanyja csepegtetett a lelkébe, és amelyet megerősített Alma Matere, a Kolozsvári Református Kollégium. Hűségét a néphez, amelyből vétetett, szülőföldjéhez, szülővárosához, amelyről oly gyönyörű vallomásában, az *Egyszer én is harangoztam* című karcolatában ír.” Barcsay Andrea tanulmánya a Bábel toronyháza című regény elemzésével Bálint Tibor „életművének zsoldáros–biblikus hangnemé”-re hívja fel a figyelmet. Csávossy György az író szépprózája és emberi vonásai fölemlítésével ír humánummal és zenei motívumokkal átszőtt lírai kicsengésű sorokat: „Az ábrázolt valós világból úgy szivárog az érzélem, mint virágból az alkonyati illat. (...) Életbölcssége ott fénylik a sorokban, mint kagylóban a gyöngy. (...) A történetek gordonka alaphangjának hasonlósága mellett, az elbeszélte események végtelenül változatosak.” Arculatának megidézése legjellemzőbb vonásait idézik elénk: „Milyen volt ő? Kedves, de sohasem hízelgő, hamiskásan mosolygó szemmel, félredőnnyire zárt pillái alól megértően vett részt a társalgásban egy-egy gunyoros megjegyzéssel, féltőn ügyelve arra, hogy azzal senkit se bántson meg. Harsányan tudott kacagni, mint egy szólózó szaxofon. (...) Mit szeretett és mit utált Bálint Tibor? Szerette szülőföldjét, nemzetét, embertársait, barátait, munkáját, a bebarangolt tájak festőiségét, kertjét, a virágok színeinek és illatának tobzódását, az állatok ragaszkodását és őszinteségét, szerette a kitűnő ételeket, melyek elkészítésében remekelt, az aranygyűrűs borok íz-szimfóniáját. Szerette a bort, mert abból derűlátást és ihletet merített, olykor feledést is, és kiengesztelte a rejtett csapdákkal teli világgal. Utálta viszont a melldöngetést, a sunyiságot és álnokságot, a kaméleon jellemet, az érdekhajhászást, a mások elárulását. Csak az igaz ember lehet nagy író, vélte, bár tudta, hogy ennek az ellenkezője is előfordul.” Demény Péter tovább gazdagítja a róla ismert képet: „Bálint Tibor művészetének egyik meghatározó vonása az empátia és az ezzel összefüggő alázat.” A Zokogó majom alakjairól írja: „...az álmok világában élnek, mert másutt nem élhetnek, illetve, ahol élnek, ott nem élhetnek emberül. Márpedig ők emberül szerettek volna élni, s talán azért tűnik ez a könyv és ez az előadás olyan jelentősnek, mert a szereplők

végig tudják, hogy bár lehajtott fejjel kell járniuk, tulajdonképpen felfelé kellene nézniük. Fel, fel, mindig csak fel, az ég, az Isten, a csillagok felé.” E gondolatokkal rokon jegyekre utalnak Jakab Gábor szavai: „...EMBER volt. Élete utolsó pillanataig úgy osztozott és vett részt a legmélyebb empátiával egészen egyszerű, siralmasan szegény külvárosi emberek és persze az immár évtizedek óta eléggé megnyomorított romániai magyar közösség sorsában, hogy soha nem fordult meg az agyában a gondolat, hogy a jobb élet reményében elmenjen külhonba, »se Párizsba, se Londonba, se Rómába«, hanem felelős írástudóként és vigyázó prófétaként egyfolytában »harangozott« az itthon maradt lelkek tornyaiban.” Antall István, a Magyar Rádió szerkesztője Bálint Tibor alkotói habitusát, sajátos jegyeit elemzi. „Az élet az ő esetében teljesen azonos a művészettel, mert sajátos, személyes szemléletmódja, a sorsokhoz, az eseményekhez, a közösséghez, a történelemhez való – mindenki másétól különböző – közelítése lényegítette át, tette hitelesen artisztikussá a köznapi jelenségeket.” Az író arcvonásait gazdagítják a volt kolozsvári diáktárs, Kovács András filmrendező és az erdélyi származású, Hawaii-n élő emeritus professzor, Makkai Ádám sorai.

Bálint Tibor életművében igen jelentős hely illeti meg a Zokogó majom világát színpadra álmódó *Sánta angyalok utcája* című alkotást. Az ehhez fűződő reflexiókat a *Sánta angyalok fényessége* (1972) című fejezet öleli fel. Ki szólhatna erről a legihletettebben, mint a dráma megírását szorgalmazó, azt rendezőként sikerre vivő Szabó József (Ódzsa), kihez a munkakapcsolatokon jóval túlmutató baráti szálak fűzték. Milyen szépen vallanak erről az alábbi sorok! „Egy este féléber álmában úgy érezte esőcseppek hullnak infúzióhoz láncolt karjára. És mintha valaki zokogna ágya mellett. Lassan ébredezett. Bálint Tibor könnyezett fölötte, elcsukló hangon ismételve: – Ne halj meg, Anton Pavlovics, ne halj meg, ne halj meg! – Eszem ágában sincs meghalni, Lev Nyikolajevics – szólalt meg szellemhangon az üdvözlő. – Nincs arra idő! Nagy munka vár ránk. Be kell mutatnunk a Zokogó majmot a színpadon. Reszkess, barátom! Vagy pokolra jutunk, vagy a mennybe szállunk mindketten.” Van-e még irodalmunkban drámának hasonló fogamzása? Tudjuk: a *Sánta angyalok utcájának* kolozsvári bemutatója óriási színházi siker lett, egyöntetű elismerést aratott. „...ez nem volt előadás. Sokkal, de sokkal több volt annál. Ez már nem színház, ez már nem játék. Maga az Élet, a maga kegyetlenül–szép valóságában. A mindnyájunk élete. (...) három óra alatt és utána újra hisszük, hogy vannak álmok, amelyek álmok maradnak, hogy mindenkinek egyformán kék az ég, és csak igazat szabad szólni, és szeretni, nagyon

kell szeretni az Embert.” (Weiss István); „Igazi színjátékot láttunk! (...) A mű új volt és megrázó a regény–olvasmányélmény után is, az eleven, a bonyolult, az egyszerű, a fájdalmas, a gyönyörű szép életet hozta a színpadra.” (Bölöni Sándor); „A regényben felsorakozók szenvedéstörténete bizonyos mértékig időfölötti. (...) A színpadi mű időhöz kötöttsége viszont sokkal mélyebb: a kerettörténettel az egész darab ideje lényegében az 1953-as évre tevődik: itt robban a konfliktus, amely köré az egész darab szerveződik, s innen nyílik kitekintés a megidézett események révén az időben visszafelé, de előre is.” (Dávid Gyula); „Dürrenmatt Öreg hölgy látogatásában én csak nevetni tudok, de Bálint hőseinek sorsával együtt-érzek (...) úgy tud modern lenni, és úgy tud az én mai modern életemnek a legmélyebb lelki bugyrába beletúrni és felszínre hozni mindent, ami ott reménykeltő, hogy együtt tudunk érezni, szemben a mai modern, groteszk, abszurd irodalommal, amelyik csak lefegyverez, reményvesztetté tesz, és a létnek a teljes értelmetlenségét hirdeti. (...) Bálint Tibor iskolát teremtő stílusművész volt. Úgy tudott erről a világról híradást megfogalmazni, és megteremteni a maga külön világát, hogy nem lett a divatos stílusok epigonjává.” (Kötő József válasza Csog Szidónia kérdéseire); „Vásárhelyi szerepléseim részt vettem. Talán a legünnepelebb, legboldogabb 1973 novemberében volt, amikor a Kolozsvári Színház itt vendégszerepelt a Sánta angyalok utcája című darabjával, és tomboló sikere volt.” (Kisgyörgy Zoltánné Barla Júlia)

Az *Élet, történet* című fejezet emlékmorzsái – Kun Árpád, Szilágyi András, Kolozsvári József, László Ferenc, Csögör Enikő, Ifj. Szabó T. Attila, Fodor Sándor, Gion Nándor, Varga Vilmos, Bölöni Domokos sorai, valamint Péter H. Mária, Pomogáts Béla, Ilia Mihály, Paul Drumaruné Marceala és Paul Drumaru, Kardos György, Szakolczay Lajos, Panek Zoltán, Mohi Sándor levele – az író élettörténetének, írásművészetének, széles körű érdeklődésének egy-egy szegmentumát villantják fel, árnyalva a róla alkotott képünket.

A fentebbiek az élő íróról szólnak a tudomány, a barátság elismerést, megbecsülést, tiszteletet sugárzó hangján. A *Búcsúzó szavak* kötetfragmentumban közölt írások az oly korán eltávozott alkotót, a befejezett életművet méltatják, megannyi fogódzót nyújtva, támpontot adva az író és az életmű jobb megismeréséhez. Bár a kötet egy előbbi fejezetében kapott helyet, itt kell említenünk Bertha Zoltán mély tárgyi ismeretről és lelki azonosulásról tanúskodó, a *Tiszatáj* 2002. évi 4. számában megjelent írását – *Bálint Tibor (1932–2002)* –, melyben az író a „korszakváltó” alkotók sorában említi, akik „a sematizmus hosszúra nyúlt évtizedei után” új színt, új szakaszt

nyitottak romániai magyar irodalomban. A lezárult életmű a pályatársakat, kritikusokat is végső összegzésre ösztönzik. „Eredendően, teljességgel Kolozsvár írója volt; tollat forgató társai közül ezekben az elmúlt időkben talán senki nem látott bele oly érzékletesen a hajdani kincses város múltjába, jelenébe, lelkeségébe, mint ő, aki felfedezte a megszenvedett életeteket s mélységet, távlatot tudott adni a szavaknak.” (Nagy Pál); „...az általad ábrázolt külvárosnak mennyei fénye van. Az igaztalanokat vallató – ítélőszék elé állító – fénye. S ezt a sugárzást girbe-gurba utcáid pora éppúgy tudta, mint az erdélyiséget vallásként, már-már szentségként viselő alakjaid. S ebből a szempontból nincs is különbség gyermekeknek írott és felnőttek számára készült műveid között. Mindenik lázban fogant álomhajó. Amelyeknek a tengerük Erdély, ám az óceánjuk – az egyetemesség.” (Szakolczay Lajos); „Sziporkázott, dőlt belőle a humor. Alapelve szerint rosszat nemigen mondott senkiről. Viszont ha valakit nagyon meg akart dicsérni, mutatóujját intő szándékkal felemelte, és roppant komolyan közölte: – Az egy gyémántfejű ember!” (Tibori Szabó Zoltán); „Ő mindig az életről írt, az élet izgatta. Helyzeteket, helyszíneket, figurákat megjelenítő mondatai élnek. Színük, illatuk, ízük van. De ez a szín sötét árnyalatú, de ez az illat az európai periféria szegényszaga, de ez az íz legfeljebb keserédes.” (Mező Ferenc); „Ez az életmű (közel huszonöt kötet) minden pillanatában és minden műfajában a való világról, a való abszurditásáról, irracionálisáról, az abszurditás, irracionális szüntelen, már-már természetes jelenvalóságáról: életünkről beszél, ahogy az megtörténhetett az elmúlt hatvan–hetven évben.” (Varga Lajos Márton); „Született szegény voltál, azoknak a mesélő milliárdosoknak a fajtájából, akik csakis kifutófiúkként kezdhették az öröklött mesebeli játékszabályok szerint. Persze született gazdag voltál: a tehetség milliárdosa, mert onnan, ahol álltál, feltűntél, elindultál a végtelen felé, jobban ráláttál a napos oldalakra, el tudtad mesélni: mi a helyzet fény és árnyék eloszlása, elosztása dolgában. A tehetség kis, tömzsi milliárdosa voltál, aki öniróniával megáldva, magadat középtermetűnek vallva közelítettél a társadalmilag kisemberek s a lelki liliputiak sokadalmához.” (Lászlóffy Aladár); „...annak, hogy mégsem tűntek el egészen Kolozsvárról a hajdani vendéglők és műhelyek, mesterek és inasok, hogy a festők és költők, csodát teremtő álmodozók és elhivatott iszákosok megteremtek a huszadik század végének, huszonegyedik század elejének metropoliszában is, épp Bálint Tibor halk és figyelemre méltó jelenléte volt a biztosítóka.” (Szepesi Attila)

A *Mellékletek* fejezetben az író kultuszát felvállaló és hűségesen ápoló Bálint Tibor Baráti Társaság – önálló vagy társintézményekkel közös –

tevékenységébe nyerhetünk betekintést. Köllő Katalin, Ferencz Zsolt írásai, az azokat kiegészítő hírek mind-mind arról tanúskodnak, hogy az író emlékezete máig ható kisugárzással bír. A jobb megismeréshez kínál lehetőséget a Magyar Rádió szalagtárát, a Kolozsvári Rádió Aranyszalagtárát, a Bálint Tibor és/vagy műveinek televíziós műsorairól, a kötet szerzőiről, írásairól szóló gazdag *Adattár*. A kötetzáró művészi alkotások reprodukciói a Kolozsvár Társaság és a Bálint Tibor Baráti Társaság által 2012-ben szervezett, *Bálint Tibor világa, képzőművész szemmel* nevezetű versenyre beérkezett legsikeresebb alkotásaiból tizenhárom alkotást – Sipos László, Lovász Noémi, Forró Ágnes, Miklós János, B. Nagy Gabriella, Felházi Lenke Zsuzsanna, Székely Géza, Soó Zöld Margit, Horváth Gyöngyvér és Kádár Tibor munkái –, amelyek az író szépirodalmi művei megközelítésének, a társművészetek általi értelmezésének sajátos útját, jobb megismerését szolgálják.

A Déry-, Krúdy-, József Attila- és Márai Sándor-díjas alkotó a *Nekem már fáj az utazás* című novellájában olvashatjuk váteszi szavait: „Lehet, hogy nem leszel divatos, mert a hegyek és a folyók sem jönnek divatba, sem a kenyér, sem az ivóvíz, de ha ideig-óráig megfeledkeznek is rólad, ne félj attól, hogy nem élsz...” Ez a kötet, a művei iránti élénk érdeklődés jelzi, hogy valóban nem kellett félnie. Nem kell félnie, hisz továbbra is ott áll mellette irodalmi hagyatékának hűséges gondozója, őrzője, vigyázója, e kötet szerkesztő munkatársa: Bálint Júlia.

Egyed Emesének, a Bálint Tibor Baráti Társaság elnökének szavaival egyetértőleg, mi is kimondhatjuk: „...hisszük, hogy a sokféleségben kalandozva eltűnődhet és olvasáshoz–újraolvasásához kap kedvet, aki Bálint Tibornak személyes ismerőse volt, s az is, aki lesz, vagy aki csak közvetetten...”

(*) *Más térben. Bálint Tibor (1932–2002). Szerkesztette Egyed Emese; Komp–Press – Kolozsvár – Bálint Tibor Baráti Társaság, Kolozsvár 2012*

Székelyföldi léleképítés

*„Be kell hordanunk, hajtunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.
Semmi sem fölösleges”*

(Kányádi Sándor: Noé bárkája felé)

Az erdélyi magyar szellemi élet művelői, a népi hagyományok ápolói elé programot adó költő 1973-ban versbe kristályosodott szavai termékeny talajba hullottak. Gondoljunk csak a bukaresti Kritérion Könyvkiadónak a két világháború közti Erdély magyar irodalmát újra köztudatba emelő könyveire, a csodálatosan gazdag népszokásokat feldolgozó tudományos igényű kötetekre. 1990 után az értékmentő munka felfokozott lendülettel folyt tovább, hisz ledőltek a tiltás falai, a hagyományainkat feldolgozó, értékmentő munka – az Erdélyi Múzeum, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, sok más országos és helyi érdekű kulturális fórum, kiváló szakembereink, tudósaink kutató munkájának köszönhetően – új lendületet nyert, a minden behajtásának, behordásának igényével látott munkához. És ebben a törekvésben valóban „semmi sem fölösleges”, Noé bárkájában – szellemi kincsestárunkat megjelenítő metaforában – mindennek helye van, elődeink minden törekvésének, amely a léleképítést, a nemzeti identitás erősödését, tudatosítását segítette, megmaradásunk, jövőnk ügyét szolgálta.

Ilyen megmentésre, felélesztésre utaló „szó”-ként értelmezhető a Csíksomlyói Székely Népfőiskola, melynek létrejöttére, szolgálatára Cseke Péter jeles erdélyi művelődéstörténész hívta fel a figyelmet a Székelyföld 2002/12-es számában. Az elmélyült kutatómunka gyümölcse a szerzőt is további munkára ösztönözte; Burus János csíkszeredai tanár, néprajzkutató személyében pedig olyan munkatársra talált, akinek ugyancsak szívügye lett a népfőiskola múltjának feltárása, közkinccsé tétele.

A közös munka gyümölcse a *Csíksomlyói Székely Népfőiskola* című kötet(*)

Csíksomlyóról lévén szó, mi sem természetesebb, minthogy a kötet szerzői az olvasót a hely szellemiségét meghatározó Szűzanya-szobor ihlette verssel és egy, a somlyói búcsút és a kegyszobor történetét felidéző írással adjanak lelki indíttatást az olvasónak.

Ferenczes István: Ave mundi Domina című költeménye a kegyszobor spirituális kisugárzását érzékelteti, strófazáró soraiban az egyetemes egyház nyelvén köszönti a nemzeti Mária-kegyhelyünket megszentelő, megismeréskeltető, Csíksomlyót világhírnévre emelő égi Édesanyánkat – Ave mundi Regina, O Madonna virgina, Stella Maris Maria, Salve mundi Domina –, kihez évente százezrek zarándokolnak el Erdélyből, Magyarországról, a diaszpórában élő magyarság soraiból.

Kovács Imre írása a csíksomlyói pünkösdi búcsú és a kegyszobor történeti háttérét tárja az olvasó elé: a katolikus vallás megvédéséért a közeli Tolvajos tetőn 1567-ben lezajlott csata emlékét, az 1450 és 1543 között faragott csíki Mária-szobrok, különösképpen pedig a csíksomlyói kegyszobor leírását. „...hársfából készült, 227 cm magas. Mária lábai alatt a fél földgömb, azon sarlós hold, ennek közepén fekvő emberfej – a tagadás képviselője. A kegyszobrot tetőtől talpig aranyos sugárkéve ragyogja körül. Az obszerváns ferences kegyeletet és gyakorlatot őrzi, a Napba öltözött Asszonyt.”

A népfőiskolák létrehozásának gondolata Dániában fogant meg. Kezdeményezője Nicolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872) dán evangélikus püspök volt. A nemzeti identitást erősítő, a szellemi felemelkedést, a felnőttképzést szolgáló első intézményt 1844-ben nyitották meg. Magyarországon a századfordulón születtek hasonló célzatú intézmények, kezdetben szabad líceumok formájában. A népfőiskolák a harmincas években jöttek létre, többségükben az egyházak szervezésében. Közéjük tartozott a Kerkai Jenő SJ által 1936-ban létrehozott KALOT – a Katolikus Legényegyletek Országos Testülete –, amely „a falusi ifjúság keresztény szellemében való nevelését” tűzte zászlajára, jelmondata pedig – „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérzetes magyart!” – a hit, műveltség, család, haza fogalomkörében, eszményében kívánta a magyar falut súlyos elmaradottságából kiragadni, fölemelni, a tehetséges, tanulni vágyó, vállalkozó szellemű ifjúságot fölkarolni. E szervezetnek lett a testvéregyesülete a KALÁSZ, amely a lányok nevelését szolgálta, a KALÁKA népfőiskolák keretében.

Cseke Péter gazdagon adatolt, rendkívül sok bibliográfiai hivatkozással alátámasztott tanulmányából megtudhatjuk, hogy Erdélyben a XIX.

században jöttek létre azok az oktatási intézmények – a Tessedik Sámuel alapította nagyszentmiklósi mezőgazdasági iskola, 1803-ban; a Wesselényi Kollégium, Makfalva, 1835-ben –, amelyek a falusi ifjúság szakmai, szellemi felemelkedését szolgálták. Ugyane céllal jött létre a székelykeresztúri unitárius és a radnóti katolikus (1931), a kézdivásárhelyi katolikus (1932) téli gazdasági iskola, indult be a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium szervezésében a csombordi gazdasági iskola, 1935-ben. A harmincas években a dán népfőiskolák erdélyi kisugárzásaként jött létre, Balázs Ferenc unitárius lelkész kezdeményezésére a mészkői népfőiskola.

Kerkai Jenő kezdeményezése az 1940-ben, a bécsi döntés értelmében az anyaországhoz visszatért Erdélyben is csakhamar gyökeret vert. 1941-ben a KALOT égisze alatt megnyílt a Csíksomlyói Székely Népfőiskola, melynek létrejöttét Teleki Pál miniszterelnök is támogatta, első igazgatójául Magyar Ferencet nevezte ki. Azzal párhuzamosan szervezte meg Zakariás Flóra szociális nővér a csíksomlyói Székely Leánynépfőiskolát, ugyancsak 1941-ben. Három hónapos tanfolyamaik résztvevői elméleti oktatásban és a zöldségtermesztés, a konyhakertészet, a tejgazdaság, a háztartásvezetés, a népi hagyománykincs elsajátításán alapuló oktatásban részesültek.

Cseke Péter tanulmánya az előbbire fókuszál. Több éves kutatás eredményeként azt mutatja be az olvasóknak. E tanítás tartalmára és céljaira világít rá Kerkai Jenő levele, amelyet Móricz Zsigmondnak írt 1940 októberében: „Legfőbb célunk, hogy népfőiskolánkkal a magyar élet- és sorskérdéseket szolgáljuk, és a minden tekintetben egységes magyarság ügyét előbbre vigyük. Népfőiskolánk tananyaga, menete és szelleme ezeknek a céloknak az elérését szolgálja.” A címzett tájékoztatása nem véletlen, hisz a népi írók – Móricz Zsigmond mellett Németh László, Veres Péter – maguk is erőteljesen szorgalmazták a falusi ifjúság szellemi képzését, népfőiskolák szervezését, létrehozását, támogatását.

A tanulmány részletesen ismerteti az 1940–41 telén beindított oktatás anyagi és szellemi előkészületeit, az ott tanító szakemberek toborzását, alkalmazását. A népfőiskola otthona megtervezésére Kós Károlyt kérték fel, az építkezés vezetésére a csíkpálfalvi Ferencz S. Imre építésmester kapott megbízatást. Az erdélyi építészeti motívumokkal ékesített épületbe 1942 őszén költözhetek be az addig a helyi iskolában tanuló növendékek. Jeles tanáraik sorában ott találjuk Szervátiusz Jenő szobrászművészt, aki a fafaragó-tanfolyamot vezette. Molnár István táncművész a népi táncművészetet oktatta. Mátéffy Győző és Ferencz Lajos tanárok az általános műveltséget nyújtó tárgyakat adták elő. Köllő Bonifác világnézeti előadásokat tartott. P. Hajdu Leánder hit- és erkölccsant, Részegh Mária

zöldkeresztes nővér egészségügyi, Kozán Imre agrármérnök pedig mezőgazdasági ismereteket tanított. Kötelező érvényű tanterv nem készült. A tíz hónapos tanfolyam alatt a szakmai, népi mesterségeket felkaroló oktatás és a szellemi műveltség elmélyítése mellett arra törekedtek, hogy a hallgatóikat faluvezetésre, közművelődés-szervezésre is kiképezzék. Az itt végzett tanítványok – emeli ki Cseke Péter – „a szellemi otthonteremtés előfutáinak bizonyultak szülőhelyükön”.

Sajnos, a háború – az oktatók katonai behívói, az épületek katonai célokra való igénybevétele, a front közeledte – lehetetlenné tette az ígéretes kibontakozást, sőt, külső okok és körülmények, az 1942-es és 1943-as évek fénykora után, a népfőiskola megszűnéséhez vezettek.

Lesz-e folytatás? A tanulmány záró-soraiban ennek a lehetősége is fölmerül: „P. András Imre SJ az újjászervezett KALOT elnöke felhívással fordult a romániai magyar katolikus egyházak vezetőihez: támogassák az egyesület újraindítását Erdélyben.”

A kötet második részében Burus János tanár úr a „somlyói idő” – a KALOT- és a KALÁKA-mozgalom székelyföldi léleképítés – dokumentumaival egészíti, teljesíti ki a népfőiskoláról rajzolt képet. Ő vállalta fel – Kányádi Sándor versétől indítva – e dokumentumok összegyűjtését, átmentve azokat a jelenbe, kiemelve a feledésből, abban a reményben, hogy egy reményteli újabb indulást élő hagyományként segítse a jövőépítésben. A sokrétű, változatos, a népfőiskola életébe betekintést engedő iratok közül külön figyelemre méltó Magyar Ferenc igazgató 1942. június 23-án keltezett körlevele, a hallgatók – Ferencz Imre, Ambrus Károly, István Lajos, Dánél Károly – visszaemlékezései.

Mit vittek magukkal Csíksomlyóról? Ambrus Károly emlékeiből idézünk: „Mint szomszéd föld az esőt, virág a napfényt, fű a harmatot, úgy ittuk be az ott hallottakat. Kitárult előttünk egy új, csodálatos világ. Most is a fülemben cseng igazgatónk figyelmeztetése: »Fiúk, soha ne feledkezzetek meg három dologról: TISZTA FEJ, TISZTA SZÍV, TISZTA KÉZ!«” Mindmáig, mindenkor érvényes erkölcsi útravaló!

Burus Jánosban is ott él a remény az újraindulásról. Erre nem csupán P. András Imre SJ felhívása ad alapot, hanem az újra indított KALOT egy éves évfordulóján 2003 szeptemberében, a csíkszeredai Lazarus-házban tartott rendezvény, valamint a *Múlt, jelen, jövő* címmel kiadott ismertető füzet is, amely programot adott az induló és tervezett tevékenységeknek, továbbá a 2011-ben megnyitott KALOT–KALÁKA emlékkiállítás és emlékest. „Önmagunk megmentésének mozgalma volt” – sűríti egy mon-

datba a népfőiskola jelentőségét Daczó Katalin újságíró. Csatoljuk hozzá a mi reményeinket: lesz is! Legyen ez a kötet az újraindulás termékenyítő, szárba szökkenő, cselekvésre buzdító katalizátora. Nagy, nagyon nagy szükségünk van rá, hogy ez által is visszafordítsuk az erdélyi magyar falvak hanyatlási folyamatát! Erdélyi magyar egyházainkban külön-külön vagy ökumenikus alapon is van, lennie kell annyi erőnek, hogy ezt a feladatot – az elődök példáján és önfeláldozó munkáján fölbuzdulva – fölkarolják. A kötetet a Népfőiskolai Társaság figyelmébe ajánljuk. Mindenképp megérdemelné, hogy újabb, bővített kiadásban és nagyobb példányszámban jutna el az olvasók és a szakemberek asztalára!

A kötet dokumentumértékét növeli a korabeli fényképek közreadása.

(*) *Cseke Péter–Burus János: Csíksomlyói Székely Népfőiskola. Hungarvox Kiadó, Budapest, 2013*

Az írás – közösségi vállalkozás

Cseke Péter szavait idéztük/ragadtuk ki Bertha Zoltánnak az ünnepelt 65. születésnapján kiadott *Tükörjáték* című kötetben közölt írásából. Arról a tudósról, akiről Pécsi Györgyi a Pro Literatura-díj átadásakor elmondott laudációjában nem kevesebbet állított, minthogy „ő az, aki a nagyon hiányzó erdélyi akadémia munkájának talán felét is elvégzi egymaga”. Az olvasóban felébred a kíváncsiság – mi is lenne az a bizonyos „fele”? Bertha Zoltán szintézis értékű tanulmánya alcímében „az erdélyi létértelmező hagyományok” tárgykörként tételezi azt a szellemi térre, amely érdeklődési körének fókuszában áll [Cseke Péter életművében]: „annak a jellegzetes erdélyi magyar minden-es-írástudói magatartásnak a karakterjegyei bontakoznak ki az ő egyre tágasabb dimenziókat befogó és rendkívül termékeny pályáján, amely az elhivatottság feladhatatlan tudatával és felelősségérzetével igyekszik – minden körülmények között – valóság és lehetőség egyeztetésére: a teremtető kultúra megtartó és felemelő erőinek szolgálatára, fokozására, képviselésére”. Mindennek gyümölcse az a harminc önálló kötet és még ugyanannyi, általa szerkesztett, összeállított/gondozott kiadvány, amely mind-mind az említett tárgykörből ihletődött, az abból fogant gondolatokat váltott valóra, első kötete megjelenése, 1976 óta.

Mi az a forrás, amelyből ily bőséges hozam fakad? Említenünk kell a szülőfalut, Recsenyéd, a szűkebb tájhazát, a Nagy-Homoród-mente szellemi örökségét/útravalóját, amellyel tanulni vágyó fiát feltarisznyázta, a székelyudvarhelyi gimnáziumot, továbbá a kolozsvári tudományegyetem magyar tanszékének tudományos műhelyét, amely a hozott alapokra tartós, szilárd, ledönthetetlen szellemi falat emelt... Említenünk kell a Falvak Dolgozó Népe kínálta lehetőséget – Erdély alapos megismerésére –, a sok-sok pozitív élet példa sugallta biztatást, kibontakozási lehetőséget, a Beke György munkásságából nyert indítást a riport, jelesebben: a szociográfiai riport műhelytitkainak elsajátítását, a népi irodalom, különösképpen pedig Németh László minőségeszméjének megismerését, beépülését Cseke Péter szellemi kincsestárába... Riporterrel teljesítménye felkeltette az Erdélyből elszármazott kiváló újságíró, Ruffy Péter figyelmét is, aki így írt

róla: „Tanuljuk jól meg ezt a nevet, a Székelyföldről az irodalomba szokatlan módon érkező Cseke Péterét, aki az esszé éleslátásával, gondolati gazdagságával, az újságírói műfaj gondjainak és szerepének újfajta megközelítésével tűnt föl.” (Magyar Nemzet, 1976. dec. 28.)

Jelen írásunk azonban nem pályaképet kíván nyújtani. Azt megtették mások, avatottabbak, köztük a hetven éves tudóssal, folyóiratszerkesztővel, egyetemi tanárral interjút készítő Cseke Gábor, a Káfé főnix internetes irodalmi és fotóművészeti lap kiváló szerkesztője, 2015. március 5-én. Ebből ragadunk ki egy mondatot, amely mintegy magyarázatot ad az alkotói tevékenység bőséges termésére, a sokoldalúság rá jellemző vonásaira: „az újságíró minden lehet, ha idejekorán felhagy... a hírlapírással”.

Cseke Péter számára viszonylag későn jött el ez az idő, 1990 után. Az azt megelőző időt tekintjük a készülődés korának, az addig megjelent négy önálló kötetet és az önálló szerzői teljesítménynek minősülő három forráskiadványt és számtalan tanulmányt pedig „belépőnek” a későbbiekhez, a későbbi önálló kötetekhez...

A hetven évet töltött szerző bőséges ajándékkal lepte meg az olvasókat: 2015-ben négy önálló kötettel. Írásunk a legutóbb megjelent könyvére koncentrál, azt kívánja bemutatni, méltatni, az olvasók figyelmébe ajánlani.

A Nap Kiadó szellemi műhelyteremtő sorozatában megjelent kötet(*) harmincöt év sajtótörténeti tanulmányaiból válogatott írásokat ölel fel. Bevezető soraiban – *Egy sajtótörténeti szintézis előmunkálatai* – arra hivatkozik, hogy e tárgykörben már, erdélyi vonatkozásban vagy rá utaló módon, számos magyarországi tanulmány, kötet jelent meg. Határozottan kijelenti, hogy „az erdélyi/romániai magyar sajtó funkcionális történetét Erdélyben kell megírni; ennek személyi és intézményi feltételeit itt kell biztosítani”. Mondanunk sem kell, hogy perszonális vonatkozásában Cseke Péter meghatározó erőforrást jelent, az intézményi keretek megteremtésében is az ő neve az irányadó, hisz a kolozsvári egyetemen létesített újságíróképzés, az ugyancsak kolozsvári székhellyel létrehozott és működő Kommunikáció- és Médiakutató Intézet megszületésénél is meghatározó szerepet játszott.

Az első fejezet – *Szellemi tisztánlátás beborult ég alatt* – a két világháború közötti korszakba vezet el bennünket. A „borongós ég”, a „beborult ég” metafora a kisebbségi sorsba sodródás állapotrajzát kívánja szemléltetni. Az ember, ilyenkor, ösztönösen, menedék után néz, fedél alá menekül s várja a vihar elmúltát, a zord felhők mögül kibújó napot. Az erdélyi

magyarság legjobbjai azonban nem így cselekedtek. Az impériumváltást követő passzivitásból gyorsan felocsúdva, a Végvári versek jeremiádjai sugallta halálhangulattal dacolva igyekeztek életreményt plántálni a lelkekbe. A Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád jegyezte Kiáltó szó arkangyali harsonaként szólította hadrendbe az erdélyi magyarság szellemi embereit. A kezdeti lapalapítások – *Ellenzék c.* napilap (1919), a *Zord Idő* (1919), *Napkelet* (1920), *Pásztortűz* (1921), *Magyar Kisebbség* (1922)... – nevükben hordozzák, nomen est omen, a kor lelkiállapotát, a borongós, beborult eget és a pirkadó hajnalt, a reményt, a megmaradás pásztortüzét, a sajátos, nemzetiségi témaválasztást. A későbbi években a „szellemi tisztánlátás” igénye, horizontjának kijelölése szülte az irodalmi, a társadalomformálás, a kisebbségi intézményteremtés igényével létrehozott folyóiratokat, amiként az első írói szerveződések is.

Cseke Péter tanulmányai – egy későbbi szintézis megannyi építőköve – a *Tizenegyek antológiájától* (1923) a *Termés* (1942) folyóiratig terjedő korszak főbb kiadványaira, az ekkor létrejött szellemi áramlatokra koncentrálnak, irányítják rá a mai olvasó figyelmét, keresve és felmutatva bennük a sajátos és a közös jegyeket. Hivatkozunk elsőként a Korunkat létrehívó Dienes László programadó írására – *Beköszöntő* (1926) –, mely, a tanulmányíró lényeglátó szintézise szerint, célt és tartalmat kívánt adni magának az életnek, „egy kialakuló új európai kultúra távlatában gondolkozva próbálkozott az »építő lelkiismeret« felrázásával és a köztudat megtisztításával Erdélyben”. A cselekvés koordinátái – „világtávlatú gondolkodás és regionális, helyi szintű cselekvés” – olyan alaphangot ütnek meg, amely az erdélyi kisebbségi cselekvés sajátos megnyilvánulásai lesznek. Ehhez hasonló törekvés jellemzi az 1926-ban létrehívott helikoni munkaközösséget, valamint az annak égisze alatt indított *Erdélyi Helikont* (1928), amely „első számától kezdve arra vállalkozott, hogy az itteni életviszonyokkal számoló regionális törekvéseket szintézisbe hozza az európaiság magasabb szellemi igényével”. A folyóiratban közölt írásában Jancsó Béla az előbbinél is plasztikusabban ad hangot irodalmi programjának: „felszívni a honi talaj minden ízét és megtermékenyülni a világ minden gondolat-áramával”. Ehhez konvergáló szemléletváltást hirdet és igényel Spectator – Krenner Miklós – *Az erdélyi út* (1931) című programadó tanulmánya, valamint Jancsó Béla, Balázs Ferenc és László Dezső által életre keltett *Erdélyi Fiatalok* (1930) című, az 1929 nemzedéke által fémjelzett folyóirat, továbbá Ligeti Ernő is, amikor „a nemzetiségi célokat” szolgáló erdélyi írók viszonylatrendszerét, eszmei tájékozódási sarkpontjait a „transzszilván életérzés”, a „nemzeti eszmény”, a „társadal-

mi haladás”, a „nembeli, egyetemes eszme” szolgálatában jelöli meg. Az elvi tisztázódás, kristályosodás folyamatát szolgálta a *Vallani és vállalni* vita, az *Élet és irodalom* ankét, különösképpen pedig az Erdélyi Helikon, az Erdélyi Fiatalok és a Termés című lapokba begyűrzött, általuk felkarolt népi irodalom jegyében fogant tanulmányok és szociográfiai alkotások, melyek szerzői – a Bartók, Kodály és Németh László nyomdokain haladva – „a magyar sajátosságok európai szintű kifejezésé”-re törekedtek. A fiatal írónemzedék feladatát, hivatását Böződi György fogalmazza meg: az erdélyi valóság egyetemes távlatú, tárgyilagos ábrázolása alapján állva „adjanak az írók hiteles és megbízható helyzetrajzot arról a népről, amely maga helyett szószólóinak küldte őket, és amelynek annyi elintézetlen ügye van”.

A kötet második fejezete – *Szerkesztői gályapadon* – az erdélyi folyóirat-irodalom emblemikus személyiségeit hozza emberközelbe, szerkesztési elveiket, gyümölcsöző gyakorlatukat tárja elénk. A „gályapad” metafora e tevékenység súlyát, bonyolultságát, nehézségét és felelősségét sugallja. Dsida Jenő a Pásztortűz szerkesztőjeként, Reményik Sándor oldalán, kívánta azt „a vajúdo erdélyi magyar irodalom rangos fórumává” tenni, „a tiszta európai szellem” erdélyi otthonteremtőjévé avatni, az erdélyi magyarság szolgálatába állítani. Az Erdélyi Fiatalok vezérkarában is kettős szereposztás érvényesült: a spiritusz rektori szerepet Jancsó Béla, a szerkesztői, majd felelős szerkesztői tisztséget „a tiszta demokrácia érvényesítéséért síkraszálló” László Dezső töltötte be. Gyakorlati munkája alapelveit négy pontban határozta meg: 1. „társadalmi tényismeret és nemzeti érdekelismeret”; 2. „társadalmi modernizáció és nemzeti felemelkedés”; 3. világnézeti függetlenség és objektív valóságismeret”; 4. „a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondok felvállalása”. Alapvető célkitűzésének tartotta „a szellemi függetlenségért vívott küzdelmet”. Nem rajta múltott a fiatal erők osztódása. „A mi nagy bűnünk mai napig az, hogy nem becsültük meg egymást és egymásnak szellemi értékeit.”

Gáll Ernő személyiségrajza, portréja átvezet bennünket a Korunk második életkezdeése korszakába, az 1957 utáni évekbe. Az ideológiai cenzúra kalodájában, „folyamatosan megélt kompromisszumok” árán kellett irányítania a folyóiratot. László Dezső meglepő tétele – „a kisebbségi élet ajándékai” – alapján és annak tanulságait parafrázálva dolgozta ki a „sajátosság méltósága” elméletét, amely – Cseke Péter szavait idézve – elvezette arra a felismerésre, hogy „a kisebbségi élet nem csak megalázottság, megaláztatás, nem csak diszkrimináció elszenvedése, hanem ugyanakkor egy nagy

erőfeszítés révén, egy erkölcsi kompenzáció révén új értékek alkotására is alkalmat ad, sőt arra ösztönöz”.

Cseke Péter *A modellértékű lapszerkesztés gondja és felelőssége* (1992) című írása a maga lapszerkesztési tapasztalatait összegzi. 1976-ban, a *Korunk* megjelenésnek 50. évfordulóján még külsősként elemezte és értékelte a folyóirat helyét és szerepét: „...fő érdeme szerintem az, hogy önmaga továbbgondolására készítet. Hogy egyetemessel mért eredetiségre ösztökél. Hogy hozzásegít a tőlünk függetlenül létező és a bennünk élő valóság értelmezéséhez...” A folyóirat harmadik életkezdésének, 1990 után, immár ő is cselekvő részeseként, állapítja meg: „ez a szerkesztőség csak akkor válik hosszabb távon is átütő erejű csapattá, ha a belső munkatársak közötti együttműködés – egymás- és önbecsülésünkhöz méltó – mozzanatait idejekorán megtaláljuk.” A szerkesztőség feladatai közé sorolja „az erdélyi/romániai szellemi erőtartalékok számbavételét, a szellemi műhelyek feltérképezését, e kultúra szellemi munkásainak »csatasorba állítását«.”

A *Sajtviták* fejezet első írása Makkai Sándor hatalmas vihart kavart, a budapesti *Láthatárban*, 1937-ben *Nem lehet...* címmel megjelent vallomáshoz vezethető vissza. A kisebbségi létparadoxon a trianoni döntéstől kezdődőleg foglalkoztatta az erdélyi magyarságot. Végvári – Reményik Sándor – megrendítő erejű verse, *Eredj, ha tudsz...*, meg- és felrázó jajkiáltásként zengett Erdély hegyein és völgyein, siratva az elmenők százezreit. Áprily Lajos későbbi eltávozása ugyancsak „ébren tartotta” a létparadoxon axiómáját, amire a református püspök, Makkai Sándor áttelepülése tette fel a koronát. Az a Makkai Sándor, aki pár évvel előbb még a *Magunk revíziója* című munkájában az erkölcsi megújulásban látta, hirdette a megmaradás erdélyi tételét, lehetőségét. Ezzel szemben, hat év múltán, kimondja: „nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését”. Távozásának hullámverése mindmáig fájó kérdésként osztja meg az erdélyi magyar közgondolkodást. Cseke Péter tanulmánya felidézi a reagálások pró és kontra érveit, a röpirat szerzőjének ama felismerését, következtetését, miszerint „az erkölcsi megújulás önmagában véve semmiképp nem lehet megtartó ereje a kisebbségnek”. A vitát szintézisbe foglaló szerző engedékenyebbnek bizonyul a harmincas évekbeli kortársaknál: „Kétségtelen, hogy nem csupán az önigazolás szándéka adta kezébe a tollat (...) Elsősorban a világ közvéleményét, »Európa lelkiismeretét« akarta felrázni.” Ma tudjuk: Európa sem akkor, sem ma nem vállalja fel a kisebbségek gondját – úgy, ahogyan azt a kisebbségek elvárnák.

A viták sorát az irodalmi örökségünk megbecsülését fölvető, az Utunkban 1957-ben közölt *Nézzünk hát szembe* rovatcímmel közölt írások elemzésével folytatja. A korabeli szerzők a közfigyelem előterébe állították azokat az alkotókat – írókat, költőket –, akiknek addig még a nevét sem volt ajánlatos/lehetséges említeni, leírni: Dsida Jenő, Reményik Sándor, Kuncz Aladár, Markovics Rodion, Kisbán Miklós, Karácsony Benő, Balázs Ferenc... fölött csap össze az ébresztést sürgetők és az azt ellenzők tábor. Mindhiába az érvelés, a magyar forradalom sokkhatásából felébredő román ideológiai terror visszaver minden érvet, újabb évtizedeknek kell eltelnie, míg egy-egy alkotásuk, csonkítottan, a könyvpiacra kerülhet.

Az Ifjúmunkás 1968. évi évfolyamának hasábjain zajlott le a riport megújítását, tartalmi gazdagítását, a műfajra vonatkozó szemléletváltást sürgető és eszmetisztázó vita. Ehhez köthető a marosvásárhelyi Igaz Szóban 1974-ben indított szociográfiai disputa is. Közös volt bennük a megújítást szolgáló szándék: a valóság drámaibb érzékelése, a lényegbevágóbb kérdések előtérbe helyezése, a riporter bátorság társadalmi rangra emelése, a toll igazságtevő erejébe vetett hit szilárdítása, a tárgyiasság, a történelmi látás fontosság. Mindkét vitában kifejezésre jutott, hogy „a jó riport – többek közt – a társadalom közérzetét javíthatja”, hogy „az írói alapállás: a társadalom önismeretének szolgálata”.

A kötet zárófejezetében – *Recepciótörténeti feljegyzések* – azzal a szellemi mikrovilággal ismerkedhetünk meg, amely Cseke Péter eszme- és irodalomtörténeti munkásságának alakulásban oly meghatározó szerepet játszott, szemléletvilágának kikristályosodásában katarzisként, a tájékozódás kimeríthetetlen, kiapadhatatlan forrásaként szolgált, újabb s újabb tárnaként, melynek mélységéből a szellemi értékeket felszínre hozhatta, az erdélyi és az egyetemes magyarság közkincsévé tehetette. Aki a szerző munkásságát ismeri, tudja, hogy e szellemi régióban mily nagy szerepet tölt be Jancsó Béla, Balázs Ferenc, Tamási Áron, Gáll Ernő, a Tizenegyek antológiája, az Erdélyi Fiatalok folyóirat, a népi irodalom erdélyi ága. Útjelző oszlopai, kutatásra ösztönző témaként ott találjuk a Széchenyi István nevéhez kötődő kolozsvári Hitel című folyóiratot, az Erdélyi Fiatalok köré csoportosuló írók, falukutatók eszmevilágát, ideológiáját meghatározó módon befolyásoló Ady Endrét, Móricz Zsigmondot és Szabó Dezsőt.

Cseke Péter kutatási mezején vissza-visszatérő témaként van jelen Németh László munkásságának sokoldalú elemzése. Mindenik tanulmányának közös vonása az erdélyi szellemi élethez való kötődés, amely a két világ-háború közötti időszakban kétirányú utcaként jelentkezett. Ezúttal a *Tanú*

erdélyi fogadtatását, valamint a *Magyarok Romániában* c. útirajz kiváltotta vitát állította figyelmébe, amely – nyolcvan év múltán is – sok elgondolkodtató, megszívlelendő tanulsággal szolgálhat a mai olvasónak.

A kötet utolsó írásában a sajtótörténész szólal meg. Témaválasztása – *A kisebbségi sajtónyilvánosság korlátozása Romániában (1919–1989)* –, az objektív feldolgozás, az alapos tárgyismeret, a hetven évet felölelő korszak küzdelmének feltárása túlmutat a szűkebb értelemben vett sajtótörténeti tárgykörön. Politikátörténet az, az erdélyi magyar kisebbség sorsképletének fontos szelete. Az első világháború után Erdélyben „berendezkedő államhatalom mindent elkövetett, hogy »megkönnyítse« a Romániához csatolt erdélyi magyar nemzetrész elszakadását az anyanemzettől.” Tette akkor és tette a későbbiekben is évtizedeken át, kisebb-nagyobb szigorral, felhasználva az elnyomó gépezet minden eszközét, a cenzúrától, a sajtópereken át a betiltásig. Azt hinnénk, hogy 1989 után lényeges változás állt be. A totalitarista hatalom bukását „a szellemi felszabadulás örömeivel élhettük át, hogy az új helyzetben a sajtó működési alapelve lényegesen megváltozott: irányított intézményből maga is intézményteremtő erővé vált”. Vagy mégsem? „...a nemzeti gyűlölködés elszabadulásával a sajtómanipuláció minden korábbinál hatalmasabb méreteket öltött térségünkben.”

Cseke Péter fáradhatatlan munkásságának tanújelei a 2015-ben megjelent kötetek. A fentebb méltatottan túl: Erdélyi értékhorizontok(**) és a *Valorile ale presei maghiare din România (1919–2004)*(***), továbbá az ő gondozásában jelent meg a Jancsó Béla levelezése I-II. kötete(****). Gazdag és értékes munkássága elismerését jelzi az EMKE által neki ítelt Kacsó Sándor-díj (1994), a Romániai Írószövetség díja (1998), a Pro Literatura-díj (2004), a Szabó Zoltán-díj (2005), a MUOSZ által adományozott Aranytoll-díj (2010) s a legújabb elismerés: a Magyar Érdemrend tisztí keresztje (2014).

Méltatásunk záró soraiban idézzük újra Pécsi György budapesti irodalomtörténész elismerő szavait: „Műveivel és egész tevékeny életével úgy kapcsolódik a hagyományok folytonosságához, hogy eközben a korszerű, európai kisebbségi létértelmezést tartja szem előtt, s jelentősen hozzájárul a romániai magyarság tagoltabb, valósabb énképéhez, s így jövőstratégiájához. Munkássága alapját képezheti egy korszerű, a két világháború közti erdélyi irodalomtörténet és a Trianontól napjainkig tartó időszakot átfogó esztétörténeti kézikönyv megírásának is.”

(*) *Cseke Péter: Borongós ég alatt Sajtótörténeti tanulmányok 1980–2014* Nap Kiadó, Budapest 2015

(**) *Cseke Péter: Erdélyi értékhorizontok. Újabb eszmetörténeti tanulmányok. Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2015*

(***) *Cseke Péter: Valori ale presei maghiare din România (1919–2014) [A romániai magyar sajtó értékalakzatai]* Editura Tritonic, București, 2015

(****) *Jancsó Béla levelezése I–II. (1914–1930 és 1931–1934)* Gondozta Cseke Péter. Kriterion Kiadó, Kolozsvár 2015, illetve 2016.

IV.

Válaszutak – útkeresés térben is időben

Pomogáts Béla Széchenyi-díjas irodalomtörténész, a Magyar Írószövetség budapesti székházában, legújabb könyvének(*) bemutatóján említette, hogy ez a 114. kötete. Akik nyomon követik munkásságát, tudják, hogy a kiadványok e tekintélyes sorában rendkívüli hely illeti meg a kisebbségi sorsra jutott magyarság szellemi életével foglalkozó esszéket, tanulmányokat, konferencia-előadásokat felölelő munkáit; továbbá azt is tudják, hogy Erdély, a Felvidék, a Délvidék, valamint a nyugati diaszpóra irodalmi élete az ő személyében találta meg az egyik leghűségesebb, legkövetkezetesebb, legelkötelezettebb ismerőjét.

A Kós Károly emlékének ajánlott kötet központi témája és gondolata a kultúrák válaszfútján, vízválasztóján levő Erdély, amely „több kultúra, több egyház, több nemzeti identitás”, az „európai együttélés” műhelyeként áll előttünk, mely magában hordozta/hordozza a „keleti Svájc” lehetséges modelljének megvalósítási lehetőségét. Az üdvös utópiaként emlegetett gondolat mégsem realizálódhatott, mert csírájában elfojtotta, kioltotta azt a trianoni diktátumban megtestesített „nagy hatalmi vakság és a kisállami mohóság”. A megmaradásért, a magyar nemzeti identitás megőrzéséért közel egy évszázada folytatott küzdelem, a három együtt élő nemzet élettapasztalata alakította ki azt a speciális erdélyi pszichét, amelyet a két világháború közötti irodalmi köztudat – a kisebbségi sors kihívására adott válaszként – a transzszilvanizmus eszmekörében vélte megtalálni, vezérelvvé fogadni. Pomogáts Béla jó fél évszázaddal ezelőtt, Kuncz Aladár életművét kutató és feldolgozó bölcsészhallgatóként, maga is vallotta, s vallja azóta is, hogy a Kós Károly és jeles kortársainak felismerése ma sem vesztett érvényéből: „Erdély jövőjének lehetőleg három nemzeti identitásra és három kultúrára kell épülnie”. Ez adta az évek során e tárgykörben írott köteteinek indítékát, készítette önmagát és kortársait „eligazítást

kereső tájékozódás”-ra. Az igazi tudós elme sosem csupán a megismerésre tör, nem csak a válaszutak/útvesztők feltárását szorgalmazza, nem csupán a múltat fürkészi, hanem együtt gondolkodásra készlet, olvasóit is cselekvésre sarkallja. Hiszen a történelmi / társadalmi / emberi folyamatok megértése, annak elősegítése elvezet a megértésre, elvezet a közös jövőt építő gondolatok, szándékok, cselekvések kikristályosodásához. Az életet, a közösséget különösképpen, az elhívatott egyéniségek irányítják / viszik, csak azok vihetik előbbre. A kisebbségi sorshelyzetben élő / alkotó / építő emberek szeme előtt mindenkor ott lebeg a Németh László által megfogalmazott „szorongó tájékozatlanság”, ott lebeg a csongori hármast út fölötti vívódás. A tét mérhetetlenül nagy: a megmaradásba vetett hit és bizalom ébren tartása, oly korban, amikor új s új kihívásokra kell választ találnunk. A válasznak az önismeretre kell épülnie, arra a szilárd talajra, amelyre falakat emelhetünk – tartós, szilárd falakat. Önismeret nélkül csak homokvárakat emelünk, amelyet napjaink politikai / társadalmi cunamijai – a közöny, a hitehagyás, a hagyományos, éltető és megtartó családmoklek szétrombolására irányuló törekvések, a gyermekáldás elutasítása, a globalizációnak a nemzeti identitás szétzúzására irányuló szándéka, az egyéni és közösségi küldetéstudat tagadása... – percek alatt lerombolhatnak, semmivé tehetnek.

Pomogáts Béla könyve a válaszút metaforájába rejtett/kódolt tanulmányával segít bennünket abban, hogy Beke György buzdítását követve elinduljunk önmagunk keresésére, s onnan is tovább: a szülőföldön, a Kárpát-medencében való megmaradás felé vezető úton.

Könyve három gondolatkörre épül. Első a szűkebb és tágabb haza – Erdély és Közép–Európa – viszonylatában segít tájékozódni, azon koordinátákat kijelölve, amelyek sorsunkat meghatározzák, behatárolják. Ő is, mint oly sokan az előtte járók közül, a régiók Európájában látja azt a tér- és időtávlatot, amely valódi, megtartó, a nemzeti sajátosságokat megbecsülő és ápoló/óvó életteret biztosít a térség minden nemzete, minden kisebbsége számára. Ilyen lehetőséget kínál a történelmi tapasztalatokra, valós és sikeres európai régiók mintájára építendő, napjainkban oly sokszor emlegetett közép–európai gondolat, a regionalizmus kiteljesítése. A közép-korban életre kelt idea – a *Solidaritas Danubiana* – napjainkban sem vált realitássá, az manapság is „inkább az irodalom, mint a politika érdeklődését váltja ki”. A „Dunának, Oltnak egy a hangja” költői álma sem testesült politikai tettet generáló, gyümölcsöt érlelő/termő cselekvéssé; a fél tucatnál több országot átszelő/érintő Duna továbbra sem lett a különböző ajkú és nemzetiségű közösségeket összefűző/összekötő folyam, „a vén

Ister” ma is elválasztó vonalként folyik a forrástól az őt befogadó Fekete-tenger felé. Gondolkozhatunk kisebb egységekben is. Erdély vonatkozásában önmagát kínálja a történelem folyamán létrejött, sajátos vonásokat hordozó kistérségek példája: a Székelyföld, a Bánság, a Partium, a Szilágyság, a Barcaság, a Mezőség... vagy a Tisza–Kárpátok-együttműködés hamvába hullt, elhalványult szándéka. A szerző tanulmányok sorában – *Régiók és kultúrák, Közép-Európa bizonytalan körvonalai, Közép-Európa: Kelet és Nyugat, Magyarság és Európa és Trianon* – elemzi e sokszínű térség közös és sajátos jegyeit, azokat, amelyek összekötő kapocsként, új, ígéretes távlatokként irányíthatnák a térség gazdasági, társadalmi, kulturális életét. Keresi továbbá azokat a lehetőségeket, amelyek a két világháborút lezáró, revans-hangulatot gerjesztő következményeivel szemben elvezethetnének a lelki-európaiság gondolatához. A kisebbségi sorskérdések szűkebb dimenzióban, de jelen vannak a városainkban, helységeinkben is. Kolozsvár, az erdélyi magyar városok mindenike megrázó metamorfózison ment át az utóbbi száz évben. Az etnikai arányok drámai átalakulása önmagán messze túlmutató jelentőséggel bír: „Az erdélyi magyar város ugyanis a magyarság több mint ezer éves történelme során mindig is a nemzeti élet otthona, műhelye és erőközpontja volt, az erdélyi városok etnikai átalakulását, kulturális hagyományainak sérülését az egész magyarság veszteségének kell tekintenünk.” Ezzel egy időben vetődik fel – *Forradalom a nemzetpolitikában, A magyar–magyar kapcsolatok horizontja az ezredfordulón, Támogatáspolitikai és szolidaritás* című tanulmányokban – az anyaország és a kisebbségbe sodródott nemzeti közösségek kapcsolatának, megtartó szolidaritásának kérdése, oly szinten és olyan dimenzióban, amely független a politikum négyévenkénti hullámozásától, váltólázától. Elismeréssel illeti a különböző kistérségek, tájhazák, városok közösségei körében felívelő vitalitást, intézményépítést, iskolák és egyetemek alapítását és támogatását, civil kulturális fórumok megteremtését és fenntartását; elismeréssel szól azokról a személyiségekről, akik e törekvések animátorai, ébren tartói, mindazokról, akik a belső kohézió megteremtésén túlmenően „a nemzeti és szellemi egység” erősítését hirdetik/szolgálják. E folyamatban ma is különös szereppel bír az irodalom, amely a nemzeti és szellemi összetartozás eszméje hirdetése révén, a kettős kötődés – a sajátosság szolgálata és az összmagyar irodalomba történő betagolódás – révén teljesíti ki küldetését. Az erdélyi magyar irodalom közel száz éves története számos példát nyújt arra, hogy ez a küldetés valóban identitásőrző erővel bírt, híd volt mind az anyaország,

mind pedig a vele együtt élő nemzeti közösségek – románok és németek – kultúrája között.

A második gondolatkör – *Erdélyi stratégiák* – szűkíti, konkretizálja annak határait, a tágabb összefüggések horizontjáról földközeli perspektívában teszi górcső alá az erdélyi magyarságnak a válaszutak metaforájába kódolt sorskérdéseit. A megválaszolás origója Trianonra vezet vissza, arra a nagyhatalmi döntésre, amely nem békét teremtett, hanem újabb gyűlölethullámot indított útjára. Miként él az a magyarság emlékezetében? „...a huszadik századi magyar történelem talán legvégzetesebb eseménye”, „a világtörténelem egyik leginkább kíméletlen államközi szerződése”, amely „Mohács óta a legfájóbb sebet ejtette a magyar nemzet testén”. Rámutat annak tágabb kontextusban is kiható következményeire: „Trianon nem csupán a magyarság, hanem egész Közép–Európa, sőt egész Európa tragédiája”, mindmáig „súlyosan megterheli az itt élő népek kapcsolatait”. Az igazságtalan békeszerződés – „a magyarság nemcsak területi, gazdasági és hatalmi pozíciókat veszített el a trianoni döntések következtében, hanem súlyos lelki sérüléseket is” – mind a megcsónkított haza, mind az elszakított magyar nemzettestek esetében katasztrofális következményekkel járt. A *Nyolc évtized Trianon* című tanulmány tetemre hívó hangja, látóköre, az ehhez köthető érvek sorában nem felejtkezik meg a magyar politikai elit bűneiről sem: a polgárosodást elősegítő szociális és politikai reformok elmulasztásáról, továbbá arról sem, hogy az országot vezető magyar elit semmibe vette román, szlovák, szerb kisebbségi politikai vezetők évtizedekre visszavezethető irredenta törekvéseit, az annak megalapozását elősegítő, a szomszéd népek mohóságát gerjesztő, ahhoz nemzetközi támogatást kereső kül- és belföldi propagandát. Pedig nem kisebb egyéniségek figyelmeztettek az ország egységét veszélyeztető folyamatokra, mint Ady Endre, Kós Károly, Jancsó Benedek... S ami talán ennél is súlyosabb volt: román királyi csapatoknak az 1916-os erdélyi betörése – a *Székyföld* című folyóirat 2016. augusztusi száma tematikus összeállítást közölt róla – sem szolgált elég érvet arra, hogy megerősítsék a keleti határokat, hogy 1918-ban ne kergessék szét a frontról visszatérő, az ország egységének megőrzésére képes katonai egységeket. Erdély elvesztése – az új történelmi helyzet – szükségszerűen vezetett az új létstratégiák kidolgozásához: a túlélés, a nemzeti identitás megőrzését szolgáló utak kereséséhez. A kötet tanulmányai – a korabeli törekvések feltárásakor – joggal helyez hangsúlyt az erdélyi gondolat, a transzszilván eszmekör kibontására, megismertetésére. Az erdélyi román, magyar, német testvériség érdekében kifejtett törekvések, kezdeményezések, megvalósulások

szükségszerűen vetik fel újra s újra a Kossuth Lajos által megálmodott, a múlt században Jászi Oszkár és Németh László által továbbgondolt Duna-konföderáció gondolatát, a kis népeket egyesítő Közép–Európa távlatát, a régiók Európája, a nemzetiségi autonómia kérdéskörét. E folyamatban meghatározó szerepet töltött be a korabeli erdélyi magyar irodalom, a transzszilvanizmus, „a kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyarság szellemi, lelki önvédelmének eszköze”, az a felismerés, hogy „egyedül a szépirodalom volt képes hatékonyan ellenállni az erdélyi magyarságra nehezedő politikai elnyomásnak”. A szerző joggal hangsúlyozza, hogy a két világháború között s azt követően is ez az irodalom kívánta fenntartani „a transzilvánista tradíciókat és értékeket, mindenekelőtt az irodalom közösségi ethosát, a kisebbségi humánus és népszolgálat morálját, az erdélyi kulturális hagyományokat”; „...a két világháború közötti évtizedekben határozott eszmei ereje és közösségteremtő képessége volt, és mint ilyen hozzájárult ahhoz, hogy a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság erőteljesebb közösségi szolidaritással tudjon ellenállni a bukaresti kormányok politikai támadásainak. Mi több, abban is szerepet vállalt, hogy az erdélyi népek: magyarok, románok és németek közös történelmi múltjának feltárásával és egymásrataltságának hangoztatásával enyhítse az etnikai feszültségeket, és valamiféle közös erdélyi jövőképet rajzoljon a három erdélyi nép elé”; „...az erdélyi fejlődés sajátos hagyományaira kívánta a kisebbségbe jutott magyarság társadalmi és kulturális fejlődését alapozni, e hagyományok révén kívánta meghatározni a nemzetiségi öntudatot (...) az erdélyi nemzetek »hídszerepét« hangsúlyozták.” Ezzel egy időben, ezzel párhuzamosan kerül előtérbe az erdélyi magyar értelmiség szerepe. Gondoljunk csak Kós Károlyra, Makkai Sándorra, Kacsó Sándorra, Krenner Miklósrá, Gaál Gáborra..., Fábián Ernőre, Gáll Ernőre, Cs. Gyimesi Évára..., a Vallani és vállalni vitára, a Korunk, az Erdélyi Fiatalok, a Hitel, a Termés köréhez kötődő értelmiségiekre, a Makkai Sándor Nem lehet... című írása gerjesztette, az eszmetisztázást, a helytállást és identitásörzést generáló sajtópolémiaira..., továbbá a sajátosság méltóságát megőrző szándéokra... Okkal s joggal szembesíthetjük azt a Németh László szárszói beszédében fölvetett gondolattal: tud-e, képes-e ez az értelmiség Noé bárkája lenni, a társadalmat megrázkódtató történelmi katasztrófák – háború, barna és vörös diktatúrák, rendszerváltás – idején fáklyavivő lenni, a diktatúrákkal szemben a társadalmi haladást, az asszimilációs politika ellenében a nemzetiségi jogok védelmét szolgáló küzdelem élére állni? Mi lenne az ő feladata? „...az értelmiségnek, mint kitüntetett társadalmi rétegnek, jellegadó tulajdonságai közé tartozik egyrészt a kulturális (tudo-

mányos vagy művészeti) értékalkotás, másrészt a szellemi autonómia ki-munkálása, létrehozása”. Ennek előfeltétele „az értelmiségi léthez nélkülözhetetlen a szellemi függetlenség, a lelki és erkölcsi autonómia”, a minél fokozottabb társadalmi elismerés és támogatás. Hogy e szerepkört, jeles elődeik nyomdokain haladva, eredményesen tölthessék be, ahhoz az szükséges, hogy „legyenek szellemi hídépítők, legyenek közvetítők, legyenek egyeztetők. Mindez nem egyszerűen a független értelmiség, hanem az ország és a nemzet érdeke”. Nekik kell alkotniuk azt az élcsapatot, azt a szellemi bázist, amely az elkövetkező időkben megálmodhatja, kidolgozhatja a keleti és nyugati civilizáció törésvonalán kirajzolódó Kelet–Közép–Európa kis nemzeteinek egyenjogú, egymással szolidáris, egymást támogató rendszerét, amely garantálja identitásuk megőrzését, hagyományaik túlélését a globalizáció, nemzeti identitástudatot gyengíteni, eltörölni kívánó erőkkkel szemben.

A harmadik gondolkör – *Erdélyi mesterek* – virtuális arcképcsarnoka oly személyiségek életpéldáját, példaéletét állítja elénk, akik a tudományos, kulturális és irodalmi értékeket teremtő, a közért folytatott küzdelmet felvállaló személyiségek tevékenységét jelenítik meg, azokét, akik kitörölhetetlen nyomot hagytak Erdély magyar szellemi életében – regionális és az összmagyar szellemiség javára, gazdagodására. Elsőként a magyar szabadságért Erdély földjén életét adó Petőfi Sándor és a romániai magyarság szellemi kapcsolatát helyezi reflektorfénybe, azt a törekvést, amely a költő személyiségét zászlajára tűzve vívta a maga a harcát. Életpéldája mindenkor ott lebegett a szabadságjogokért folytatott küzdők előtt. A több mint másfél századra visszavezethető, nyomon követhető Petőfi-kultusz az erdélyi magyar nemzeti közösség számára minden korban a magyarságtudat őrzésének sarokköve volt. Dorothea Sasu–Zimmermann 1980-ban kiadott munkája – *Petőfi în literatura română 1849–1973* (Petőfi a román irodalomban 1849–1973) – beszédes és sokat mondó bizonyosságot nyújt arról, hogy a nagy magyar költő – a fordítások révén – évtizedeken át virtuális szellemi híd szerepet töltött be a két nép szellemi kapcsolatában. A példaemberek sorába tartozott gróf Mikó Imre (1805–1876), akit a kortársak és az utókor „Erdély Széchenyijének” nevezett, aki íróként és mecénásként egyaránt szívén viselte „Magyar- és Erdélyország” jövőjének sorsát, aki meggyőződéssel vallotta, hogy a magyarságot fenyegető veszedelemben „egyetlen hatóerő adhat hatékony védelmet, és ez a nemzeti kultúra, mindenekelőtt a nemzeti irodalom (...) egyedül egy tömör, a nemzet minden ízét–csontját átható szellemi munkásság és önfenntartási és tökéletesülési tevékenység, szóval: virágzó

és termékeny irodalom által érhetjük el. Irodalmunk ekképpen azon szellemi gubó lesz, melyből idővel alapos tudományosság nemzetünk fejére a dicsőség szárait szövi”. A XX. századi ideaemberek sorát a Kós Károlyról rajzolt arcképvázlat nyitja meg. Egyike ő az anyanemzet kebeléről elszakított Erdélybe hazatérő – Benedek Elek, Tamási Áron, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós... – íróknak, akik tehetségüket, tudásukat, alkotó erejüket és képességeiket az erdélyi magyarság szolgálatába állították, meghatározó szerepet töltöttek be a szülőföld szellemi életének megteremtésében, fellendítésében, felvirágoztatásában. A biztos jövőt ígérő fővárosi ajánlat ellenére is haza tért. „...egy történelmi táj, a rajta élő magára hagyott nép, és egy igen tehetséges és cselekvő ember talált egymásra Kós Károly erdélyi sorsvállalásában: a kisebbségi helyzet terheit viselő erdélyi magyarság tevékeny szellemi vezetőre talált”. A „fekete kolostor” rabságából szabadult Kuncz Aladár „új feladatra, új szolgálatra vágyott”, az „vitte vissza 1923 tavaszán ifjúságának otthonába: Kolozsvárra”. Számára, az ő elgondolásában a születő transzszilván megmaradást szolgáló, a hagyományokat őrző, a küldetést vállaló irodalom megteremtése semmiképp sem az önmagunkba zárkózást jelentette: „tudta, hogy e küzdelem csak úgy lehet eredményes, ha a születő irodalom szervezetet kap, szövetségre lép a modern magyar irodalom magyarországi törekvéseivel, és magába fogadja a kortársi világirodalom ösztönzéseit”. Ugyanez az egyetemesség-igény jellemezte a Bánság szülötte, Méliusz József irodalmi munkásságát is, kinek útirajzai és esszéi „egyszerre küzdenek meg az európai ember egyetemes tapasztalataival és a kisebbségi sorsban élő magyarság »sorskérdéseivel«. Életműve ismeretében teszi fel Pomogáts Béla a kérdést: „Mi a nemzetiségi irodalom hivatása, célja, feladata? Hogy a maga erejére maradt népcsoport fennmaradását szolgálja, s kötőanyag legyen, amely szilárd hittel és közösségi szolidaritással köti meg a nyelvi és nemzeti tudatot, avagy az emberiséghez emelje fel a kisebb közösséget, a nagyvilággal hozza összeköttetésbe egy nemzetiség emberi tudatát és mindennapi életét?” *Lupus in fabula*, kérdésben a válasz, csupán a kérdőjel helyett pontot kell tennünk a mondat végére. Igen: a nemzetiségi irodalomnak a maga erejére maradt népcsoportot kell szolgálnia, szilárd hittel és közösségi szolidaritással kötni meg és szilárdítani, mélyíteni a nemzeti tudatot, kapcsolatot teremteni, hidat építeni közte, valamint az emberiség, a nagyvilág között, hogy általa kristályosodjon ki az „Európára tárt ablakú nemzetiségi magyar kultúrtudatunk”. Bánffy Miklósnak az önvizsgálat, a számvetés igényével született *Erdélyi történet* című trilógiájának elemzése hozzásegíti az olvasót annak a folyamatnak a megismeréséhez, jobb

megértéséhez, amely a Monarchiát, a történelmi Magyarországot a végső bukás, felbomlás felé vezette: „a nagyarányú regénytrilógia a transzilván eszmék elfogadásának révén vált igazi számvetéssé, sőt leszámolássá”. A kötet lapjain az erdélyi, illetve Erdélyhez kötődő tudományos egyéniségek gazdag sorából három személy kerül látókörünkbe. Asztalos Miklós a székelyudvarhelyi középiskolai és a kolozsvári egyetemi tanulmányok révén válik az erdélyi magyar kisebbségi lét elkötelezett kutatójává, aki mély hittel és meggyőződéssel vallotta: „a kisebbségi történetírás csak megértést és nem válaszfalakat építhet!” Az e tárgykörben született és élő koráramlatok beható tanulmányozása alapján vont le azt a következtetést, miszerint „nemzetiségi kérdés (...) nyugaton ismeretlen lévén, a keleten élő nemzetiségek nemigen számíthatnak a nyugati hatalmak megértésére.” A közel száz esztendeje leírt szavak, sajnos, máig ható érvennyel bírnak! A nyelvtudós Szabó T. Attila neve olvastakor mindenekelőtt életművének kimagasló alkotása, az általa egy életen át gyűjtött levéltári kutatás gyümölcse – *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* – tizennégy kötete jut eszünkbe. A magyar és az egyetemes nyelvtudomány felbecsülhetetlen értékű alkotása „úgy is olvasható, akár egy gazdag, kimeríthetetlen történelmi és művelődéstörténeti enciklopédia”. A mű méltatásakor elhangzott elismerő, dicsérő szavakra szerényen, a nagy tudósokra jellemző alázattal válaszol: „...ezt a munkát nem én alkottam. Tulajdonképpen teremtetője nem magam vagyok, hanem az erdélyi múltnak az a nagy magyar társadalmi közössége, amely a Tárból feltárulkozó nyelviséget, a remek, árnyalt, színes szókincset teremtette.” A nagy tudós hitvallása az utókor számára is érvennyel bír, az ars poetica analógiájára nevezzük ars scientiae-vallomása az utókor előtt is irányjelző, követendő éthoszi mérceként szolgálhat: „az erdélyi magyar tudományos munkásnak mindig az igazság érdek nélküli keresését kell célul tűznie, de ugyanekkor a nyert eredményt a közösség életére kell vonatkoztatnia és annak szolgálatába kell állítania.” Jancsó Elemér személyében „az irodalomtudóst, a hatalmas erudícióval dolgozó filológust, a tanár- és tudósnemzedékek felnevelő tudós tanár” portréját rajzolja meg. Az erdélyi szellemi közösség „második nemzedék”-éhez tartozó irodalomtörténész kritikus szellem tekintett a transzilván eszmére. Az *erdélyi irodalom útjai 1918–1931* című tanulmányában „nem annyira szellemi és erkölcsi megújulást, hanem szociális felelősségtudatot és népi elkötelezettséget hirdetett. (...) elutasította a transzilvánista ideológiát, helyette az internacionalista egyetemességet javasolta.” Őt is foglalkoztatta az erdélyi magyar irodalom önmeghatározása. Az ő értelmezésében „az erdélyi irodalom sokat hangoztatott

transzilván jelszavai ellenére nem más, mint az összmagyar irodalom egyik provinciális elágazása.” Mindannyiunk, a magyar irodalomtudomány vesztesége, hogy *Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1934-ig* című nagyszabású munkája mindmáig kiadatlan maradt.

Ha „belelapozunk” a Wikipédia *Pomogáts Béla* címszava alatti információ-áradatba, bőséges tanújelét találjuk a bevezető sorokban jelzett erdélyi elkötelezettségnek. A címek közül említsünk egyet – *A romániai magyar irodalom (1992)* című kismonográfiát –, amely a részkérdésekre irányuló, a jelen kötetben is tanúsított figyelmen túlmenően, a szintézis szándékát hordozta magában. Az azóta eltelt idő megérlelte az annál jóval részletesebb, mélyebbre ásó kutatás gyümölcsét. A csíkszeredai Pallas–Akadémia Könyvkiadó által útjára bocsátott sorozat – *Magyar Irodalom Erdélyben & Irodalmi dokumentumok* – eddig (2008, 2009, 2010) megjelent kötetei, valamint a kiadásra váró negyedik kötet méltó betetőzése, megkoronázása a sok évtizedes munkának. A kötetek kettős beosztása egy időben nyújt irodalomtörténeti áttekintést és hozzá társítja az illető korszak reprezentatív irodalmi alkotásait.

Németh László az 1926-ban írott *Erdély lelke a legújabb irodalomban* című tanulmányában olvashatjuk az alábbi megállapítást: „Aki ismeri Erdély kultúrhistóriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár.” Pomogáts Béla azok közé tartozik, akik az elmúlt több mint fél évszázad során végig járták a „megismerés: megértés, a megértés: szeretet” útját, azok közé tartozik, akik e paradigma szellemében tudományos ismeretekkel feltöltődve/felvértézve, szeretettel teljes szándékkal és kötődéssel tárja elénk, osztja meg velünk Erdély, a nagy magyar kultúrtáj egyikének szellemi kincseit.

(*) *Pomogáts Béla: Válaszutak (Erdélyi válaszutak). Tanulmányok. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2016*

A hídverő ajándékai

„Milyen az erdélyi lélek? Hogyan mutatkozik meg az erdélyi irodalomban?”

Németh László tette fel ezt a kérdést, 1926-ban, *Az erdélyi irodalom* című tanulmányában, melyben Erdélyt – az Alföld és a Dunántúl mellett – a nagy magyar tájak közé sorolta. A táborszervező író odafordulásából valóságos mozgalom bontakozott ki – a két világháború között és azt követően egyaránt; tanulmányok, monográfiák szerzőinek hosszú sora kereste a választ az írásunk jeligéjében olvasható kérdésre.

Közéjük tartozik Bertha Zoltán József Attila-díjas irodalomtörténész is, akit az erdélyi irodalom következetes, értő és hűséges számtartói közé sorolhatunk. Az elmúlt évtizedekben megjelent tucatnyi kötete, számtalan tanulmánya fölött ott ragyog a Németh Lászlótól tanult eszmeiség és elkötelezettség és a Görömbei András egyetemi előadásain megalapozott szakmaiság és tájékozódás, Sárospatak és a debreceni iskola kapcsolat-építő szelleme. Hamar fölismerte, hogy az erdélyi magyar irodalom nem csupán esztétikai élmény forrása, hanem önmagán messze túlmutató sorsbeszéd és sorstükör, sorsjelző és sorsmetszetek foglalata, mely egy időben sajátos jegyeket hordozó transzszilván és egyetemesen magyar.

Az Erdély felé fordulás nem kivonulás a csonka-országból, hanem olyan jelzőfények keresése és fölmutatása, melyek az összmagyarság szellemi, lelki gyarapodásának forrásai, a nemzettudat őrzésének beszédes példázatai, olyan fáklya, mely a legsötétebb korszakokban is a kisebbségi sors fölé magasodva lángolt.

Bertha Zoltán beszédes kötetcímei között említhetjük a legújabb könyve fedőlapján olvashatót: *Erdély felől*(*), amely a 2012-ben megjelent kötet – *Erdély felé* – párdarabjaként tételezhető, mintegy jelképes üzenetként: a spiritualizálódó határ fölötti immár szabad eszmeáramlás kölcsönhatása, gyümölcsei közös értékeinket gyarapítják.

Még egyetemi hallgatóként kapcsolódik be a hetvenes évek romániai magyar irodalmát – a Forrás nemzedék kibontakozását – feltérképező kutatómunkába. Jó iskola, ígéretes „ujjgyakorlat” a későbbi irodalom-

történész szakmai felkészüléséhez. S nem csak az, hanem életre szóló elköteleződés. Sárospataki diákként tudatosult benne, hogy Trianon mily vesztést jelentett az országnak. Irodalomtudósként ismerte meg azt a szellemi hozadékot, amelyet az elszakított területek szellemi műhelyei, „a kisebbségi lét ajándéka”-ként hoztak létre, tettek az egyetemes magyar irodalom asztalára. Csakhamar rájött, hogy a hatvanas-hetvenes évek erdélyi magyar irodalma új hullámának hajszálgökörei a két világháború közötti időszakba vezetnek vissza.

„*A megismerés: megértés; a megértés: szeretet*” – hangzik a Németh László alkotta aforizma. Ráillik ez Bertha Zoltán és Erdély, jelesen az erdélyi magyar irodalomhoz fűződő kapcsolatára, mely, az idők haladtával, lelki/érzelmi többletet nyer, már-már rajongássá válik, újabb s újabb munkára serkenti, hogy virtuális kincskeresőként tárja fel annak az irodalom horizontján jóval túlmutató értékeit, azok kisugárzását. Benne a megmárádás, az identitásörzés, a nemzeti tudat ápolásának kiapadhatatlan erőforrását látja, mutatja fel napjaink globalizálódó, a nemzeti hagyományokat és értékeket erodáló, lekicsinylő világunknak.

E kötet tanulmányai 2007 és 2012 közötti időszak írásait fűzi csokorba, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az irodalom ösvényein közelítsen és mutassa be az erdélyi alkotók hősi küzdelmét Erdély magyarságáért, illetve azokat az életutakat, alkotásokat, amelyek áttételesen ugyan, de a nemzet egészétől elválaszthatatlan, annak integráns részeként tételezhető kisebbségi élethez kötődnek. Amint eddigi műveiben, e kötetben is visszavisszatérő motívum – lét és sors – köré/fölé épül az a koordinátarendszer, amelyre tanulmányai virtuális eszmei üzenetei fölfeszülnek. Ennek szemléltetésére, érzékeltetésére idézünk néhány kiragadott példát: *sors* – össznemzeti sorsirodalom, sorsnyomás, sorsszemlélet, sorsminta, sorstudat, önsorsirányítás, sorsnyomorúság, sorsvalóság, sorstükör, sorskényszer, sorsvállalás, sorspanoráma, sorsélmény, sorstragédia, sorstörténelmi kihívás...; *lét* – létköltészet, létprobléma, létmisztérium, létérdekű egymásrautaltság, léterő és létenergia, létértelmező hagyományok, létstratégia, létmodell-lehetőségek, létforma, létérdekeltség, létharc, létfolytonosság...

Valamennyi, súlyos gondolatokat hordozó, a szavak fogalmi körét fel-dúsító szintagma sokat sejtető gondolatokat és képzettársításokat indít el az olvasóban, a Németh László által oly sokszor fölvetett és az életművét át- meg átszövő sorskérdések analógiáját ébresztik bennünk, mintegy súlyt adnak a tanulmányok révén felénk sugárzó mondanivalónak.

A téma-megközelítés és megjelenítés útjai igen változatosak.

A tanulmányok egy része – témáikat a fő-, illetve alcímeik jelölik – egyéni életutak/életművek egészének vagy azok egy-egy szeletének a feltárása, bemutatása: *Tamási Áron székely népi humora és kedélyvilága*, *Nyíró József Krisztus-drámája*, *Dsida Jenő kritikai nézeteiről*, *Magyarság és Európa – Németh László eszmevilágában*, *A bölcselő Wass Albertről*, *A kritikaíró Szilágyi Domokos*, *Bálint Tibor*, *Nyelvi, etnikai, politikai humor* *Páskándi Géza Szekusok* című nagyregényében, *In memoriam Páskándi Géza*; a tanulmányok másik csoportja átfogóbb, általánosabb témát ölel fel: *Trianon részleges revíziója*, *Észak-Erdély 1940-es visszatérése – az irodalom tükrében*, *In memoriam Szárszó 1943*, *Vallási, biblikus képzetformák az újabb erdélyi magyar lírában*, *Sors, identitás, megmaradás*; az írások harmadik csoportja a kisebbségkutatás, illetve az ahhoz kötődő szellemi áramlatokat feltáró könyvekről szóló méltatásokat öleli fel: *Cseke Péter és az erdélyi magyar művelődéstörténet*, *Egy nagyszabású új Tamási-monográfia*, *Tanulmánykötet Makkai Sándorról*, *Szász István Tas könyve a kolozsvári Hitel szellemi műhelyéről*.

A felsorolás nem öncélú, Bertha Zoltán érdeklődési, kutatási horizontjának tágasságát, műfaji változatosságát érzékelteti. Az időbeni osztódás, tagolt-ság ugyanezt sugallja, hisz a húszas évektől napjainkig terjed. Közös bennük az erdélyi magyar kisebbség fentebb már említett, már-már transzcendentális magasságokba emelkedő sors- és létkérdéseinek, megmaradásért vívott küzdelmének irodalmi feldolgozása.

Bertha Zoltán tanulmányai híven és meggyőzően sugallják, hogy e heroikus küzdelemben mily fontos szerepet játszott az irodalom. Általa és benne nyílt tér a cselekvési programok meghirdetésére, az életremény ébren tartására, a nemzeti és kisebbségi hagyományok ápolására és védelmére, az önvédelemre és megmaradásra szólító igék megfogalmazására. Hisz a kisebbségi sors volt az, amelyben Ady Endre megrázó költeményének – *A szétszóródás előtt* – sorai mély visszhangra leltek, félrevert harangként intettek a veszedelemre, amely az ország szétdarabolásának következményeiben fekete felhőként tornyosultak fölénk. A tanulmányíró a hatalmas ismeretanyag birtokában vonja le az időtől függetlenül is érvényes üzenetet hordozó, az irodalom legjava terméseibe kódolt, azon túlmutató következtetést: „...a megmaradásakarat érvényesítésének a stratégiája a magyarság régi és mai legjobbainak a tanítása szerint döntően a keresztény gyökerű kulturális, szellemi, erkölcsi nemzetfogalomra és nemzetszervezési eszmékre építhető. (...) A megmaradasküzdelemben a lét- és hitküzdelem tehát egybeesik és egymást erősíti. Az önazonosság létmegtartó harca a hit megőrzésével szakralizálódhat, a hitvallás morali-

tása pedig valóságos történelmi energiává lényegülhet. (...) A magyarság élete és kultúrája a lehető legmélyebben, legszorosabban fonódott össze a kereszténységgel; az archaikus gyökerű és ősi hitformákat, világképi elemeket is megőrző keresztény szellemiséggel.” Az magyar szellem legkiválóbbjai ezt a küzdelmet mindenkor a kisebbségi lét, az egyetemes magyarság és az európaiság hármaskörében vívták, sosem egymás ellenében, hanem egymásra épülve, egymásból erőt merítve. Nem véletlenül idézi Bertha Zoltán Tamási Áron szavait: „Természetesen vallom és hirdetem, s mindig hirdetni fogom, hogy az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumban egyesíti.” (1937) Ezzel cseng össze Illyés Gyula „haza, a magasban” metaforája, valamint Babits Mihály szavai: „A lelki magyarság is egyetlen és oszthatatlan, s lényegéhez tartozik az egység. De ennek a magyar lelkiségnek lényegéhez és egyéniségéhez tartozik a sokszínűség is.” (1940) A kötet számtalan, a valóságból merített irodalmi példával utal arra, hogy az erdélyi magyarságnak mily heroikus küzdelmet kellett vívnia az elmúlt évszázadban, a Kiáltó Szó programhirdető, sorsvállaló felhívásától napjainkig, s kell a jövőben is. Küzdelmünk előtt ott lebegnek Széchenyi szavai: „A mi feladatunk ezekben a rettenetes időkben a világgal szemben az, hogy megtartsunk egy nemzetet a világnak, mert lehet-e ennél nemesebb, nagyobb és szebb feladat?” Ennek a szolgálatában állott – az e kötetben lévőkre szorítkozva – Tamási Áron, Nyíró József, Dsida Jenő Németh László, Makkai Sándor, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, Bálint Tibor... Erre buzdít a kötet szinte minden sora, minden gondolata: „a nemzeti, szellemi, erkölcsi megújulás” igényét és követelményét nemzeti és egyéni, személyes vonatkozásban egyaránt.

A „szellemi honvédelem”-nek ma sem lehet más feladata. Még akkor sem, ha az néha kilátástalannak tűnik, akkor is, ha a nemzeti identitás megőrzésének ellenzői utópiának nevezik. Németh Lászlóval valljuk: „Az utópia a történelem ellenereje, a lélek válasza a valóságra, s mint ilyen, maga is valóság és történelemcsináló erő.”

Bertha Zoltán Erdély-kötődésének fontos sarokpontja Tamási Áron, kinek személyisége és munkássága őt is magával ragadja. A róla írott tanulmányainak hosszú sora jelzi, hogy az életműben még jó néhány kiaknázatlan kincs rejlik megértésükhöz, befogadásukhoz új s új értelmezésekre van szükség. Ehhez járul hozzá a róla írott tanulmányai egy részének kötetbe foglalása is.(**)

A Tamási-tanulmányok keletkezésének időrendje szerint a kezdet, az erdélyi író iránti fokozott érdeklődés 1987-ig vezethető vissza. Ekkor jelent meg az Alföld című folyóiratban a *Léttudat és meseregény – Szempontok Tamási Áron világképéhez* című tanulmánya. A következő évben kiadott kötetében – *A szellem jelzőfényei* – már két Tamási-tanulmányt olvashatunk: *Sors és mítosz: Tamási Áron és a Léttudat és meseregény – A mesei realizmus csúcsa: az Ábel trilógia* című írást. Azóta majd’ minden év meghozta a maga „Tamási-gyümölcsét”; a Bertha-kötetek rendszeresen vissza-visszatérő témája/tárgya a Tamási életmű egy-egy darabja, szegmense, írásművészetének sokoldalú megközelítéséről, bemutatásáról tanúságot tevő elemzése. Most pedig idejét látta annak, hogy külön kötetbe gyűjtse az általa mértékadónak számító Tamási-tanulmányait, azt a tízet, amely mai olvasóknak támpontot nyújt a jobb megismeréshez, a Tamási-kultusz ápolásához.

A kötetindító tanulmányt – *A mindig hazatérő* – Tamási Áron maga írta sírversével indítja: „*Törzsében székel volt, / Fia Hunniának, / Hűséges szolgája Bomlott századának.*” Ennél tömörebben ki önthette volna szavakba az író életének és munkásságának éthoszát?! A véglegesen hazatérőt „köszöntötte” Kányádi Sándor örökszép költeménye is: „*Kívánhat-é ember többet: / derékaljnak szülőföldet / s két cserefa tömött árnyát / szemfedőnek.*” (T. Á. sírjára) Sírját a jeles halott emléke előtt tisztelgő zarándokok ezrei keresik fel. Ennek ismeretében lesújtóan hat az író halála negyvenedik évfordulóján született írás ama kitétele, miszerint „manapság másféle körülmények – bár gyakran nem kevésbé nyomasztó állapotok – övezik az író kultuszát: *legfőképpen a nemzeti közömbösség.*” (Kiemelés tőlem – M. J.) Az e kötetben és mind az előbbieken olvasható tanulmányok számtalan hivatkozással, példával igazolják, ellentételezik, hogy az általánosítás csak részben érvényes: szobrokat emelnek tiszteletére, iskolák viselik nevét, kiadványok tucatjai, tanulmányok százai jelzik, hogy a Tamási-életmű és életpélda élő hagyomány, akkor is, annak ellenére is, hogy a mai irodalmi kánonok a nemzeti gondolattól idegen csillagrendszer szerint tájékozódnak. A szellem küzdőterein azok is ott vannak, akik Tamási Áronnal egybehangzóan mondják: „hitvallásunk alapján gondozni és védeni fogjuk a magyarság szellemét”. Ott vannak azok is, akik az „otthonteremtés író-szószólójá”-val, a Tamási-hősökkel azonosulva – Czine Mihály szavaival vallják – „kell élni minden időben, még a sötétségben is sugarasan, csillagosan”.

Ez az üzenet, ez a szándék érhető tetten a kötet minden tanulmányában.

Az életmű megközelítése a csongori hármas utat idézi emlékezetünkbe, azzal a különbséggel, hogy itt a kétségnek semmi nyoma sincs, hisz minden járható, mindenik gyümölcsöző; bármelyiken indulunk el, mérhetetlen kincsek birtokába juthatunk, az író más-más arca tekint felénk – a közéleti szerepet vállaló személyisége, a szépíróé, a nemzetiségi jogokat védelmező publicistáé, a szülőföldhöz mindenkor hű férfiúé.

Az első az egyes alkotások elemzését foglalja magába: a *Szűzmáriás királyfi*, a *Jégtörő Mátyás* és az *Ábel-trilógia* tartalmi és művészi kiteljesítését tárja elénk. Bennük a sors és mítosz, a varázshit távlatai, a mesei realizmus csúcsa alkotja azt a belső, kohéziós erőt, amelyre a tanulmány épül: a „kiszolgáltatottság ellen fellávázó tiltakozás”, „a profán és szakrális mindenségkép értékrendjének a kiteljesedése”, „az evilági életteljesség és értékvalóság, értékrendezettség helyreállíthatóságába vagy újraalkothatóságába vetett bizalom”. Mindeniket át-átszövi a székely mítosz világa, mely a Tamási-művek alapértékei, „személyiségjegyei” közé tartozik. Miként transzponálódik ez a művekbe? „...poétikus, lirizált epikai hitvilág-rekonstrukció”-ként, a székely észjárásból ihletődő nyelvi köntösben. Bár az alábbi jellemzés Ábelra vonatkozik, az a többi regényhősre is vonatkoztatható értékítéletet hordoz. „A szabadon szálló tréfa nem súlytalanítja a tragédiák és sorsszerencsétlenségek komor tónusait sem. A fájdalmakat és a szenvedéseket mindegyre megújuló életerő és életkedv hangolja át, a lelki integritásból és az önvédelmi bizakodásból fakadó létszeretet elfojthatatlan energiája. A leleményesség, a találékonyság, az agyafúrt rászedés és megleckéztető odamondás bátorsága az elme állandó készenlétét és frissességét jelzi, egyúttal olyan szellemi fölényről árulkodik, amely a másik ember gondolatainak a hirtelen kiismerésén alapszik.”

A másik út az életmű tematikus megközelítése és feltárása révén közelít a Tamási-opusz, illetve annak egyes karakteres jegye felé: a műveire jellemző népi expresszionizmus, az archaikum s modernség, népiség és erdélyiség fundamentumára épülő eszmevilág, a székely népi humorból és kedélyvilágból ihletődő művészi kifejezés, valamint az íróval folytatott beszélgetések, vallomásai és naplójegyzetei alapján. Megnyilatkozási kötődései jelentős nemzeti, illetve kisebbségi eseményekhez köthetők: az 1937-es Vásárhelyi Találkozó, Erdély visszatérése 1940 szeptemberében és az 1956-os forradalom és szabadságharc. Bertha Zoltán elősorolja azokat az írásokat – *Mind magyarok vagyunk!*, *Hitvallás*, *Kérdés és felelet*, *Érzelem a népiségről*, *Gond és reménység*, *Gond és hitvallás...* –, amelyek Tamási Áron nézeteit oly pregnánsan tükrözik. Néhány kiragadott idézet szemléletesen szól arról, érzékelteti gondolatai sokszínűségét, távlatosságát.

gát, sajátos jegyeit: „...rendet teremteni a lelkekben: ez igazán költői hivatás, melynek méltó jutalma egyedül csak az lehet, ha az eszme jegyében megújul a nemzet, s ha a rendből társadalom lesz. Megújulni embernek és nemzetnek egyaránt, csak a saját természete szerint lehet; életképes társadalmat pedig csak a fajta jó tulajdonságaira építhet bárki.” (...) „Az egészséges és termékeny világnézetnek három örök tényezője van az emberi lélek számára: az Isten, a természet és a társadalom. Emberhez méltó élet csak akkor képzelhető el, ha a lélek e három tényezőhöz való kapcsolatát megnyugtató módon rendezni tudja.” (...) „Egy ezredév alatt sok zivatar verte nemzetünket. De a zivatarok borújában is két fény mindig hű maradt hozzá. Egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon, a másik pedig virrasztó költőink fáklyafénye, amely a magyarság számára mai tanítás.” E gondolatok indítják arra Bertha Zoltánt, hogy megállapíthassa. „Olyannyira távlatosak és időtállóak a nemzettudatos identitásvédelem, az önrendelkezés, az autonómiaigény ilyen imperatívuszai, hogy bízvást összevethetők, összeilleszthetők például napjaink posztkoloniális kritikai diskurzusának számos elemével is, azzal a gondolkodásmóddal, amelyben kitüntetett szerepet kapnak a kollektív azonosságproblematika bonyolult összetevői.”

A Tamási-életmű meghatározó eleme a székely népi humor és kedélyvilág jelenléte, amely – a tanulmányíró szerint – „ősi és folyton felfrissülő világ- és létszemlélet kiapadhatatlan működésére mutat”. A forrásra, a jelenség eredőjére utalnak Németh László szavai: „Ehelyett faluja dolgozott, s a népe lelkét színesre verő évszázadok. Mást se tesz, csak mint a kútfő, bukja a mások szegénységéből, életkedvéből fölszálló ízeket, s annyi költőnek, aki dicsőséget sosem látott, minden dicsőségét ő aratja le, székely Homérosz maga.” A humor nem öncélú játék, nem csupán színezk, kópés/góbés nyelvi lelemény. Tamási Áron főművében magasodnak olyan meghatározó szövegelemekké, amelyek az emberi lélek mélyrétegeibe, a népi gondolkodásmód rejtett erőforráshoz vezetnek el bennünket. A főhős messze túlmutat a vele rokonítható szereplők értékhatárain: „Mind közül az Ábel-figura válik valódi néphőssé, mert őbenne testesül meg igazán az intelligencia csillogó magasrendűsége és teljessége – az atmoszféra és a hangulat epikai varázslatosságában, s az összetett és távlatos dimenziótágítás mitikus-architextuális komplexitásában érvényesülve. (...) A humor tehát a kollektív tradíció és emlékezet integráns része, benne a közösség képességével és kompetenciájával, hogy a szellem és a bölcsesség magaslatain vívja meg harcát a túlélésért és a fennmaradásért.”

Az író világképéről, az alkotóműhely és az életmű rejtekeibe való bejutásra nyújtanak alkalmat az író személyes megnyilatkozásai: beszélgetései, vallomásai, naplójegyzetei. Tamási műveiben lapról-lapra tetten érhető annak a társadalmi/lelkiségi közegnek a természetrajza, karakterisztikája, amelyből vétetett. „A nép élete gazdag és széles. Isten és a csillagok éppen úgy élnek benne, mint a valóságos lények (...) itt egy új világképről van szó. Ennek szerves elemei: az ember, a föld, melyen az ember él, és az Isten. E három tényezőnek benne kell lennie a népi irodalmi mű által alkotott új világképben.” Milyennek kell lennie ennek az új világképnek? Vezérelveit ekképp fogalmazta meg: „Az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre építeni lehet. Az emberiség eszme csupán, mely él és mindig élni fog az emberi lélekben, de ezt az eszmét igazán szolgálni csak az tudja, aki maradandó formában fejezi ki nemzetének építő erőit.” Az írói program kiegészítő elemeként olvashatjuk Tamási alábbi vallomását is: „Nem ismerem el a forma művészi értékét nemes mondanivaló nélkül, és a mondanivalót sem ismerem el a forma művészi értéke nélkül.” Ezt egészíti ki azokkal az elemekkel, amelyek a hit, a szellemi magatartás és az alkotás értékét együttesen adják: „a szellem emelkedettsége”, „a lélek melegsége”, „a felemelő hit”, „a művészi színvonal”.

Az életmű harmadik megközelítési útja: a recepció recepciója, azaz a kortárs vagy kései utódok – írók, irodalomtörténészek – értékeléseinek, róla szóló vallomásainak számbavétele, elemzése. Újabb tájékozódási pontok, útjelzők a megismerés oly komplex áradatában. Páskándi Géza „az abszurd író nézőszögéből” fordul a nagy elődhöz. Értékelésének, méltatásának kiindulópontjaként Tamási Áront a „legnagyobb prózanyelv-teremtő”-k sorába helyezi: Károli Gáspár, Heltai Gáspár, Bornemisza Péter, Pázmány Péter, Mikes Kelemen... utódként, törekvésük folytatójaként aposztrofálja, olyan íróként, aki „esélyt nyújt a csodának ott, ahol az ésszerű tett már nem segít”. „Bámulatos és tanulságos, hogy az egészen más (bár ezerféle regiszteren otthonos) stílusú, más alkatú író” – teszi hozzá Bertha Zoltán – mennyire rá tud hangolódni Tamási nyelvalkotó világára. S nemcsak arra! „Amikor Páskándi Géza Tamási világképi, létszemléleti, teológiai, stílári modernségéről beszél, akkor az kiállást is jelent a nemzet teljes irodalmi hagyománya mellett, a sokféle emlegetett »ízlés-csata«, »stílus-háború«, »torzsalkodás« közepette az autochton magyar szellemi értékek mellett.” Sipos Lajos Tamási-monográfiáját „regényszerűen elvarázsoló, egyszersmind példaszerűen szaktudományos könyv”-ként jellemzi, ajánlja az olvasók, a Tamási-kutatók figyelmébe,

méltatja továbbá, hogy „az apróságoknak is alaposan utánajár (...) a biografikus nézőpont távlatosságából az életmű-értékelés korszerű lényegvonatkozásai sem maradnak ki (...) a tömör műinterpretációkban hol az egész Tamási-jelenség világszemléleti, bölcséleti, stílustörténeti karaktervonásai villannak fel, hol egyes főművek meghatározó esztétikai, próza- vagy drámapoétikai tulajdonságai”. Egyetértően nyilatkozik Nagy Pálnak a Székelyföldben megjelent méltatásával, s azzal is, hogy Sipos Lajos Tamási-monográfiája ösztönzést adhat további értelmezői munkák megírásához. Miért ne tennők hozzá: ezt a munkát tőle is várhatjuk. Hisz Bertha Zoltán azok közé tartozik, aki már számos tanulmányban, kötetben kereste e lélek titkát, szemléltette annak rendkívül sokszínű és gazdag irodalmi tükröződését.

Bertha Zoltán erdélyi szellemi kötődését, az erdélyi magyar irodalom értékeléséért és széles körű megismertetéséért végzett több évtizedes munkáját a Bethlen Gábor Alapítvány 2003-ban Tamási Áron-díjjal, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány 2009-ben Hídverő-díjjal jutalmazta. Emellett a Partiumi Íróta bor Díja (2010), a Bálint Tibor Emléklap (2011) jelzi az elismerés kinyilvánítását. Irodalomtörténeti munkásságának újabb megbecsüléseként 2014 májusában a Magyar Művészeti Akadémia levelező tagjává választotta.

(*) *Bertha Zoltán: Erdély felől. Lucidus Kiadó. Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2013*

(**) *Bertha Zoltán: Székely Homérosz. Tanulmányok Tamási Áronról. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012*

Nemzet a csillagokban

Gondolatok Bertha Zoltán könyve margójára –

„A magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”

Ady Endre

A nemzetéért aggódó, nemzetét féltőn óvó költő szavait méltán írjuk jellegként Bertha Zoltán újabb kötete(*) elé. Méltán és joggal, hisz tartalmában odaillik a nemzeti sorskérdéseket taglaló kötetei sorába, folytatja azt a küzdelmet, amely a nemzeti tudatot és érzést kívánja mindennapos cselekedeteink mozgató rugójává tenni, küzdeni s olvasóit is cselekvésre buzdítani az azt romboló tendenciák ellen, sosem lankadva, töretlen hittel és akarattal.

A kötetbe foglalt írások tematikai/tartalmi anyaga mind-mind az Ady Endre által élénk vetített úton halad: a nemzetet az egyetemességgel összekötő hídon. A két tartópillér a kötetnyitó és -záró esszé, amelyekben Bertha Zoltán a tőle megszokott elmélyültséggel él a negyedik műnem – az esszé – kínálta lehetőséggel, érvek és értékek sokasága felsorakoztatásával bontva ki, öntve formába gondolatait.

A *Szemponatok a magyar nemzeti irodalmi paradigmához* soraiban a nemzetfogalom literatúrai letükrözőedésébe nyújt betekintést. Költők, írók érvei, eszmei töltetet hordozó idézetek sokaságának felsorakoztatásával igazolja, bizonyítja, hogy miként viszonyultak, mily hangsúllyal közelítettek e témához, sosem öncélúan, sosem a bezárkózás, hanem önnön értékeink felmutatásával az egyetemesség felé. Azon az úton, amely választott jeligénk kibontásával, irodalmi alkotások sokasága által szolgálja az elérendő célt. A kötet szerzője több ízben is hivatkozik Babits Mihály gondolataira, aki ma is érvényes definícióval adott szellemi programot: „valamely irodalom éppen annál inkább lehet világirodalmi érték, mennél nemzetibb: mennél több új színt, új hangot visz belé a világirodalomba (...) irodalmunk úgyszólván kezdetétől fogva a nagy európai kultúrának egyik kifejezésformája, s már mint ilyen is helyet foglal az úgynevezett világ-

irodalomban”. Ez a nyitottság, ez a törekvés – egyszerre lenni nemzeti és egyszerre egyetemes – szervesen vonul végig irodalmunk legjava terméseiben, érték- és mértéksugárzó alkotásaiban.

E folyamat el- és megkerülhetetlenné teszi, hogy tudatosítsuk magunkban: irodalmunk – Berzsenyi, Csokonai, Katona, Vörösmarty, Jókai, Petőfi, Arany..., továbbá Veres Péter, Kodolányi János, Németh László, Szabó Dezső, Tamási Áron, Reményik Sándor, Dsida Jenő..., valamint Páskándi Géza, Hervay Gizella, Kányádi Sándor, Sütő András... gondolataira hivatkozva – hogyan viszonyul a nemzetfogalom sokat vitatott kérdéséhez. Bertha Zoltán rájuk alapozva fogalmazza meg, szűri le a maga definícióját, mely „nem származás- és eredetközösségi, nem etnocentrikus, nem vagy nem pusztán állampolitikai, földrajzi–területi, táji–természeti, gazdasági, társadalmi, de még a hagyományközösségi nyelvi–kulturális adottságokon, övezeteken, körülményeken is túlhaladó, azokat transzponáló, szinte vallási (mert önkéntesen és szabad akaratból sorsvállaló) attribútumokkal felruházott, vagyis szakralizáló morális nemzeteszme és konfirmált nemzeti aspiráció, amely elvileg a legmagasabb-rendűnek értelmezhető, mert tisztán lelki–szellemi éreztű, spiritualizált vérvonalként vonul végig irodalmi gondolkodásunk évszázadain.” Mennyivel másabb – tartalmasabb, dúsabb esszenciájú – vonal ez a társadalomtudományok kínálta kánonnál?! Benne ott zsong a sorsélmény, a megmaradásért folytatott létküzdelem – a kisebbségé a többségi nemzet, a nemzeté az európai kontinens keretében, abban a hármas egységben, amelyet Hervay Gizella szavai példázzák előttünk: „én ember vagyok, magyar és Európa”. Az összetartó, a sajátosban és az egyetemesben is érvényre jutó alakító/formáló erők sorában ott van a kereszténység erkölcsi/eszmei kisugárzása, a két szegletkövet magába ötvöző jellegzetessége, amint azt Szerb Antal olyan tömören megfogalmazta: „kereszténynek lenni és magyarnak lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett”. Ha erről lemondunk, önazonosságunk fontos összetevőit tagadjuk meg. A sajátosság és az egyetemesség közti relációban a folklór népi/nemzeti önazonosság–formáló és hordozó, valamint a népi/nemzeti kultúrákat összekötő erőként van jelen. A motívumok nemzetközi áramlása, a bartóki modell érvényre jutása egyként hidat jelent, talál és épít a szomszéd népek között, sőt európai kisugárzásban is. A nemzeti jegyeket mellőző kultúra sehova sem vezet, védtelenné tesz bennünket, erőtlenné saját kultúránk őrzésében, ápolásában! A lemondáshoz épp arról, ami leginkább a mienk, ami legfőbb, legjellegzetesebb ismertető jegyünk. A jövőt vizionáló költői sugallat elénk vetíti a kockázat óriási súlyát: a kisebbségek és népek felett is ott lebeg a szétszóratus,

avagy bizonyos világerők kohójában történő nyomtalan megsemmisülés, a feloldódás, a beolvadás veszélye. A templomépítést nem csupán költői sugallat sürgeti. Amint a nemzet, a haza, a közös Európa-ház is csak összefogással, a független nemzetek önkéntes társulásával, a sajátos és az egyetemes dimenzióinak megőrzésével, összehangolásával, közös akarattal építhető fel.

A kötet, a jelképes híd másik támpillére – *Nemzet a csillagokban* – a tárgyi és szellemi erőink erőteljes mozgósítása révén épülhet fel. S ez nem csupán szorgalom, akarat kérdése, hanem folytonos küzdelem, külső és belső erőkkel egyaránt. Lennie, léteznie kell egy olyan nemzetstratégiának, amelynek horizontján ott sejlik a csillagokba magasodó nemzet, avagy a magasban egységesülő közösségi akarat: az együvé tartozók közös hazája, otthona: haza, a magasban illyési álma, melyben „az ég, az ember és a föld” Dobos László által tételezett harmóniáját nem veszélyezteti semmi sem. Mi kerülhet veszélybe? A megmaradás, a múlt/jelen/jövő koordinátaíra kivetülő, a megmaradást vagy megsemmisülést vizionáló léthelyzet. Beszédes példája ennek a marosszentimrei kálvinista templomnak a dél-erdélyi magyarság elsorvadását vizionáló, a lét és nemlét szimbólumává magasló költői példázata – Áprily Lajosnak, Jékely Zoltánnak, Kányádi Sándornak és Ferenczes Istvánnak a pusztulás folyamatát nyomon követő „transsylvan” versében –, az a tragikus, önveszejtő folyamat, amely a valamikori históriás múlttól, az apadó gyülekezeten át az ajtóra kerülő mázsás lakatig, a bibliás sirámot idéző jajkiáltásig: „Hát kit szeretsz itt, s kit büntetsz, Uram?” Mire volna szükség ahhoz, hogy e vészes folyamatot megállítsuk? Az elapadás, az elvándorlás, a kihalás révén nem csupán egy falu, egy közösség templomának falai közt némul el az ima, a zsoltár, hanem – Dél-Erdély mellett – a Mezőség, Máramaros, a Bánát magyarságának elsorvadásához vezet..., közvetve pedig a magyar nemzet sorsát is befolyásolja. A vészes folyamat eredőit kutatva, messzibb, általánosabb jelenségekre is gondolnunk kell. A nemzeti sorskérdések felett virrasztó szerző az eredők, az okok sorozatára utal: „többszörös trianoni szétszaggatottság, kolonizáló önkényuralmi elnyomatás, forradalmi leveretés, külső és belső száműzetés, emigráció, szétszóródás, hontalanná idegenítés, vészes roncs társadalmi meg kisebbségi és diaszpóra-létbe taszítottság: ez szegélyezi és töredezi a magyarság kálváriás útját csak a legutóbbi időkben is.” És mégis vállalni kell a küzdelmet, vállalni a cselekvés parancsát! Bertha Zoltán a „tárgyi és szellemi értékek” mozgósításában, az erő és akarat összehangolásában, önmagunk megőrzésében, a lelki újjászületésben – „önmagunk revíziójá”-ban –, a lelki közösség megteremtésében,

spirituális nemzeti integritás megszületésében, a létgondok közös vállalásában, a szülőföldhöz való kötődés erősítésében, életigenlő optimizmusban jelöli meg azt az irányt, amelyen haladnunk kell, haladnunk érdemes, amely létgondjaink megoldásához, a megmaradáshoz vezet, amint azt Sütő András korparancs-érvényűen megfogalmazta: „itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”. Itt maradni akkor is, ha sorsunk rosszra fordulásakor magunk is oly keserűen fakadunk ki, akár Páll Lajos: „valójában elaludt az Isten”. Itt maradni Erdélyben, itt maradni a Kárpát-medencében! E küzdelemben, évtizedek múltán is sötét felhőként magaslik fölöttünk a Makkai Sándor erdélyi püspök által felvetett „possumus – non possumus”, a lehet – nem lehet alternatívája: vállaljuk-e vagy feladjuk a küzdelmet? Az egyén, a személyes indíttatás vagy/vagy válaszüjtja – érvelése, mentegőzése – emberileg érthető, elfogadható, azonban a közösség – a nemzet, a kisebbségbe sodort nemzetrész –, a társadalom viszonylatában semmiképp! Ott, abban a Kós Károly megfogalmazta cselekvés, munka lehet az egyetlen járható út, az „ahogy lehet”, a „muszáj” parancsa, a templomépítés: a szellemiekben és a konkrét társadalomépítés területén egyaránt. Költők, írók vallomásainak citálásával hirdeti a megmaradás programját, a hitet, hogy a nemzet magára talál, nemcsak az Apáczai-drámában vizionált csillagokban, „ha máshol nem is – ott mindenképp”.

Bertha Zoltán a két tartópillér közti szellemi építkezéshez biztos kézzel, kiváló tájékozódási képességgel, meggyőző érveléssel keresi és találja meg „a munkásokat”. Mindenekelőtt Ady Endrében, akinek „kivételes hatása alól teljességgel szinte senki, korábban sem vonhatta ki magát”, amiként „az új utakat kereső romániai magyar írók, költők szinte egytől egyik ősüknek tekintik Adyt”. A verseit Ady-Bibliaként olvasó/forgató/idéző költők, akik, Gellért Sándor példájára maguk is felülnek „Táltos-paripájá”-ra, a magyarság sorskérdéseinek példaadó és követésre méltó megszólaltatóját látják benne. A lírai példákból levonható következtetés az élő örökség üzenetét hordozza az utókor számára. Hozzá hasonlóan, előttünk is ott lebeg a kérdés: mit ér az ember, ha magyar? A nemzetéért aggódó szellemi egyéniség sosem térhet ki e kérdés megválaszolása elől! Nem tért ki Áprily Lajos sem, kinek életműve „nemzeti literatúránk számos alapvető jellegminőségét” hordozta „a Golgota-fellegek tövében is”. Az „építők” lustrájában ott a helye Tamási Áronnak is, aki „szerves összefüggéseket keres test és lélek, egyén és közösség, nemzet és emberiség, társadalom, természet, Isten, éthosz és esztétikum között”, aki szerint „az egészséges és termékeny világnézetnek három örök tényezője van az emberi lélek számára: az Isten, a természet és a társadalom”.

Ebből az illusztris sorból nem hiányozhat Németh László – „a magyar irodalom egyik legcsodálatosabb tüneménye” – sem, kinek társadalomformáló eszméi nemzedékek sorának adtak s adnak ma is életvezető, gondolkodásra és cselekvésre buzdító programot: „a kultúra úttörőinek a nemzet szívéen kell tartaniuk a fülük”. Életműve a magyar nemzeti sorskérdésekhez való felelős viszonyulást példázza: „a minőség forradalmáról, a minőség-társadalom, az organikus és hivatásrendi új nemesség, a harmadikutas nemzetstratégia mibenlétéről, a kertgazdaság és Kert-Magyarország esélyeiről, az önálló magyar szellem »példanépi« és összemberi missziójáról, a közép-európai »tejttestvériség« szükségképpeniségéről, az értelmiségi jellegűvé humanizálódó, osztály nélküli társadalomról” vallott nézeteivel kívánta elősegíteni, befolyásolni a magyar társadalom fejlődését. Illyés Gyula sürgető gondjának tekintette, hogy „hangot adjak azoknak a kétségbeesett jajoknak, amelyeket a magyarság iszonyatos romlása érzetén évtizedek óta hordozok magamban”, hogy megelőzze és meggátolja a társadalomban tapasztalt „lét- és identitásvesztés” nemzetrontó ártalmát. De nemcsak a belső, a tudatunkban dúló harcnak adott hangot, hanem a bennünket – a nemzetet és a kisebbségi sorsra kárhozottatott nemzeti kisebbségeket – sújtó negatív sorscsapásokat is szóvá tette: „a szellem nevében tiltakozni a mindennemű erőszak ellen, s vitathatatlan és fokozott hitelességgel szólni az egyetemes emberiség és emberség érdekében”. Az „ötágú síp” metaforájával az elszakított nemzettestek szellemi életére kívánta felhívni a figyelmet, a „hajszálgyökök” szóképe pedig az egészséges nemzetszemlélet forrásaira, eredőire, jelentőségére emlékeztette kortársait. A „haza, a magasban” gondolköre a magyar nemzet határokon fölülíró egységét kívánta a közgondolkodás paradigmájává emelni. Weöres Sándor költészete „az érzékiség és szellemiség, immanencia és transzcendencia, relatívum és abszolútum kettőssége”-nek az egybefűzésével, -ötvöztetésével keresi a választ a lét kérdéseire, az öröklét titkaira.

És a sor folytatódik. Bertha Zoltánnak azokkal a kor- és pályatársaival, akik már nincsenek az élők sorában, egy újabb nemzedékkel, melynek tagjai ugyancsak a nemzetépítés napszámosaiként álltak a megmaradásunkért küzdők közé. A két rokonlelkű poéta – Nagy László és Szilágyi Domokos – emblematisztikus költeményének (*Menyegző*, illetve *Tengerparti lakodalom*) elemzésével mutat rá a közös jegyekre, „belső hasonlatosságai”-ra: a „szemléletes-érzékletes képek zuhatagában koncentrálódó létösszegzés, emberi és kozmikus sorshelyzetek archaikus-időtlen távlatú mitologizációjá”-ra. A „csapatba” sorolja Lászlóffy Csabát is, aki „meg-

szólító erővel ragadja el olvasóit a közösségi sorsirodalmiság és a szubjektivista élménylíraiság, a tárgyias megjelenítés és az elvonatkoztató stilizálás, a vallomásos személyesség és a filozofikus önértelmezés megannyi értéktartományának irányába.” Az erdélyiek közül „segítségül hívja” Sigmond Istvánt is, aki a múlt század hatvanas–hetvenes éveinek erdélyi irodalmi életében egyike volt azoknak, akik „a magyar prózaművészet folyamatos európeér korszerűsítésével (...) tovább gazdagította a jellegzetes kelet- vagy közép–európai abszurd–groteszk irodalmat”. Kis kitérővel a felvidéki Dobos László – „az égtartó ember” – személyiségének megidézésével példázza a kisebbségi sorsba jutott magyarság létküzdelmének irodalmi kivetülését, aki életművével „teremtő és megtartó példát adott népünk, nemzetünk számbavételének, egybetartásának, öngazdagításának erőfeszítéseiből – és csodájából” (...) az egyetemes magyarság állandó és eleven sorgondjait elemezve vált útmutató klasszikussá, életigenlő európeér nagysággá”

Az elődök sorában rendkívüli hely illeti meg Bertha Zoltán példaképeit, irodalomtörténészi ideáljait, kiknek méltó folytatója, a tőlük nyert indítatás kiváló minőségű kiteljesítőjévé vált. Czine Mihály, kinek „szellem- és irodalomtörténészi credojának a középpontjában mindvégig azok örökségének a megtartása és tudatosítása állt, akik magyarság és minőség egysége szerint vállalták a küldetést e nép és nemzet megmentésére és felemelésére: a közösségi megmaradás ügyének szolgálatára”. Ma is időszűrűk és irányadóak a *Kereszténység és magyarság* című írásából idézett gondolatok: „magyarság, vallás, kultúra – nemzet és szellem: összeforrottságában kölcsönösen feltételezi egymást. Mindig megújuló lélek nélkül nincsen magyarság, de valódi, éltető szellemi – spirituális és intellektuális – értékrend és eleven hagyomány sem létező nemzeti közösség nélkül”. Ha a Czine Mihály személyiségét megidéző sorokból a nagy elődöt megillető tisztelet hangja szól, a Görömbei Andrásról szóló írásban a szeretet többletérzését érezzük, akit szellemiekben, nagyságban, erkölcsi tartásban egyaránt a nagyság jelzővel illet. „Egyszemélyes intézmény”, iskolateremtő alkat és személyiség, „ő képviseli különleges erővel és viszi, műveli, gazdagítja tovább azt az elidegeníthetetlen nemzeti és egyetemes hagyományt, amely hazánkban évszázadok óta van kitéve fenyegető erők támadásának”. Az EU-ba történő belépésünk előtt adott hangot meggyőződéseknek: „az európai történelemnek nemzeti közösségeként leszünk alakítói vagy áldozatai. Nemzeti felelősségünket nemzeti szétszórtságunk is sokszorozza, hiszen az elszakított és nemzeti létében veszélyeztetett kisebbségi magyarság és a nyugatra szóródott magyarság számára is csak

erős karakterű, kemény tartással rendelkező, életakarattal áthatott nemzet adhat közösségi létbizalmat”. Hitte és vallotta: „csak a remekművek válhatnak tartósan az önismeret forrásává (...) irodalmunk egyik fő vonulata a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető megnyilatkozása, a nemzeti lét rejtett, de létező tartományainak föltárása, fényre hozása”. Ezzel szemben a sorsirodalommal az ezredvégen szembeszegülő, a „szövegszerűség” egyeduralmát hirdető irodalmi kánon „megfosztotta az irodalmat az emberi létértelmezés teljességének lehetőségétől, amiből pedig semmilyen emberi gond ki nem zárható”.

Bertha Zoltán a debreceni irodalomtörténeti iskola neveltjeként folytatja tovább kedves tanára, mentora örökségét: a nemzeti sorsirodalom anyaországi és az elszakított tájhazákban született alkotások ismertetését, értő, konok szorgalommal történő számbavételét. E kötetben a kárpátaljai Nagy Zoltán Mihály regénytrilógiájára hívja fel a figyelmet. *A sátán fattya, a Tölgyek alkonya, A teremtés legnehezebb napja* című regényekből összeálló trilógia „a kettős – mert egyszerre általános emberi–társadalmi és sajátosan nemzeti–kisebbségi – elnyomás artisztikusan és plasztikusan kidolgozott, veretes irodalmi példázata, kiemelkedő nemzeti önismereti értéktanúsítással”.

A számbavétel részei a pályatársakat méltató alkalmi köszöntések is, azoké – Márkus Béláé, Alföldy Jenőé, Vasy Gézáé –, akik „az életérdekű élő irodalom patrónusai”, Bertha Zoltánnak nemcsak pályatársai, hanem elkötelezettségükben is „a templomépítők”, „a hídépítők” sorát gyarapítják, ott találjuk/tudjuk őket az irodalom „közszolgálati, örökérvényű értékeket tudatosító, népszerűsítő, érték- és nemzetközpontú irodalmat szolgáló/hirdető „vándorprédikátorok” között. Ugyane törekvés- és gondolatkörbe sorolható a Ködöböcz Gábor munkásságát és Elek Tibor új könyvét méltató írás. Közös bennük az elkötelezett odafigyelés a határon túli magyar szellemi termékekre, azokra az értékekre, amelyeknek az össznemzeti kultúrába való beépítésén munkálkodnak.

Bertha Zoltán jelen kötetével azon alkotásai sorát gyarapítja, amelyekkel elénk vetíti azt a szellemi horizontot, melynek egén ott olvashatjuk a hatvanadik születésnapja tiszteletére kiadott vaskos kötet címében rögzített szavakat: *nemzet – sors – identitás*. E címszavak munkásságának élesen világító csillagai. Könyveit olvasva, indítékait keresve, szándékait fürkésze jutnak eszünkbe Németh Lászlónak a *Tanú* beköszöntő írásában olvasható sorok: „Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek.” Bertha Zoltán hite is ebből a forrásból nyeri éltető nedveit, hitből és szeretetből

fakadó könyveit. E mostani kötet és mind a többi írójának jellemzését olvashatjuk a köszöntésére kiadott *In honorem...* kötetből: „Bertha Zoltán a debreceni iskola legnemesebb hagyományait és legtávlatosabb vízióit kiteljesítő írástudói minőségében a kortárs magyar irodalom egyik emblemikus személyisége. A pataki örökséget a civis szellemiségével ötvözve azért lehet szakmája etalonja, mert a kivételes felkészültségen és tudós erudíción túl a léleklángra figyelő elhivatottság- és elhivatottságtudatból is táplálkozni tud. Ekként lehet ő az irodalomtudománynak szakszerűen lélekteljes és lélekteljesen szakszerű művelője.” (Ködöböcz Gábor)

(*) *Bertha Zoltán: Nemzet a csillagokban. Lucidus Kiadó. Kisebbségtudományi Könyvek, Budapest 2016*

„Istennek kincses tárháza...”

Amikor jó tíz évvel ezelőtt – dr. Cserhádi István címzetes sárvári apát, tiszteletbeli kanonok, nyugalmazott vásárosnaményi plébános megbízásából – jószolgálati cselekményként a fenti címmel jelzett kéziratos könyvecskét – „az első magyar nyelvű mirakulumos könyvet” – visszavittem a csíksomlyói ferences rendházba, nem gondoltam, hogy valaha is újra találkozom vele. Az eseményről cikket írtam a Hargita Népe című napilap 2005. május 14-i számába –, mellékelve a küldő áldozópap levelét arról, hogy a kis könyvecske miként s hol került hozzá.

Január elején csomagot kézbesített a posta, Mohay Tamás etnográfus, az ELTE BTK Néprajzi Intézete vezetőjének gondozásában megjelent könyvet(*), amely nem más, mint az általam átadott kéziratos könyv gondosan átírt és fakszimile kiadása, tudományos megalapozású tanulmány kíséretében, a szövegértést elősegítő lábjegyzetekkel, a kérdéskörhöz kötődő igen tekintélyes mennyiségű adattárral kiegészítve. Lehet-e ennél nagyobb öröm és elégtétel a könyvet tisztelő, a régmúlt idők szellemi kincseit csodáló és megbecsülő ember számára? Megtiszteltetésnek vehetem, hogy írhatok róla, örömömnek adjak hangot, hogy az elveszettnek hitt, szinte teljességgel elfeledett, a XIX. század eleji írott és beszélt, ízes archaikus nyelvezetű, a Mária-tiszteletet elmélyítő könyv reinkarnációját szerény szavaimmal méltassam?

Az olvasóban akaratlanul is fölmerül a kérdés: honnan a budapesti tudós kutatónak a somlyói rendház e féltett kincsével való találkozása? Az interneten megjelenített adatbázis segít benne: Mohay Tamás három ízben (1990, 1994, 2003) volt a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem néprajzi tanszékének vendégtanára; tanulmányainak hosszú sora jelzi, hogy kutatási területe kiterjed a népi vallásosság erdélyi hagyományainak feltárására, számbavételére, azon belül pedig megkülönböztetett figyelmet fordít a csángósághoz, a Csíksomlyóhoz fűződő, múltbeli és jelenkori eseményekre, hagyományokra, a tárgyi és szakrális örökség búvárlására. A tudományos munkásságát számba vevő repertóriumban bőséges igazolását találjuk a somlyói búcsúhoz való kötődésének: *Hagyomány és*

hagyományteremtés a csíksomlyói búcsún (1992), *Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban* (2000), *Kájoni Jánostól Márton Áronig. Kétszázötven év a csíksomlyói pünkösdi búcsújárás alakulástörténetéből* (2002), *Moldvai magyarok pünkösdkor Csíksomlyón* (2005), *Bukaresti magyarok a csíksomlyói búcsúban* (2007), *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány* (2009), *Csodatörténetek Csíksomlyón: magyar nyelvű elbeszélések Losteiner Leonárd kéziratos Cronológiájában* (2015)... Ez utóbbi immár közvetlenül elvezette őt az „Istennek kincses tárháza, mely a csíksomlyai csudálatos Szűz Mária szent képénél rég üdötől fogva osztogatatik” tudományos elemzéséhez, ismertetéséhez, bekapcsolva azt a jelenkor szakrális szellemi körforgásába, hozzásegítve a több mint kétszáz évvel ezelőtt élt tudós ferences szerzetes bűvópatakként rejtekező művének a felszínre törését. Hisz ez a kéziratot könyvecske – „*Gyűjteménye P. Losteiner Leonárdnak*” – valóban kincs, amiképp arra P. dr. Orbán Szabolcs OFM tartományfőnök ajánló sorai utalnak: „a losteineri életműből talán egyedülként megkímél bennünket a latin nyelv használatától s anyanyelvünkön közvetít számunkra sokatmondó tanítást, ezzel mutatja be igazi dicsőségét a most már öt évszázad óta reményt, biztonságot, vigasztalást, bátorítást nyújtó csíksomlyói kegyszobornak”; a megtalált kincs megjelentetését gondozó Mohay Tamás munkája pedig „megéreztetethet bennünk valamit abból a »dicsőségből«, amely a Mindenható jóságának és ajándékának a megnyilvánulása”.

*

A Csíksomlyóhoz fűződő negyedszázados elmélyült kutató tevékenység által megalapozott tudományos látókör adott Mohay Tamás tanulmányához oly fundamentumot, amelyre a kötetet kísérő tanulmány – *Losteiner Leonárd történetei a csíksomlyói kegyszoborról* – tovább építi azt a virtuális szellemi katedrálist, amely Csíksomlyót – s benne a Napba öltözött Asszonyt – a Kárpát-medence, a világ magyarsága százezreit magához vonzó, magához ölelő, kegyelmi ajándékaival elhalmozó szakrális kisugárzási pontjává avatja.

Az olvasóban joggal merül fel a kíváncsiság: ki volt az a személyiség, aki kétszáz esztendővel ezelőtt a somlyói búcsú történetét, a kegyszobor csodás tetteit papírra vetette, megörökítette, örök emlékeztetőül az utókor számára. Ki is az a ferences barát, kinek „arcát nem ismerjük, csak a keze vonását – és a műveit”, kinek hamvait a kegytemplom kriptája őrzi? A

tanulmány *Losteiner és kora* című fejezete, neves elődök adataira, kutatásaira támaszkodva ad választ.

P. Losteiner Leonárd (1744–1826) „...egy korforduló nemzedékéhez tartozik: megérte az erdélyi ferencesek nagy felvirágzását, és utána látnia kellett a hanyatlás kezdetét is. Egyik utolsó képviselője a latin nyelvű tudományosságnak, és a legelső, aki magyarul állít össze könyvecskét Csíksomlyóról – éppen akkor, amikor a »határon túl«, Magyarországon kibontakozik a nyelvújítás.” Műveit, jelesen a csíksomlyói kolostor történetét, az erdélyi ferences rendtartomány históriáját, illetve a világtörténetét – *Cronologia Topographico–Chronographica seu sub specie annuae felicitatis et calamitatis Provinciae Transylvanicae et Siculiae Descriptio pervetusti monasterii Csík–Somlyóviensis ad Beatam Virginam Visitantem etc...* (1777), *Propago vitis seraphicae in tansilvaniam protensa... seu historia chronologico–topographica provinciae seraphico–transsylvanicae tit. s. stephani protoregis hungariae fratrum ordinis minorum s. p. francisci strictioris observantiae...* (1789), *Theatrum Orbis Christiani Hungarico–Transylvanicum int tres aeatates videlicet legis naturae, legis scriptae, et leges evangelicae divisum, statum sacrum et profanum, ac praecipuos eventus universi in paralellis lineis ab urbe condito usque ad annum MDCCXC exhibiens...* (1790 után) – latinul, „a kor művelt embe-
reinek nyelvén” írta. E műveket méltán sorolhatjuk a korabeli, szakmai érdeklődést és elismerést kiváltó értékes tudományos munkák közé. Mohay Tamás – jelen kötetének megjelenésekor – a Hargita Népe 2015. november 19-i lapszámában közölt interjúban a korabeli és későbbi recepciót is megindokolja: „rendkívül kitartó, nagy összefoglalásra képes ember munkáját tartom a kezemben, akinek figyelme mindenre kiterjed, és amellet, hogy elmerül részletekbe, a nagy egészre is fogékony”. Bár munkái kéziratban maradtak és a szerző neve is „saját rendjén kívül jórészt elfelejtődött (...) Mégis: egymást követő érdeklődő nemzedékek újra meg újra rábukkantak Losteiner írásaira, és újra meg újra gazdag adatforrást láttak benne.” A rendkívül gazdag ismeretanyagra épült a magyar nyelven megírt „Istennek kincses tárháza...” „tudomásunk szerint – olvashatjuk a tanulmányban – az első és egyetlen, amelyet magyarul állított össze. (...) Célja lehetett a kegyhely iránti buzgóság ébren tartása és talán az adakozó kedv fokozása is a készülő új templom építésének javára. Leginkább pedig az, hogy emlékezetben tartsa korábbi nemzedékek gyűjtőmunkájának eredményeit, a kegyszobor körül megesett csodákat.” Személyesen működött közre, hogy előbb Kolonich László, majd Battyány Ignác erdélyi püspök

bizottságot küldjön ki a kegyszobor csodatételeinek a vizsgálatára, hivatalos nyilatkozatban erősítse meg és ismerje el azokat.

Mohay Tamás alapos és körültekintő kutatásai és vizsgálata arról tanúskodik, hogy a kezünkben tartott kéziratos könyv nem unikum, hasonló című kézirat található a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában; azonos tétel, ugyancsak Losteiner neve alatt szerepel – a kézirat viszont eltűnt – az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában; további példány az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban..., melyek a kódexmásoló barátok gyakorlatára utalnak, segítettek szélesebb körű hozzájutást e lelki táplálékhoz. További kutatás szükséges ahhoz, hogy eldönthessék: „melyiket melyikről másolták, és hogy a szövegek apróbb eltérései háttérben pontosan mi áll”.

Az „Istennek kincses tárháza...” kiadásra való előkészítése „sok élvezetes »rejtvény« megfejtésére adott lehetőséget” – olvashatjuk a fentebb említett interjúban –, ugyanakkor utalás történt arra is, hogy az átírás mily nagy gondosságot és odafigyelést kívánt. „Az átírást és kiolvasást is sokban segítette a későbbi, jobban olvasható kolozsvári másolati példány; az esztergomi példányból viszont az derült ki, hogy a somlyói példány másolója több helyen is kihagyott szavakat és sorokat.”

A múlt homályából előkerült csíksomlyói kéziratos könyv, „jól szerkesztett, átgondoltan felépített” fejezetekre – bevezetőre, cikkelyekre, toldaléokra – tagolt mű, gondos kezek munkájára vall. Alcímei: *Tárgya e könyvecskének, A csíksomlyai Boldog Szűz Mária szent képének ábrázatjáról, A csíksomlyai Boldog Szűz Mária szent képének eredetéről és régiségéről, Az ezen szent képen történt természet felett való változásokról, A csíksomlyai Szűz Mária szent képénél vett isteni kegyelemről, A csíksomlyai Boldog Szűz Mária törvényes ítélete fő megyés páasztornak.*

*

A kötet lehetőséget és alkalmat kínál arra, hogy a mai olvasó – fakszimilében és Mohay Tamás átiratában – is ízelítőt nyerjen a két évszázaddal ezelőtti magyar nyelv szépségéből. A kézirat „megmutatja azt, milyen tisztelet övezte Szűz Máriát 1800 körül és az azt megelőző évszázadban (...) első kézből, mintegy a forrásnál láthatjuk a tisztelet kifejeződését”. A kéziratos kötet legterjedelmesebb fejezete hosszan sorjázza azokat az imameghallgatásokat, csodatételeket, amelyek a csíksomlyói kegyszoborhoz köthetők. Nem állhatunk ellent a csábító lehetőségnek, hogy a

Losteiner Leonárd által följegyzett, átírt szövegből szemléltetésképpen néhányat kiragadjunk.

28. „...egy P. Mihály Jakab öreg szerzetes nemes Deák József előtt írása által vallotta, hogy ő a szakadásnak nagy kínjaiban sínlődven, le borulva folyamodék ezen szent kép előtt az Isten Anyjához, könyves szemekkel kérvén, hogy az ő istenes könyörgésével vagy jó halált vagy az ő szenvedésétől való szabadulását megnyerné; és midőn ezen gyakor fohászkodásit újítaná, ezen alkalmatlan nyavalyából harmadnapra minden orvosság nélkül kiszabadula, s ezen innen már 15. esztendő telve nyavalyának semmi terhét nem érzé; »amelyet örök hálaadással leborulva (úgy írják) tulajdonítok és papi hitemmel esküvén bizonyítok azon Szűz Anyának nevezetes képéhez való folyamodásomnak Csíksomlyón 9. novembris 1746«.”

33. „A szűzen gyümölcsöző Mária a gyümölcsteleneknek is Anyja, ezért a benne reménlő magtalanokra is szokta ezen szent képben is hathatós közbenjárását és kegyességét kiterjeszteni, amint levelében bizonyítja ezt méltóságos Gábor Anna néhai udvari tanácsos Csató Zsigmond úr özvegye, aki levelével bizonyítja hogy egy csíkszépvízi kontrallorné első férjével 16 esztendő alatt, a másodikkal nyolc esztendőig magtalan lévén, és emiatt férjétől is nagyon szorongattatván ügyét és folyamát vette ezen szent képhez. Férjét keserves könnyhullatásával arra bírta, hogy hét szombat napon ezen szent képet együtt meglátogatnák; minek előtte egyes fogadásokat egészen bételjesítették volna, az alatt a szomorú asszony megvigasztaltaték, és mint Ráchel, méhében fogana. Ennek méhe gyümölcsét az említett méltóságos Gábor Anna asszony nemes delnei Botskor Mihállyal 1732. esztendőben a keresztelővíz alá tarták, és Istennek bécájánlák. Így vigasztalja Isten azokat, akik szomorú ügyekben teljes hittel, reménységgel és szeretettel folyamodnak az ő Anyjához, Máriához.”

67. „Both Ilona karatnai Zoth János hitvese elméjében megháborodván minden szent dologtól irtóztván és káronkódván 28. novembris 1779-ben csíksomlyai szent képhez Háromszékről hozattaték, és itten arra bírattaték, hogy töredelmes szívvel a szent kép előtt leborulva fohászkodnék. Erre kezdve nevetni, vigasztalásul hívni a Jézus Máriát és onnan teljes vigasztalással egészségesen hazamene. Adatott Máriának hatalom mind a testnek, mind a léleknek feltámasztására, úgymond Boldog Adameus.”

Battyány Ignác püspök az „eskető levelek” és a személyesen tapasztalt csodatétel és a népek buzgóságától „meggyőztetvén végre ítéletet tett”: „Ezt a faragott képet azért mind a csudákról jelesnek, és hogy meg-

koronáztassék, méltónak magyarázzuk, és minden tőlünk kitelhető móddal és formában szentenciát mondunk. Adatott Kolozsváratt, ami püspöki lakhelyünkben, Kisasszony havának huszadikán 1798. esztendőben, Ignác erdélyi püspök.”

Mohay Tamás tanulmánya kitér a kéziratos könyvecske előzményire, a benne foglaltak forrásaira. A kiindulópont a szerző saját munkáiban jelölhető meg: „Az Istennek kincses tárháza... elbeszélte történetei – a históriákról éppúgy, mint a mirákulumokról – szinte teljes egészükben szerepeltek már Losteiner Leonárd harminc évvel korábbi művében, a Cronologia-ban. és sok későbbi közvetítőn keresztül onnan váltak széles körben ismertté.” De utalni kell más történeti forrásokra is, amelyeket munkájában maga is megemlít. A csodatetteket felsoroló fejezetből ismerhetjük meg az imameghallgatásokat követő, a kegyszoborhoz köthető csodatetteket. Bennük „a maga elevenségében jelenik meg előttünk a 18. század vallási tapasztalata, hite, múltból való gondolkodása. A múltból három eleven forrása van, ahogy ezt a bevezetőben megfogalmazza: a »tapasztalás, az Írás és a Hagyomány«. (...) A maga idejében Losteiner éppoly korszerű volt, fürkésző és részletekre figyelő, évszázadokat összegző és szintézist alkotó szellemével, mint mások, későbbi korok »nagyobb« tudósai a saját módszertani eszköztáruk birtokában. A maga helyén és a maga értékén kell ma is megbecsülnünk anélkül, hogy későbbi korok szemléletét és módszertani ügyességét kérnénk rajta számon.”

Az „Istennek kincses tárháza...” immár bárki számára hozzáférhető. Azt nemcsak a szakrális, vallási hagyományok iránt érdeklődő olvasók forgathatják haszonnal, hanem a magyar nyelv múltja, fejlődéstörténetének a bűvárlói is. „...olyan ember magyar szövegét olvassuk, aki (túl a hatvanon) szinte a szemünk előtt tanul magyarul írni, hiszen ilyen kísérlete tudomásunk szerint korábban nem volt (...) a stílusnak és a fogalmazásnak ez az átmeneti, »kezdő« állapota tanulságos akár a magyar nyelvtörténet, akár a gondolkodástörténet szempontjából.”

*

Napjaink Mária-tisztelete, a Mária-ünnepek sora, a Mariazelltől Csíksomlyóig vezető Mária-út kiépítése végigvezet bennünket a magyar államiság létrejöttével egyidős Mária-tisztelet alakulástörténetében. Mohay Tamás tekintélyes szakirodalomra támaszkodó könyve hozzásegít bennünket, hogy mélyebben megismerjük azt a szakrális hátteret, amely jeles zarándok-

helyeinken – Máriabesnyőn, Máriagyüdön, Máriapócs, Mátraverebély–Szentkúton, Máriaradnán, Csíksomlyón... –, Mária-ünnepeinkben lépten-nyomon tetten érhető.

E kötet oda sorolható Pünkösdi szombatján Csíksomlyóra zarándokoló százezrek legfontosabb lelki olvasmányai közé. A kegytemplom szentélyében látható számos emlékjel, az imameghallgatást tanúsító márványtábla igazolja, hogy a Szűzanya, a Magyarok nagymatyája a későbbi korokban is oltalmába fogadta s fogadja ma is a hozzá fordulókat.

(*) *Mohay Tamás: „Istennek kincses tárháza...” P. Losteiner Leonárd ferences kézírata Szűz Mária csíksomlyói kegyszobráról Csíksomlyó – Budapest, 2015. A kötet kapható/megvásárolható Csíksomlyón a ferenceseknél, valamint székhelyudvarhelyi rendházukban is.*

V.

Az első ötven év

Egy értékes könyv emlékezete

1940-ben, Torontóban, Koynok Kálmán „modernül felszerelt nyomdavállalata” adta ki Ruzsa Jenő evangélikus lelkész által írott, *A Kanadai Magyarság Története* című könyvet.(*)

Milyen gondolatok, szándékok vezérelhették a szerzőt a Kárpát-medencéből addig két hullámban kiérkező, Kanadában az új, jobb élet reményében letelepedő magyarság élettörténetének megírásában? – tesszük fel magunknak a kérdést. Nem szükséges találgatásba bocsátkoznunk, a kötet Zárszavában a szerző maga ad választ kérdésünkre: „Megíratott aggódó szeretettel elsősorban a kanadai magyarság okulására avval a reménykedéssel, hogy ezzel a munkával is elősegíthetem a kanadai magyarság egymással való megismertetését, az egy táborba hozatalának nagy fontosságát, nemzeti öntudata növelését, az egymásra utaltságunk felismerését; de főképpen azért, hogy ne vesszen el érdemes, félszázados kanadai múltunk az utókor számára. Megíratott azért, hogy a múlt nehéz küzdelmei és eredményei erőt adjanak a további küzdelmekhez. (...) Megíratott, hogy az újabban bevándorolt honfitársak és a már itt született leszármazottak ismerjék meg az elődök, s apáik érdemes történelmét, hogy bátran vallhassák meg magyarságukat. Megíratott, hogy ismerjék történelmünket az óhazai testvéreink is. Tudják meg azt, hogy milyen áldozatokkal kell számoljon az, aki új hazát választ magának az édes szülőháza helyett...” A mögöttük maradt küzdelmes esztendőök summázataként vonja le a következtetést: „Büszkék lehetünk kanadai múltunkra, mert a legnehezebb építő munkából becsülettel kivette részét népünk. De méltók csak úgy maradhatunk múltunkhoz – ha jelenünkkel s majd jövőnkkel is bizonyosságot tudunk tenni arról, hogy megmaradhatunk dolgos, lovagias, törvény-

tisztelő, becsületünkre féltékenyen vigyázó, befogadó hazánkat mindenben segítő, az elhagyott hazát szeretve tisztelő jó magyarnak.”

A szándék és a megvalósulás – a szerző által „a pioneer munká”-nak nevezett kötet – között feszülő szivárványív sokszínűsége jegyében tárul elénk az a világ, amelyről Ruzsa Jenő tudósítja kortársait és az utókort. A kötet fél évszázad eseményeit kívánja elénk tárni, azt az utat, amelyben az 1886-tól az első világháború kitöréséig, illetve a húszas-harmincas években Kanadába a jobb élet reményében érkező és ott letelepedő magyar bevándorlók több tízezres tömegei tettek meg. Azt az utat, melynek eredője/indítéka/oka – Ady Endre szavaival: „Menekül az ínség / Szökve, bukdácsolva” – a hazai földműves társadalom nyomora, kiúttalansága, az a remény, hogy a kanadai „ingyenföld” terméséből kisajtol, megtakarított pénzzel hazatérhet, megalapozhatja életét. De az 1886-ban s az azt követő években főleg Zemplén, Abaúj, Borsod, Szepes, Gömör, Ung megyéből útra kelt mintegy nyolcezer pioneer telepes, s az őket követők többsége ott maradt, az anyanemzet testéből kiszakadva építette, formálta küzdelmes életét. Az ő sorsuk, egyéni és közösségi küzdelmük, boldogulásuk vagy kudarcaik, önszerveződésük odisszeája lett e könyv tárgya.

Joggal mondhatjuk, hogy valóban úttörő munka, hisz előtte csupán két mű kínált betekintést a Kanadába kivándorolt magyar közösségekről: a Whitewood-ban megtelepedett Szatmári János (1869–1947) 1902-ben írott, *A Préri éneke* című, közel háromezer soros epikus költeménye, valamint Paizs Ödön újságíró *Magyarok Kanadában* (Budapest, 1928) című kötete.

Szatmári János a Saskatchewan zord éghajlatú északi tájaira érkező, 1885–86-ban oda érkezett első telepesek küzdelmes életéről, embert próbáló munkájáról nyújt részletes leírást. „A hagyományos 12 szótagos, páros rímelésű formában írott életrajzi eposzában korrajzot festett a saját és a telepesek mindennapi életéről a gyeptörés, a kézi munkával végzett mezőgazdasági termelés, aratás, cséplés, betakarítás, a piacozás, a természeti kiszolgáltatottság lelket-izmot igénybe vevő viszontagságairól” – olvashatjuk Miska János *Magyar irodalom Kanadában* című monográfiájában. Paizs Ödönnek a negyed századdal később megjelentetett könyve általánosabb ölelésű és igényű áttekintés. Mindkettő hasznos forrásmunka volt a későbbi kutatók számára.

Ruzsa Jenő könyve általános igényű, nem egy vidék, hanem a szétszórtság világtájjait bejárva nyújt freskó-igényű képet a kanadai magyarság történetének – nyugodtan nevezhetjük – hőskoráról. Elutazik mindazon a vidékekre,

tartományokba, ahol tömegesen leltek új otthonra a menetrendszerűen közlekedő gőzhajók reménykedő, új s újabb, jobb életre áhító magyar utasai. A területi és időrendi tagolású kötet, mai értelmezésben az oknyomozó, tényfeltáró újságírás módszerét követi, amelyben egyaránt helye van a dokumentumokra alapozott megjelenítési módnak és az oral history-ra támaszkodó, egyéni elbeszélésekre épülő bemutatásnak. Ruzsa Jenő könyvében a tudomány egzakt nyelvét és igényét a közösség és az önmegvalósításukat kereső egyének sorsa és küzdelme iránti empátia, a nemzeti identitásörzésre való buzdítás és féltés érzelmi, spirituális ráhatás szándéka hatja át, teszi annak minden sorát emberközelivé, életessé. Gondot fordít arra, hogy egy-egy vidék, helység leírásakor utaljon annak gazdaság-földrajzi helyzetére, munkavállalási lehetőségeire. Szemünk előtt, képzeletünk képernyőjére kivetítődve elevenedik meg, bontakozik ki a folyamat: amint a szerző – a szétszéledt nyájat kisközösséggé egybeterelő evangélikus lelkész – egy újabb dimenzióba lép át, soraival, kötetével a nemzeti közösség pásztoraként szeretné őrizni az anyaországból hozott lelki és morális értékeket őrző magyarokat, hitet tenni arról, hogy nyelvükben és kultúrájukban csak akkor maradhatnak meg, ha valóban közösséggé válnak. Vállalja a hosszú utazásokat, fölkeresi az adatközlő hiteles személyeket, megszámlálhatatlan életpéldával – vendégszövegek, portrék, pályaképek, önéletrajzok beiktatásával – érzékelteti az önmegvalósítás, értékörzés lehetőségeit, útjait. A „felfedező útra” vállalkozó szerző az információszerzés és -gyűjtés folyamatában bizonyára nem mindenütt talált elegendő forrásmunkát, interjúalanyt, ami a kötet egy-egy fejezetének terjedelmi egyenetlenségeihez vezetett, ám ez semmit sem von le fáradozásainak, a felvállalt történetírói szerep teljesítéséből. A kötet lapjain mindvégig ott érezzük azt a kettős kötődést, amit jellegként tűz a kötet elé: „Tiszteld, szeresd, segítsd új hazádat! De ne feledd, ne vesd meg, nagyon szeresd a régit, az édest, a szülőhazát, mert ha nem... becstelenné és értéktelenné válsz mindkettő előtt!”

A kötet lapjain a mai olvasó sem tudja közömbösen, a kívülálló szemével követni az eseményeket, az első kapavágástól a telepek – Békevár, Eszterházy, Kaposvár... – létrehozásáig, azt az igyekezetet, amely az otthonteremtést követően templomot, iskolát, közösségi házat épít, érdekvédelmi szervezetet hoz létre, megteremtve a kis közösségeket egybetartó kohéziós erő eltető forrásait.

Budai Parmenius István egy új világ felfedezésének szándékával kívánt 1585-ben a sir Humphrey Gilbert vezette angol expedíciós hajóraj krónikása lenni. Az erdélyi Bölöni Farkas Sándor a XIX. század első

harmadában kel útra megismerni Amerika demokratikus világát, számba venni mindazt, amit az Újvilág kínál követendő példának kortársai elé. Száz év múltán Ruzsa Jenő is ilyen utazásra vállalkozik: ő nem a felfedező izgalmával, nem a külső szemlélő rácsodálkozásával, hanem úgymond belülről, a maga élettapasztalatát is beleszőve, a számbavétel szándékával, a számadó juhász konokságával és felelősségérzetével válik a fél évszázadnyi idő krónikásává.

Őt követve jutunk el mi is Nyugat-Kanada, a megtelepedés főcsapásában található Alberta és Manitoba tartományba, térünk vissza időben és térben Saskatchewanba, jutunk el a Maritime-tartományokba, valamint a magyarok által akkor és manapság is nagy tömegben lakott Ontario és Quebec szövetségi államokba. Nemcsak a nagy városokban – a kanadai magyarság mai életét valamelyest ismerők számára is ismerősként csengő Calgaryban, Edmontonban, Vancouverben, Winnipegben, Torontóban, Hamiltonban, Niagara Falls-on, Wellandon, Windsorban, Montrealban... – létrejött közösségeket tárja az olvasó elé, hanem a sok-sok kisebb településeken, a csak pár magyar családot befogadó vidéki helységek magyarjairól is említést tesz. Hihetetlen szorgalommal jegyzi a nevek ezreit, jelezve a szétszórás koordinátáin feszülő szálakat. A kötet gazdag képanyaga felbecsülhetetlen dokumentáris értéket ad kötetének. A személyek arcáról hit, elszántság, önbizalom és remény olvasható le. Az általuk létrehozott tárgyi/építészeti értékek, a cselekvési teret és -keretet nyújtó közösségi kezdeményeződésekről tanúskodó fotók százai a kivándorolt magyarságban mindvégig jelen levő cselekvő- és alkotóképeség szimbólumai, szemléletes tanúságtévői.

A megismerés, a példaértékek felmutatása, az önszerveződés folyamatában a történelmi magyar egyházak töltik be a meghatározó szerepet. Érthető, hogy a könyv szerkezetében, felépítésében is az egyházi kibontakozás folyamatának megidézéséé a főszerep. A különböző felekezetek missziós munkája hozza létre az első egyházközségeket; a római katolikus, református, evangélikus, baptista lelkészek áldásos munkája megtermi gyümölcsét. A templom nem csupán a hitélet, a felekezeti összetartozás szimbóluma és szakrális tere/hajléka. „Az új országban, hol a templom és az istentisztelet fenntartása a hívek gondja, a gazdasági és lelki élet egymásra kölcsönhatással van s azt egyik másikat erősíti és segíti.” A templom válik a közösségi élet világító tornyává, jelezve az ezer esztendőes kereszténység hazulról hozott szellemi/spirituális légkörében nevelt magyarság biztos tájékozódó pontját, egybetartó és megtartó erejét, mely maga köré gyűjti, keble melegében féltő gondoskodással őrzi azokat, akik azt megépítik,

akik azt lelki otthonuknak tekintik. A közáldozattal – adakozással – épített, az otthonról hozott felekezeti hovatartozást idéző templomaik a hitet, reményt és szeretetet sugárzó központokká válnak, jelezve a társadalomnak a magyar élet kibontakozását, példázva azt a folyton buzgó és éltető forrást, amely az első nemzedék és utódaik számára is meghatározó erővel bír. „A kanadai magyar egyházak a kanadai magyar élet fenntartói, védő várai. (...) A szorosan vett egyházi munka mellett, magyar iskolákat tart fenn, ápolja és fejleszti a magyar kultúrát, építi a kapcsolatokat fogadott hazánk és a magyarság között. Féltékenyen őrökdi a magyar haza és magyarságunk jó hírneve fölött. Igyekszik jó irányban befolyásolni az itteni illetékes köröket szülőhazánk és magyar honfitársaink javára.”

A közösséggé válást elősegítő, célként felvállaló civil szerveződések előbb a nyugati – Alberta, British Columbia és Manitoba –, később a keleti – Ontario, Quebec – tartományok városaiba történt tömeges kirajzást, letelepedést követően jöttek létre a különböző egyletek, klubok, körök, társulatok, szövetségek. Ezek körében már tudatosabban törekednek a nemzeti hagyományok őrzésére, a nemzeti identitás ápolására. Megszervezésük, létrejöttük már a letelepedett, meghonosodott magyar közösségek magasabb fokú, diverszifikáltabb igényét jelzik – az általánosabb hatósugarúaktól a rétegszerveződésekig. Néhány példa ennek szemléltetésére: *Wellandi Magyar Önképzőkör* (1921), *Kanadai Magyar Közművelődési Egylet* (Regina, 1922), *Hungaria Társadalmi Egyesület* (Montreal, 1926), *Windsor és Környéke Magyar Egylet* (1928), *Oshawai Magyar Kultúr Klub* (1928), *Lelethbridgei Magyar Műkedvelő Egylet* (1929), *Winnipegi Magyar Társaskör* (1929), *Calgary Magyar Egylet* (1932), *Ady Endre Magyar Egylet* (Saskatoon, 1934), *Torontoi Független Egységes Magyar Egylet* (1938)... Ezekkel párhuzamosan alakulnak kisközösségi csoportok, egyházi vagy politikai jellegű szerveződések: *Magyar Liberális Klub* (Winnipeg, 1908), *Magyar Sportklub* (Winnipeg, 1927), *Bethlen Kata Nőegyesület* (Montreal, 1928), *Magyar Asszonyok Egyesülete* (Sudbury, 1937)...

A kötet szerzője a Kanadai Magyar Egyesületek általános áttekintésekor az alábbiakban jelöli meg azok tevékenységi programját, célját: „...azért alakultak meg, hogy legyen a magyarságnak egy állandó találkozó helye, ahol fejleszthetik kultúrájukat, kicserélhetik gondolataikat, megtárgyalhatják ügyes-bajos dolgaikat és ráérő idejükben szórakozhatnak. (...) Tiszteletben tartva az új haza törvényeit, magyar nemzeti alapon állottak. (...) Magyar iskolákat szerveztek, hogy a magyar gyermekek anyanyelvük ismeretében megmaradhassanak, azt gyakorolhassák, az óhaza történelmét,

népszokásait, dalait, hazafias költeményeit megtanulhassák s így fejlődjenek magyar érzésben is. Könyvtárakat létesítettek, hogy tagságuk és általában a telepük magyarságának minden kultúrigényét kielégíthessék.” Ugyane célzt szolgálták a harmincas évek második felében létrehozott *Magyar Házak* Montrealban (1930), Hamiltonban (1938), Torontóban (1939), Calgaryban (1940)... E folyamat a későbbi években teljesedett ki, jött létre az a hálózat, amely még ma is működik.

Az I. világháború után megpezdült közösségi életben csakhamar felmerült egy egységes, nemzeti alapon szerveződő, Kanada magyarok lakta vidékeit egyaránt felölelő szervezet megalakulásának gondolata. Az 1927-ben Reginába összehívott küldöttek „Kanadai Magyar Bevándorlók és Telepések Egyesülete néven gondolták azt megszervezni”, amely egy év múltán *Kanadai Magyar Szövetség* néven jön létre, azonban rövid életűnek bizonyult. Jó évtized múltán ugyane céllal – az összefogás, az egységes fellépés jegyében – bontott zászlót Torontóban a *Kanadai Magyar Nemzeti Szövetség*. Ruzsa Jenő fájdalommal állapítja meg, hogy „az idő nem volt alkalmas arra, hogy a már sokszor csalódott tömegeket egy táborba lehetett volna tömöríteni, mert arra a nehéz munkaviszonyok miatt nem volt predesztinálva az elkeseredett magyarság. Rövid időn belül működését megszüntette.”

Az önszerveződés harmadik vonulatát az emberi szolidaritás közösségi alapon szervezett hálózatának megteremtése célozta. A kezdeti években létrejött temetkezési segélyezési egyesületek csírájából nőttek ki az általánosabb célokat felölelő szerveződések: a *Winnipegi Első Magyar Betegsegélyző Egylet* (1904), *Hamiltoni Első Magyar Munkás Betegsegélyző Egylet* (1907), a winniepei *Szent István Római Katolikus Betegsegélyző Egylet* (1910), a *Brantfordi Magyar Betegsegélyző Egylet* (1913), valamint annak hamiltoni, wellandi, torontói... osztályai, a *Montreali Első Magyar Zsidók Segélyező Egyesülete* (1939)... Javukra írandó, hogy a segélyezéseken túlmenően kultúra- és identitásörző szerepet is betöltöttek.

A kötet második része összegző szándékkal mutatja be a kanadai magyar képviseleteket, a kanadai magyar római katolikus és református egyházakat, a magyar baptista vallási közösségeket és a magyar evangélikus egyházi szervezkedéseket, a kanadai magyar iskolákat és egyesületeket, a magyar sajtót, a magyar intézményeket, az óhazával és az egyesült-államok-beli magyar szervezetekkel tartott kapcsolatok szálait, csatornáit.

A kanadai magyar zene- és képző művészek kiválóságainak, a magyar sport- és műkedvelő színművészeti élet ismertetését a magyar nyelvű

irodalom rövid bemutatása követi, a költészetet helyezve előtérbe. Az általa összeállított szubjektív antológia elé, mintegy értékelésképpen, írja: „Akármilyen kezdetlegesek és szabálytalanok is azok verstanilag, magyar szempontból értékesek, mert a hazaszeretet, a szülőföld és minden, ami azzal együtt értendő – utáni határtalan vágyódás és szeretet az, ami megteremtette azokat.” A mai olvasó számára minden, legyen bár alkalmi ihletésű vagy szubjektív érzéseket hordozó költemény, megannyi híradás az első évtizedekben meghonosodott magyarság érzésvilágáról, lelki állapotáról, gyökértelenségéről, megkapaszkodásáról... az új földben. Kovácsy Kálmán ref. lelkész és Hordósy Iván Békevár létrejöttének 25. jubileumát köszönti, fejet hajt az első telepesek otthonteremtő munkája előtt. Karnay K. István, Gönczy Mihály, Berta Lajos a lelki élet, a magyar árvaság ihlette verseiben, a honvágy, a sors előtti megadás, meghajlás érzését szedi rokonszenvet, együttérzést kiváltó sorokba. Csók Ernő sorait is a honvágy szaggató fájdalma hatja át, s benne a hazatérés örök álma, reménye: „Szegény hazátlan, földönfutó népem... / Ahol csak ember él a föld kereksegen, / Te mindenütt ott vagy; Élsz, Küzdesz és Remélsz / Mindig abban bízol, ...Egyszer csak haza mész. / Igen; Haza megyünk, ...Lehet nem sokára... / Ha majd a régi lesz, kis hazánk határa. / Istenem adjad, hogy sokáig ne várjunk, / Váljon valóra már, rég óhajtott álmunk...” A megcsonkított Haza fölötti fájdalom cseng ki Asztalos József és a rejtelmes nevű Aszur, a hit és a szerelem hangja Izsák Gyula költeményéből...

Végezetül joggal vetődik fel az olvasó kíváncsisága: ki is volt az a személyiség, aki e könyvet megírta, a kezünkbe adta. A számunkra hozzáférhető irodalomban kevés utalást találunk rá, emiatt arra kell hagyatkoznunk, hogy a kötetben önmagáról írott sorok segítségével próbáljuk megrajzolni portréját. Íme az indulás: „Az 1928-as esztendő vége felé érkezett Kanadába az ároni családból származó Ruzsa Jenő lelkész, aki a teológiai tanulmányait a waterlooi teológián végezte, de ugyanazon idő alatt missziós munkát végzett Kitchenerben, Hamiltonban, Wellandon és Torontóban s így átvette a windsori lelkésznek az örökét Torontóban...” Ő volt az első magyar teológus, aki „a kanadai evangélikus teológián az Egyesült Evangélikus Egyház ösztöndíjával végezte el tanulmányait”. 1933-ban szentelték pappá. „Ez volt az első magyar papszentelés magyar templomban Kanada földjén.” Feltehetően ahhoz a papi családhoz tartozott, melynek tagjai – „Ruzsa István evangélikus lelkész, az amerikai magyar lelkészkar nesztorá, néhai Ruzsa László clevelandi lelkész” – 1932-ben részt vettek Windsorban az első magyar evangélikus templom

szentelésén. 1933-ban „az általa szervezett torontoi gyülekezet választotta meg lelkészének”, családjával együtt Torontoba költözött. Ő szerkesztette az Evangélikus Élet és az Evangélikus Otthon című, a missziós munka és a közösségépítés eszközeiként jelentős szerepet betöltött evangélikus lapokat. A kötetben látható, 1940-ben készült családi fotó jelzi, hogy öt gyermek édesapja volt, akinek nem egyszer kellett szembe néznie az egyre súlyosbodó anyagi gondokkal.

Ruzsa Jenő könyve megkerülhetetlen alpmű – az első ötven év adatgazdag krónikája – lett mindazon kutatók számára, akik a későbbiekben tudományos alapossággal és felkészültséggel tanulmányozták a kanadai magyar közösség történetét. Az *Előszót* író dr. Winter Károly rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, kanadai magyar főkonzul szavait ma is időt állónak, értékelését érvényesnek fogadjuk el: „Odaadó lelkes munkájáért, amellyel a mű összeállításán fáradozott, elismerésemet ezúton is kifejezem s remélem, hogy az olvasók – magyarok és kanadaiak egyaránt – e könyvet azzal a szeretettel és elismeréssel fogadják, amelyet fáradságot nem ismerő, értékes teljesítményéért bizonyára megérdemel.”

A kötet megjelenése óta eltelt 75 esztendő alatt sokat változott, színesedett, gazdagodott a kanadai magyar közösség élete. A nemzettestből kiszakadt, immár a harmadik, negyedik nemzedék integrálódott a kanadai társadalomba, szorgos, becsületes munkájával megbecsülést és elismerést aratva éli a maga életét. A Kanadát szülőföldjeként tisztelők s az oda jobban bevándorlók számára is fontos megismerni eleik, az úttörők életét, beépítve azt a kettős identitás tudatvilágába. Ehhez nyújt segítséget néhai Ruzsa Jenő kötete. Sorainkkal az ő emléke előtt kívántunk tisztelni, fejet hajtani, könyvéért köszönetet mondani, az utókor hálás elismerésének hangot adni.

(*) *A Kanadai Magyarság Története. Írta és kiadja: Ruzsa Jenő ev. lelkész. Első kiadás: 2000 példány, Toronto, Ont. Canada, 1940*

A fáklyagyújtó

*„Szólj nevünkben, az árva nép helyett.
Mondd el, mit érzünk, mily sebzett a lelkiünk.
Te beszélj itt, otthon úgysem lehet.
Követ legyél. Helyettünk és helyettük.”*

(Domokos Sándor)

A kanadai író- és pályatárs biztatta – 1966-ban – munkára, újabb s újabb cselekvésre közösségének kiváló tagját, a nyírbélteki születésű, az 1956-ban Kanadába kivándorolt s ott sikeres pályát futott alkotót, Miska Jánost, aki amellet, hogy íróként is elismerést szerzett magának, könyvtárosként, bibliográfusként jóval, mérhetetlenül többre vállalkozott, mint az olvasni, művelődni, kutatni vágyó érdeklődőket tájékoztatni, eligazítani a könyvek világában.

Az angolszász világban új hazát lelt és ott sikeres életpályát megfutott személyek jellemzésére mondták: self-made man, azaz önerejéből érvényesülő ember, azaz sikeres lett, hírt s vagyont szerzett. Elsősorban azokra illik e szólás, akik a gazdasági, pénzügyi világban, a közéletben futottak be példás karriert; kevésbé azokra, akik a szellem mezején váltak sikeressé, akik önkörükből kilépve magyar közösségük, nemzetük szolgálatára szegődtek el. Miska János, az író, az irodalomszervező, a tudós bibliográfus ezt tette: egy kicsiny nyírségi faluból kitörve, felemelkedve, az új hazában önmagát is felülmúlva vált híressé, a könyvtártudomány elismert, becsült és kitüntetett művelőjévé, a hungarológia eredményes, szolgálattevő munkásává.

Batsányi János, a magyar felvilágosodás kiváló alkotója, a magyar író, kora szellemi emberének hivatását, elhivatottságát, helyét, két sorban jelölte ki: „mint égő fáklya, mely setétben lángol, / s magát megemészttve másoknak világol”. Képzeletében a középkor sötétjét oszlató emberére gondolt, aki fényt gyűjt, eligazít, utat jelöl ki a jövő, a felemelkedés, a szellemi kitárulkozás, gyarapodás felé. A téma, a kutatási feladat Miska János személyében megtalálta emberét.

A sötétség rokon értelmű szava a homály, a köd, amelyben ugyancsak fényt kell gyűjtani, hogy jobban lássunk. Hisz mögötte, azt elosztatva tisztul a magunkról, a közösségünkéről, a nemzetünkéről alkotott kép, amelyet addig keveset vagy éppen semmit sem tudtunk. Bár ellentmondásnak tűnik, de a homály mellé oda társíthatnók a „fehér folt” jelentéstartalmát, amely lényegében nem tudjuk, mit takar, mit fed el a szemünk, tudatunk elől.

Miska János író szeretett volna lenni, népe sorsán töprengő, azt híven bemutató, erkölcsi értékeit, múltját/jelenét megörökítő, nemzeti érzést ápoló és ébresztő, jellempallérozó művek által. El is indult ezen az úton, két forrásból merítve írásai tárgyát: az elhagyott szülőföldhöz kötődő emlékekből és az új hazában megkapaszkodni kívánó sorstársai küzdelmes világából. Magasan képzett könyvtáros, bibliográfus lett. Valóságos szellemi otthonra lelt a könyvek titkokat rejtő/hordozó világában, ódon és modern tékák varázslatos csöndjében, szenvedélyesen vetette magát az írott dokumentumok – a modern kori fóliánsok – lapjain megörökített értékek feltárásának, rendszerezésének munkájába. Ott és akkor ébredt rá arra, hogy az exilium nem csupán a múlhatatlan és csillapíthatatlan honvágy, örökös sóvárgás világa, hanem kínálata annak is, hogy két haza szolgálataiba lépjen, hisz a kanadai magyarság múltjában, a kanadai–magyar kapcsolatok terén oly sok a homály, oly sok az el nem osztatott fehér folt. A két világháború közötti Erdély egyik kiváló szellemi vezetője, organizátora – László Dezső – írt „a kisebbségi lét ajándékai”-ról, jócskán meghökkenve kortársait, akik abban csak romlást, megsemmisülést vizionáltak. Mit akart vele kifejezni? Azt a belső kényszert, ami fokozott helytállásra, tevékenységre sarkall, önnön szellemi értékeink védelmére és gyarapítására. Ezt tette, erre vállalkozott a diaszpóra-sorsra jutott Miska János is. És ott s akkor született meg benne a szándék: megyek fáklyát gyűjtani! Felkutatni és leporolni mindazokat a dokumentumokat, könyvek százait és lapok ezreit, hajdani elődeink – a felvilágosodás írói – elszántságával és konok akaratával, évtizedek fáradhatatlan igyekezetével és munkájával gyűjteni a dokumentumokat, melyeket szimbolikus téglaként egybehordva, általuk hidat építsen a két távoli ország – a két haza – népe és kultúrája, gyümölcsöt termő partjai között. A pedagógiában kísérleti terepnek látó és kereső Németh László mondotta: „minden munkakör varázskör”, a benne önmagára találó alkotó, tudományos kutató, az új értékek iránt elkötelezett, a régmúlt idők szellemi kincseit búvárló ember teszi azzá.

Ilyen varázskör volt a könyvtár Miska János számára is. Ebben a szellemi építkezésben vált és lett ő valódi self-made man, sikerember; lett és vált a hajdani, prériket feltörő és kemény munkával, elszántsággal virágzó farmokká alakító magyar bevándorló-elődök példájára fáklyagyújtó és -hordozó a kanadai tudományos életben.

Közel ötven év után végleg haza térve az óhazába, eljött az ideje annak is, hogy nyolcvan életév magasából visszatekintszen a megtett útra, hogy azt tanulságként, tapasztalatként élénk tárja, hogy munkája hozadékából, „kamatjából” magunk is többek legyünk, hogy mi is tanuljunk küzdést és kitartást, a tudomány és nemzetünk szeretetéből fakadó indíttatást: a magunk helyén, a magunk életében.

A nyolcvan év tapasztalásainak tárháza a Püski Kiadónál megjelent kötet(*), amely négy alkotóeleme – a „*Szólj nevünkben az árva nép helyett*” – a Koltay Gábor filmrendező közreműködésével létrejött életinterjú; a „*Bajban szépült életeim*” – a szépirodalmi munkássága gyümölcseinek áttekintése; a „*Lépted után nyomok maradnak*” – irodalomszervezői tevékenységének számba vétele; s végül Miksa János könyveinek bibliográfiai jegyzéke teljesíti ki a gazdag életút hozadékát. Így, egyben a szerző joggal írhatta könyve borítólapjára: *Megyek fáklyát gyűjtani*, s rendhagyó módon jelölve meg a műfaját is: életregény, summája mindannak, amit „a külföldi, s különösen a kanadai magyarok írója, szószólója, szellemi és kulturális értékeik kutatója, s azoknak a közéletben való megjelenítője” szerepében elért, megvalósított. E gondolatokat vetíti az olvasó elé a kötet megjelenését köszöntő Sajgó Szabolcs SJ jezsuita szerzetes, aki másfél évtizeden át sorstársa, személyes tanúja/tanúságtevője lehetett Miska János kanadai életének, munkásságának: „Elénk idézi egy élet, egy csörgedezve induló kis patak folyamára dagadását, sok-sok ezer életet hordozó/tápláló csodáját, millió fényben, színben pompázó gyümölcseit.”

1.

A szép nyomdai kivitelezésben megjelent kötet első felét az interjúban megtestesülő vallomás, a fordulatokkal teljes életútra való visszatekintés alkotja. Koltay Gábor filmrendező biztos kézzel vezeti, tartja mederben az oly sok forrásból eredő, mind szélesebbé váló cselekvési tér erővonalait, az élet útvesztőiben eligazodó, tájékozódni kívánó, az elébe tornyosuló akadályokat sikeresen leküzdő életpálya állomásait.

Mit is vitt, vihetett magával a nyírségi kicsiny faluból, a Nyírbéltekről indult, Hajdúböszörményen, Budapesten át Kanadába sodródott ifjú? Értékes szellemi, erkölcsi, életvezetési útravalót, melyről címszavakban ennyit mond: „szülőföld- és hazaszeretet, emberbaráti szeretet, erkölcs, hitélet”. Magával vitte továbbá nagyszülei, szülei kemény küzdelmét a léttel, a terméketlen földdel, a paraszti társadalmat szétziláló erőkkal szemben. Magával vitte ugyanakkor a kitörés, a felemelkedés, egy igazabb emberi élet hitét és reményét. Megannyi kötődési, erőt adó, kitartásra sarkalló elszakíthatatlan szál. Mellé egy ifjúkori álom: író szeretett volna lenni.

Az első kapu Hajdúböszörményben nyílt meg előtte: szorgalmának, valamint a gimnázium és kiváló tanárai buzdításának köszönhetően. Újabb porta: az egyetemi évek, amelyek kartávolságra hozták a lehetőségét annak, hogy felkészülhessen a hivatásra: írásaival szolgálni népét, nemzetét. Első írásai tanúsítják, hogy tollát „az életből jött igazi emberek és problémák” vezették. Nyíregyházi újságíró-gyakornokként épp csak belekóstolt a pálya szépségébe, a történelem, a levert forradalom és szabadságharc felülírta ifjúi álmát, nyugatra menekült a megtorlás elől.

Kanadába jutott, abba az országba, amely 1886 óta magyar kivándorlók tízezreinek adott otthon, kínált új életlehetőséget. „...Jöttünk, mert befogadtak minket.” Miska János az új helyzetben, új hazában sem mondott le ifjúi álmáról. Tanulni kívánt, hogy – az élet anyagi biztonságán túlmenően – mind magasabb szinten, mind értőbb és hasznosabb módon szolgálhasson. A hamiltoni és torontói egyetemi évek után kristályosodott ki benne a gondolat, tudatosan készült arra, hogy könyvtárosként, megfelelő ismeretanyaggal felvértezve láthasson hozzá – joggal mondhatjuk: egy-személyes intézményként – a kanadai magyar kisebbség országos szintű meg- és elismertetését célzó/kiváltó szándék megvalósításához. Hisz szomorúan tapasztalta, hogy Kanada mily keveset tud a befogadott magyarságról. A tapasztalat szülte gondolat az ifjúban – akkor talán még maga sem sejtette – életre szóló elköteleződés lett: a feladat megtalálta emberét. Programként tűzte maga elé: „felkutatom az ontarioi magyarság kultúráját, hagyományait, vallási, bevándorlási, letelepedési dolgait és összerendezem egy szépen összeállított bibliográfiában.” A sors a kezére játszott. A könyvtárosi szolgálat – a Manitobai Egyetem könyvtárában, a Földművelésügyi Minisztérium ottawai központi könyvtárában, a Lethbridgie-i Kutatóintézet könyvtárában, majd újra Ottawában –, a könyvtárosi szolgálat példás teljesítése mellett lehetősége volt eredeti szándéka megvalósítására, a hungarológiát gazdagító munka végzésére is. Az egyetemi kiadók,

jelentős állami támogatást élvezve, sorra jelentették meg bibliográfiai összeállításait, melyekre fölfigyeltek a kanadai, s később a szülőhaza tudományos műhelyei, fórumai is, elismeréssel adózva megalkotója kiváló szakmai teljesítménye előtt.

Írói álma kiteljesítése, irodalomszervezői feladatok felvállalása is Winnipeghez kötődik. Ott születtek meg első novellái. A helybeli magyar irodalmi kör katalizátorként hatott rá. Az igazi áttörést az 1969-ben megjelent gyűjteményes kötet – *Egy bögre tej* – jelentette számára. Ugyanott merült fel a kanadai magyar írók szervezeti összefogásának gondolata, melyet magára vállalt. Ottawába költözése után, 1969-ben, az ő kezdeményezésére szervezték meg a Kanadai Magyar Írók Körét. Annak égisze alatt, Miska János által szerkesztett magyar nyelvű antológiákban közölték alkotásaikat, közlési fórumot teremtve ez által; később angol nyelvű antológiában is nyújtva képet a kanadai magyar irodalmi életről. Az irodalmi szervezői munka, valamint a hungarológia kutatások tárgyában folytatott levelezés sok ezer lapja tanúsítja elkötelezettségét, ügybuzgalmát, kitartó munkáját – hű és tárgyilagos dokumentumaként a kanadai magyar diaszpóra szellemi életének. És e vonatkozásban újra eszünkbe jut a magyar felvilágosodás kora. Jelesen Kazinczy Ferenc, aki széphalmi tusculánumból levelek ezreivel szervezte, irányította a magyar szépliteratúra kibontakozását, vált oly katalizátorrá, amely életet lehelte a szellemi világába, íróknak, költőknek teremtett teret, nyújtott buzdítást az alkotásra. Ezen az ösvényen haladt Miska János is, amikor szekértáborba gyűjtötte az egymástól irdatlan távolságban élő kanadai magyar alkotókat, teremtett oly szellemi közösséget, amely megbecsülést, elismerést szerzett számukra. A sok gonddal járó munkában hű segítőtársa volt a felesége, Maria, aki bár nem ismerte férje nyelvét, de látva lelkesedését, elkötelezettségét, megteremtette számára azt a meleg családi háttérrel, azt a nyugalmat, légkört, amely szándékai kiteljesedéséhez vezetett.

Művek hosszú sora jelezte: megpezdült valami, igazolta azt, hogy „igenis létezik önálló kanadai magyar irodalom”. Közben egyénileg is hallatott magáról. A *magunk portáján* (1974) című kötet tíz esztendő publicisztikai termését ölelte magába, azzal a szándékkal, hogy „ébren tartsa a külföldi magyarság problémái iránti érdeklődést (...) odatartani a mécsest a feltárára váró gazdag tárnák elé”. Ezt a szándékot teljesítik ki a később megjelent kötetek.

A fordulatokban gazdag életpálya ajándékkaként élhette meg, hogy a szülőhaza nemcsak fölfigyelt tudományos és irodalmi munkásságára, hanem elismeréssel, társadalmi és állami kitüntetések adományozásával nyugtázta,

jutalmazta azt. A British Columbia állambeli Victoria városka nem csupán a békés nyugdíjas évek ígéretét hozat el számára: egyfelől a szeretett élettárs halálát, másfelől a hazatérés gondolatának szárba szökkenését is.

A hazatérés szándékának kiérlelésben fontos mozzanat a Kráter Műhely Egyesület által megjelentetett köteteinek – *Magyar tavasz Kanadában* (2011), *Túl a hídon* (2011) *Magyar irodalom Kanadában* (2012), *From Kerosene to Space Travels* (2012), *Két haza szolgálatában* (2012) – igen kedvező fogadtatása, visszhangja. A végleges hazaköltözés eldöntésében az Érsek Erzsikével kötött házassága, a budapesti megtelepedés gondolata játszott meghatározó szerepet. Az új élethelyzet ajándékai/gyümölcsei közül külön említést érdemel a szegény sorsú, tehetséges gyermekeket iskoláztatását támogató *Miska János Alapítvány*, a *Miska János Kanadai–Magyar Archívum* létrehozása, igen gazdag levelezése egy részének a Magyar Állami Levéltárban történő elhelyezése, egyéb dokumentumoknak a Petőfi Irodalmi Múzeumnak való ajándékozása, az egymást érő meghívások, elismerések, társadalmi és állami kitüntetések tekintélyes sora...

A sors, Isten rendelése – rácsáfolva a Domokos Sándor versében még illúziószámba sem vehető gondolatra – megadta neki a lehetőséget, megérhette, hogy már nemcsak Kanadában, hanem itthon is tisztelet övezze, immár szabadon hallassa hangját. Személyes követ lett, hídépítő a szeretett szülőháza és az őt és sok-sok ezer hontársát befogadó ország, Kanada között.

2.

Ha az életinterjút – jelképesen – egy nyolcvannégy éves tölgyhöz hasonlítanók, akkor a következő három fejezet annak három, gyümölcstermő ágaként tételezhető: egyéni írói ambícióit, irodalomszervező munkásságát és bibliográfusi tevékenységét szimbolizálják, testesítik meg. Eljátszhatunk e gondolat egy más megközelítési, kifejezési értelmezésével is: a tóba dobott kő hullámveréseinek a hasonlatával: a belső, a kisebb, az egyéni alkotásé, az önkifejezésé; a második a kanadai magyar diaszpóra szétszórta, egymástól elkülönülve élő alkotók közösséggé történő szervezéséé; a harmadik, immár nemzeti, sőt a két haza szolgálatába szegődött tudós, nemzetközi hírű és rangú hungarológiai teljesítményéé. Egyén, közösség, haza – szubjektumba kódolt növésterv, miskajános-módra.

„Én mindig író szerettem volna lenni. Igazi nagy író, mint Móricz Zsigmond, vagy legalábbis mint Veres Péter.” S ehhez megvoltak az „elő-

feltételek” is: a belső indíttatás, a gazdag élményanyagot kínáló nyírségi szülőfalu, a hajdúböszörményi tanári buzdítás, az egyetemen szerzett elméleti ismeretanyag, valamint az ezen életfázisokból leszűrt élettapasztalat, amely külön-külön és együtt is azt szolgálta, hogy a „halk szavú, álmodozó, fiatalosan nagyratörő” ifjú elinduljon azon az úton, amelyet oly merészen megálmodott magának. A nyíregyházi gyakornoki évből kiemelt szemelvények, írások – *Nyírbéltek ünnepe*, *A mezsgye két oldalán*, *Jóvátétel* – kiváló íráskészségről tanúskodnak. Az általa megelevenített világ a kor hangulatát idézi. Maga is tagja az új élet „áldásait” megéneklő kórusnak – újságíróként ugyan mit tehetett volna mást? –, azonban a sorok között sejtetni engedi a társadalmi változás, az évszázados faluközösségek bomlásnak árnnyoldalait is. Különösen megteheti azt a tér és az idő távlatában, már Kanadában született írásaiban: *Egy emberöltő*, *Otthon, tavasszal*, *Mindenszenti vásárok*, *Búcsújárók*, *Gépellenőrök*... Az otthonról hozott élményanyag kimeríthetetlen: a családban, a falu- és egyházközösségben megismert életélményre, biztos erkölcsi alapra – beszédes példái ennek az *Így éltünk...*, az *Életgyónás*, a *Nem menekülhetsz*, az *Anyai levél* című írások életrajzi elemekkel átszőtt, személyiségformáló világára – ráépül az új világba való beintegrálódás folyamata. Az ebből ihletődő írások már magasabb régióba jutnak, a hozott és az ott nyert élményanyagot már valóban írói kéz formálja, a történés/cselekvés, a hőseinek karaktervonásai novellákká érlelik: *Takarító*, *Könyvesboltban*, *Hazajáró*...

Miska János, bár az egyéni írói kibontakozás szándékát sosem adta fel, korán ráébredt arra, hogy adott egy másik kibontakozási lehetőség is: a kanadai magyar írói társadalom közösséggé szerveződésének előmozdítása. Feladta volna ifjúi, merész álmait? Nem, hisz a későbbiekben sem hiányzik a kanadai magyar lapok szépirodalmat közlő hasábjairól. Ezzel az életregény új fejezetét nyitja meg. A kezébe ragadott fáklya immár nemcsak önmagának válik irányjelző fényforrássá: haladjunk együtt az alkotó szellem útjain, állítsunk közösen tükröt a kanadai magyarság elé, segítve őket nemzetiségi identitásuk megőrzésében, fölmutatva azokat a spirituális értékeket, amelyekkel ők gazdagították a kanadai társadalmat. Mily eredménnyel? Arról beszédesen szól *A magyar irodalom, művészet és tudomány Kanadában* című fejezet elé/föle írott, Dsida Jenőtől kölcsönzött verssor: „Lépted nyomán nyomok maradnak”. Hogy e mottónak a mély értelmét, valós, életvezető jeligévé emelését mily érzés, felismerés, szándék indította, ahhoz érdemes bővebben idézni az angyalok citeráján játszó, tündéri verseket alkotó kiváló erdélyi költő 1934-ben írott versét: „Ember! – hívnak a száraz téli erdők, / hogy virágba borítsd a tar világot, /

szikkadt ó kutak öble bűg utánad, / hogy kristály–buzogású tiszta vízzel /
töltsd meg őket – ezért ma mély örömmel / hinned kell, hogy a kósza
fellegek mind / biztosan kiszabott úton suhannak, / s minden kútból lépted
után nyomok maradnak...” (*Légy szent, fiacskám*) Mily magasztos
küldetéstudat árad e sorokból! Felszólítás a cselekvésre, előhívni, életre
kelteni a tavasz – az új élet lehetőségeit elkínáló új otthon, Kanada marok-
nyi magyar írónemzedékben rejlő – virágokat, majdani gyümölcsöket
ígérő leveleit! S mi kell hozzá? Mély hit, – a kristály–buzogású akarat,
szomjat oltó, életet adó/őrző tiszta víz metaforájában kikristályosodó
szándék, hogy a kiszabott úton, a kanadai magyarság szellemi embereit
megszólító ige nyomok maradjanak. Ebben vállalt katalizátori, animátori
szerepet Miska János! A szétszórta élő, nem egy esetben egymást csak
hallomásból ismerő költők/írók egymásra találhatnak a kezdeményezésére
létre hívott Kanadai Magyar Írók Körében, hogy „a befogadó ország
szellemi és politikai megújítása” kínálta miliőben közösséggé váljanak,
létre hozzák, életre keltsék és éltsék azt a csodát, amit úgy nevezhetnek
majd: kanadai magyar irodalom, és annak angol nyelvű dimenziója, amely
„sajátos helyet foglal el mind az egyetemes magyar, mind a kanadai angol
nyelvű irodalomban”. A Magyar nyelvű irodalom, valamint az Angol
nyelvű magyar irodalom című tanulmány ennek a genezisének, hátterének, létre-
keltett értékeit tárja fel. E szellemi Golf-áramlat áldásos hatásait követ-
hetjük nyomon a Bibliográfiában, a Kanadai magyar antológiákban, a *Magyarok a
kanadai irodalomban* című tanulmányokban, beleértve a különböző
tudományágakban fölmutatott szellemi értékeket is. Sőt ennél is tovább
lép: külön írásban „tudósít” a kanadai magyarság soraiból kiemelkedett,
hírt s nevet szerző tudósokról, képző- és zeneművészekről, a magyarság-
hoz kötődő intézményekről, sajtóról...

A tóba dobott kő keltette külső körgyűrű természetesen öleli magába
mindazt, ami a hosszú, termékeny életút hozama, mely magába sűríti
mindazt, amiről e kötet beszél: Miska János könyveinek bibliográfiáját:
válogatott írásait, az általa szerkesztett kiadványok sorát, a műfordításokat,
a humán tárgyakat és a tudományos témákat felölelő bibliográfiákat.

A kötet dokumentumértékét növeli a sok fotó, amely illusztráció–jellegén
túl a személyes és társadalmi vonatkozású kanadai magyar élet dokumen-
tumainak sorát gazdagítja, színesíti.

Az *Utószót* jegyző Koltay Gábor az életinterjúban megszólított, beszéltetett Miska Jánost azok közé sorolja, akik „személyükben reprezentálják magyar honfitársaink kanadai létét”, aki „sokoldalúan és toleránsan közelíti meg az életműveket, s igyekszik mindenütt megtalálni az értékeket”, aki „életével, munkásságával példát mutatott egykori környezetének, és példát mutat most is, végleges hazatelepedése után, Budapesten”.

Ennek ismeretében ajánljuk az olvasók figyelmébe Miska János könyvét, a mostanit s az itthon kiadott előzőeket is.

(*) *Miska János: Megyek fáklyát gyűjtani. Életregény. Püski Kiadó Budapest, 2016.*

„Hitemet, egyházamat és nemzetemet akartam szolgálni”

Amikor kezembe vehettem dr. Cserháti Ferenc – „a magyarok vándor püspöke” – legújabb kötetét, a *Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején* című könyvsorozatban 2012-ben megjelent, Elmer István által jegyzett életinterjú jutott eszembe, amelyből írásom címét s a főpásztorra jellemző minősítést kölcsönöztem, arról a lelki vezetőről, aki a hivatkozott kötetben a címben foglalt gondolatot folytatva, küldetéstudatára vet fényt. Szavai, szolgálatának krédójaként is tételezhetők: „Az egyház elsődleges hivatása az evangélium hirdetése, az üdvösség megszerzése, de külföldön minden ténykedése egyben magyarságszolgálatot, a magyar kultúra ápolását is jelenti.”

Az őt felnevelő és útra bocsátó egyházmegyében gazdag hagyománya van az író papoknak. A Tempfli Imre és Sipos Ferenc által összeállított kötetben – *A szatmári egyházmegye író papjai* (2000) – Cserháti Ferenc atya neve is ott olvasható. Ma már tudjuk, hogy az általa írott, ott felsorolt kötetek, kiadványok sora – *Szívélyes lelkipásztori üdvözléssel* (2000), *Az egyházzal vagy nélküle* (2004), *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban 1945–2006* (2009) – gazdagodott, újabbakkal bővült. Bár a sorsa, Isten akarata és szándéka szerint, messze sodorta a szülőföldjéről, az sosem feledte el a hozzá mindig hű fiát. A kolozsvári *Keresztény Szó* című katolikus folyóirat több lapszámban hírt adott s méltatást közölt a müncheni magyar diaszpóra keretében végzett áldozatos szolgálatáról, püspökké szenteléséről, a nyugati diaszpórában élő magyar római katolikusok lelki gondozására szóló megbízatásáról. Életútja, a közel fél évszázados papi szolgálata állomásairól hírt ad *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa* (2006) róla szóló címszava, továbbá lépésről-lépésre követhető az említett életinterjúban, a katolikus sajtóban, az Új Ember, a Keresztény Élet, az Életünk... hasábjain.

Gazdag és gyümölcsöt termő pályafutása közel negyed századon át a Müncheni Magyar Katolikus Misszióhoz kötődik. A most megjelent, gazdag tartalommal, igényes nyomdai kivitelezésben közreadott kötet –

Magyarok a bajor fővárosban – lényegében az ottani lelkiségi közösség Historia Domusaként lapozható, olvasható.

Bevezető soraiban a megírás indítékaira is fény derül: „A müncheni magyar katolikus egyházközség 1945-ben kezdődő, jó fél évszázados történelmét kívánja felvázolni, az ezredforduló tájáig.” Ám, mint semmi sem az életben, a nagy ívű fejlődés, kibontakozás sem születik ad hoc-jelleggel. Előzménye van. Ha kronológiai leírásának, tudományos feldolgozásának forrását szeretnénk meghatározni, mindenek előtt Cserhádi Ferenc atya intellektuális szomját, a megismerés belső indítékát kell említenünk. „Ez a történelmi összefoglaló kíváncsiságból született. Meg akartam ismerni elődeimet, a magyar lelkipásztorokat és híveiket Münchenben.” Ez a kíváncsiság azonban nem öncélú volt, szolgálatának lényegéből fakadt. Hisz tudta: igazi lelki vezető csak akkor lehet, ha alaposan megismeri a rá bízott közösség múltját, szellemiségét, az alapot, amelyre később ő is építkezhet. Az elődei által emelt szilárd alapra tartós falakat kívánt emelni, a falak közé pedig igazi, pezsgő életet lehelni. Az evangélium örömhírét minél szélesebb rétegekhez eljuttatni, a hozzájuk, lelkükhöz, értelmükhöz vezető, az elődök által kitaposott ösvényt tovább szélesbítve, az idők új s új körülményeihez, elvárásaihoz és lehetőségeihez igazítva, folytonos lelki gazdagodással vezetni őket tovább, az üdvösség felé. Tanulmányaiból, személyes habitusából fakadó buzdítás volt a megismerés, a minél szélesebb és mélyebb tájékozódás. És gyűltek a szellemi építkezés téglái: ezer és ezer jegyzet, adatokat, eseményeket, neveket, időpontokat és helyneveket... rögzítő cédulácska: az e kötetben rögzített ezeregyszázharminckettő, sőt annál jóval több. A levéltárak, újságkollekciók, jegyzőkönyvek megsárgult, poros lapjain, egyházi dokumentumokban meghúzódó szavak, mondatok az alkotó szellemi műhelyben ím' összeállnak, hetek, hónapok, évek csöndes estéin csiszolódnak, formálódnak, szélesebb kontextusba ágyazódnak, a gondolat, a cselekvő akarat szerint: „...a müncheni magyar egyházi események folyamatos feljegyzéséből megismerhető a bajor fővárosban és környékén élő magyarok hazafias és keresztény elkötelezettsége, hitbuzgósága és hazaszeretete, egyház iránti hűsége, a magyar identitás és kulturális örökség megőrzéséért és ápolásáért vívott hősieles küzdelme az idegenben.” A kisebbségi sorsban formálódott, az emigrációs években tovább csiszolózott létszemlélet segítette abban, hogy a határokat átívelő nemzeti egység szellemében, az illyési „haza, a magasban” polgárként fedezze fel, tudatosítsa magában a magyarság igazi értékeit, a nemzeti eszme ember- és jellemformáló erejét, abban a sorshelyzetben, ahol a katolikus egyház nem csupán hitünk, hanem nemzeti hovatartozásunk

bástyája volt és az ma és – remélhetőleg – az eljövendő időkben is az marad. Ez a felismerés, ez a tudat vezetett el oda, hogy ez értékes kötet tartalmi, tematikai tekintetben oly széles rendet vágott, időben és térben egyaránt.

A könyv „beosztása a II. világháborút követő vatikáni rendelkezések migránsokra vonatkozó intézkedéseinek megfelelően tagolódik”. Azok a rendelkezések – pontos és fontos iránytűk a világégést követő kilátástalanság és reményvesztettség útvesztőiben – jelentik azt a fonalat, amely elvezetnek a müncheni – és azzal párhuzamosan, azzal egy időben – sok más magyar egyházi közösség virtuális katedrálisának a megépítéséhez. Az események, akár egy hőskölteményben, heroikus küzdelem, önfeláldozás, mély hit és remény nyomán, attól lelkesítve lendítik egyre tovább az idő kerekét. S amiről az előbbi Cserhádi-kötetéből ízelítőt kaptunk, itt egységbe foglalva, időrendbe sorolva, a menekülők tízezrei sorsából, új életkezdéséből ihletődő históriás énekként áll előttünk. A kilátástalan helyzetben az egyház volt az, amely az említett vatikáni rendelkezések értelmében segítő kezet nyújtott, hitet ébresztett, tudatosította azt, hogy mily erő rejlik a közösségformálódásban, az egyházban, amely sorra építette ki a szolidaritás, az életlehetőség, a jövőépítés, az identitásörzés, a nemzeti kultúra vállalásának és ápolásának bázisait, amelynek alapján tagjaiban – a Szent István apostoli király örökségeként – kikristályosodjon a kettős identitás: „keresztény magyar vagyok; magyar keresztény vagyok”. A segélyakciók megszervezése és lebonyolítása, a hétvégi iskolák, az anyanyelvi szentmisék, az egyházközségi értesítők, a formálódó közösség belső önszerveződésének megannyi jele, a cserkészlet... ezeket, tízezreket segített abban, hogy magukra találjanak, hogy felismerjék, mily belső erőtartálékaik vannak akkor, ha az evangéliumi tanítás szerint sziklára építik házukat. És a müncheniek és más, a négy égtájba szétszóródott diaszpóra ezernyi sejtje számára az egyház jelentette a sziklát, amelyre, Isten segítségével, bizton építkezhet. A kötet írója elismeréssel szól azokról a lelkész-elődökről, akik híveikkel karöltve megvívták a maguk harcát, kiépítették a Müncheni Magyar Katolikus Missziót. Elismeréssel szól a német katolikus egyház, jelesen a München-Feisingi Érsekség segítségéről, amely teret és lehetőséget adott a magyar pasztoráció keretének a megteremtéséhez.

Dr. Cserhádi Ferenc könyve hosszú esztendőök oknyomozó, feltáró munkájának köszönhetően tárja elénk e folyamat részleteit. Újólág és ismételten meggyőződhetünk arról, hogy a közösségépítés lényegbeli meghatározója, hogy mögöttük áldozatos munkára vállalkozó személyiségek találhatók,

kiknek munkáját – hitünk szerint – a Szentlélek irányítja, az égi sugallat ad erőt az akadályok leküzdéséhez, a megoldások kiötléséhez, realizálásához. A százezres nagyságrendben nyugatra sodródott magyarság közt ott voltak azok a szerzetesek, világi lelkészek is, akik vállalták a fáklya szerepét, akik az egyháztörténelem sok százados tapasztalatából és tanításából erőt merítve, apostolok példájára maguk is emberhalászokká váltak, a fékevesztett áradatból mentették sorstársaikat, akik külön-külön védtelenekké, erőtlenné váltak, de az egyház kínálta kicsiny közösségekben otthonra találhattak, megkapaszkodhattak. A Szentszék rendelkezései – a III. Vatikáni Misszió létrehozása, az Exsul familia apostoli konstitúció megjelenése, a főlelkészségek megszervezése, Pápai Tanács, a Magyar Katolikus Misszió egyházi intézményhálózatának létrejötte – kínálta azt a keretet, amelyben a több tízezer lelket számláló müncheni és környékbeli magyarság magára talált, igazi lelki közösséggé formálódott. Az egyház-közösségi monográfia írója felkutatja, a fényre hozza mindazok nevét és törekvéseit, akik – egyháziak és világi hívek – ebben a folyamatban cselekvő részt vállaltak. Első lépéseik közé tartozott – Kótai Zoltán, Vincze Mihály és Rozsály Ferenc lelkész szervező munkájának köszönhetően –, hogy számba vegyék, összeírják a lelki gondozást igénylő magyar híveket, létrehozzák a szükségét szenvedőket megsegítő Magyar Katolikus Caritas szervezetet. Határkőnek számított a Patrona Hungariae Római Katolikus Egyházközség megszervezése, beintegrálódása a német egyházi szervezetbe 1952-ben, Hajdú István felhívására. Mindezzel egy időben kívántak gondoskodni a gyermekek anyanyelvi oktatásának megszervezéséről, amely a hétvégi iskolákon túl az 1958-ban megnyílt Burg Kastl-i magyar gimnázium létrehozásában csúcsosodott ki. Ily előzmények után következett az a mozzanat, amely alapvetően meghatározta a Münchenben és környékén letelepedett magyar hívek életét. „Joseph Ratzinger bíboros, érsek főpapi dekrétummal felállította és kánonjogi alapokra helyezte a müncheni Magyar Katolikus Missziót, a főegyházmegye »quasi plébánia«, önálló lelkipásztori egységét.” E különösen gyümölcsöző időszak Zágon József apostoli vizitátor, dr. Ádám György németországi főlelkész, Füstös Antal és dr. Eperjes Ernő plébános, valamint lelkész kisegítőik nevéhez fűződik. Az egyházközség önálló működésében határkőnek számít az 1972-ben bekövetkezett fordulat, amikor a magyar egyházi közösség új néven – Magyar Katolikus Misszió – vált valóban önálló, saját jogú egyházszervezetté. Ez, valamint a misszió 1973-ban adományozott új otthonába való átköltözés lehetővé tette, felgyorsította a maga belső, a keretet étellel betöltő kisközösségek létrehozását. A kisközösségeket, amelyek egyaránt

szolgálták a világegyházhoz való kötődés szálainak erősítését, valamint az új haza társadalmába történő beintegrálódást, önmaguk megőrzését az asszimiláció kísértő veszélyével szemben.

1984 őszén, dr. Eperjes Ernő plébános levélben közli híveivel: „Koromra való tekintettel Wetter érsek úr felmentett plébánosi hivatalomtól és a 37 éves dr. Cserháti Ferenc szatmáregyházmegyés papot, az untensendlingi Szent Margit plébánia káplánját nevezte ki plébánosnak.” A belső lelki élet gazdagodását segítette a misszió épületében a Patrona Hungariae et Bavariae házi kápolna létrehozása, sok későbbi hitbuzgalmi esemény színtere. Az közösség keretében szervezett népmissziós napok, zarándoklatok, a cserkészet fellendítése, a laikus kisközösségek – dalkör, kamara kórus, énekkar, a seniorok klubja, Biblia-körök, rózsafüzér-társulatok, cserkész, táborozások... – számának gyarapodása, a vasárnapi szentmiséken részt vevők növekvő száma híven érzékeltette a lelki élet elmélyülését, a mind szorosabb kötődést hitükhöz, magyarságukhoz. A sokirányú cselekvés vezérgondolata, jelszava: „Alkossunk élő szeretetközösséget Krisztusban!” E célkitűzés megvalósítására törekvést példázza a kötetben az évről évre követhető eseménykrónika, amely híven példázza azt a gazdag hitbeli és közösségi szellemet, építő tevékenységet, amely a misszió falai között bontakozott ki, amely példaként állítható bármely – hazai vagy az anyaország határain túli – plébániai közösség elé. A közösségépítés másik pillére a katolikus sajtó – körlevelek, lapok, értesítők – volt: a *Katolikus Élet*, az *Iránytű*, a *Szózat*, a *Pannonia Sacra* s végül a misszió határain jóval túlmutató, a diaszpóra egészét tudósítani kívánó *Életünk* című havi kiadvány.

A kötet beszédes bizonyága annak a törekvésnek, amelyet Cserháti Ferenc, az immár „a magyarok vándor püspöké”-nek kinevezett esztergomi segédpüspök összegzi a könyv záró soraiban: „Szerettem dolgozni, népem körében élni, a közösség melegét érezni és arculatát alakítgatni: emberibbé, magyarabbá és krisztusibbá formálni”. E szép könyvével is a címbe foglalt gondolatot teljesíti ki: hazáját, egyházát, nemzetét szolgálja. A kötet színes fotómelléklete a kiadvány dokumentumértékét növeli.

Ady Endre *A szétszóródás előtt* című, megrázó költeményében arra figyelmeztet, hogy a történelmi katasztrófák okozta szétszóródás/szétszórás fejünkre hozta/hozza annak veszélyét, hogy „fölolvaszt a világ kohója”,

mielőtt felépítenénk a bennünket megőrző Templomot. Cserhádi Ferenc püspök kötete híven példázza: Münchenben, Isten segítségével, a Szentlélek sugallatára hallgatva, azt követve, a lelkészeik által egybe toborzott, egymásra talált, önmaguk hitbeli és nemzeti értékeire ébredt hívek fáradozásának köszönhetően, a világegyház támogatásával, a München-Freisingi főegyházmegye megértő segítségével létrejött Magyar Katolikus Misszió szimbolizálta Templom – életadó, megtartó spirituális menedékhelyként a bajor fővárosban otthonra talált katolikus magyarság számára.

(*) *Cserhádi Ferenc: Magyarok a bajor fővárosban. METEM, Budapest, 2016.*

Harangkehely

Müller Dezső költő hatodik kötetének(*) a címébe foglalt szóösszetétel meglepő, első látásra/olvasásra talán nehezen értelmezhető metafora. A költői invenció azonban mindjárt megvilágosodik, ha arra gondolunk, hogy e versek írója „civilben” református lelkész, kinek költői világát eleve meghatározza a Szolgálat, életének determináló eleme az imára, istentiszteletre szólító harang, s az ighirdetést szimbolizáló, Isten kegyelmi ajándékait jelképező kehely, amint azt oly szemléletes kompozícióba ötvözte a címlap grafikája. A költeményekbe rejtett üzenetek keretét is szolgáló kötetcímbe – az előszót jegyző Csűry István püspök értelmezése szerint – „a zenei hangzás, a lüktető ritmus, a mennyei üzenet emberhez érkező csodája rezeg a harangkehely hétköznapiokból kiszakító ünnepi hangképében. Ilyen szavunk is lehet, de valljuk meg őszintén, nincs a szókészletünkben és hiányzik a képzeletünk tárából is. Müller Dezsőnek köszönhetjük, hogy valamit helyettünk is kimond, amit mi is megtehettünk volna, elkeresztel egy képet, amit látunk, de eddig nem nevezünk meg.”

Az öt év költői termését begyűjtő és elénk táró kötet újabb bizonyossága Müller Dezső költői világára jellemző poétikai értékeknek. Előző köteteire általában, a mostanira pedig különösen érvényesek a Babits Mihályt idéző költői attitűd: „*Csak én tudok versemnek hőse lenni*”. Számára a lázári magányos, békés otthon menedéket jelent a világ zaja elől, bőséges keret és lehetőség arra, hogy magába tekintsen, hogy önmaga sorsán átszűrve láttassa az őt körül vevő világot. Azt a világot, amely – amint arra a kötet címadó versében oly megrázó számvetéssel gondol – sorra megfosztotta a kibontakozás lehetőségeitől, attól, ami lenni szeretett volna: a nap heve elől menedéket nyújtó hűvös árnyék, útbaigazító keréknyom, emésztő lángokat oltó didergő sóhaj, szívtüzeket oltó oltalomsátor... A strófakezdő sorok – „nem lettem” – ismétlődése felfokozza a fájdalmat, ami benne oly mélyre ásott, s már csak egy óhaja maradt: harangkehely lenni, a választott élethivatás kiteljesítőjeként élni, imára hívni/szólítani, Isten igéjét hirdetni, Úrvacsorát osztani, az emberiséget a hit által az üdvösség útjára vezetni...

Az öt részre tagolt kötet első versblokkja a hit misztériumának titkait hivatott versekbe önteni, azt a felismerést, hogy „megmaradni a bűnörvényben nem lehet”. Adott a sötétség és adott a világosság. A Karácsony misztériumát megéneklő verseiben erre az ellentétpárra építi gondolatait, mintegy kontrasztként vizionálva a betlehemi istálló kietlenségét a benne megszületett, a szétzilált világot megmenteni közénk jött Messiás örömhírét; „a koromtengerbe ájuló szürkület” és a virgonc angyalok fényt hozó költői képével. Hitének mélységéről vall *A hatalmas Istenről* című költemény, amely Müller Dezső poétikai eszköztárára, stíluseszközeire oly nagyon jellemző ismétlések által növeli, fokozza a vallomás hitelét és erejét, kisugárzását. Számára Isten „a legnagyobb hatalom”, Ő az, aki a fájdalomtól telített életben a próbatételeket követően a legnagyobb vigasztalás: „s az Isten olykor / dús könnyekkel táplál / de tüstént átölel / ha a Sionról alászáll.” (*Isten átölel*) Az Istennel folytatott „párbeszéd” lehetőségét az ima kínálja a hívő ember számára. Nem véletlen, hogy gondjainkban, bajainkban, fájdalmainkban Hozzá fordulunk s a költővel együtt magunk is mondjuk: „s míg lüktet bennem a remény / hitem maradjon kőkemény / csak ennyit kérek nem sokat / add meg eme dolgokat / s hallgasd meg e dús imát / mely a kökénykék égen át / Tehozzád poroszkált.” (*Fohász*) Ugyane spirituális univerzumba vezetnek, virtuális imaláncba kapcsolják az olvasót a *Hajnali fohász*, a *Zsoltár*, a *Ballada* verssorai is. A költő, bármennyire is önmagába zárkózik, beszüremlik oda a külvilág komor szele, amire reagálnia kell. Meghökkenítő bizonyság erre a *Himnusz a szeretetlenségről* című hat versszakos költemény. A szeretetlenségről himnuszt írni?! Nem abszurd dolog ez? Arról inkább a jeremiád, a XVI–XVII. századi magyar protestáns költészetre jellemző sirató énekek műformája illene! Müller Dezső meghökkenítő költeményének mind a hat versszaka az „Ahol nincs szeretet / ott nincs szeretet” sorokkal indul. A negatív állítás megkettőzésével, az azt követő tapasztalatok, állapotok végtelennek tűnő sorakoztatásával hívja fel a figyelmet arra, hogy a világban megtapasztalt megrázó, vészes, az emberi életet kiüresítő jelenség apokaliptikus, kilátástalan, pokoli állapotot teremt, a létet veszélyezteti. De a költemény záró strófája mégis arról szól, hogy nincs veszve minden, adott egy pont, egy menedék, amely mindenki előtt nyitva áll, csak élnünk kell vele: „Ahol nincs szeretet / ott nincs szeretet / nélküle élned nem lehet / ez a legbecsesebb fegyvered / megtalálnod csak Istenben lehet!” Istenben, mert Isten maga a Szeretet. A költemény arra int, hogy nem szabad elfogadnunk a tagadást, a nihilizmust, amely behálózza, tönkre teszi a bennünket körülvevő világot. Az olvasó önkéntelenül is a Bibliához nyúl,

hogy Szent Pál szeretethimnuszával bizonyosodjék a szeretet áldásairól. Ha csak ennyi hatása is lenne a versnek, akkor is elérte célját...

A kötet verseinek második körgyűrűje Müller Dezső költői világának önkörébe enged bepillantást, abba a belső kuckóba, ahol a versek fogan-
nak, ahol vívódásai már-már máglyatűzként emésztik erejét. Abba a költői világba, amelyben a szeretetlenség sötét tónusa, komor felhője az Ady Endre talányos költeményének – *A fekete zongora* – apokaliptikus vízióját idézi emlékezetünkbe. Müller Dezső alkotása – *Fekete* – tizenhat sorában harmincszor ismétlődő szó olyan alagútba vezet, melyben parányi fény sem dereng, végleg ránk zúdítja a kiúttalanság, a vigasztalanság komor hangulatát. Mégsem adja fel! A máglyatűz kínjait idéző verssorok szomszédságában ott van a vigaszt kereső költői törekvés és szándék. Ilyen számára a vers, az alkotás, mely egy időben jelent mennyezetet, szivárványt, holdvilágot, áradatot, „sebekre nyíló ablaküveg”-et, sőt még annál is többet: cselekvést, aktív beavatkozást az élet alakításába, kitörést abból a fájdalomtól körülzárt világból, amelybe a sors belehajszolta: „elhallgatni a rosszat nem lehet / ameddig szívem dobog remeg / ki kell mondanom mitől ég / szivárvány–burkában az ég / az igazat messzire kell rikoltanom / vétek a szent tüzet eloltanom / s míg ember embert kerget űz / magasra lobogjon a máglyatűz” (*Máglyatűz*) Mennyire szeretnénk, ha a kötet versfolyama ebbe az irányba haladna! Akár ama másikba: a gyönyörű anyanyelv védő/őrző, oltalmat adó, a vaksötétben is kicsírázó univerzumába, melyről ódai hangú sorokat ír: „téged magasztaljon zsoltár dal líra / s minden mű mely meg van írva / légy hű kagyló mely hálóját kitárja / s igazgyöngyeit kökemény csontházába zárja.” (*Anyanyelvemhez*) De valami láthatatlan erő visszarántja, a kiúttalanság érzése vesz erőt rajta: *Az Eljön az idő, a Hol van?*, a *Ma már* című költemények a kiábrándultság, az őt ért veszteség és fájdalom keserű sorait csíholja ki a tollából. Pedig előtte a bizonyosság: Isten megadott mindent, ami életünket teljessé, széppé teszi – a bennünket körülvevő természet csodás elemeit, árvaságunkat oldó szerelmet, társat –, de képtelenek vagyunk arra, hogy örvendjünk mindennek: „még se tudunk buzgón élni / elrejtőzünk vezekelni / s mire az öröm lisztje / fejünket behavazza / megdermed bennünk az öröm tavasza” (*Megdermed*) Innen már csak egy lépés a megsemmisülés víziója: „cammog a fájdalom / körbe csörtet / undok csápjával / halálba görget” (*Halálba görget*). A kötet harmadik ciklusa csendesebb vizeket ígér. A világ baja elől való elvonulás csak látszólagos, a csendélet varázsát megtörik a külvilág komor villámai. A versekben föltűnik édesanyja, az élete társául szegődött feleség arca, a régi arculatát elvesztő szülővárost övező hegyek emlékképe. De ez

sem elég ahhoz, hogy a bánat és szeretet váltóáramként legyenek jelen a verseiben, hogy az őt körülvevő, a világon eluralkodó közöny, hogy a parányi örömeket elnyelő dermesztő tél mögött ne érezzük, ne fájjon a világ komorsága. Le kell bontania a magány köré épített falakat, ki kell lépnie önköréből, hogy hangot adjon az egész társadalmat átható, eluraló aggasztó jelenségeknek. Úgy érzi, hogy veszélyben vannak az embert körülvevő, azt meghatározó életadó elemek: a levegő, a víz, a föld s maga az élet, azt látja/láttatja, hogy „vaspántos erőket / kiszivattyúzták / dús álmainkat / kiszipolyozták / s szilaj emlékeinket / utószalagra állították” (*Hovatovább*) Úgy érzékeli továbbá, hogy a rendszerváltás sem hozott gyógyírt az emberiség sajgó sebeire. Az „amikor én születtem” és a „manapság” ellentétpárra épített tömör gondolatokat hordozó költemény szemléletes példa arra, hogy jelezze: a máz megváltozott, de a kietlenség, a lélekölő, a létünkre, jövőnkre leselkedő veszélyek maradtak: „Amikor én születtem / zsúfolásig meg- / teltek a börtönök / a szent igazságra / fekete leplet borítottak / az anyáknak nyomorék / csecsemőiket is / meg kellett szülniük / s az angyalok nemkívánatos / lények voltak a földön // manapság fantom- / börtönökben csellengenek / az elítéltek / a szent igazságot / pórére vetköztetik / az anyák egészséges csecsemők / szülésétől is viszolyognak / s az angyalok földi küldetésük / elhanyagolása miatt üveg- / kalitkába zárva vesztegelnek” (*Manapság*)

Az élet pergő homokórája, az öregség, a rá törő kór óhatatlanul is odafordítja figyelmét az élet végességére. A *Halálközeli mozzanatok*, a *Halálközeli villanások*, a *Baljós töredék*, *Ki venné észre?*, *Kővé dermedt*, *Kivonnak...* című költemények vészmadarakként jelzik, hogy valahol életünk útja a végére ér. De azt is érzi, tudja, hogy van valami titkos erő – a vers, az alkotás –, ami az élethez köti, amely értelmet adhat a múltóknak, amely felülírhatja a bánatot, a csalódást, amely a legelesettebb pillanatokban is ott moccan benne, kikívánczik belőle. Ennek ad hangot az ars poetica-példázataként idézhető soraiban: „Életem temérdek / buktatója között / a vers volt / szilaj ejtőernyőm / gyermeki bizalommal / hittem benne / égszakadáskor / földinduláskor / láng-ostorával / terelgetett / s ahogy a lehanyatló / nap máglyatüze / beragyogja / az ég alját / úgy ragyogta be / öregségem hul- / lámvasútját” (*A vers volt*) Az írás, az alkotás ad értelmet, tartalmat az életének, hisz szép vallomása szerint, „amikor írok / szétomlik / sűn-életem / túskevéra / s oly szabaddá válok / mint odafenn / az égitestek” (*Amikor írok*) Fáj neki a rátört magány – „mintha bélpoklos volnék / úgy menekülnek tőlem / az emberek” (*Nincs helyem*) –, a kirekesztettség, a maga választotta elefántcsonttorony. Az

agonizálás, a süllyedés, a rázuhant vaksötét, a vonszolódás kínzó pillanatai, súlya, létérzete közepette, a csönd kalitkájában, alagútjában is felfelfénylik egy-egy szép költemény, jelezve, hogy az életremény, a boldogság is része az életének, kellő ellensúlyként él benne. Ilyen az *Érted vagyok* verssoraiba sűrített érzelmi vallomás, amely a feleség szeretetét, az iránta érzett ragaszkodást és mély kötődést példázza. A *Helyettem* című költemény példázza a küldetéstudatot, amely költői elhivatottságának központi elemeként tételeződik: „Élnem kell” – ismétli versszakról versszakra – „mert helyettem / senki sem mondhatja el / azt amit csak / én tudok”.

Az ötödik versciklus újabb költői vívódás a sötétség gombócaival: a belégyepesedett bánattal – Mint didergő / csontjaiba / a hideg / belém gyepesedett / a bánat”; a lelkében fészket vert örök elégedetlenséggel – „semmi se jó / amit csinálok”; az árvasággal – „...árvaságom / batyuját hordozva / satuba szorult féregként / összekucorodom”; az idős kor ártalmaival – „kőkénykéék szilvaként / aszalódom / rút létem / sütőkemencéjében”... A cselekvés és az önfeladás közt feszül. Ki szeretne kilépni a világ elé, de kétségbeesetten tapasztalja a tehetetlenséget, amely úrrálett rajta/benne: „szilaj páncélját cipelő / teknősbékeként / vonszolom magam” (*Mákgubóját*) Úgy érzi, hiába való a küzdés: „úgy vagyok életemmel / mint Sziszüphosz / a hegyre gördí- / tett sziklával / minél inkább / fölfele hengerítem / annál inkább / visszazuhan” (*Visszazuhan*) De ennél is jobban fáj a meg nem értés, amely verseit fogadja: „Ha vörhenyes / sebeimről írok / akkor lírát piszkítok / irodalmat fertőzők / ha ingoványba süllyedt / embertársaimról írok / akkor megdorgálnak / dilettánsnak neveznek / de ha olyan örömről / derűről írok / mit legbelül / semmi sem indokol / akkor megdicsérnek / megveregetik a vállamat / s azt mondják szerényen / látod ez a vers / nem ósdi nem vérszegény / valahára a költő is / előcammogott belőled” (*Valahára*) Keserű szavak, hisz mely költő számára nem lenne az, ha azt tapasztalja maga körül, hogy „senki sem érti / érdes szavaimat / az emberek / fejüket csóválják / nyakukat tekerik / valahányszor / megszólalok”? (*Nem közömbös*) Kínozza a gondolat: hol rontotta el élete szerkezetét, miért és miként jutott/került a magány sziklájára? Miért és miként buggyannak fel lelkéből a keserű szavak: „nincs tőlem szájalmasabb / lény a föld kerekén” (*Nincs szájalmasabb*); „mint lecsapolt / tó oly / üres lett / az életem” (*Úgy gomolyog*) Így lenne? Csak ez jellemezné Müller Dezső líráját? Vívódásai önmagával és a világgal alámerítik a dantei poklok fenekére. Felteszi önmagának a kérdést: ugyan minek ez a sok szenvedés, minek ez a sok öngyötrés? A kérdés és feletet foglalata a *Kárpótlást* című költemény: „Miért írok / gyakran s egyre / hevesebben // s miért fuldoklok

/ megduzzadt betűk / láva-özönében // élhetném napjaimat / élvezetek mellett / sündörögve // csakhogy életem / elvesztett csatáiért / egyedül a vers nyújt / némi kárpótlást”. Csak a vers? A kötetzáró költemény jelzi, hogy ennél jóval többről van szó: „megkopasztottak / mint gyümölcstelen fát / mit se vihar / se eső nem kímél // pőrén élek / dombtalan sivatagban / árvaságom illatát / hurcolja a szél // de fölöttem / csattogó / gólyacsőrként / olykor-olykor / kitárul az ég” (*Kitárul*)

Zárszóként ebből fakad a Müller-verseket kedvelő olvasók, a kötetet szemlélő, azt méltató szerző kívánsága: szóljanak az újabb kötetek a kitárult égről, a versbe öltözött örömökről, az élet napos oldaláról, hogy a költeményekbe épült költői képek, gondolatok szárnyalóan igazolják önnön szavait: „elevenségükben / úgy ragyognak / mint az ég / fekete óceánját / kivilágító csillagok” (*Úgy ragyognak*)

(*) Müller Dezső: *Harangkehely (Versek: 2009–2013)*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 2014.

VI.

Egy könyv, és ami mögötte van

A Nap Kiadó által kiadott művek széles spektrumában kitüntetett helye van a határon túli nemzeti közösségek szellemi és tárgyi hagyatéka megismertetésének, ápolásának. Gondoljunk csak arra, hogy a néhai Domokos Mátyás (1928–2006) gondozásában *In memoriam* és *Emlékezet* gyűjtőcímmel megjelent sorozat kötetei közt ott találjuk a Dsida Jenő, Sütő András, Tamási Áron, illetve az Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Kós Károly, Reményik Sándor, Székely János, Szilágyi Domokos életét és életművét bemutató/értékelő köteteket, hogy a *Magyar esszék* sorozatban helyet kapott a mai erdélyi szellemi élet kiválósága, Cseke Péter könyve. Kiadványai sorában előkelő hely illeti meg a hungarológiai tárgyú köteteket is. Hivatkozunk a több mint száz év múltán Orbán Balázs nyomába szegődő Sepsiszéki Nagy Balázs kutatásait összegző kiváló sorozat – *Székelyföld falvai a 20. század végén* – négy kötetére: I. a Háromszéket bemutató már három kiadást (1998–2001–2003) megért; II. a Kászon- és Gyergyószéket ismertető, két kiadásban (2000–2002) megjelent; III. az Udvarhelyszékről írott (2003); IV. a Marosszéket és Aranyosszéket bemutató IV. (2007) kötetre; gondoljunk továbbá Gazda László (1933–2007) nagy érdeklődést kiváltó, a *Csángómagyar falvak* gyűjtőcímmel közzétett *Moldvai magyar vonatkozású települések történeti tára* három kötetére: I. A–G (2009), II. M–P (2010), III. (2011), amelyek több mint kétszázötven helység történelmi hitelességű vagy helyi hagyományokból merített forrásokat idéző, a csángó–magyar jelenlétre utaló jegyekre, a múlt és a jelen állapotának feltérképezése alapján. Mindkét szerző sok-sok évi munkájának gyümölcséből részesülhetünk, hatalmas ismeretanyag birtokába juthatunk, közelebbről, mélyebben megismerhetjük a területi autonómiáért küzdő Székelyföld, a beolvasztásra ítélt, fennmaradásáért küzdő, nyelvét és kultúráját ápoló, hitéhez ragaszkodó, családszerető csángóság múltját s jelenét.

A tavaly megjelent újabb kötet(*) – Laczkó Mihály könyve – ismételten a hányatott sorsú moldvai magyarság sorsa felé irányítja figyelmünket, közülük is a szerencsésebbekére, hisz nekik megadatott, hogy a negyvenes években „hazatérhessenek”; arra a nemzettöredékre, amely messzi századok során rajzolt ki a székelység közösségéből Moldovába, ahol, kiszakadva a nemzeti kultúra megtartó kebeléből, megfosztva a szellemi gazdagodás intézményes lehetőségétől, megfogyva/fogyóban is dacosan küzdött, küzd ma is a megmaradásért, a az államilag és egyházilag is támogatott beolvastás úthengerével szemben.

E kötet emlékezetünkbe idézi azok nevét, akik tudósításaikban, leveleikben, tudományos kutatásaikkal adták hírül a világnak, a magyarságnak e töredéknép odisszeáját. Lelkük mélyén mindig ott élt a Lakatos Demeter (1911–1974) csángó költő soraiban szavakba öntött tudat: „Ott vagyand a mük országunk / tudd meg jól / Ott hol a nap minden este / leszentül.” Tehát a nagy a közösséghez, a magyar nemzethez való tartozás kitörölhetetlen érzése mindvégig jelen van érzéseikben, tudatukban, amiképp az is, hogy a vész fekete, komor felhője lebeg felettük. Ennek adnak hangot a Csángó himnusz záró sorai: „Halljuk, áll még Magyarország – / Oh Istenünk Te is megáldd! / Hogy rajtunk könyörüljenek / S elveszni ne engedjenek. // Mert mi is magyarok vagyunk / Még Ázsiából szakadtunk, / Úristen, sorsunkon segíts, / Csángó–magyart el ne veszítsd!”

E fohász hallatán visszaidéződnek bennünk az elmúlt századok jeles alakjai, személyiségei, akik írásaikkal e mostoha sorsú nép – „a világ talán legárvább népcsoportja” – szószólóivá váltak. Elsőként is Marcus Bandinus marcianopolisi érseknek az 1646-os moldvai látogatását követően a Szentszéknél küldött beszámolója, Zöld Péter 1782-ben keltezett jelentése, Petrás Incze Jánosnak Döbrentei Gábor kérdéseire adott feleletei, a tudományos érdeklődésű Gegő Elek, Jerney János, Ballagi Aladár munkái jelzik e fájdalmas folyamat kálváriás stációit, továbbá a múlt századi csángókutatók – mindenek előtt Domokos Pál Péter, Mikecs László és Lükő Gábor –, a csángóság népművészetét ismertető dr. Kós Károly, Szentimrei Judit és dr. Nagy Jenő, valamint a nép ajkán őrzött folklór alkotások gyűjtői – Kallós Zoltán, Faragó József és Jagamas János –, a nyelvjáráskutató kolozsvári tudóscsoport, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, Tánczos Vilmos és Pozsony Ferenc kutató munkája, a Kriza János Társaság tevékenysége révén nyerhetünk betekintést a moldvai csángók több évszázadra visszatekintő történetébe, sorsának alakulásába. Egészen más megközelítést példáz Ignác Rózsa *Született Moldovában* című regénye, Beke György

riportjai, Cs. Varga István mély érzelmi töltettel írott, a Csángóföldön és Erdélyben tett szellemi utazását megörökítő *Rokonföldön* című kötete, valamint a csángók vándorapostolaként aposztrofált P. Jáki Sándor Teodóz OSB bencés szerzetes száztíznél több moldvai utazásának tapasztalataiból kigyöngyözött, öt kiadást megért *Csángókról, igaz tudósítások* című, lélektől átítatott kötetének mind az 58 „mozaikja”, az általa gyűjtött csángó népelemek mind-mind egy irányba mutatnak: a jobb megismerés révén, az érzelmi azonosulás kinyilvánításával hívják fel a magyarság közvéleményének figyelmét az egyetemes magyar kultúra szerves részét alkotó sajátos értékek nagyságára, a csángósors mindmáig sajgó megoldatlanságaira. Eme impozáns cselekvés, létbeli és értékmenő küzdelem sorából nem maradhat említés nélkül az Európa Tanács ajánlása, amely fölhívja a világ közvéleményének figyelmét arra, hogy „a csángók a magyar nyelv egy korai változatát beszélik, ősi hagyományokat, változatos népművészetet és népi kultúrát őriznek, amely különleges értéket jelent Európa számára”. E dokumentum Tytti Isohookana-Asunma finnországi Európa tanácsi képviselő helyszíni tapasztalatait összegző jelentése alapján született.

Gazda László sepsiszentgyörgyi tanár tanítványaival a múlt század hetvenes éveiben indult el Domokos Pál Péter nyomában, hogy közel fél évszázad múltán adjon hírt, újabb láttelepet készítsen a csángók által (is) lakott moldvai falvakról. Diákjaival a néprajz és a folklórkutatás ürügyén szervezett „pionírexpedíciói” alkalmából falvak tucatjait járták be – dacolva a hivatalosságok ellenséges, tiltó rendelkezéseivel, intézkedéseivel –, keresték, kutatták a még meglévő nyomokat, tárgyi és szellemi hagyományokat. Az 1989-es fordulatot követően folytatta munkát. Ennek első gyümölcse a Hargita Kiadóhivatal által megjelentetett Gazda László Codex (2005). Az előszóíró Halász Péter szerint a könyv szerzője egy a „moldvai csángó helytörténeti lexikon” készítése iránti igény jegyében összegezte kutatásainak, tapasztalatainak gyümölcsét, aki „nem egy pezsgő szellemi, netán tudományos életet élő iskola közösségében végezte és végzi csángó helytörténeti búvárkodásait, nem egy segítő alkotóműhely kohójából csorgatja az ércet, hanem magányosan, egyszemélyes felelősséggel és elkötelezettséggel végzi munkáját”, e kötetben 35 településről ad több-kevesebb részletességgel, dokumentumok által alátámasztott híradást. E csupán kicsiny hányada az általa gyűjtött anyagnak. A Nap Kiadó a szerző halála után jelentette meg a fentebb jelzett három kötetes adattárat. Az Utószót író Gazda Klára, a szerző testvérhúga szerint Gazda László „az egyes csángómagyar közösségek tagjainak etnikai azonosságtudatát rész-

ben az 1970-es évekbeni személyes élményei és elfogultságai, részben a távolabbi múltból származó írott emlékek fényében jellemzi”. A *moldvai csángómagyar azonosságtudat és utóélete* című *Utószó* írója konkrét példával világít rá arra, hogy „sokan vannak, akik szakítottak nagyszüleik korszerűség szempontjából lesajnált magyar identitásával”; továbbá arra, hogy a nemzeti tudatváltás, a nyelvvesztés és az ortodox többségbe történő beolvadás kérdéskörét „nem lehet kívülállóként egyoldalúan, felületes benyomás alapján megítélni. Lehetnek mások is, és talán sokan lehetnek olyanok, akik lelkük mélyén ragaszkodnak gyermekkoruk élményeihez és eszményeihez.”

Laczkó Mihály említett kötetének vizsgálódási módszere az oral history technikája révén idézi fel a maroknyi moldvai csángó közösség viszonytagságos útját. Ennek segítségével – pontosítja az *Előszót* író Gatti Beáta Anna – „az egyéni vagy családi sorsok vizsgálatán keresztül nem pusztán az emlékezés, emlékezet sokféleségét, gyakran retrospektív működési módját ismerjük meg, hanem értelmezési lehetőséget kínálnak az egyének, családok kapcsolatrendszeréhez, azokat a külső kényszereket, normákat, tudatos döntéseket is megismerjük, amelyekbe az életpályák illeszkednek, vagy amelyek azokat meghatározzák.” Az emlékezők szavaiban „a történelmi alulnézetek, a gyakran évtizedekig elhallgatott történetek, személyes és kollektív traumák kaptak hangot, így a kibeszélés, az elmondhatóvá válás által azok narratív módon történő feldolgozásának lehetőségét és felvetették”. A szerző a fentebb felsorolt/említett kutatókkal/gyűjtőkkel szemben „helyzeti előnyben” volt: belülről láthatta/láttathatta a történéseket. A moldvai Lábnikon 1942. szeptember 11-én született nyugalmazott alezredes, a hadi tudományok kandidátusa oly családból származik, amely élt a felkínált lehetőséggel, vállalta az áttelepülés gondját, előbb Bácskában, aztán – a háború végén – a Dunántúli Egyházaskozáron lelt otthonra. A kötetben közölt megszólalásokból, az életrajzi elemeken túl, azt is megtudhatjuk, hogy a kötet nem előzmény nélküli: 2004-ben jelent meg az *Észre sem vettük, magyarok lettünk* című munkája(**), amely „Lábnyik és Egyházaskozár történetével, valamint a Laczkó családnak az áttelepült és az otthon maradt ágaival foglalkozik”.

Könyve eredendő forrása édesapjának, Laczkó Istvánnak a Halász Péter néprajzkutató biztatására 1970-ben megírt önéletírására – *A 13 család, Szüleimről és születésemtől öreg koromig* – alapozza, azt teljesíti ki impozáns mozaikképpé, gazdagítja számos új elemmel azt a folyamatot, amely 1947 februárjában útnak indult a tizenhárom család bátor és elszánt cselekedetével, a kitelepüléstől a honosítás, az új életteremtés, a nemzet-

testbe való beépülés kiteljesedéséig. Sőt, azon is túl, az elszármazottak egyéni és közös hazalátogatásaiig: „egyre gyakrabban megyünk közéjük – a Moldvában maradtak közé (M. J.) –, felkeressük a most már ismerős helyeket, és megmártózkodunk a szülőföld meleg szeretetében”. A csodálatos körképből hivatkozunk a moldvai csángók legfájdalmasabb kérdését megidéző momentumokra: az anyanyelvi egyházi életért folyó, százados múltra visszanyúló küzdelmükre: a szabófalvi keresztényeknek a pápának címzett, 1671-ben írott levelétől a II. János Pál pápa 1991-es magyarországi látogatásakor átadott kérelemig... amelyek a jászvásári egyházi hatóság konok ellenállásán sorra elbuktak, meghíúsultak, mindmáig megoldatlanok maradtak. A kötet feltérképezi a magukkal hozott néphagyományok, szellemi és tárgyi értékek továbbélését, a beilleszkedésnek a kötetcímben eufémikus szavakkal jelölt, de a valóságban nem éppen könnyű, rögös útját, megpróbáltatásait, a nemzedékváltással bekövetkező feloldódást a befogadó közösségben, hazában.

A most megjelent kötet személyes életsorsokra lebontva idézi fel a fentebbi folyamat megannyi ösvényét, az eredet forrásaitól – „az Értől az Oceánig” – a beilleszkedésig, nemzedékek életpéldája tükrében. A kötet fő erénye a hitelesség, hisz a legtisztább forrásból táplálkozik, azoktól nyeri és továbbítja az információkat, akik megélték azt, vagyis belülről képesek ábrázolni. Színessége, változatossága abból ered, hogy ugyanazon eseményeket más-más módon élték meg. Lapjain megelevenednek – a múlt és a jelen folytonos interferenciája révén – Magyarfalu, Pusztina, Klézse, Pokolpatak, Lábnik, Lészped „hazatelepedett” családjainak élete, az elhagyott szülőföld megannyi apró életmozaikja, ahogyan azok az emlékekben, a hazalátogatások során módosulnak, élnek tovább. A kötet az áttelepültek névsora közlésével pótolhatatlan adattárral gazdagítja a hazatelepült csángókról szóló ismereteinket. Az áttelepülés fájdalmas volt; de végső soron megmenekülés attól a sorstól, amely az otthon maradtakra vár: a nyelvvesztés, a nemzettudat-vesztés, a beolvadás, az erőszakos asszimiláció réme és tragédiája.

Laczkó Mihály kötete megrendítő olvasmány. Vele azonosulni igazán csak az tud, aki maga is megérte/megélte a kisebbségi sors keserveit – Délvidéken, Felvidéken, Erdélyben, Kárpátalján. A trianoni szerződések következtében elszakított területek többségi nemzetének a magyarsággal szembeni, azonos receptek szerint intézkedő hatalmi fellépésének közös célja: az asszimiláció, a kisebbség elsorvasztása. Hatványozottan érvényes ez a csángókra, kiknek elszigeteltsége nem egy évszázadra, hanem századokra vezethető vissza.

Fentebb jeleztük, hogy kiváló személyiségek küzdöttek azért, hogy megismertessék, éltesék a csángó kultúrát, beépítsék azt a nemzeti szellemi katedrálisba, hogy érdeklődést keltsenek iránta, felébresszék, fokozzák az iránta tanúsított érzékenységet, megnyissák a velük szolidáris cselekvés zsilipeit. Gondoljunk csak a Kallós Zoltán gyűjtését magába foglaló nagy sikerű kötet: a *Balladák könyve* sikerére. Továbbá A *magyarságkutatás könyvtára* sorozatban megjelent, Pozsony Ferenc, kolozsvári egyetemi tanár által szerkesztett kötetre, melynek tanulmányai tudományos alaposzottsággal vetik fel a csángóság sorskérdéseit, nyújtanak elmélyült elemzést a múltról és jelenről, sorsuk alakulásáról a múltó időben. Hasonló törekvést, önismeretük elmélyülését, tudatosodását hivatottak szolgálni a Csíkszeredában megjelenő *Bibliotheca Moldaviensis* című sorozat két-nyelvű kötetei, az 1990-ben indult *Csángó Újság*, az anyanyelvi oktatást szorgalmazó és támogató keresztszülői mozgalom, a helybeli anyanyelvi oktatást felvállaló önkéntes pedagógusok sokaságának áldozatos munkája, a sok-sok szervezet, egyesület és alapítvány az anyaországban, Erdélyben és Moldovában...

...az olvasó elcsodálkozhat, hogy egy-egy kötet kézbevétele, elolvasása, méltatása milyen messzire vezetheti el a szemlélő szerző gondolatait. A havas hegyoldalon elindult kicsiny hógolyóhoz hasonlítanám, amely mentében nőttön-nő, mígnem lavinaként óriásivá dagad, magával sodor mindent, ami elébe kerül. Ha megismertük a kiszemelt alkotást, el akarjuk helyezni az illető szerző életművében, a kor irodalmi koordinátáin; ha megismertünk egy társadalmi jelenséget, eseményt, a jobb megértés, értelmezés végett tájékozódunk annak társadalmi hátterét alkotó irodalomban. A csángók sorsa iránti nemzeti felelősség is ezzel arányos. Az igazi segítséget csak a sorsukat jól ismerő személyek, szervezetek nyújthatnak.

Manapság a román asszimilációs törekvéseket egy új erő, a globalizáció fokozza fel. Míg a hazatérőket befogadja, visszafogadja a nemzet, az EU országaiba elcsángáltak immár végképp kiszakíthatják gyökereiket abból a kultúrából, amely megtartotta őket „katolik”-nak, a nemzeti identitást pótló és megtartó közösségben, könnyen feloldódnak a világ kohójában.

Idegen földre siettem... – olvassuk a szép nyomdai kivitelezésben megjelent kötet címlapján megjelenített szavakat; a borítólapon megjelenített térképen végigkövethetjük útjukat az elindulástól a megérkezésig – Lábniktól Egyházaskozárig. Megdőbbent a cím: Idegen földre? Hisz mindig hazavágytak, vissza abba a közösségbe, amelyből századokkal előbb kiszakadtak. A vágy s az elért cél útjai nem csupán fizikai/földrajzi tekintetben voltak rögzösek, keservesek számukra, hanem a lélekben is. Behozni,

áthidalni évszázadok lemaradását, szellemi számkivetettségét... nehéz küzdelmet jelenthetett számukra, amit közösen és egyénenként is meg kellett vívniuk a mindennapokban, önmagukban. Emlékezéseik, sorsképleteik – az együttérzésen túl – az olvasó lelkiismeretére apellálnak, hisz nemzetestvéreinkről van szó, a hazaérkezettekről s a még mindig gyámolításra, támogatásra, együttérzésre szorulókról, azokról, akik, ha nyelvünket már nem is beszélik, de lelkük mélyén magyaroknak érzik magukat, s azokról a tízezrekről, akik ma is híven és mély ragaszkodással őrzik azt. Laczkó Mihály könyve róluk szól, értük szól, felénk irányítja figyelmünket, tekintetünket. Sorsuk, küzdelmük előre vetíti a fogyóban levő kisebbségi magyarság jövőjét, mely létében, nyelvében, kultúrájában – a természetes vagy erőltetett és államilag támogatott asszimiláció, valamint az önfeladás miatt – egyaránt veszélyeztetett helyzetben van, lélekszámbeli apadásuk, az utóbbi évtizedekben ijesztő méreteket öltött.

Idézzük csak vissza néhai Laczkó István szavait fia, Laczkó Mihály 2004-ben megjelent kötetéből: 1946-ban Lábnikról tizenhárom család kelt útra, a tizenhárom család közel száz lelket számlált. A csángóság gyermek-szeretete, családcentrikus életszemlélete, mély hite volt az az erőforrás, amely elszigeteltségükben, a sovány földeken, szegényes hajlékaikban is megtartotta őket századokon át. Mily szépen hangzik a Teodóz atya könyvében olvasható, az áldott állapotban lévő anyát jellemző szavuk: jövője van... Hisz mi más jelentheti a jövőt, mint a megszületendő gyermek/gyermek! Életszemléletük, vitalitásuk, az élni akarás belső tüze olyan fogódzókat, megszívlelendő példát, követendő utat jelenthet a nemzet számára, amelyre oda kell figyelni, amelyet magunkévá kellene tennünk ahhoz, hogy elűzzük a nemzethalál ijesztő rémét. A nemzetstratégia nem pénz kérdése: legelőbb is a nemzet lelkületében kell változást elérni, felismerni, hogy a gyermekáldás az, amely bennünket megtarthat, életerőnket megsokszorozhatja, jövőnket, létünket biztosíthatja az ezer esztendeje hazánknak, otthonunknak tekintett Kárpát-medencében.

(*) *Laczkó Mihály: „Idegen földre születtem...” Moldvai csángók Baranyában. Nap Kiadó, 2015*

(**) *Laczkó Mihály: Észre sem vettük, magyarok lettünk. Moldvai csángómagyarok Magyarországon I. Egyházaskozári Önkormányzat, Bonyhád, 2004.*

Csendes jubileum

40 évvel ezelőtt jelent meg Beke György: Szilágysági Hepehupa című riportkötete

Beke György (1927–2007) az irodalmi rangú romániai magyar szociográfiai riport kimagasló képviselőjeként él emlékezetünkben. Ruffy Péter a lankadatlan kitartással és alkotóerővel megáldott író joggal nevezte „mai Julianus barát”-nak, aki nem a távoli őshazába szakadt testvéreinket, hanem az erdélyi tájakon őslakos, népes közösségben vagy szórványban élő magyarságot kereste fel s lett életük hűséges és hiteles krónikásává, aki – Pomogáts Béla szavait idézve – „mindenképpen érdemes arra, hogy alakját, küzdelmeit, tevékenységét és műveit megőrizze az emlékezet: nem csupán a barátok és munkatársak, hanem az irodalom, a történelem, a nemzet emlékezete is”.

Pályája abban a korban – az 1945-öt követő években – indult, amikor még sokan hitték, hogy a „felszabadulás” az erdélyi magyarság számára is meghozza/megadja az őt megillető szabadságjogokat, de később rá kellett jönniük, hogy – Sütő András levelét idézve – „egy a kotta, s más a hang”. A 65 éves író köszöntő Sütő–levélből kölcsönözzük az alábbi sorokat is: a riportok „...érveihez bilincset is melléklő dogmatikusok uralmát te is leráztad magadról, választott szabadságod pedig életre szóló rabságod is egyben: az erdélyi magyarság megmaradásának szolgálata; tegnapi és mai létének számbavétele; közösségi létjogainak világgá kiáltása; évezredek történelmének, kultúrájának írásos megörökítése, pusztuló – mert pusztított – szellemi kincseink begyűjtése, a magyarságukból kiüldözött, asszimilációra szánt elesettek megsegítése, újra való beöltöztetése, ha lehet, az anyanyelv köntösébe”.

A kötet megjelenésének csendes jubileumán kegyeletteljes főhajtásként vegyük le polcainkról és lapozzunk bele az e tájegységről/tájhazáról szóló riportkötetbe, amelyet negyven évvel ezelőtt, 1975-ben adott ki a Kriterion Könyvkiadó háromezer ötszáz példányban.

Az író neve ekkor már széles körben ismert volt. Leginkább *Az utolsó Bethlen* (1968), a *Magunk keresése*, a *Bővizű patakok mentén* (1972), a *Feketeügy* (1974) című riportkötetek szereztek számára méltó megbecsülést az olvasóközönség körében. Olvasói hamar felismerték, hogy az író nem a szokványos vívmányriportok hangján szól hozzájuk, hanem – a hatalomnak kötelezően megadandó obulusok mellett – valami másról van szó, sőt, az a valami más jelenti a lényegét: az írásaiban az élet teljességét, a nemzetiségi lét sajátosságát mutatja fel, az identitásörzés, a hagyomány-ápolás, az anyanyelvhez való hűség, a megmaradás szimbólumértékű példázatait, az azokat szolgáló hiteles személyiségeket. A „magunk keresése” szókapcsolat nem csupán egy értékes kötet címe lett, hanem írói programmá nemesült, azt joggal és bátran oda illeszthetjük a Beke György-féle életmű fölé, hisz mindenik írása azt szolgálta, azoknak a sarokpontoknak a keresését és felmutatását, melyek nem csupán a megmaradás ösvényeit, eszközeit és lehetőségeit tárják elénk, hanem hitet és önbizalmat adnak a magyar nemzetiségi kultúra és hagyományok elsorvasztására irányuló, az anyanyelvhasználatot korlátozó, a mind keményebbé való beolvasztási politikával szembeni küzdelemhez.

A *Szilágsági hepehupa* című riportkötet nyitánya lett egy csodálatos sorozatnak, amely feltette a koronát az életmű mind terebélyesebb és értékesebb életműre. Idézzük csak emlékezetünkbe a további címeket: *Nyomjelző rokonság* (1979), *Búvópatakok* (1982), *Boltívek teherbírása* (1983), *Itt egymásra találunk az emberek* (1985)... A három pont itt nem azt jelenti, hogy helyhiány miatt abbahagyjuk a felsorolást, hanem a hatalmi szóval történő letiltást, a szellemi perzekutorok, az ideológiai szellemőrök diktátuma kétes győzelmét, amely nem csupán egy csodálatos és igen népszerű sorozat folytatása elé vetettek áthághatatlan gátat, hanem a szerzőt létalapjában is lehetetlenné tették. Ez vezetett oda, hogy 1989-ben kitelepedjék Magyarországra.

Miként is született e szép és különösen értékes sorozat gondolata? Beke György válasza ez volt: „Közel tíz évvel ezelőtt, még az Előre riportereként egy hetet töltöttem a Szilágy megyei Krasznán, honnan naponta küldtem leveleimet a lapnak. Ott született meg az ötlet: részletesebben foglalkozni egy-egy tájegységgel, így talán többet el lehet mondani róla.” (*Szatmári Hírlap*, 1981. okt. 3.)

A vissza-visszatérő útjai nyomán született riportok egy csokorba kötve – mint rivaldafények a színpadot – világítják meg az 1968-ban újra megye rangjára emelkedett tájegység, a Szilágyság megújuló, lendületes metamorfózison áteső arculatát. A kötet megjelenését követően írott méltatá-

somból idézek: „Beke György irigylésre méltó biztonsággal mozog a terepen. S nem véletlenül. Minden írásából kiérezzük az igen alapos, körültekintő előkészületet, azt, hogy ezen az úton sose bukkannak fel véletlenek, hisz mindig, mindenhol tudja, hogy mit keres, tudja, hogy mit várhat. Jó példa erre a *Levelek Krasznáról, Zsibói látogatás, Vizsgázik a kollégium, Sarmaságra két úton kell bemenni* című riport. Ez a tájékozódás segíti abban, hogy riportalanyait is megfelelő módon választja ki, mindig azokat, akik a valóság kitűnő ismerői, legtöbb esetben cselekvő formálói, építői, olyanok, akik a feladatok végrehajtásakor sosem felejtkeznek meg arról, hogy mindazt, amit építünk, alkotunk, az emberért tesszük.” (*Bányavidéki Fáklya*, 1976. március 20.)

A könyv első lapjain olvasható Prológus – a hely szelleméhez méltóan – Ady Endre versét idézi, a „Hepehupás vén Szilágyban”..., a költőt, aki „fénycsóvát dobott az időre”. Beke György a szülőföld előtt tisztelgő költeményre építi, tárja elénk a maga tájélményét, előre jelezve az utat is, amelyet a későbbiekben bejár – térben és időben egyaránt. „Erről a hepehupáról sokáig azt hittem – tán van még, aki így hiszi –, hogy szép hasonlat, költői kép csupán, hangzatos, el lehet játszani vele. E táj megtanít, hogy ez itt nem díszlet, hanem lényeg. A természet különben is csupán önmagának terem, épít, alkot, nem bámész turisták gyönyörködtetésére. A természetnek itt, a havasok és a síkság, a vulkáni viharok és az alföldi nyugalom találkozásánál átmenetre, menedékre, pihenőre, erőgyűjtésre van szüksége. (...) Dombról völgybe, lefelé száll, szalad a hepehupás táj, ez a törvénye. De a völgy aljából következik megint a domb, a kapaszkodó, minél mélyebb a táj bugyra, annál meredekebben, törvény ez is, szilágysági parancsolat. Nyugtalanító, de meg is nyugtató szabály. Elő van itt írva a kezdet: fejet kell hajtania mindenkinek a természet szépsége, nagysága és bölcsessége – a hepehupa előtt. Leróttam én is adósságomat; szabadabb lélekkel indulhatok az emberek közé.” Elindult, ars poeticának beillő, szilárd, kiforrott öntudatra valló szándékkal: „az igaz, őszinte toll az időt szolgálhatja”. Elindult és kereste azokat, akik munkájuk, hivatásuk révén egy-egy közösség reprezentánsai, többre, jobbra hivatott, elkötelezett szószólói lehetnek: tanárok, köztisztviselők, agronómusok, orvosok, egyszerű emberek, akik nemes szándékaikkal, építő akarattal, a múlt öröksége védelmével és feltárásával, hagyományaink és nemzeti kultúránk ápolásával megszentelik a helyet, ahol élnek és dolgoznak – városon és falun, gyárban vagy a mezőn, katedrán vagy könyvtárban, kereskedelemben vagy orvosi rendelőben... –, Zilahon, Zsibón, Szilágysomlyón, Szilágycsehben, Krasznán, Kárászteleken, Sarmaságon... Vissza-visszatérő

motívumként – kimondva vagy a sorok közt elrejtve – ott érezzük a megye, a különböző helységek, közösségek boldogulásáért végzett tevékenység szándékát és parancsát, a holnapért érzett felelősséget, a szülőföld szeretetét. Ez vezérli útjain, ez vezérli a megszólalásra kiválasztott személyek keresésében. S ha a kiindulópont sarokköve Ady Endre volt, az Epilógusban is hozzá fordul, ahhoz, aki „szeretettel idézte meg a szilágysági tájat”, ahol „az emberek sorsa is a táj törvényeihez igazodik”.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a kötetnek más volt az olvasata megjelenésekor, a szocializmusnak nevezett diktatúra idején, és megint más negyedszázaddal a politikai fordulatot követően. Akkor nem hatott disszonánsan az olyasféle megfogalmazás, mint amilyennel a várossá vált Zsibót illeti: „a haladás modern, szocialista hivatását látja ebben a rangban”; amikor a „szocialista művelődéspolitika” gyümölcseit említi; amikor a körüldeszkázott Wesselényi-szobor „szabaddá válását” „napjaink szintézisigényének, szocialista emelkedettségének” köszönhető gesztusként méltatja; amikor „a szocialista kereskedelemnek irányító, egyensúlyozó szerepéről” tesz említést... Tudtuk és éreztük, hogy a kötet „penzum-anyagai” – különösen a *Hűtőszekrény, könyv, dura, a Lelkiismeret dolga*, a *Városkép, a jövőbe kivetítve* – kötelező elvárás volt az akkori világban, az tette a hatalom szemében kiadhatóvá a kötetet. A figyelmes olvasó azonban, azok mellett, kiérezte a sorok közé rejtett, elgondolkodtató „kiszólásokat” Gondoljunk csak arra, hogy diktátor mindenhatóságát dicsérő, a személyi kultuszt előírt/elvárt korban mily üzenetet hordozott az olyan mondat, amit a krasznai Vincze János fogalmazott: „Lehetek-e egymagam mindenben okosabb négyezer embernél?” A köz szolgálatára elszegődött személyiség jellemzésekor idézi Báthori István erdélyi fejedelem szállóigévé nemesült szavait: „Hiába él, aki senkinek sem használ.” A kárásztelki gyermekáldás apadása hallatán, intő tanításként, ugyancsak Erdély nagy fiát idézi: „itt az ideje a megmaradásnak”. Elegendő volt egy író–olvasó találkozó ahhoz, hogy magatartás–modellként fogalmazza meg: „A népművészethez való ragaszkodás kötés a szülőföldhöz, az anyanyelvhez, a művelődési hagyományokhoz akkor is, ha elkerülünk szülőföldünk-ről. (...) Hiszen a szülőföld szeretete – a hazaszeretet alapja.” Az éltető, megtartó szülőföldé!

Negyven év múltán újraolvasva, érezzük, mit is jelenthetett a dogma uralma, mely gúzsba kötötte az író kezét, a Beke Györgyét is, aki tehetségéből, szándékaiból, elkötelezettségéből kifolyólag, pályája kezdetétől az igaz, az őszinte szó szolgálatába kívánt elszegődni, hozzá mindvégig hű maradni. Érezzük, hogy mily erőszakot kellett tennie magán, hogy a kor kívánta/elő-

írta vívmányriportokat is beillessze a kötetbe. „Adjátok meg a királynak, ami a királyé...” Része volt az életünknek. Másképp nem lehetett...

A Krasznán megfogant ötlet magva jó talajba hullott. Ennek köszönhető a kritika által „barangoló-kötetek”-ként számon tartott könyvek sora. Fentebb jeleztük, elősoroltuk a megvalósulás/megvalósítás gyümölcseit. A Fehér megyébe, Beszterce környékére, Szatmárba és Máramarosba, a Nagyvárad környékére elvezető, kalauzoló kötetek tartalmi/eszmei töltete mind nemesebb formát nyer, határozottabb kontúrokkal, sorskérdéseink mind bátrabb felvetésével nyeri el az olvasói érdeklődést, melynek indexe egyre magasabb fokra hágott. De nemcsak az olvasóké, hanem a diktatúra erőszakszervezetének, a hírhedt szekuritáté kopóinak az figyelme is. A *Boltívek teherbírása* című riportkönyv kiverte a biztosítékot. Elkezdődött a hajsza... előbb csak egy „cáfolat”, az író hitelteleníteni kívánó dehonesztáló, rágalmazó irat erejéig, eljutva a közlési szilenciumon át, a létalapot nyújtó szerkesztőségi állás felfüggesztéséig. A nemtelen folyamat háttéréről Beke Györgynek *A lándzsa hegye* című, 1993-ban megjelent visszaemlékezése nyújt képet az olvasónak.

A barangoló-kötetek hazai sora a cenzúra által súlyosan megcsonkított kötetekkel – *Itt egymásra találunk az emberek* – zárult, gátat vetve egy, Erdély más régióit is felölelő/bemutató írói szándék kiteljesítésének. Gátat vetett Romániában, de nem a kitelepült szerző ambíciójának. Az Erdélyben megjelent kötetek Magyarországon Főnix-madárként keltek új életre.

A hetvenedik életévét taposó író *Barangolások Erdélyben* sorozatcímmel lát hozzá korábbi álma valóra váltásához, kiteljesítéséhez.

Az első kötet – *Szigetlakók* – a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó gondozásában jelent meg, 1996-ban, benne a még itthon napvilágot látott *Szilágy-sági hepehupa*, a *Nyomjelző rokonság* és a *Búvópatakok* című riportkötetek anyaga – kihagyásokkal és bővítésekkel –, átdolgozott formában. Ezt nem valamiféle öncenzúra okozta. Nem szabad elfeledni, hogy az újrakiadás már nem Erdély népének szólt, hanem az anyaország olvasóink, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet” Németh László-i gondolatcsíra közelebb hozza számukra azt, amiről nemzedékek sora szinte semmit nem tudott, a kisebbségek sorsa és gondjai teljességgel ismeretlenek, idegenek maradtak, ami maga után vonhatta a 2004. december 5-i népszavazás tömeges nemleges válaszait. Érthető, hogy ezekből a variánsokból kimaradtak az otthoni hozsannázó sorok, a hatalom képviselőinek, kiszolgálóinak sugallatára született vívmányriportok, végképp kimaradt a nemzetiségi kérdés romániai megoldásának

„európai szintű, sőt azt meghaladó” példázatai. Kimaradtak az olyan sorok, amelyeket meghaladott az idő. Ennél sokkal fontosabb volt, hogy mivel gazdagodtak az itthon megjelent kötetek! Hisz már senki és semmi sem gátolta abban, hogy bizonyos témák, események, motívumok kényszerű némaságba rejtőzzenek, hogy a történelmi háttér a maga teljességében, valójában, kendőzetlenül foglalja illő keretbe az eseményeket, életfolyamatokat, közösségi és egyéni sorsokat.

Természetes törekvés, hogy bennünket az első riportkötet reinkarnációja érdekelt. Ezúttal, indítékként nem krasznai terepen tapasztaltak szolgálnak, hanem az ország különböző építőtelepein, nagyüzemeiben megismert szilágysági emberek, akik „ugyanolyan konok, dacos, önmagukat meg nem adó, megalázást nem tűrő emberek voltak, mint az Ady-víziók sors-hordozó hősei. (...) Itthon is meg kellett keresnem őket.”

Az Ady-élmény ezúttal nem egy prológos rövid soraiban nyer megelevenítést, hanem – kicsit kilépve a mai Szilágyság megye határain – a szülőfaluban tett látogatással, a költő születési centenáriuma előkészülete forgatagában. Érzékletes, szép képekben, leírásokban idézi az olvasó elé a hely szellemét, azt a költői víziót, amely évekkel a trianoni döntés előtt jelezte az Erdélyre leselkedő veszélyt.

Érmindszentről – azaz Adyfalváról – Zilahra vezet a riporter útja, ahol egy valamikor tehetős polgárházban láthatja A fekete zongora című költemény legendába illő, valószínűsíthető tárgyi emlékét.

Az újabb állomás Zsibó. A Wesselényiek szellemétől áthatott város történelmi múltja és jelene példázza az erdélyi városok sorsképletét, mindazt, amit a gyors iparosítás hozott magával. A kastély XX. századi gazdája, az Amerikába emigrált Teleki Béla szavait idézi, aki 1985-ben, a Ceaușescu-diktatúra magyarellenes politikája ismeretében, elkeserítő jóslásba bocsátkozik az erdélyi magyarság jövőjét illetően. A Nagy-Zsibó létrehozása, akárcsak a zilahi tömbház–rengeteg átszabta a szerves történelmi fejlődés menetét, nemzetiségi összetételét.

Zilah szimbólumaként is tételezhető a több évszázados múltra visszatekintő Wesselényi Kollégium, amely valóságos szellemi végvárként magaslik ki a történelem ködéből, meghatározó szerepet töltött be e tájhaza arculatának alakításában. Hajdani rektorok és professzorok – Kincs Gyula és tanártársai, utódai, az itt nevelkedett, eszmélkedett tanítványok (köztük Márton Gyula nyelvészprofesszor) végeláthatatlan sora emelte és biztosította jó hírnevét, Ady Endre által lett az összmagyarság tudatában mélyen beágyazott világító fáklyává. (Azt már mi tesszük hozzá, hogy a reformá-

tus egyház mindmáig nem juthatott jogos tulajdona birtokába, az újra éledt kollégium megtúrt bérlőként taníthat az egykori tudós elődök által megszentelt ősi alma materben.)

Kárásztelek a szilágysági falvak minden erényét és árnyoldalát magában hordozza: egyfelől a ragaszkodást, a szorgalmat, másfelől a megélhetésért kivándorolni kényszerű létállapotot is. Hordozza továbbá a napjainkban oly tragikusan megapadó gyermekáldás jelenségét, az 1900-as évtől kezdődő, folyton csökkenő tendenciát, mely hetvenöt év távlatában regisztrál 121 újszülött, 1974-ben 28-ra apadt. (Önkéntelenül is fölvetődik a kérdés, hogy máig visszavezetve, miként alakult e lavinasodrású zuhanás?) Ennél is elszomorítóbb az e kötetbe beemelt, a dombok közt rejtőző, sárba fulladt Vérvölgy keserű sorsa, útban a hatalom által kiagyalt ördögi gondolat, a falurombolás beteljesedése felé. Az ott megismert, hitehagyott, sorsukba beletörődött, megkeseredett emberek ellenpólusként, a reményt tápláló küzdőket mutatja be a *Keresztúr élni akar!* című riport, amely a megyeszékhely árnyékában újra magára talál, építkezik. A pozitív kicsengésű üzenetet hordozó írások szép példája a Sarmaságról szóló riport, benne az otthonra lelt, közösségi és egyéni szellemi munkára vállalkozó értelmiségiek példázatával.

A Vérvölgy és Szilagykeresztúr megrendítő valóságát megidéző írások nem kaphattak helyet az 1976-os kötetben: a túl „sötét”, a riportban rögzült tükörkép nem férhetett be a húsz évvel azelőtt megjelent könyvlapjaira, amiként *A hírhedt falu* című riport sem. Az 1940 őszen Észak-Erdélyben bekövetkezett hatalomváltás során, a sok áldozatot követelő katonai büntető akció évtizedekre rányomta bélyegét a falura: Ipp „bűnös helység” lett, évről-évre fejükre olvasva „tettüket”, mélyen hallgatva a kegyetlen retorziót kirobbantó okokról, az ártatlanul elítéltek tragikus sorsáról. A riport lényegében továbbgondolása Asztalos István 1950-ben írott, „rendelésre” készült riportjának. „A bukaresti román szerkesztők nem olyan faluból kértek riportot Asztalostól, ahol 1944 őszen a román nacionalizmus ártatlan magyarokat gyilkolt le, Szárazajtáról, Csíkszentdomokosról vagy Kolozsvár közeli Egeresről, hanem a viszonylag eldugott Ippről, amely magyar kilengésekre emlékeztethetett.”

A *Barangoló Könyvek* rövid idő alatt sorozattá gyarapodtak, sorrendben: *Szigetlakók* (1996), *Boltívek teherbírása* (1998), *Az Értől Kölesérig* (2000), s a többi, a hazai kezdemény folytatása: *Bartók szülőföldjén* (2002), *Déva vára alatt* (2003), *Székelyföld* (Maros, Nyárad, Kisküküllő – 2003), *Székelyföld* (Nagyküküllő, Fehér–Nyikó – 2005), *Székelyföld* (Gyilkos-tó, Szent Anna tava – 2006)... Az impozáns, egyedi vállalko-

zásnak beillő sorozat itt megszakadt. Találkozásaink alkalmából elmondta: hátravan még a szűkebb szülőföld: Háromszék, valamint a sorozat befejezésének szánt Kolozsvár. A kegyetlen halál 2007. január 20-án elragadta közülünk. Azt reméltük, valaki majd vállalkozik arra, hogy a hagyatékában levő dokumentációból teljessé teszi a sorozatot, amelyet méltán hasonlíthatunk Orbán Balázs életművéhez.

Végezetül elgondolkozhatunk azon, hogy kiknek szánta, kikhez is szól Beke György e könyvek lapjain? Azoknak/azokhoz, kiknek nemcsak térkép e táj, akik nem csupán csodálatos természeti adottságait megismerni utaznak oda, hanem tudatában vannak Erdély igaz értékeinek, akik tudják, hogy az elszakított erdélyi magyarság kultúrája az egyetemes magyar kultúra kincsestárának legbecsesebb drágakövei közé tartozik; szolidárisak az ott élő magyarsággal, maguk is tenni, cselekedni kívánnak sorsuk, jövőjük kibontakozásáért.

Beke György hamvai ott nyugszanak az oly tisztelettel, mindig megilletődéssel emlegetett szülőhely – Uzon – temetőjében. A peregrinus hazatért. Legyenek ezek a sorok emlékeztetők arra az emberre, aki föl vállalta és hittel hordozta az erdélyi magyarság terheit. Történelmi kontextusba ágyazott riportkönyvei egyszerre voltak honismereti tárházak, reményt ébresztő, helytállásra, a magunk keresésére és a magunk megőrzésére buzdító könyvek, üzenetek a mának és a jövőnek, mindazoknak, akik szívükön viselik Erdély, az erdélyi magyarság sorsát.

Csúry Bálint emlékezete

(*Partiumi Füzetek 83*)

Az 1989-es romániai politikai fordulat nem csupán a gazdasági és a közéletben hozott gyökeres változást. Annál is fontosabb hozama volt az a szellemi pezsdülés, amely a nyomában fakadt. Az erdélyi magyarság számára kinyíltak a zsilipek, amelyek addig alapjában zártak el minden olyan törekvést, ami az anyanyelvi kultúra, az alkotó és értékmegőrző tevékenységet, a nemzeti identitást ápoló és tudatosító szolgálatot buzdította, szorgalmazta volna.

Fölszakadtak az ideológia építette gátak, megszűnt az állami cenzúra, a kezdeményezések hagyománnyá nemesedtek, mozgalmakká duzzadtak. Számtalan példát említhetnénk a szűkebb tájhaza, a Partium területéről. Gondoljunk csak a Muzsnay Árpád újságíró nevéhez köthető, a nagy hagyományú szatmárnémeti Kölcsey Kör újjászületésére, amely hatalmas szolgálatot tett Petőfi Sándor, Ady Endre, Kölcsey Ferenc, Dsida Jenő, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos kultuszának ápolásáért, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc történelmi jelentősége felelevenítéséért. 1990-ben Csirák Csaba kezdeményezésére alakult meg Szatmárnémetiben a Szent-Györgyi Albert Társaság, amely három fő irányban nyújt igen értékes művelődési/műveltségi szolgálatot: szervezésében évente rendezik meg – immár nemzetközi méretekben – a szavaló- és népdalversenyt, 23–23 alkalommal; a megye kiemelkedő személyiségeit a március 15-i ünnepek keretében Szent-Györgyi Albert Emlékplakettel jutalmazza; *Otthonom Szatmár megye* gyűjtőcímmel változatos tematikájú könyvsorozatot adnak ki, mostanáig 47 kötetet. Ugyane sorban említhetjük a Zilahon, Fejér László újságíró kitartó munkája által létrehozott és immár a XIV. évfolyamot megért, igényes nyomdai kivitelezésű *Hepehupa* című folyóirat körül kialakult műhelyt, amely új szintet hozott a történelmi Szilágyság szellemi életébe. Szélesebb földrajzi távlatokban gondolkodva kínálja a példát a néhai Sipos László által a Tövishát tánckultúráját magas színvonalon kibontakoztatott, manapság Mészáros Lőrinc tanár által

éltetett, immár nemzetközivé érett *Bogdándi Nemzetiségi Néptáncfesztivál*, amely 2015-ben huszonötödször szólította színpadra a hazai és külföldi meghívott táncgyűtteseket, -csoportokat. Nagyváradon Dukrét Géza tanár kezdeményezésére 1993-ban létrejött *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság* (2007-től Társaság) a szellemi régió újabb magaslátát szimbolizálja. Az Arad, Bihar, Kolozs, Szatmár, Máramaros, Szilágy és Temes megyékre kiterjedő, rendkívül értékes szolgálatával százakat buzdít helytörténeti munkára, értékőrzésre, hagyományápolásra. Az általuk szervezett tudományos konferenciák, honismereti találkozók, kiadványaik – közte az 1994-től félévente megjelentetett *Partium* folyóirat – az egyetemes magyar szellemi élet értékes fórumaivá és dokumentumaivá váltak, gyakorlatilag igazolták a Tamási Áron által megálmodott „egységes magyar lelki impérium”, az Illyés Gyula versében aforizmává jegecesedett „haza, a magasban” gondolatának valósággá válását, hidat építve a határok által szétszabdalt magyar nemzettestek között.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság rendezvényei valóságos katalizátoraivá váltak a tudományos, szellemi élet kibontakozásának, a helyi, a sajátos körből kilépve, általános érvényű szolgálattá nemesedtek, valóságos ünnepeivé a szűkebb tájhaza – a fentebb felsorolt megyék – és az anyaország egyéb régióinak cselekvésre kész személyiségeit is bevonva annak bűvkörébe, kisugárzásába. Kiadványaikkal bekerültek abba a spirituális körforgásba, amely már nem ismer semmiféle határsorompót, össznemzeti kincsekké váltak, követve és igazolva Németh László klasszikussá vált mondását: „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet”. Hisz igazán szeretni, mélyen kötődni valójában csak ahhoz lehet, amit ismerünk, melynek értékei a magunk szellemi és érzelmi kultúráját gyarapítják, szülőföldszeretetünk alapjául szolgálnak.

Ezúttal a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság immár több mint száz kötetre duzzadt kiadói terméséről szeretnénk szólni. A már rangossá vált *Partiumi Füzetek* sorozattal váltak általánosan ismertté, nyertek megérdemelt elismerést és megbecsülést a magyar nyelvterületen, a Kárpát-medencében. Oldalain teret és lehetőséget nyújtanak a helytörténet, a falumonográfiák, a történeti és néprajzi kutatások, a történelmi hagyományok, az épített tárgyi örökségek, iskolatörténetek... témakörében bűvárkodó értelmiségiek munkái megjelentetésére, közkinccsé tételére. A különböző tájegységekben élők munkái a Társaság által felölelt területek szellemi földrajzának tájékozási pontjaivá váltak, valóságos közösségi és egyéni tudományos műhelyek létrejöttét segítették elő.

Közéjük sorolhatjuk a Kiss Kálmán túrterebesi tanár által köteteket: *Egri község kismonográfiája* (2004), *Túrterebes egyház- és iskolatörténete* (2009), *Túrterebes földrajzi neveinek története* (2014), *Csűry Bálint és a Szamosháti tájnyelv* (2015) című műveket, amelyek a Partiumi Füzetek sorát gazdagították a szatmári tájházához köthető szellemi értékekkel. A szülőfaluhoz való ragaszkodás és az iránta érzett szeretet sugallta helytörténet; a tanári pálya négy évtizedes munkája ihlette iskolatörténet; a nyelvészti kutatás; a nagy tudóssal közös földrajzi származás ihlette tudományos munka – megannyi gyümölcse a tartalmas, értelmes és értékes cselekvésnek, bizonyosságát adva annak, hogy a falu is bőven kínálja az iskolán, a tanításon, a tananyagon túli szellemi kibontakozást s a vele járó megbecsülést és hírnevet... országhatáron innen és túl: a négy évtizedes tanári pálya eredményeit elismerő Ezüst Gyopár Díj, az Egri kismonográfiát a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság Fényes Elek-díjjal, a harmadik kötetet a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Anyanyelvápolók Szövetsége III. díjjal, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége pedig Apáczai-díjjal jutalmazta.

Ez újabb, 2015-ben megjelent kötet elé jelígeként választott Széchenyi István–idézet – „*Tiszteld a múltat, hogy építhesd a jelent és munkálkodhass a jövőn.*” – Kiss Kálmán életútját, munkásságát is jellemző jelígeként aposztrofálható. Mindenekelőtt azzal, hogy szolgálati éveit, évtizedeit a tudatosság jellemezte, az állandó cselekvés, a sokirányú érdeklődés, az önképzés igénye és folyamata, az az irányultság, amelyet fennebb Németh László szavainak megidézésével jellemeztünk. A szülőhely sem maradt számára száraz anyakönyvi adat: elmélyült annak történetében s a róla szerzett tudást megosztotta falusfeleivel; a tanítást sem csak kenyérkereseti lehetőségnek tekintette, hanem valóban szolgálatként, a katedrát is olyan varázskörként értelmezte, élte meg, amely folytonos munkára serkentette: megismerni a szolgálati helység múltját, hagyományait, szokásait, sajátos jegyeit, a csak rá jellemző vonásokat. A tanulmányi évek sem zárultak le a diplomaszerzéssel, hanem tovább mélyítették azt s nyert indítást, szakmai megalapozottságot „földije”, a tudós nyelvész munkásságának megismeréséhez, megértéséhez, tovább gondolásához, tovább folytatásához. Hitte és vallotta, hogy „a hagyomány arra való, hogy visszavezesse az embert önmagához”.

A négy kötet szemléletesen illusztrálja az érzelmi telítettségtől indított bűvárlás tudományos megalapozottságú és mélységű alkotások felé való haladás folyamatát. S ez nem csupán szakmaiság kérdése, jóval több annál: ezt érezzük a kötet elé Hoffmann István egyetemi tanár, a Debreceni

Egyetem magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatója által írt Ajánlás soraiból is: Kiss Kálmán könyve „azt sugallja az olvasó számára, hogy az anyanyelv számára nem csupán az emberi létezés elemi feltétele, nemcsak a kisebbségi lét legfőbb megtartó ereje, hanem szakmai eszköz, sőt kutatási tárgy is”. Tegyük, társítsuk hamar hozzá Gál Gyöngyi, szatmárnémeti tanfelügyelő szavait: „könyve a szeretet hangján szólal meg”. E két utalás Kiss Kálmán könyvének alapvonását fogalmazza meg: a szakmaiságot és azt az érzelmi többletet, tiszteletet és elismerést, amely soraiból sugárzik.

Csűry Bálint és a szamosháti tájnyelv című könyvének alapgondolataként – Széchenyi István szavait parafrázálva – fogalmazta meg: „tisztelnünk kell elődeinket, hogy jobban megismerhessük jelenünket, és munkálkodjunk unokáink jövőjén”. Az előd, ezúttal Csűry Bálint nyelvészprofesszor, és főműve: a *Szamosháti Szótár*, a Szinérváraljától Mátészalkáig terjedő földrajzi régió nyelvjárásának, tájnyelvének a feldolgozása. A jelent a megismerés, a jövőt pedig a nyelvi sajátosságok megőrzése jelenti.

A kötet bőséges adatolással, bibliográfiai apparátussal tárja elénk Csűry Bálint (1886–1941) életútját a szülőfalutól elindulva, a szatmárnémeti Református Főgimnáziumon át a kolozsvári Tudományegyetemig; szakmai pályafutását a kolozsvári gimnáziumi tanári katedrától a debreceni egyetem Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszékének a vezetéséig. Gazdag, elkötelezett életút, iskolateremtő szolgálat volt az övé, melynek gyümölcsei korszakváltást hoztak a magyar nyelvjáráskutatásban. Kultusza ma is élő. A kötet hosszan sorolja azokat a rendezvényeket, amelyek emlékét idézik, ápolják – közte a szülőfaluét is, ahol iskola viseli a nevét, ahol mellszobra emlékezteti a mai és eljövendő egrieket a nagy elődre. Számba veszi azokat a tudományos dolgozatokat, amelyek kutatói munkássága gazdagságát hivatottak szemléltetni, visszaidézni a mai szakembereknek, olvasóknak. Fontos eleme a kötetnek az évszázaddal előbbi és mai nyelvészeti elemek egybevetése, nyomon követése, az idő és a külső hatások következtében bekövetkezett változások számbavétele. Évtizedes előkészület, résztanulmányok vezették el Kiss Kálmánt a kötetté terebélyesedett munka elvégzéséhez. Ezek közé tartozik az 2014-ben írott *Csűry Bálint és a szamosháti tájnyelv* című dolgozat, amely pályamunkát az Anyanyelv-ápolók Szövetsége IV. díjjal jutalmazta. Munkáját kiváló professzorok segítették, s ő a tőlük nyert tudásanyagot beépítette a könyvébe. A sok-sok idézet nem terheli meg az olvasást, ellenkezőleg, elmélyíti munkája hitelét, hitelességét. Kiss Kálmán jó diáknak bizonyult, alaposan utána nézett mindennek, állításait komoly hivatkozásokkal húzta alá. Ezt szemlélteti a felhasznált irodalom sokasága, pontos filológiai apparátusa.

A kötet függelékeként olvashatjuk az Egriben ma is élő dalkultúrát – népdalok, mődalok, katonadalok – és szokásokat, amelyeket még Csűry Bálint jegyzett le, s olyanokat, amelyek a maiak „repertoárjájá”-t alkotják. Az indíték is nemes és figyelemre méltó: „a hagyomány arra való, hogy visszavezesse az embert önmagához”. A képmelléklet találó összeválogatása vizuális segítség a megismerés folyamatában, szerves kötődés a nagy előd életéhez, kultusza ápolásához.

A Partiumi Füzetek sorozat komoly munkával gazdagodott. Kiss Kálmán kötetét igényesség és pontosság jellemzi, szerkezetében is egységes, referencia-kötet lehet az eljövendő kutatók számára. Élő példa mindazon értelmiségieknek, akik vágyat érezzenek arra, hogy valami maradandót alkossanak annak a közösségnek, amely felnevelte, amely befogadta őket, teret és lehetőséget nyújtott szándékaik megvalósításához.

„Mert hite volt e népnek...”

Ft. Heinrich Ferenc mezőfényi születésű aranymisés áldozópap ajándékként vehettem kézbe az alig hetven lapos kis füzetet, az 1926-ban írott *Mezőfény története* című monográfiát. (*) Fokozott érdeklődéssel láttam hozzá az olvasásához, hisz olyan településről szól, mely újságírói pályafutásom alatt mindenkor kedves hely volt a számomra. Róla szóló ismereteim utólag is gyarapodtak, épp az ajándékküldő tollából fakadt írásokból: *300 év Fény tükrében* és *Egy megvalósult álom* című könyveiből, továbbá a néhai mezőfényi plébános, Merli Rudolf (1929–2013) *Mezőfény története* című vaskos monográfiájából.

Szolomájer József (1883–1929) tanító monográfiája a XX. század nagy történelmi fordulatai – az első világháború, a forradalmak, a győztes hatalmak trianoni döntése okozta kataklizma – után született, abban az időben, mely véget vetett annak a szerves történelmi, társadalmi evolúciónak, ami e sváb települést jellemezte. A szerző előszavában megindokolja, mi adott kezébe tollat – „e falu népe iránti szeretetem” –, továbbá azt is, hogy mit kívánt megörökíteni, örökül hagyni az elkövetkező nemzedékeknek: „Mezőfény története nagy eseményeket nem foglal magában. Nagyobb érdeklődésre nem is tarthat számot. Kicsiny a kör, mely magáénak vallja, s megírásának célja sem más, mint e kis falu népe előtt feltárni elődjeinek múltját, mely gazdag tanulsággal van teli.” (Kiemelés: M. J.) A következő mondat tömör jellemzése, egybefűzése mindazon erényeknek, melyek mindenkor e falu sváb népének sajátjai, mondhatnánk, legfőbb jellemzői, szellemi sarkkövekként határozták meg életmódját, egyéni és közösségi morálját: „Az Istenbe vetett mélységes hit, az egymás iránti szeretet, munkás szorgalom és békességes érzés volt boldog megelégedésük forrása. (...) A keresztényi illem uralta elődeink családi és társadalmi életét.”

A történeti áttekintés az antik görög mitológiából ismert elíziumi tájakat idéző „kis Kánaán” hangulatos természeti leírásával kezdődik: „Halmos szántói között dússzénájú kaszálók húzódnak édesvizű patakokkal. Pázsitos legelőin nyájak, csordák, ménesek kolompja válaszol egymásnak,

s pásztorok tilinkójának víg–szomorú nótája hallik.” Az újabb bekezdés századokat ugrik előre az időben, sorai máris a helység, Kölcsey Ferenc Himnuszát eszünkbe idéző bőséges áldását sorolja: „Határa valóban aranykalászos – kincses rónaság. Rozs, zab, árpa, tengeri, lucerna, lóhere, bab, forgó, burgonya egyformán gazdagon díszlik. Homokja megtermi a károlyi piac legkeresettebb burgonyáját és a messzi híres görögdinnyét. Buckái a legtüzesebb homoki bort. Talaja gyümölcstermesztésre legalkalmasabb a környéken. Udvaraiból, kertjeinek gyümölcserdejéből emelkednek ki tisztán tartott tágtornácos házai, s a falu közepén szép temploma, amelynek sugáros tornya a helység határát mintegy örködve tekinti be.”

A történeti leírás a községnek az évszázadok során elszenvedett viszontagságait taglalja. A lábjegyzetek sokasága arra utal, hogy a monográfia írója alaposan elmélyült, dokumentált munkája hiteles forrásokra épül. A történelmi múltat a talajforgatásból előkerült régészeti leletek koráig, a magyar honfoglalásig, valamint az 1322–1237-es pápai tizedszedési okirattal vezeti vissza. Az azt követő idők során Mezőfény kétszer semmisült meg, vált lakatlan pusztasággá. Története, fejlődése már a középkorban összefonódott a nagykárolyi Károlyi családdal, amely már a XV. században társtulajdonosa volt, s a későbbiek folytán is meghatározó szerepet töltött be. Mindennek ellenére megszenvedte az idegen a tatár, török, osztrák hadak dúlását, súlyos járványok pusztító, elnéptelenedéshez vezető csapásait.

Az igazi fordulat, Mezőfény harmadik születése ismételten a Károlyi családhoz kötődik, nevezetesen gróf Károlyi Sándorhoz, aki az osztrák császártól kieszközölte az elnéptelenedett birtoktest svábokkal történő betelepítését. Szolomájer József e folyamat leírásában elismeréssel szól Károlyiné Barkóczi Krisztina áldásos szerepéről, aki a pozsonyi országgyűlésben levő férj helyett is „gondossággal és hozzáértéssel” intézi a hatalmas birtok gazdasági ügyeit, s mindamellett szíven viseli a betelepülő tömegek sorsának alakulását, meleg szavakkal méltatva azt: „...igyekszik letörölni a könnyeket, eloszlatni minden bűt és bánatot; ez az ő nagy és népe javáért aggódó mélységes szeretete. Ez avatja őt oly időben – mikor a jobbágyi sors nem volt irigylésre méltó – népének, jobbágyainak pártfogó Nagyasszonyává.”

A „néprajzás” 1720-beli hullámában Fényre letelepítettek mind egyazon vidékről jöttek, előbb 17 család, később egyre nagyobb számban, Ulm környékéről. A monográfia-szerző dr. Brém János orvos kutatásait idézve közli az 1723. és az 1730. évi összeírás adatait, amelyek 79, illetve 75

személy nevét tartalmazzák. Az első a származási helyet jelöli, a második immár a megtelepedettek anyagi helyzetére rávilágító adatokat közöl. Alig pár év kellett ahhoz, hogy uruk gondoskodása és a maguk szorgalma elérhető létalapot teremtsen. „Megszerették, hozzáforrtak. Gyermekük jövőjét hozzákötötték.” Bejövételükkel egy időben létesül a közösség plébániája, 1724-től anyakönyvet vezetnek. Bár e falut sem kerülik el a környéket sújtó súlyos járványok, a lakosság számbeli gyarapodása – a bőséges gyermekáldásnak köszönhetően – töretlen.

Szolomájer József különös figyelmet szentel Fény lakosai hitéletére, vallásos lelkületének bemutatására. A fentebb már említett jellemvonások alfája – „mert hite volt e népnek” – meghatározó volt a közösségi szellem alakulásában, az egymás iránti szolidaritásban, az idősek megbecsülésében. Idézzük a szerző érveit: „...s vajon az Isten szeretetéből fakadó felebaráti szereteten kívül lehetett-e más indító ok, mi őseinket e helyes, ésszerű úton vezesse és megtartsa? Két évszázados boldogulásnak a kulcsa ez. Egy gazdag és tanulságos múltnak kedves és drága gyémántkövei. (...) Élő hit, vasszorgalom, takarékoság, kötelességtudás voltak elődeinknél a romlás elleni óvszerek. A boldog megelégedéshez segítő eszközök. (...) Gyermekük lelke volt legféltettebb kincsük. (...) A keresztényi illem uralta elődeink családi és társadalmi életét. (...) Az evangéliumi szellemtől volt átitatva a napi életük, gondolkodásuk, munkájuk.”

Mindennek háttérében ott volt az egyház, amely a lelki élet gondozójaként őrizte a nyáját. Papjaik névsorát az 1720-as, a tanítókét az 1739-es évtől tartják számon. Ez utóbbiak közt találjuk a monográfiát író, a helybeli születésű Szolomájer József nevét, aki 1901 és 1929 közt volt a fényi gyermekek tanítója. A község vallásos lelkülete és ragaszkodása építteti már 1785-ben ma is álló római katolikus templomot, később még három kápolnát.

Falvaink arculatát meghatározzák lakóinak építészeti szokásai, hagyományos formái. A monográfiaíró megörökítette számunkra a családi élet fészket, amelyet maguk építettek. Szabatos, pontos leírása szociográfiai pontosságra, megfigyelésre vall: „A ház utca felőli részén két szoba, konyha szabad kéménnyel, pincelejáróval, utána egy-két kisebb szoba, kamra, padlásfeljáró szerszámtartóval, majd ló- és tehénistálló következtek. (...) A ház mögött – annak hosszában – sertésól, 15–20 lépésre tágas csűr, kétoldalt konyhakerttel, azon túl a lucernás nagykert. Udvara nagy, baromfitenyésztéshez fölötte alkalmas. Jó talaja a gyümölcsfának adott tápot. Itt lakott a munkára vágyó, tetterős fiatal család. (...) A nagyobb házzal szemben állott egy kisebb, a »pfründler« ház. A jó öregek

stációja a temető előtt. Itt már nem születtek fiatalos vágyak, alkotó tervek. A munkás, szorgalomban átélt férfikor ajándékhelye ez; gondnélküli, őszbe vegyült öregkor napjai itt morzsolódtak le. Körüllengte a nagyház fiatal népének mélységes tisztelete, s szívből fakadó gyermeki szeretete.”

A monográfiából azt is megtudhatjuk, hogy a templomban és az iskolában 120 éven át a sváb dialektus egyeduralkodó volt. A német nyelvszigetek lakossága – terményeik értékesítése, a közügyek intézése okán, később az iskoláztatás révén – elkerülhetetlen kapcsolatba került a környező magyar, illetve román ajkú falvakban élőkkel, a többségi nép kultúrájával, ami a kétnyelvűség kialakulásához, elterjedéséhez, később a nyelvváltáshoz vezetett. S nemcsak ez! Ismeretes, hogy a sváb paraszti hagyomány szerint mindvégig óvták a birtoktestek elaprózódását. A szokásjog szerint a családban a földvagyon „az elsőszülöttségi jogon szállt apáról fiúra”, „a szétdarabolás lenézést, szégyent jelentett”. Ebből fakadt az a törekvés, hogy a többiek szakmát tanuljanak, felsőbb iskolába menjenek. A monográfia megírása évéig nem kevesebb, mint százket személy végzett magasabb iskolát, soraikból papok, óvónők, tanítók, tanárok, orvosok, ügyvédek, jegyzők, gyógyszerészek, állatorvosok... kerültek ki. De a birtoköröklési szokásjognak, a földéhség kielégítésének volt egy másik, a demográfiai vonal alakulására nézve negatív következménye is: az amerikai kivándorlás.

A XX. századig szervesnek tekinthető fejlődés, a fentebb jelzett okok miatt, megtört. Az 1914-ben kirobbant első világháború, az azt követő forradalmak és az impériumváltás következményei nem csupán a súlyos emberveszteségek miatt, hanem más vonatkozásban is hatással voltak a közösségre. A kötetben olvasható kimutatások szerint hadi szolgálatot 309 férfi teljesített, 90 esett fogságba, 50 hősi halott jelentette a falu véráldozatát. Bár e vidék fölött szinte észrevétlenül vonult át az őszirózsás forradalom és „nem tombolhatta ki magát kedve szerint a vörös terror”, a gondolkodásban, a háborút viseltek magatartásában fészket rakott a világban eluralkodó, az ősi közösségeket bomlasztó ideológiák szele. A népe sorsával maradéktalanul azonosuló tanító szóvá teszi annak veszélyeit: „...a fényi nép egy kisebb részének lelkében is oly nagymérvű elváltozást idéztek elő, hogy elvesztette két évszázados múltjának apai örökségét, a hívő, munkás, becsületes szerénységet. E töredék beállott a rombolók sorába, kiknek munkáját nem az ősök imádságos érzése hatotta át, hanem az istenkáromlással meginduló felforgató tekintélyrombolási vágy.” A világháború súlyos társadalmi következménye nem csupán az áldozatok számában volt mérhető. Szolomájer József, a tanító, érzékeny szeizmográfként regisztrálja annak „mellékhatásait”, következményeit is:

„Az apa távollétében a családfő szerepét képviselő anya dajkáló szeretete, a házi, gazdasági ügyek vitelével járó sokoldalú elfoglaltsága számos helyen meglazította a családi életnek a régi erkölcsi szabályok és szokások szerinti menetét. Az apai szigor, megtorló fenyítések hiányában a szokottnál többet engedett meg magának a gyermek.” A változás maga után vonta a közösségi erkölcs addigi szabályainak lazulását is. Éjjeli tánc-tivornyák, a „zsalukázások”, az idősek iránti tisztelet megfogyatkozása valósággal sokkolja a monográfia íróját, félelemmel követi a negatív irányú fejleményeket. „Évszázados erények semmisülését látva emelt fővel nem állhatunk. (...) Az erkölcsi hanyatlás korát tisztultabb lélekfolyamatnak kell követnie. (...) E népnek be kell látnia, hogy megelégedett, örömteli élete addig volt, míg az ősök erényének ösvényén haladt, s a pénzért, haszonért dolgozó békebontó izgatók szavára nem hallgatott.”

A kötet gondozását felvállaló és az Utószót író Fényi Izabella magyar tanár joggal állítja: „Szolomájer József könyve nemcsak kordokumentum, jóval több annál. Minden sorát áthatja az övéi sorsán aggódó »néptanító« szeretete, segítő szándéka. Ettől értékes ez a monográfia, hovatovább egy évszázad távlatából is. Tanácsai, intelmei közül sok napjainkban is megszívlelendő. Ugyanakkor szomorúan, irigykedve tapasztaljuk, hogy mennyire megkopott néhány érték, mint például a szolidaritás, mely oly erőssé tette ezt a közösséget. A könyv lapjait forgatva a múltba tekinthetünk. Szolomájer József tanácsait megfogadva a jelent és a jövőt építhetjük. A globalizált világban megőrizhetjük az egyedi, sajátos, ránk jellemző értékeket, melytől, hiszem, jobb lesz a holnapunk.”

A mezőfényi sírkertben nyugvó, monográfia-író tanító sírfelirata jelzi, hogy önfeláldozó, a közösséggel azonosuló szolgálata méltó jutalmat nyert: pápai érdemkereszttel ismerték el.

(*) *Mezőfény története (Monográfia). Írta: Szolomájer József tanító. Nyom. Róth és Komáromy könyvnyomdájában Carei-Nagykároly, 1926 Megjelent Nagykárolyban 2015-ben az eredeti, 1926-os kiadás alapján*

„...nekem szülőházam...”

Régebbi kiadványokat lapozok: *Felsőbánya* (1993), *Felsőbányai kalauz* (1998), *Felsőbányai arcképcsarnok* (2002), *Tiszteljétek az őseket!* (2004), *150 éves a felsőbányai Nagyboldogasszony templom, valamint a Kálvária-kápolna* (2008).

Mindenik kiadvány közös vonása, hogy a közel 700 éve szabad királyi bányavároshoz – Felsőbányához – kötődik, közös vonása továbbá, hogy a címlapon egyedi vagy társszerzőként ugyanazon név olvasható: Hitter Ferenc. A változatos műfajban született írások – helytörténeti monográfia, rövidebb-hosszabb cikkek, tanulmányok, lexikonjellegű ismeretközlések halmaza... – nem csupán témáikban/tárgyukban bírnak közös nevezővel, a szülőváros bemutatását célzó nemes szándékkal, hanem érzelmi töltetük is azonos: soraikat az iránta érzett szeretet és ragaszkodás érzése hatja át. Nem csupán a szeretetét, hanem a vele való azonosulását is.

E kiadványok ismeretében, a bennük kódolt akarat, szándék megfigyelése akaratlanul is költői szavakat juttat eszünkbe: „Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak, hogy látva lássanak”. Ady sorai mellé odaképzeltük egy másik költőét, a Radnótiét: „Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, / nekem szülőházam...”

A felsőbányai születésű Hitter Ferenc helytörténész szándékaiban is ez a törekvés testesül meg: fölmutatni a város értékeit, megmutatni, hogy mások is megismerjék, mások is megszeressék az ő szülővárosát. Másnak bizonyára csak egy kis pontocska a térképen, de az ott születetteknek, az értékeit magukénak vallóknak szülőházája, szülővárosa, otthona a Bányahegy tövében, csodálatos természeti környezetben megbúvó bányászházakat rejtő Civitas de Medio Monte. Bár – mint mondják – az emlékhelyek kövei beszélni tudnak, a mélyről felhozott bányavirágok szépsége szinte leírhatatlan, a hírverés, az ismeretközlés nélkül csak egy szűk kör ismerheti, becsülheti azt értékéhez illő és megfelelő módon.

Erre a hírverésre szegődött el Hitter Ferenc immár évtizedek óta. Tette, teszi ezt nemcsak a könyvekbe foglalt, lapokban közölt vagy művészi filmekbe, klippekbe rögzített módon, hanem szélesebb körben is, például a

Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság tagjaként, a város hivatástudattal megáldott krónikásaként, egyre kiforrottabb, egyre hatékonyabb formában.

Szép és beszédes példája ennek az újabb könyv(*), amely román, magyar és angol nyelvű tájékoztató és ismertető szöveggel, bőven illusztrált, művészi tipográfiai kivitelben került a helybeli és a város iránt érdeklődő olvasók kezébe. Amiként az országok, a városok is azon igyekeznek, hogy a maguk arculatát a legjobb fényben tüntessék fel, érdeklődést keltve a turisták, a másutt élők körében, mintegy hívogatva őket, úgy ez a kiadvány is megszólít bennünket: jöjjetek, ismerjétek meg értékeinket, a mi világunkat, sajátos kultúránkat, hagyományainkat! S hogy az üzenet minél szélesebb körben terjedjen, a többnyelvű kommunikáció lehetőségeivel is élniük kell. Külön pozitívuma – manapság, amikor több városban még a kétnyelvű utcatáblák kihelyezése is hatósági retorziót von maga után –, hogy a román többségű város polgármesteri hivatala föl vállálja az ott, sajnos, már kisebbségben élő magyarság anyanyelvén történő közlést is. Vasile Dorin Pașca polgármester ajánló sorai az album fő érdemét az értékeik újra felfedezésében jelöli meg. A szerző – Hitter Ferenc – szándéka szerint az album „a múltat hozza a jelenbe”. A napjaink kínálta formai változatosság – megannyi csermely, mely egy folyóba torkollik – igencsak színes: a jól dokumentált szövegek, múzeumokban féltve őrzött írott és képi dokumentációk, régmúlt korokat elénk idéző metszetek, természetű és művészi fotók, képzőművészeti alkotások reprodukciói mind-mind a jobb megismerést szolgálják.

A város középkori pecsétje és címere a történelmi távlatokra utal, a XIV. századba visznek vissza. A képek távolról sem csak az illusztráció szándékával válnak a kötet lényegi alkotóelemivé. Mondhatni: önálló életre kelnek, domináns szerepet töltenek be. Különlegesen szép, vonzó földrajzi környezetben fekvő várost bemutató albumról lévén szó, nem is lehetne másképp! Többek annál: időutazásra hívnak, arra a gondolatra, hogy múlt és jelen egyaránt életünk része, a helyhez való ragaszkodásunk, az iránta érzett szeretetünk kifejezői, hordozói, hirdetői. Öröme a lélek, amikor a város panorámájában gyönyörködik, amikor hajdani képíró művészek metszetein fölfedezi, meglátja az ismerős térbeli, máig változatlan domborzati jeleket, erdőségeket, a természet örök adományait. De elszorul szíve, amikor napjaink pusztító rombolásaira, az életet adó, életlehetőséget és életreményt nyújtó bányászat és ércfeldolgozás lassan csak romokban fellelhető objektumait látja, örök mementóként, emlékeztetőként az ősi mesterségre, a bányászatra, és a romlásra, a pusztulásra, a mostoha sorsra,

amelyre napjainkban kárhoztattak. A múltbeli, muzeális értékű képek a városról, az ott élőkről, az ősi fazekasság újraéledéséről gazdag múltra, a jellegzetes viseletre, értékes hagyományokra, szokásokra, kultúránk becses kincseire hívják fel a figyelmet. Az idősebb nemzedék, a régi városképek láttán, nosztalgiával gondol vissza a régmúlt évtizedek kisvárosára, melyben oly otthonosan mozgott, ismerve és köszöntve mindenkit; az ifjabb nemzedékek szemlélet- és gondolatvilágában a múlthoz hozzátársult a városbővítés révén született tömbház-negyed s az a törekvés, amely az egyhangúságot magában hordozó városképet művészi értéket hordozó szoborparkkal teszi elfogadhatóbbá, otthonosabbá. Minden kép egy-egy ablak arra a világra, mely a múltbeli és mai városképet jelenti. Az idősíkok folytonos interferenciája a helybelieket az el- és befogadásban segíti; azoknak pedig, akik e képek, szövegek révén közelítenek hozzá, a megismerésben, az érdeklődés felkeltésében nyújt kiváló lehetőséget.

A kötet legvonzóbb fejezetei közé tartoznak a festészeti hagyományokat illusztráló lapok, oldalak. Felsőbánya művészi alkotásokon történő megörökítése immár több mint száz éves múltra tekint vissza. A festőművészek alkotásai a város lényegi elemeit idézik szemünk elé, azt a csodálatos életteret és természeti környezetet, amely a várost jelentette a múltban és jelenti ma is. Ők ismerik a leginkább ama szépségnek, varázslatos világnak a titkát, amit a felsőbányai táj jelent az emberiségnek, amiért ott élni, oda ellátogatni érdemes. Erre épült az immár iparaggá izmosodott turizmus, mely kiaknázza, felkínálja a lehetőséget a testi és lelki megújulásra – a helybelieknek és az oda látogatóknak egyaránt.

Nem zárhatjuk méltató sorainkat anélkül, hogy ismételten ne szóljunk elismeréssel az album gondolatát kiötlő, azt létrehozó, az anyagot szívós munkával egybehordó és rendszerbe szervező alkotóról, Hitter Ferencről. Hiszen ezen a szinten valóságos alkotásról kell beszélnünk. És szólnunk kell a fotók készítőiről – Kerekes Erzsébetről, Deák Lászlóról, Hitter Ferencről, Lendeczki Dezsőről, a fedőlap szerkesztőjéről, Pécsi Tündéről, továbbá a régi dokumentumokat rendelkezésre bocsátó Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum segítőkész és önzetlen közreműködéséről, a kiváló munkát végző Eurotip nyomdáról.

Nagy és értékes nyeresége az album a városnak, mindazoknak, akik általa egy sajátos és gazdag múlttal rendelkező helység életével ismerkedhetnek meg. Általa megvalósulva látjuk a költői álom parafrázisaként született szándékot, amelyben a város látva láttatja önmagát. Aki belelapoz, kiérzi belőle a szeretetet, amely a virtuális térképbeli tájat valóban a szülőhaza, az otthon fényében tünteti fel.

És, amiről azt gondolhattuk, hogy kiteljesítette önmagát, cáfolatként kezünkben az újabb kiadvány, Hitter Ferenc új könyve: *Könnyező aranyhegyek*(**). A turisztikai „csalogató kötet” sikere ösztönözte arra, hogy – bányászhasznalattal élve – mélyebbre ásson, újabb szintekre, ahonnan bőségesebb kincseket hozhat felszínre. Alcíme nem csupán műfaji megjelölés: önmagában is jelzi, előre vetíti, hogy az elénk táruló látvány mögé kíván tekinteni, bennünket, olvasóit is elvezetni az időn túli világba, értelmezni a mögöttünk maradt évszázadok hozadékát. A cím metafora: a földmélyi tárnák közeteiből szivárgó vízre mondták a bányászok: könnyezik a telér, jelezve, hogy mögötte/benne érték rejlik, színes/nemes fém, mely minden fáradozást, küzdelmet, áldozatot bőven kárpótol.

A szerző e könyve nem csupán tekintélyt ébresztő terjedelmében múlja fölül az eddigieket. Valamiféle összegzésnek is tekinthetjük: évtizedek gyűjtő és kutató munkája, közéleti szereplése és krónikás múltja halmazának, miközben a mind jobban kitáguló horizont szakmai elmélyültséggel telítődik. Ha az eddigi kötetek egy pályáív közbenső állomásai, a mostani a csúcs, ahonnan a teleobjektív – filmes hasonlattal – hol általános rálátást, hol közelítő részletezést kínál számunkra. Nincs ebben semmiféle mesterkelt túlzás, hisz Hitter Ferenc egyforma otthonossággal forog a betűk és a képi ábrázolás világában. A Gutin, a Rozsály, a Fekete-hegy hármaskörében fekvő város csodás természeti környezete mögött évszázadok küzdelme rejlik, mely minél közelebb kerül hozzánk, annál többet mutat meg magából. A két véglet: egyik felén a Petőfi által megismert kemény bánya világa: „Ezer öltre vagyok idelenn a / Föld ölén, / Hol az ősi örök éj tanyázik / Vadsötéten. / A kis lámpa reszkető sugára / Félve néz a zordon éj arcára, / Mint a sasra a galamb. // Ezer öltre a virágoktól s a / Napvilágtól, / Ezer öltre tán már a pokol sincs / Innen távol; / Vagy már benn is vagyok a pokolban? / Benne, mert a sátán háza ott van, / Ahol az arany terem.” (*Bányában*) A „bányaszellem” világa ez, a költő naplójában megörökített „sárga vakondok” világa kik verejtékes munkával, a rájuk leselkedő veszélyekkel dacolva hozzák felszínre a föld mélyéből a kincset. A másik véglet, amit ez a világ az őt kívülről szemlélőnek kínál: a táj varázslatos világának festői megjelenítése a magyar képzőművészet jelesein – Boldizsár István, Popp Aurél, Mikola András, Nagy Oszkár, Pirk János, Litteczky Endre..., a Felsőbányán élt Nagy Hajós Ilona és Nyisztor Amália alkotásai, valamint napjainkban a Munkácsy-díjas Véső Ágoston vezette Nagybányai Tájfestő Telep és egy újabb alkotócsoportosulás révén nyertek/adtak megérdemelt hírnevet e városnak.

Hitter Ferenc kötete, természetszerűleg, a város időbeli megjelenítésével közelít tárgyához. A bőséges bibliográfiai, tudományos művekre épülő bemutatásban is felismerhetjük a kettősséget: az évszázados küzdelmeket, felíveléseket és alázuhanásokat, a szerves fejlődést és a mesterként fel-duzzasztást, a boldog békeidőket épp úgy, mint azt megszakító tragédiákat és újrakezdeket, napjainkig, „amikor a változásokkal járó új korszellem nem tud azonosulni – vagy nem is akar a korábbi értékek rendszerével”. A bányászokban mindvégig ott élt „az ember évezredes vágya, az ismeretlen meghódítása, és ott élt a szükségszerűség parancsa: felszínre hozni az értékes ásványi anyagokat”. Számukra az évszázadok során kitermelt sok arany és ezüst nem jólétet hordozott, abból mások részesedtek – jobbára a kincstár –, ők nem építhettek maguknak palotát? A kicsiny ablakú bányásházakban felnőtt gyermekek sorsa igencsak behatárolt, keskeny ösvény volt, nemzedékek hosszú során. Kapaszkodójuk a hit s a remény, az életet jelentő, a folytonosságot biztosító kemény és áldozatos munka, amint azt a Bányászhimnusz megörökítette. „Nincsen madár, lomb se fakad, ott a nehéz sziklák alatt (...) Örök homály, vad éjszaka, mégis közel az ég oda.” Azt hihetnők, hogy – átvitt értelemmel – ennél nincs mélyebb bugyra a földnek. És mégis lett: az ötvenes években a politikai elítélteknek itt létrehozott kényszermunka-telepe. Megrázóak a kötetben idézett visszaemlékezések, a magas drótkerítések mögé szorított világ, a sok száz megnyomorított életsors, melynél zordabbat nem láthatott a város és a bányatelep fölé magasló Bányahegy.

Hit és remény.

Kulcsszavak ezek. Aligha van még oly szakma, amely szorosabban kötődne a transzcendens világhoz. Miként szól erről a templomi énekké átirrt bányászhimnusz szövege? „Sötét tárna az életünk, / Te vezess benne Istenünk...” A hit és a remény szimbóluma a templom, melyek lelki otthonai voltak a bányászvilágnak, beépítették abba annak szimbólumrendszerét: Szentsírt őrző „fegyvereseiket”, a mélységet elénk idéző fáklyásokat, a szakmát jelképező kettős kalapácsot, a bányászászlót. S ahol templom volt, ott iskola teremtdött. Az analfabetizmus ismeretlen fogalom volt. Az egyházi iskolák évszázadokon át a léleképítés fórumai voltak.

Az évszázadok sorscsapásai eltörpülnek amellet, amit a XX. század hozott magával. Az impériumváltással megindult átrétegződés, az évszázados szerves fejlődést megbontó demográfiai folyamatok, az asszimiláció okozta nyelvvesztés szomorú tendenciája, melyet betetőzött a legnagyobb csapás: az életet jelentő, a kenyérkereseti, megélhetési forrást jelentő bányák bezárása, s mindaz, ami ezzel járt: a magyarság lélekszámának

csökkenése, számbeli arányának vészes alázuhanása. Megrázó szimbólumai ennek az elhagyott, szabad rablásra, kifosztásra ítéltetett elhagyott bányatelepek, az ércfeldolgozó épületei, gépparkja. A külszíni fejtéssel megroncsolt Bányahegy természeti rehabilitációja sem fáj senkinek. Ugyanezt példázza az elemi iskolai oktatás végett épített Zárdaépület mai sanyarú sorsa is. Falai közt egykor magyar gyerekek százai töltötték meg a tantermeket, mára egy-egy évfjára alig jön össze a minimális, engedélyre jogosult osztálylétszám. Az egyház sem tud mit kezdeni a visszajuttatott impozáns, romlásnak indult épülettel. Szomorú sorsa azonos a reményvesztett városéval, rátelepedett a köd, a jövőtlenség réme bénítja cselekvő akaratát.

Műemlékeink a múltból beszélnek. A múltból, amely maradandó értékeket teremtett: templomokat, szakrális otthonokat a hit megéléséhez, megtartáshoz. Elhanyagoltságuk ellenére szimbólumai annak az örökségnek, amit eleink ránk hagytak. A városháza, a bányahivatal, a módos polgári épületek mellett itt-ott még láthatók a hagyományos építésű bányászházak, melyekben oly sok gyerek nőtt fel, biztosítva folytonosságot, az életvágyat, amelyet a nehéz sors sem tört meg. Még láthatók a Bányahegy magasába feltörekvő kis közöcskék, amelyek oly jellegzetes vonásai voltak, maradtak a városnak. Még látható a mesterségesen létrehozott Bódi-tó, a természeti tüneményként élénk táruló Kék-tó. És él még a varázs, amely, amint fentebb jeleztük a városba visszacsalogatta a képzőművészeket, kinek körében Felsőbánya újra divatos lett, hitet, reményt ébreszt.

A kötet igen értékes része a felsőbányai arcképcsarnok, amely bővizű lexikonként idézi élénk, alfabetikus sorrendben, azon személyiségeket – közéleti vagy tudományos téren, orvosként, szellemi munkásként vagy képzőművészeti alkotóként, publicistaként vagy a turizmus szolgálatában –, akik oly sokat tettek a város hírnevének megalapozásáért, társadalmi vagy kulturális és hitéleti gazdagításáért. Példa emberek, példaéletek. Hitter Ferenc példája is azt illusztrálja: a cselekvő ember megtalálja a módját, hogy építkezzen, hitet, reményt sugározzon, másokat is erre sarkalljon, értékeinket őrizze az utókor számára.

A gazdagon illusztrált kötet olvasójában joggal vetődik fel a kérdés: milyen jövő várhat a városra? Vajon elegendő távlat a csodás természeti környezet által kínált lehetőség: a turizmus? Egy-egy, a lehetőségekkel jól sáfarkodó vállalkozó számára mindenképp. De egy közösség, a város számára mi marad? Az továbbra is talány marad.

Az 1989-es politikai/társadalmi fordulat sok tekintetben kinyitotta a fejlődés kapuját az ország előtt. Felsőbánya számára a hanyatlást hozta. Hinni szeretnénk: életnedvei nem apadtak el. Az esztelenül letarolt erdő is újraéled. A valamikor meddőhányókon (haldokon) is gyökeret eresztett fák zöldellnek. Az élet élni fog, mert élni akar!

(*) *Medio Monte / Baia Sprie / Felsőbánya / Mittelstadt. Editura Eurotip Baia Mare, 2014*

(**) *Hitter Ferenc: Könnyező aranytelérek. Helytörténeti gyűjtemény Felsőbányáról. Eurotip, 2016*

VII.

Csoóri Sándor – „a nemzeti önismeret apostola”

*„Barátaim, szigorú korban élünk,
Minden napunknak súlya van.
Könnyelműen ma nem dalolhat senki –
és nem maradhat senki szótlan.”*

Csoóri Sándor személyiségének, életművének leglényegesebb vonásait sűrítik magukban a költő ars poetica-értékű, a *Szigorú korban élünk* című költeményéből kiragadott sorok: az elkötelezettséget, határozottságot, az őszinte megnyilatkozást a nép s a nemzet, az elszakított nemzetrészek ügyében. Szavainak, sorainak igazságtartalma különösen most, a halálát követő időszakban kerül előtérbe, amikor a veszteség fájdalma akarva/akaratlanul felé fordítja tekintetünket, figyelmünket, olvasmányélményeinkből bontva ki a költő, az esszéíró, filmforgatókönyvek szerzője, közéleti személyiség arcvonásait, a műveibe kódolt üzeneteket, az írásunk jeligéjeként, cselekvési imperatívuszként idézett időtlen értékű, örök érvényű intését. Szándékát a költő „kölcsoöszöveggel”, Dosztojevszkij szavaival is megerősíti, teszi egyetemes érvényűvé: *„Egyetlen földi embernek sincs joga ahhoz, hogy elforduljon, és figyelmen kívül hagyja azt, ami a Földön történik.”*

A nemzeti önismeret, a magyar sorskérdések iránt érdeklődő, arra fogékony olvasók figyelme az örökül hagyott rendkívül gazdag, sokoldalú, fél évszázadot átölelő Csoóri-életmű bőven termő ága, esszéi felé fordul. Az esszét, amely számára *„nem a költészet és a próza kiegészítője, hanem előkészítője. Megfogalmazza azokat a kérdéseket, amelyekre a végleges választ versben, prózában vagy, amihez egyre nagyobb erő sodor: drámában kellene megadni”*. A Csoóri-esszé messze túllépett a maga szabta – a költészet és próza kiegészítője, előkészítője – küszöbön: munkásságának egyik fő áramává vált, ő pedig a klasszikus magasságokba emelkedett magyar esszéírók – Németh László, Illyés Gyula, Cs. Szabó László... – munkásságának méltó folytatója lett. „Az esszé Csoóri Sándor alkatára

szabott műfaj, hiszen neki lételeme a nyugtalanság, veleszületett adottságai a rendkívül érzékeny ösztönösség, a játékos, cikázó képzelet és szívósan kutató intellektus. (...) Csoóri esszéi a magyar nemzeti önismeret elmélyítésének gazdagításának bázisai. (...) ...a létbeli otthonosság megteremtésének kísérlete (...) ...a legfontosabb nemzeti létkérdések enciklopédiájaként olvashatók.” (Görömbei András)

Az 1966-ban indult esszékötetek sorozatában fölvetett gondok, gondolatok követhetők nyomon a Nap Kiadó gondozásában megjelent kiadványok – *Elveszett utak* (2003), *Tizenhét kő a parton* (2007), *A szétzilált nemzet* (2010), *Védőoltás* (2011) –, amelyek méltó folytatói a Magvető Kiadónál megjelent *Készülődés a számadásra* (1987), a Püski Kiadó által jegyzett *Nappali Hold* (1991), továbbá a *Tenger és diólevél* (1994) című kétkötetes válogatásnak. A Csoóri-esszék jobb megértéséhez/értelmezéséhez segít hozzá az alkotóról/munkásságáról szóló, ugyancsak a Nap Kiadó által 2010-ben közzétett, Görömbei András által írott monográfia, valamint az 1971 és 2010 között az íróval készített beszélgetéseket felölelő kötet: *Az elhalasztott igazság* (2011).

Az esszékötetek széles tematikai spektrumában – amint fentebb is jeleztük – központi helyet foglalnak el a nemzeti sorskérdések. „*Én arra töreksem, hogy a magyarság nemzeti tudata minél fejlettebb, kiműveltebb legyen. Egyre inkább a sors is erre kényszerít bennünket. Egy ilyen fogyó és kis nemzetet, mint amilyen a mienk, nem a biológiai ereje, hanem a tudata tarthat inkább életben.*” A kérdés megoldásának a kulcsa – mintegy előre jelezve, vizionálva a V4-ek szerepét – azonban régóta nem csak a mi kezünkben van. „*Magyarország sorsa már nem csak Magyarországra tartozik. Közép-Európának erősebbnek kell lennie, mint eddig volt, sőt szellemileg erősebbnek, mint Nyugat-Európának.*” Ebben a kontextusban kell keresni kibontakozásunk, emelkedésünknek útját/módját: a megcsonkított országban élő és az elszakított magyarság gondjai megoldását egyaránt. „*...amit a békeszerző nagyhatalmak együtt rontottak el, azt együtt is kellene helyrehozniuk. A kis győztesek és a kis vesztesek ezt magukban képtelenek megoldani. A területi igénytől kezdve a kisebbségek kérdéséig rengeteg baj, gond, tragikus feszültség terheli a számlájukat.*” A bajok gyökere: Trianon – amely „*első pillanattól kezdve a nyugat-európai felelőtlenség és barbárság vulkánkitörése volt*” –, továbbá az elszakított magyarság százezreit megalázó kisebbségi sorsba taszító utódállamok soha be nem tartott ígéreteinek a megszegése, nem utolsósorban pedig az anyaország évtizedeken át tanúsított bűnös közömbössége. Csoóri Sándor 1982-ben felidézi, mit is ígért Trianonban a csehszlovák küldöttség? „A

csehszlovák kormány szándéka az, hogy ezt az államot úgy szervezze meg, hogy ez a nemzetiségi jog alapjaiként azokat az alapelveket fogadja el, amelyek a Svájci Köztársaság alkotmányában találhatók: azaz szándéka az, hogy A Csehszlovák Köztársaságból egy Svájc jellegű államot alakítson, természetesen Csehország különleges viszonyainak a figyelembevételével...” Csatoljuk hozzá – mementóként – az 1918. december 1-én Gyulafehérváron tartott román nagygyűlésen elfogadott határozatnak a nemzetiségekre vonatkozó passzusát: „Az új román állam megalakulásának alapelveként a Nemzetgyűlés kinyilvánítja a következőket: 1. Minden nép saját kebeléből való egyének által saját nyelvén fog élni a közoktatással, közigazgatással és igazságszolgáltatással. Minden nép a hozzá tartozó egyének számarányában képviseleti jogot fog kapni a törvényhozásban és az ország kormányzásában. 2. Egyenlő jogosultságot az ország összes felekezetének és teljes felekezeti szabadságot az ország összes felekezetének.” A teljes nemzeti szabadság, az egyenjogúság vállalása és megfogalmazása mindkét államban írott malaszt maradt. A kisantant államok magyarellenes közös frontot alkotva, azonos módszereket követve – asszimilációs kiskatéként – a hozzájuk csatolt területek magyarságát kíméletlen elnyomással sújtották, a második világháborút követően is folytatták: „Sokáig azt lehetett hinni, hogy ezek a titkosrendőrinek mondható módszerek csak a romániai magyarok megtörésében, szétzüllesztésben fedezhetők föl. A hit tévhitnek bizonyult. A szlovákiai magyartalanítás, jogfosztás a háború utáninál ugyan rejtettebben, de pontról pontra hasonló eltökéltséggel folyik. A szocializmus vívósisakja alatt a Trianon utáni kisantantos összepillantások cinkosságát figyelheti meg szomorúan az ember” – olvashatjuk a Duray Miklós kötetéhez írott előszavában, 1982-ben. A hozzájuk csatolt milliók másodrendű állampolgárokká váltak. Kikerülhetetlen sorsképlet lenne? Nem az! Cáfolatként nemcsak a finnországi svéd kisebbség jogállása hozható fel, hazai példa is idézhető. Az „Erdély földjére betelepített szászok 1224-ben II. Andrástól kiváltságlevelet kapnak. Mai fogalommal élve autonómiát. Ez a kiérlelt autonómiáktól eltérő kezdetleges autonómia olyan önállóságot adott a szászoknak, hogy a magyarok és a székelyek mellett harmadik nemzetként tekinthettek önmagukra.” Arról sem szabad megfeledkezni, inti olvasóit Csoóri Sándor, hogy „az 1867-es kiegyezés után a velünk élő nemzetiségek nemhogy fonnyadni, zsugorodni kezdtek volna, hanem erősödni.” Ezzel szemben „1920-ban még csak homályosan lehetett tudni, hogy mi vár ránk. Bizonyosak csak abban voltunk, hogy egyetlen magyarnak se lehet hazája, otthona Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia vagy a Szovjetunió.

Nem lehet igazán hazája Ausztria sem. Akár így, akár másként, a leszakadók élete fél-élet lehetett csupán. Örökös másodrendűség. Kilencven év elég lehetett volna ahhoz, hogy a fájdalmakat és a veszteségeket földolgozzuk, de a mértéktelen igazságtalanság időről időre újjászüli önmagát.” A földolgozás elmaradt. A két háború közötti „mindent vissza”, „nem, nem soha” jelszavak fémjelezte revíziós törekvésekkel szemben a ló másik oldalára sodródtunk: a bűnös hallgatás takarta el az elszakított nemzet-testek sorscsapásait. *„Magyarországon mind a mai napig – olvashatjuk ugyancsak a Duray-kötet előszavában –, mint fenyegető evidencia, az a háború utáni megállapodás maradt érvényben, hogy a nemzetiségek ügye: belügy. Így aztán történhetett bármi a szomszédos országokban élő magyarokkal, a csitító szólam mindig ugyanúgy hangzott: ne szóljunk, ne lázadozzunk, egyetlen kukkal se tiltakozunk a szomszédainknál, mert arcizmunk rándulásával is a náluk élő magyarok helyzetét nehezítjük.”* Eközben ők folytathatták összehangolt, azonos „forgatókönyvre” valló játékaikat: a jogfosztást, a kitelepítéseket, a betelepítésekkel felborítva a történelmileg kialakult demográfiai állapotokat, intézményeink felszámolását, kulturális értékeink, történelmi emlékműveink lerombolását, az anyanyelvhasználat korlátozását, régiós átszervezésekkel aprózva, bomlasztva szét a kisebbségi magyarok lakta tájegységeket... Hallgattunk. *„Kilencven évig hallgattunk erről a meghamisított békeőrültségről. Nem volt elég erőnk ahhoz, hogy a világ figyelmét magunkra fordítsuk, de most már több ököl készül dörömbölni a megrozsdásodott vaskapukon: Trianon rombolását semmilyen erő, jó szándékú döntés soha többé nem tudja jóvátenni. Megértetni a következményeit egyetlen magyarral sem lehet soha-soha.”* De miként is érthette volna, értené meg, amikor a szovjet irányítású, az internacionalizmusra fölesküdtött magyar politika legfőbb törekvése „a magyar nemzeti öntudat és önismeret fölszámolása volt – utal rá Görömbei András a Csoóri Sándorról írott monográfiájában –, Magyarországon a nemzeti jogok említése rögtön a nacionalizmus bélyegét kapta. (...) nemzedékek nőttek fel anélkül, hogy egyetlen szót is hallottak volna a Magyarország határain kívül rekesztett több mint hárommillió magyarról.” (Ezért nevezhette a valós nemzeti történelmi ismeretektől megfosztott magyar polgár az anyaországba érkező erdélyit románnak, a felvidékit szlováknak, a délvidékit szerbnek/horvátnak/szlovénnek, a Kárpátaljáról érkezőt pedig ukránnak.) A monográfia szerzője kihangsúlyozza: „A hivatalos magyar politika felelőtlenségével szemben az irodalom emelte fel szavát.” Konkrétabban szólva: e küzdelem főalakja Illyés Gyula volt. „...legfontosabb társa, sok esetben ösztönzője, majd legkövetkezetesebb,

legbátrabb és legnagyobb hatású folytatója Csoóri Sándor lett. (...) Két évtizeden keresztül a kisebbségi magyarság önkéntes és egyszemélyes intézményeként működött, idejének, energiájának jó részét erre áldozta. Esszéírói munkássága egyik fő vonulatának is a kisebbségi (és – másképpen – az emigrációbeli) magyarságnak a létkérdéseivel való szembesülés, a magyar nemzet szellemi–lelki újraegyesítésének a kísérlete a témája.”

Csoóri Sándor „találkozása” a nemzetiségi kérdéssel, az ötvenes évek elejére vezethető vissza. *„Erdélyben először 1954-ben voltam. Az utcán mindenütt inkább magyar szót lehetett hallani s nem román.”* A Bölöni György, Móricz Virág, Csoóri Sándor összetételű írói küldöttség – *„az első »fecske«, amely a szomszédos »baráti országba« látogat”* – csakhamar rájön arra, hogy *„minket nem tárgyalmi hívtak a két ország jövőbeni kapcsolatairól, hanem inkább elkábítani vagy elkápráztatni. Beültettek egy balkáni hintaszékbe.”* Az élményt, amelyben része volt, a tapasztalatot, amelyet ott szerzett, nem csupán megosztotta, hanem számon kérő gondolatokat fogalmazott meg pályatársai felé: *„Hazajöttem, rögtön írtam egy négyoldalas levelet az Írószövetségnek, hogy hát az nem lehet, hogy a Magyar Írószövetségben egy szó sem hangzik el arról, hogy mi van az erdélyi magyar népességgel, ma van az erdélyi magyar irodalommal.”* Ez az út nyitotta fel benne a romániai magyarság, az erdélyi ügyek iránti érdeklődést, indította el azt a folyamatot, amelynek ősforrását Domokos Pál Péter személyisége és Illyés Gyula bátor kiállása fémjelezte, amellyel szorosán kapcsolódott a Jáki Sándor Teodóz győri bencés szerzetes, a Czine Mihály, Ilia Mihály, Görömbei András, Pomogáts Béla, Láng Gusztáv, Szokolczay Lajos, Ablonczy László, Cs. Varga István, Bertha Zoltán, Márkus Béla, Cs. Nagy Ibolya... erdélyi elkötelezettségéhez. S ez az érdeklődés, mint havas hegyoldalon a parányi hógolyó, sodró lavinává nőtt, folytatódott. *„1954-től máig, legalább ötvenszer jártam Erdélyben. Bejártam Kalotaszeget, a Gyimeseket, a Barcaságot, Máramarost és a Radnai-havasokat, odakötte hozzá a Partiumot és Moldvát is és egy sóhaj-tás után – még egyszer ugyanennyit. Sajnos, minden, földrajzi, lelki, politikai tapasztalatom ellenére több évtizedig magam is csak szenvedő és gyászoló szemeket láttam, földi titokrácsokat megfejthetetlenül. De lassan megvilágosodott előttem minden.”* A minden része az a felismerés is, miszerint *„a nemzetiségi sors, még a legkedvezőbb feltételek között is, lélektorzító. Mert örökös alkalmazkodásra kényszerít. A kisebbségben élő ember mindenütt és mindenkor másodrangú állampolgár. Az önmegevalósításban kétféle lehetőség közül választhat: vagy bezárkózik, hogy védje anyanyelvét, hajlamát, vagy erőszakot követ el az idegrendsze-*

rén, s a nemzetiségtartó ország szokásaihoz, jogrendjéhez idomul feltétel nélkül.” Sorai a Makkai Sándor által a harmincas években megfogalmazott, a személyiségromboló, az emberi méltósággal összeegyeztethetetlen, az elviselhetetlenséggel határos létállapot paradigmáját igazolják!

Az előbb említett megvilágosodást segítette, fokozta a Dózsa-film erdélyi színhelyeinek keresésének ürügyén, Kósa Ferencsel és Sára Sándorral közösen tett út. Több évtized múltán idézi vissza az ott szerzett élményeket: *„A románok akkor, a hatvanas évek végén mindent elkövettek, hogy a film ne igazi magyar film legyen, még azt is megengedték, hogy a film egy részét Erdélyben forgathassuk. Magyar film forgatása Erdélyben? Ráadásul erdélyi magyar színészekkel is? Még a gondolata is hajmeresztő volt. Az ember egyszerre ismerkedett meg az erdélyi magyarok könnyeivel és a ránk állított szekus tiszték belső küzdelmeivel. Öngyújtó nagyságú magnetofonokkal hallgatták le ebéd közben beszélgetéseinket is. (...) Minden székely faluban, minden eszténa előtti farönkön ülve a múlt idők fájdalma és örülete szakadt rám.”* E tapasztalat birtokában teszi fel magának a kínzó kérdést: *„hogyan múlhatott el harmincnyolc év az életemből, hogy én ezeknek a tájaknak az életéről, soráról, kultúrájáról csakis tegnapi szavakat hallottam avuló és fáradékony szavakat, de mait egyáltalán nem? (...) Gazdátlanabb, magárahagyatottabb népcsoportot – legalábbis Európában – aligha találna a modern utazó, mint a történelmi Erdély hajótörött magyarjait. Úgy került kisebbségi sorsba, hogy a történelmi osztályok bűneiért is neki kellett lakolnia.”* Arról nem is szólva, hogy naponta szembesülnie kell a neki szegezett kérdéseknek: *„Kinek van igaza most? Kinek volt tegnap? És egyáltalán? Ki érkezett erre a tájra legelébb és legmesszebből? Ha úgy tetszik, egyenesen a mítoszok napórája mellől. Kétségtelen, hogy az emberiség nemcsak a jövőjét, verítékezve építgeti múltját is. (...) A Kárpát-medencében mintha másféle, fordított munka is zajlana. Igazi múltépítés helyett – múltrombolás. S ha még ki-ki a magáét rombolná, de szinte kizárólag a másikat. Kimondott és ki nem mondott szavak keringnek a magasban s alacsonyan is: kiék ezek a fejfák? Kié ez az iszappal feltöltött templom? Útban van. Minek ezek a régi poharak, anyakönyvek? Minek a külön iskolák? A külön nyelvek? Csak azért, hogy a zavar növekedjék? (...) Azok a szomszédaink, akik a magyar uralkodó osztály bűnei miatt ötven év óta folyamatosan benyújtják a számlát a hozzájuk került magyaroknak, egyszer talán belehallgathatnának népdalainkba. Beleolvashatnának panaszos jobbágy-leveleinkbe. És összeszámlálhatnák azt is, hány magyarnak kellett kitérőzni Amerikába ugyanazok miatt a*

testbe vert szögek miatt, amikkel például őket is fához szögezték. Ha más kedvéért nem: Ady és Bartók kedvéért megtehetnék.” Nem tették!

Joggal volt várható és remélhető, hogy az 1989/90-es politikai fordulat e téren is radikális változást hoz. Az anyaország számos törekvése – a Duna-televízió létrehozása, a kedvezménytörvény, a kettős állampolgárság intézményesítése, a sokoldalú támogatási rendszerek bevezetése... – komoly lépést jelentett a határokon átvelő nemzetegyesítés irányában. De ez mit sem változtatott azon az állapoton, hogy a különböző országokban élők *„hetven éve nem azonosak önmagukkal. Igaz hazájuk nincs. Igazi, szerves történelmük se. Jogrendszerük és gazdasági életük nem az övék. A szülőföldjük is ideiglenes: állandóan inog és csuszkorál alattuk. Csuszkorál? Ez még a jobbik eset. A jóvátehetetlenebb az, hogy az utóbbi évtizedekben veszedelmesen kopik és kerül át mások birtokába. A többségi néphez tartozók kezébe. Ha alkotmányos becstelenségek közepette, mint például a romániai és csehszlovákiai »földreformok« idején, a trianoni és párizsi békeszerződések után; ahogy most a horvátországi és vajdasági magyarok esetében történik: durván elűzik őket otthonaikból, s az ott hagyott falvakat, mint ellenséges területet, a háborúk árnyékában egyszerűen elfoglalják. Árpád-kori települések tűnnek el így a térképről, nevükkel és múltjukkal együtt. (...) ...meggyőződésem, hogy a magyarság nemcsak politikailag, társadalmilag s történelmileg jutott sorsfordító helyzetbe, de az életakarat és az erkölcsi erőfeszítés dolgában is. Újra meg kell értenie, hogy egy nemzet nem természeti adottság s nem gépies keret. Egy nemzet mindig öntudatos készültség. Akarat-összpontosítás. Megalkotott mű, amely szinte szellemi alkotásként sugárzik. Vajon tizenötmillió magyar tudna-e még együtt valami nagyot, korszakosat gondolni és akarni?”* A szétszórtság nem okvetlenül és helyrehozhatatlanul jelent végzetes állapotot. Csoóri Sándor az ókori görög városállamok példájára hivatkozva állapítja meg: *„Szétszórtságuk és külön életük ellenére mégis szinte egységes népnek, mai szóval élve: »klasszikus nemzetnek« nevezzük őket. A ragasztó, amely egymáshoz erősítette valamennyi részüket: közös kultúrájuk volt. Gondolkodásuk természetrajza és ihletettsége. (...) Miért ne ez a klasszikus minta lehetne a mi sugalmazónk egy új, mozaiknemzet magalkotásában? Hiszen ha államjogilag külön is él az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai s a délvidéki magyarság, s külön a nyugati is, kultúrájával és lelkiületével hozzánk tartozik. Természetesen az efféle átszellemiesített formák a szép szavak világán belül maradnak, ha nem sikerül olyan önkormányzati rendszereket kialakítani a Kárpát-medencében, amelyek területi, öngazgatási és személyi autonómiákat biztosítanak a kisebbségben élő magyarságnak.”* A

többségi, a kisebbségeknek az asszimilálódás sorsát juttató nemzet tudatában van annak, hogy *„ha egy néptől vagy egy kisebbségbe szorult nemzetiségtől elveszik a történelmét, elgyöngül, elszíntelenedik, képzelőereje meghanyatlik. Nemhogy erőt nem tud meríteni belőle, hanem félni kezd tőle. Márpedig emlékezni: az mindig erőt jelent. Mindig azt jelenti, hogy, amit elvesztettünk, azt, ha másként nem, a tudatunk számára visszahódítjuk.”*

Az elmúlt negyedszázad alatt a '89–91-ben támadt reményeink szertefoszlottak. *„Mit látunk azóta? – teszi fel a kérdést Csoóri Sándor s vele a magyarság jobbik fele. – Azt, hogy az életképességét megmutató magyarságot ismét további nyűglődésre kényszerítik a többségi nemzetállamok. Ha föláll, le akarják ültetni; ha leül, fölállítják a helyéről. Márpedig hogy mondja Herder, a XVIII. századi nagy német történetfilozófus? »Hazád csak ott van, ahol nem kell magyarázkodnod!« S a kisebbségi sorban élő magyaroknak mást se kell, mint szájkékülésig magyarázkodniuk. Pedig amíg nekünk, magyaroknak, az európai békeszerzők jóvoltából Trianont kellett elviselnünk, addig a szerbeknek, a szlovákoknak, az ukránoknak, a románoknak csupán a demokráciát kéne! S nemcsak hogy nem viselik el, de az államhatáraikon belül élő magyarokon kívül, még velünk, magyarországiakkal is azt érzékeltetik, mintha mi volnánk minden baj okozói; mintha mi szivárogtattuk, csempésztük volna át közéjük őket, hogy megkeresítsük önálló életüket. Haragjuk hol kilakoltatott sírokkal, szétlőtt templomokkal, ezeréves települések eltörlésével, hol személyiséget sértő nyelvtörvényekkel hozzák tudomásunkra. Mikor lesz már egyszer vége ennek a fulladásos történelemnek, itt a Kárpát-medencében?”*

Az immár nyolcágúvá vált „ötágú síp”, a „haza a magasban” illyési paradigmája csakis a magyarság lelki egységének, szellemi–lelki koncentrációjának a megteremtése révén valósulhat meg, azzal a belső törekvéssel, amellyel az anyanemzet vonzó példát mutat. *„Hódítani csak befelé, magunkba és magunk közt hódíthatunk. Más szóval: nemzetként is azt növeszthetjük a mostaninál nagyobbra, ami határainkon túl is növeszthető. A térbeli terjeszkedés ábrándja helyett a szellemi terjeszkedést választhatjuk csupán. A szívós és szemérmes példamutatást.”*

A Csoóri-életmű végére pontot tett a halál.

A személyiségét méltató Bertha Zoltán „a nemzeti önismeret apostolá”-nak nevezi – ezt aláhúzendó választottuk írásunk címévé az általa jegyzett, oly találó és igaz minősítést –, akinek „minden írott és elmondott szava: meghatározó és eszméltető sorsesemény volt. Ady, Németh László, Illyés, József Attila, Nagy László mellett ő is hűséges sorsvállaló és sorsvigyázó

őrző a strázsán. Jelentőségének az időben csak növekednie kell – ha emberi arcunkat mi is meg kívánjuk őrizni. Nem az a kérdés tehát, hogy változatos létrontások ellen protestáló, küldetéses élete és műve méltó lesz-e a jövő figyelmére – hanem az, hogy a jövő méltó akar-e lenni hozzá.”

Németh László írta le az axiómává, szállóigévé vált megállapítást: *„egy költő életműve azzal, hogy itt hagyta, nem lesz kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.”* Ezzel összecsengő Csoóri Sándor-gondolat: *„a halál csak a rossz költők művét fejezi be. A nagy költőké befejezetlen marad, s azokat végül az egész nemzet szellemében az utódoknak kell befejezniük.”* Azokat a műveket is, amelyek feladatainkra, adósságainkra intő kérdéseket hordoznak. „Csoóri Sándor életműve nemzeti kultúránk eszméltető értéke.” A monográfiaíró Görömbei András összegző megállapításának részleteit bontja ki, tárja elénk a Hitel című folyóirat 2016. novemberi Csoóri–emlékszám. Ezt teszi Pálffy G. István *Így lássa Csoóri Sándort, aki látni akarja* című könyve. És, reméljük, a további folytatás sem marad el, sorai az elkövetkező nemzedékeket is közös, felelős gondolkodásra szólítja a nemzet, a tizenötmillió magyarság érdekében.

1956 Erdélyben

„Nekiünk a piros betűk a szíviünkbe vannak vésve.”

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc történelmi pillanatait, valamint az azt követő megtorlásokat feltáró, idéző és a történelmi hitelességgel feldolgozó, könyvtárnyi terjedelmű – tanulmányokat, emlékiratokat, dokumentumokat felölelő – szakirodalom újabb hajtásai sorában ott találjuk az erdélyi *Dávid Gyula könyvét*(*), amely az események kevésbé ismert szeletére, az erdélyi vonatkozásaira irányítja figyelmünket, pontosabban arra, ami ott utána következett. A kezünkben tartott kötet nem monográfia, hanem tanulmányok, cikkek, emlékező írások sorozata. Keletkezési idejük: 2006 és 2016 között datálódik, az eseményeket követő 50., illetve 60. évforduló kínálta/parancsolta alkalom időkeretében. Az írások értékét és hitelét növeli, hogy az emlékező maga is az események részese volt a hatalom megtorló intézkedéseinek, súlyos, hét esztendőre ítélt áldozata.

A kötet borítóján látható a hajdani kolozsvári Bolyai Tudományegyetem főépülete előtt, a Sétatéren emelt emlékmű „egyik oldala a múltat, másikkal a jövőt idézi”. E kötet a múlt felé fordítja tekintetünket: a dicső történelmi eseményre, mely elbukásában is felmagasztosult, történelem és tudatformáló erőként, hegyek mélyére rejtőző búvópatakként hordozta, éltette a nemzetben a hitet, hogy eljön az idő, amikor leesik „a zsarnokság koronája”, „lesz még egyszer ünnep a világon”..

A második világháborút követő években az erdélyi magyarságot nem sújtotta a vajdaságihoz hasonló, tízezrek halálát okozó vérengzés; innen nem telepítettek ki erőszakosan tíz- és tízezreket, mint a Felvidékről; nem kellett elszenvednünk a kárpátaljai magyaroknak a szolyvai gyűjtőhelyről kiinduló, a reménytelenségbe robogó vonatok kálváriás útjait, az őket megtizedelő kényszermunkatáborok borzalmait. De a magyarság sorsát elborító sötét felhők az erdélyiek fölött is ott feketéllettek: a román hadsereggel Erdélybe bevonuló Maniu-gárdák Szárazajtán és másutt elkövetett barbár vérengzéseinek csak a visszatérő román adminisztrációt kiutasító szovjet hadvezetés vetett véget; a háború végnapjai előtt még

jutott arra is idő és erő, hogy sok ezer magyart a Brassó megyei Földváron létrehozott haláltáborba hurcoljanak; az előre nyomuló román sereg katonái a Bihar megyei Gyantán negyvennél több ártatlan embert küldtek a halálba; szászok és svábok tízezreit hurcolták el a Szovjetunióba... Erdély magyarsága mindennek ellenére reménykedett, hogy a háborút lezáró békeszerződés a trianoninál igazságosabb döntést hoz...

Az Erdélyben 1945-ben újonnan berendezkedő román állam a számára kedvező béketárgyalások előestéjén a magyarság számára kedvező döntésekkel állt elő: a Bolyai Tudományegyetem létrehívása, az ugyancsak kolozsvári székhelyű Magyar Művészeti Intézet, zeneművészeti, képzőművészeti és színi főiskolák, az agárákadémia megnyitása, marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet megteremtése, nemzetiségi szabadságjogok vállalása – mind olyan gesztust jelentettek, melyek arra voltak hivatottak, hogy „elaltassák” az erdélyi magyarság veszélyérzetét.

A párizsi békét, a diktatúra berendezkedését követően azonban szétfoszlott a demokratikus berendezkedés iránt táplált minden remény. Kezdetét veszi a visszarendeződés, a megadott jogok nyirbálása, visszavonása. Az igazságosabb békét szorgalmazó, az erdélyi magyarság sorskérdéseit felvető, szabadságjogainak hangot adó, az azt megfogalmazó kezdeményezésekre kegyetlenül lesújt az államhatalom. Az államosítás a városi polgárság létalapját, az erőszakos kollektivizálás pedig a falvak évszázados társadalmi rendjét zúzta szét, indította el a máig tartó erózió útján. Az egyházi iskolák államosítása, a kulturális szervezeteink, alapítványaink felszámolása a szellemi elszegényedést, a nemzeti öntudat alapjainak gyengítését szolgálta. Az „elvtelen magyar egység” elleni küzdelemmel felszámolták az addig félrevezetett, eszközként használt egyetlen magyar tömegszervezetet, vezetőit börtönbe zárták.

Az államhatalom elnyomó gépezete, a félelmetes szekuritáté gondoskodott arról, hogy Erdélyben „csend” legyen, elejét vegye a legkisebb szervezkedésnek, semmi se zavarja a szocializmus építésének dicső folyamatát, a homogenizálást szolgáló pártpolitika végrehajtását. Tehették, hisz a párizsi békeszerződés a nemzetiségi kérdést belügynek tekintette, az újra kisebbségbe sodródott magyarok millióit – a magyarországi politikai elit internacionalista politikájának cinkos hallgatása közepette – kiszolgáltatta az utódállamok kénye-kedvének..

Ebbe az „állóvízbe” dobott kő lett a magyarországi '56-os forradalom és szabadságharc, melynek kisugárzása mesze túlmutatott az ország határain, Erdélyben sem maradt visszhangtalan. *„Akkor, 1956 őszén nekünk, határon*

kíülieknek jószerével csak a túláradó együttérzés és a tehetetlen aggodalom jutott. Kevesen voltak, akik akkor valaminő cselekvésig eljutottak: a hivatalosan »ellenforradalmazó« propaganda hazugságait cáfoló röpcédulát írtak és szórtak, esetleg nekivágtak a lezárt határnak, segíteni a Forradalmat. S még kevesebben, akik a Forradalomban kifejezésre jutott célok irányában távlatosabban gondolkodni, szervezkedni is kezdtek.”

Kevesen voltak...

1956 októberében, Budapest a szabadság reményt keltő hajnala ígérését villantotta fel. A kolozsvári, temesvári, bukaresti, brassói egyetemek, a kolozsvári Protestáns Teológia diáksága körében – a magyar forradalommal való rokonszenv kinyilvánításán túlmenően – megfogalmazott konkrét törekvések, célok és megoldásra váró kérdések mesze túláradtak/túlmutattak az egyetemek falain, országos, nemzeti érvénnyel bírtak.

A hatalom, érezvén a felszín alatt erjedő követelések rá nézvést veszélyes voltát, előbb engedményekkel kívánta hatástalanítani azokat, egész sor intézkedéssel próbálja „kifogni a szelet a vitorlákból”: meghallgatja a kolozsvári magyar értelmiség által elősorolt sérelmeket, intézkedéseket hoz néhány, a nemzetiségi jogokat érvényesítő kérdésben, felvállalja az Arany János évfordulóra való felkészülést, az Ady-szülőház rendbe tételét, létrehozta az egyetemisták és főiskolások tömegszervezetét, a diákszövetséget... A politikai kulisszák mögött azonban már körvonalazódnak az ellenintézkedések.

A magyar forradalom bukását elősegítő nemzetközi helyzet a román vezetés számára is elhozta az időt a kíméletlen fellépésre. A „magyar kérdés” rendezése, a „magyar veszély” elhárítása, „Erdély elrablására irányuló revizionista követelések leleplezése” súlyos következményeket von maga után: a kegyetlen, mind kíméletlenebb leszámolást a legapróbb megmozdulással szemben. Valóságos hajtóvadászat indul minden jelenség, mindenki ellen, ami/aki a leghalványabb jelét is adja az „államellenes felforgató tevékenység”-nek.

Dávid Gyula kötete filológusi pontossággal tárja fel azt – amint a kötet cím is jelzi –, ami 1956 után következett: az elrettentés és a megfélemlítés, a példastatuálás szándékától vezérelt perek végeláthatatlan sorozatát. *„A magyar forradalom leverését követő időszak kitűnő ürügyet szolgáltatott a román kommunista hatalomnak arra, hogy biztonságát megszilárdítsa. Belügyi iratokra hivatkozva a kutatás (Stefano Bottoni) 1956–1962 között több mint 28 000 letartóztatásról beszél, ebből csak 1957–1959 között közel 10 000 ítélet született.”*

A diákperek sorozata még a forradalom napjaiban, 1956 őszén vette kezdetét, előbb Temesváron, aztán Kolozsváron. Ez utóbbi helyen, a Képzőművészeti Főiskolán tartott diákgyűlés hangadói kerültek hadbíróság elé. A Bolyai Tudományegyetem – a hatalom szemében: „nacionalista tűzfészek”-nek aposztrofált intézmény – diákságának a Házsongárdi temetőben, a budapesti utcai harcokban elesett emlékére szervezett szimpátia-tüntetés, a diákszervezeti gyűléseken elfogadott határozatok nyomán foganatosított megtorlások három hullámban folytak le. (A második Bolyai-per vádlottjai közt fővádlottként szerepel Dávid Gyula.) Azt követte, ugyancsak sorozatban a Protestáns Teológia elleni hatósági kegyetlen retorzió: diákok és tanárok nagy számának elítéltetése.

A magyar forradalom és szabadságharc a középiskolás diákság körében sem maradt visszhangtalan. Erdély városaiban cselekvésre buzdító csoportok jöttek létre, amelyek „a nemzeti hagyományok ápolását, a magyar nemzeti öntudat ébren tartását tűzték ki célul”: Sepsiszentgyörgyön a Székely Ifjak Társasága (SZIT), Brassóban az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége (EMISZ), a szászrégeni, marosvásárhelyi és gyergyói diákokból álló Fekete Kéz szervezet, Nagyváradon a Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége – a négy csoportban összesen 174 diákot és felnőttet ítéltek el”. Az említetteken kívül sorra leleplezték és elítélték a temesvári Bíbor banda, a gyergyóújfalui Ersényi-csoport, a sepsiszentgyörgyi Fehér szarvasok, a Török József vezette gyergyói szerveződés tagjait.

A megtorlási hullám elérte azokat az értelmiségieket, munkásokat, falusi gazdálkodókat felölelő kisközösségeket is, amelyek Gyulakután, Szilágyosomlyón, Erdőfűlén, Csíkmadarason, Érendréden, Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, Marosvásárhelyen... jöttek létre. Az „ötvenhatos” csoportok közül Török József vezette utolsót az 1964-es közkegyelem után tartóztatták le, s ítélték el, 1965-ben.

Ekkor, ebben a periódusban kerültek hadbíróság elé a forradalom előtti időkre visszavezethető, Erdély önálló státusát, vagy konföderációs terveket szorgalmazó, a román–magyar kérdés megoldását vizionáló csoportok: a hatalom megdöntését és átvételét célzó csoport, Szoboszlai Aladár pécskai plébános vezetésével; a Dobai István nemzetközi jogász által tervezett ENSZ-memorandumhoz kötődő személyek; a Csíkszeredában élő Fodor Pál vasúti mérnök terveihez csatlakozók; a Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkész vezette csoport – a rendkívül súlyos ítéletek közt több halálos ítélet született.

Eme elrettentő politikai/társadalmi légkörben született hatalmi döntés a Bolyai Tudományegyetem önállóságának fölszámolásáról, addig önállóan működő egyes középiskolák tagozattá leminősítéséről. A hatalom szemében a magyar nacionalizmus és revizionista álmok fészkének számító magyar oktatási intézmények egyesítését a hivatalos propaganda az együtt élő nemzetiségek közti barátság eszközének, keretének szánta, a valóságban azonban e gesztus „a magyar oktatás tagozati függőségbe, román igazgatók felügyelete alá helyezését és távlati elsorvasztását” célzó ördögi terv megvalósítását szolgálta. A kötet szerzője joggal teszi hozzá: *„Az »alulról jövő kezdeményezések« igazából a Securitate pincéiből és vallatószozáiból, a katonai bíróságok tárgyalótermeiből érkeztek.”*

A kötet második blokkja – *Írók és irodalom az „olvadástól a megtorlásig”* – szűkíti a kört: a koncepciós perekben testet öltött tömeges retorzió kíméletlen és kegyetlen kihatásait személyekre lebontva tárja elénk: a kor két kiváló írója – Szabédi László és Páskándi Géza – élettörténetébe ágyazva.

Szabédi László sorsa híven példázza az erdélyi magyar értelmiségi rétegnek a második világháború utáni pályáívét: a szocialista eszmekörrel való azonosulástól/elfogadástól a kiábrándulásig, a nyílt szembeállításig. *„A kommunista párttal 1944 után kerül közelebbi kapcsolatba, fiatalkori lázas útkereséseinek végére a szocializmus tudatos vállalásával tesz pontot. (...) Az ötvenes évek elejétől fokozatosan ismeri fel, hogy a világmegváltó eszméket képviselő rendszer meggyalázza azokat az eszméket, amelyekre ő az életét tette fel.”* Sztálin halála után megtapasztalja, hogy a szellemi életben sem történik változás, minden ugyanúgy folyik tovább: *„Sztálinista vonat Sztálin neve nélkül.”* A „hittől az eszméletig” vezető úton fogalmazódik meg benne a felismerés: *„Vannak ügyek, amelyeknek bukását úgyszólván túlélni nem érdemes.”* A múltó évek „változatlanágái” juttatják el arra a következtetésre, hogy a rendszer megújulásra képtelen, önmagát betonozza be, önvédelme a terror fokozásával érhető el. Különösen érvényes ez a nemzetiségi politikában történő folyamatokra. A személyét övező bizalmatlanság, ellenséges légkör a Bolyai Tudományegyetem önállóságát felszámoló egyetemegyesítés körüli eseményekben idéz elő benne oly lelkiállapotot, amely a tragikus döntéshez vezette. Életsorsára jellemző, önmagát elemésztő döntéshez vezető kálváriás útra vetnek fényt Csehi Gyula szavai: *„Korán felismerte a rosszat, és kétkedve, kétségbeesve küzdött a jóért. Megtalálta, megismerte. Szívében kigyúlt a fény, lángolt, melegített és világított, ő pedig égett és elégett. Nem volt már sem nyugalma, sem ereje arra, hogy tovább küzdjön önmagával és másokkal. Bár*

tudta a jót még életében.” A hagyatékából előkerült, sírfeliratokat idéző sorok tovább árnyalják azt a lelkiállapotot, amely végnapjait jellemezhetette: „Szívben már elszakadva, nem népemtől: / elszakadva mindentől, ami van, / békélten várakozom a halálra, / nem boldogtalanul s nem boldogan.”

Páskándi Géza – talán fiatalságának, életakarátának köszönhetően – állta, vállalta a harcot, nem roppant össze. Első kötetének címadó verséből kiragadott sorok nem csupán költői ars poetica-értékű vallomásként, hanem életre szóló, habitusát meghatározó erkölcsi/etikai parancsolatként állnak előttünk: „*Emeld föl naiv koponyádat, csalódott embrió-had! / Hiszékeny, primitív fők! / Álomlátón mindent megtevők! / Krisztusi küldetésű korosztály, ne hullajtsd le fejed!*” (*Piros madár*) Bátran vállalta tetteikkel felérő gondolatait, leírt szavait, a diákság által megfogalmazott program-pontokhoz fűzött szavait, vállalta és végigszenvedte a kiszabott ítélet esztendeit. Kiszabadulását követően pedig prózai és drámai művek – abszurd és abszurdoid színművek – sorozatával leplezte le a zsarnokság embertelenségét. Gondoljunk csak *A sírrablók* (1989), *A szabadság színeváltozásai* (1993), a *Begyűjtött vallomásaim* (1996), *A megvallás* (1999), a *Szekusok* (2007)... című köteteire, amelyek mind-mind a mögötte maradt kor természetrajzát hivatottak a kortársak és az utókor elé tárni.

Adott e kötetnek egy személyes appendixe is – *Adalék – első személyben* – , amely, mint címében is jelzi, a szerkesztőről szól, letartóztatása napjától a vizsgálati fogság első két hónapjáról, a kihallgatásokról, a cellák világáról, a sorstársakról. A megszenvedett esztendő, az azt követő közel három évtizednyi kényszerű hallgatás érlelte meg benne az elhatározást: emléket állítani azoknak, akik egy jobb, igazabb, emberibb világról álmodtak, akik szavaikért, tetteikért oly súlyos árat fizettek. Ezért kezdeményezte és adta ki 2006-ban az *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965* című dokumentumkötetet, tart előadásokat, közöl írásokat, amint és ahol erre alkalom kínálkozik. A kötetben leggyakrabban emlegetett forrásmunkák elősorolása kiváló segédeszköz a téma iránt érdeklődő kutatóknak és olvasóknak egyaránt.

A kötet olvasásakor elgondolkozhatunk azon, hogy elődeink áldozata nyomán miként s mennyire változtak meg azok a politikai/társadalmi körülmények, amelyek őket tettekre, bátor kiállásra buzdították/szólították? „*A »magyar veszéllyel« riogató propaganda 1956-tól napjainkig változatlanul működik és hat a tájékozatlan és minden »magyar veszélyre« fogékony tömegre.*” A politikai hatalom, pártprogramok sora változatlanul „tűzben tartja” azt, előveszi, mindmáig mételyezi a közhangulatot. Mindmáig veszélyforrásnak számít a szemükben, ha valaki is egyáltalán szóba hozza

az önkormányzatiság, az autonómia gondolatát, irredenta törekvésnek, ha utcaneveink magyar feliratát teszik szóvá. Azonban a magyargyűlölet semmiféle megnyilvánulása nem indíthat egyetlen erdélyi magyar embert sem arra, hogy a szívünkbe piros betűkkel beírt ünnepeinkről, jogos követeléseinkről valaha is lemondjunk. Miért is kell visszanyúlnunk a történelem tanulságaihoz? Azért, hogy ehhez a küzdelemhez eleink bátor kiállásából, szenvedéséből erőt, erkölcsi tartást merítsünk.

A kötet kolozsvári bemutatóján Egyed Péter filozófus joggal hangsúlyozta: *„a könyv »befoltozza a hiányos és tabusított emlékezetünket « az erdélyi 1956-ról (...) benne a történész kutató, az irodalomtörténész, a kortárs, az elítélt, a tanú szólal meg”* növelve az írások hitelességét. Mi tesszük hozzá: a Nap Kiadó által megjelentetett kötetnek ott a helye Püski Kiadó, a Balassi Kiadó, a Hamvas Intézet, továbbá a kolozsvári Polis Kiadó, a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó, az Erdélyi Református Egyházkerület, a Korunk-Komp-Press, a marosvásárhelyi Mentor Kiadó... e tárgykörben megjelentetett értékes dokumentumkötetei sorában.

Méltatásunk zárógondolataként idézzük a szerző, Dávid Gyula sorait: *„Fontosnak érzem, hogy sorsunk emberi tanulságai valamiképpen beépüljenek a következő nemzedékek: az életbe már kilépett unokáink, s a most születő dédunokáink tudatába. a világban soha senki ne legyen kiszolgáltatva semmiféle Hatalomnak, s hogy az igazságért, az emberségért való kiállást soha sehol ne lehessen erőszakkal megtorolni.”*

(*) Dávid Gyula: *1956 Erdélyben és ami utána következett. Nap Kiadó Kft. 2016*

Honismeret – a megtartó erő

E kifejező, sokat mondó címmel jelent meg a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság 100., jubileumi kötete(*). A negyedszáz helytörténeti, néprajzi, családtörténeti, nevezetes személyiségek életrajzát elénk táró tanulmányokat felölelő kiadvány – önnön jelentőségén túlmutatva – ráirányítja figyelmünket a Romániában 1989 után létrejött civil szervezetek áldásos munkájára; oly kezdeményezésekre, melyek a diktatúra tiltó rendelkezései kalodájából, a kényszerű tétlenségre kárhoztató bilincsektől megszabaduló szellem számára lehetőséget és alkalmat kínált a kitárulkozására, a nemzeti történelmi hagyományok, a szülőföld tárgyi és spirituális értékeinek feltárására és ápolására – országos és helyi viszonylatban egyaránt. Az erdélyi magyarság előtt felnyíltak a zsilipek, szabad folyást engedve az akaratnak, amely az anyanyelvi kultúrát, az alkotó és értékmegőrző tevékenységet, a nemzeti identitást ápoló és tudatosító, a szülőföldhöz kötődés szálait erősítő szolgálatot kívánta szorgalmazni, munkálni. A kezdeményezések – mint a jó földbe vetett magvak – kicsíráztak, erőteljes lendülettel valóságos mozgalmakká váltak.

Szatmár megye is számos példát kínál arra, hogy ezt a nemes törekvést konkrét példákkal szemléltessük. Gondoljunk csak a nagy hagyományú, hamvaiból feltámadt Kölcsey Körre, mely az utóbbi negyed században számos rendezvénnyel szolgálta a névadó, továbbá a Petőfi-, az Ady-, a Dsida-, a Páskándi-, a Szilágy Domokos-kultusz ápolását, a Rákóczi Ferenc vezette szabadságküzdelmekre való emlékezést; gondoljunk a Szent-Györgyi Albert Társaság által szervezett a Gellért Sándor szavaló- és a Hajnal akar lenni... népdalversenyre, az Otthonom Szatmár megye címmel közzétett könyvsorozatra; gondoljunk a Bogdándi Nemzetközi Néptáncfesztiválra; a Kölcsey Véndiákszövetség égisze alatt évente rendezett találkozókra, a Szent István Körre, a helyi jellegű kiadványokat támogató Identitas Alapítványra, a Partiumi Magyar Napokra, a Bartók Béla Hagyományörző Kulturális Egyesületre... s nem utolsó sorban a *Sugárút* című folyóirat indítására, mindazon kezdeményezésre, amely, a maga helyén, mind-mind ugyanazt a célt hivatott szolgálni: a régió, a

megye, a megyeszékhely szellemi életének felpezsdítését, a magyar identitás és tudat őrzését, a szülőföldhöz kötődés elmélyítését és ápolását.

A keletkezését 1992-re visszavezető *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság* tevékenysége – amint neve is jelzi – egy régiónak kíván szellemi katalizátora lenni, a Temes, Arad, Bihar, Szilágy, Szatmár Máramaros megyék felölelte „részek” értékeit a világ elé tárni. Az általa szervezett tudományos konferenciák, honismereti találkozók, kiadványaik – közte az 1994-től megjelenő *Partium* folyóirat, a *Partiumi Füzetek* címmel közreadott rangos sorozat – az egyetemes magyar szellemi életbe betagozódó régió szellemi életének igen értékes fórumaivá, dokumentumaivá váltak, gyakorlatilag igazolták a Tamási Áron által megálmodott „egységes magyar lelki impérium”, az Illyés Gyula versében aforizmává jegecesedett „haza, a magasban” metaforává kristályosodását, spirituális hidat építve a határok által szétszabdalt magyar nemzettestek között.

A társaság által eddig megjelentetett *Partiumi Füzetek* nyolcvanhárom száma (és ugyancsak a társaság kiadványaként megjelent tizenhét más kötet) beszédes bizonyítéka az elmúlt negyedszázadnyi idő bőséges gyümölcsöt termő munkájának. A jubileumi kötet mögött ott rejlik a társaság létrejöttét kezdeményező nagyváradi tanár, *Dukrét Géza* s az őt segítő munkatársak kitartó és eredményes szervező munkája, mely a régió szellemi embereit kutató munkára, alkotó tevékenységre szólította. A honismereti találkozók, tematikus konferenciák előadások/tanulmányok százai hangzanak el, melyeken a helyi, sajátos témák a tágabb haza kínálta/igényelte általános tematikájú értekezésekkel együtt szolgálják a jobb megismerést, s annál is tovább a Németh László megfogalmazta axióma – „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet” – gyakorlati tapasztalattá érését.

A társaság rendezvényei, kiadványai a régió tudományos, szellemi élete kibontakozásának valóságos katalizátorává váltak, általános érvényű szolgálattá nemesedtek, valóságos ünnepeivé a szűkebb tájhaza szellemi életének. Különösen nagy értéke ennek a törekvésnek, hogy százakban ébresztette fel a helytörténet jobb megismerésének, feltárásának igényét, munkára ösztönöve őket lakóhelyük múltjának és jelenének kutatása végett. Előadásaikkal, írásaikkal, kiadványaikkal bekerültek abba a szellemi körforgásba, amely ma már nem ismer semmiféle külső vagy belső határsorompót, részeivé válnak az egyetemes magyar kultúrának. A *Partiumi Füzetek* megérdemelt elismerést váltottak ki. Lapjai lehetőséget teremtenek a helytörténet, ipar- és kultúrtörténet, a néprajzi tematikájú kutatások megjelentetésének, a tárgyi és szellemi értékeink feldolgozásá-

nak, iskola- és egyháztörténeti munkák megjelentetésének, családtörténeti kutatásokra, neves elődeink emlékének ébrentartására törekvő írások közzétételére. A munkára buzdítás/serkentés eszközei, fórumai a honismereti konferenciákon való szereplés lehetősége, valamint az a tény is, hogy e konferenciákat mindig más-más helyen rendezik meg, ami nem csupán teret s lehetőséget ad a szereplésre, hanem jelentősen növeli a kezdeményezés iránti érdeklődést. Ugyane cél szolgálja a 2001-ben létrehozott, az értékes munkát kifejtő legkiválóbb kutatók jutalmazását, elismerését szolgáló Fényes Elek Díj.

A jubileumi kötet Dukrét Géza által jegyzett előszava tömör visszapillantás a tizennyolc év alatt végzett munkára, az 1997-ben indult sorozat tematikus bemutatására. A sorozat eredeti célja – „*a helytörténeti kutatásban fellelhető hatalmas fehér foltok eltüntetése, műemlékeink megismerése és védelme*” – százakat biztatott és mozgósított kutatásra, fórumot teremtett számukra, hogy munkájuk gyümölcse közkinccsé válhasson. Az 1997-ben megjelent tizenkét oldalas füzetecske volt az első fecske, melyet követően egyre izmosodott, érlelődött a vállalkozás: 1998-ban öt, 1999-ben hat, 2000-ben három, 2001-ben kettő, 2002-ben három, 2003-ban nyolc kötet jelent meg, majd a sor folytatódott, a mostani 100. jubileumi kötetig. Megtudhatjuk továbbá azt is, hogy mily változatos tematikai változatosságot kínálnak: *18 falumonográfia, 21, műemlékekkel és emlékművekkel foglalkozó kötet, 22 történelmi, ipar- és helytörténeti és néprajzi tárgyú kötet, 12 kötet megemlékezésre méltó személyiségekről, 5 iskolatörténet, 5 kötet temetőinkről... s 17, sorozaton kívüli kiadvány*. Igen változatos a kötetek régióként/helységekénti szóródása: zömük Bihar megyéhez kötődik, de találunk köztük a Temes, Arad, Szilágy, Szatmár megyéhez fűződő kiadványokat is, sőt, általánosabb, az egész Erdélyre kisugárzó tematikájú köteteket is, valamint évkönyveket és antológiákat is.

A jubileumi kötet huszonhárom írása is – cseppben a tenger – ezt a tárgyi/tartalmi változatosságot tükrözi. A felsőbányai munkatábor történeti leírása, az I. világháborúban négy gyermekét vesztő lelkészcsalád tragédiája, a váradi vár restaurációja, a Valkány–Perjámos vasútvonal története, a nagyszalontai húsfeldolgozás múltjának bemutatása, a Fekete–Körös völgyében tett kirándulás leírása..., továbbá a kitekintést szolgáló írások – mint a sárospataki nagykönyvtár bemutatása, a csángó népművészetben alkalmazott nemzeti színek tanulmányozásából leszűrt megállapítások... – mind-mind értő, elmélyült tanulmányok, élménybeszámolók ihlető, kutatást generáló törekvés tanúbizonyságai. A tanulmányok tudományos kiérleltsége, az igényes, precíz, jól dokumentált írások mind-mind azt jelzik,

hogyan a tanulmányok szerzői – tudományos kutatók, tanárok, orvosok, újságírók, mérnökök... – messze túllépték a hobbi-szintű törekvést, írásaik a kutatásban és megfogalmazásban is tudományos igényű értekezésekké izmosodtak, mélyen beágyazódtak a tanulmányozott téma időhatárai közé, nem egy esetben elgondolkodtatnak azon, hogy súlyos anyagi és emberi áldozatokkal létrehozott értékeink miként jutnak az enyészet, a pusztulás sorsára. Szubjektív és igaztalan lenne közülük külön kiemelni néhányat, hisz mindenik mögött ott érezzük az elköteleződést, az információ-halmazt uraló képességet. Közös vonásuk, hogy cselekvéssel válaszoltak a pályázati felhívásokra, a buzdításokra, a kihívásokra.

A társaság több mint kétszáz aktív tagja megannyi szubjektív tudományos műhely. Munkájuk gyümölcse, a mögöttük maradt negyedszázadnyi idő nem csupán személyes sikereket jelent, hanem – általuk – egy régió szellemi arculata, múltja és jelene bontakozik ki: a Partiumé, amelyen oly sok turista szalad át Erdély, a Székelyföld felé, mit sem sejtve/tudva, hogy a Borsabányától Oravicáig húzódó keskeny földszalag történelmünk mily sok értékét rejt/kínálja számunkra, arról nem is szólva, hogy mily számos művelődési/irodalmi emlékhely található e régióban. Ezek jobb megismerését/megismertetését/tudatosítását szolgálja – közösségként és személyre lebontva – a társaság elkötelezett munkája. A jubileumi kiadvány is e nemes szándék szolgálatában áll, figyelemfelkeltő és tanúságtevő indítékból fakadóan.

(*) *Honismeret – A megtartó erő. Jubileumi kötet. Szerkesztő: Dukrét Géza. Nagyvárad, 2015. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság.*

Zárszó helyett

Az én virtuális katedrám hátországa

1.

Tanárjelölt diákként szorgalmasan másoltam ki a kötetekből a verseket, szerény lehetőségeim szerint vásároltam olyan könyveket, amelyek a majdani falusi katedrán hasznomra lehetnek a tanításban. Nem kevés szorongással néztem a katedra elé, ahol immár magamnak kell boldogulnom, nincs a közelben gazdag könyvtár, ahova segítségért folyamodhatnék.

A kereslet igényeihez igazodó könyvkiadás ráérzett gondjaink és gondolataink orvoslásának szükségességére. Utolsó éves hallgatóként 1961 elején vehettem a kezembe a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadó által indított, később a bukaresti Albatros Kiadó, majd a kolozsvári Dacia Könyvkiadó által kiteljesített sorozat – *Tanulók Könyvtára* – 1. kötetét, benne a pedagógia gyakorlatunkban mentorunk, Ambrus Sándor Bács községi magyar szakos tanár előszavával megjelent József Attila-kötetet. Akkor nem gondoltunk arra, hogy ez a diáknak és tanárnak egyaránt nagyon hasznos, közel háromszáz kiadványt megért sorozat oly nélkülözhetetlen segédeszközzé válik. A bennük közölt előszavak, a függelékben mellékelt életrajzi kronológiák, később kritikai szemelvények – praktikus kézikönyvekké válnak a tanításban, a tanulásban. Ugyancsak az Ifjúsági Könyvkiadó volt az, amely 1968-ban útra bocsátotta az igen hasznos *Kis-monográfia-sorozatot* – Kántor Lajos Móricz Zsigmondról, Szilágyi Domokos Arany Jánosról, Izsák József Tamási Áronról, V. Szendrei Júlia Csokonai Vitáz Mihályról írott köteteivel... A kezdeményt, kis könyvtárnyi terjedelmű sorozattá a kolozsvári Dacia Könyvkiadó fejlesztette ki, kiváló szerzők, ismert irodalomtörténészek – Dávid Gyula, Kozma Dezső, Varró János, Rohonyi Zoltán, Fábíán Ernő, Veress Dániel, Kötő József, Indig Ottó, Mózes Huba..., – közreműködésével az egyetemes és az erdélyi

magyar irodalom nagyjainak monografikus feldolgozásával siettek a pedagógustársadalom, az irodalmat elmélyülten tanulmányozni kívánó diákok, az irodalombarátok segítségére.

Ezzel egy időben a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó útra bocsátotta a *Romániai Magyar Írók* sorozatát. A szépirodalmi művek, az azokat értelmező/értékelő tanulmányok valóságos szabadegyetemekként segítettek bennünket irodalmunk megismerésében, megismertetésében. A kiadó szükségét érezte, hogy külön sorozatot indítson, íróportrék, monográfiák révén vezesse, avassa be az olvasót a megismerés folyamatába.

A Kriza Jánosról (Antal Árpád, Faragó József, Szabó T. Attila), Asztalos Istvánról (Izsák József), Salamon Ernőről (Marosi Péter), Petelei Istvánról (Kozma Dezső) és Kováts Józsefről (Kicsi Antal) írott monográfiák... kiadását a Kriterion Könyvkiadó folytatta, s a Nagy Istvánról (Sőni Pál), Juhász Gyuláról (Indig Ottó), Tompa Lászlóról (Kicsi Antal), Balázs Ferencről (Mikó Imre, Kicsi Antal, Horváth Sz. István), Berde Máriáról (Molnár Szabolcs), Kuncz Aladárról (Pomogáts Béla)... közölt monográfiák immár megalapozták az irodalomtörténeti háttérét a humán műveltségű olvasótábornak. A kötetek ott sorakoztak a könyvespolcomon bármikor hozzáférhető módon, hasznosítható segédeszközként.

A visszapillantó, emlékidéző sorokból nem hiányozhat a Brassói Lapokban megjelent két sorozat: Szikszay Jenő és Kicsi Antal irodalomtörténete, amelyek a nem létező tankönyveket pótolták, hatásukban messze túlmutattak a lap regionális voltánál.

A Kriterion Könyvkiadó – a romániai magyar könyvkiadás zászlóshajója – bőségesen ontotta köteteit, építette – az ideológiai ellenszél, a cenzúrával való örökös harc dacára és annak ellenében – azt a szellemi katedrális, amely méltó folytatása és társa lett a két világháború közti Erdélyi Szépmíves Céh sorozatának, erősítve és mélyítve olvasóiban a szülőföld-szeretetet, ápolva legszentebb hagyományainkat, nyelvünket és kultúránkat. A különböző forráskiadványok – memoárok, leveleskönyvek, népköltészeti és néprajzi tárgyú kötetek, tanulmányok... – hosszú sora jelezte a kisebbségi lét igazgyöngyöket érlelő szellemi értékeit.

Az információáradat fontos momentuma volt a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1981-ben beindult sorozata. Bár tudtuk, éreztük, hogy a szigorú cenzúra megkötötte a címszavak íróinak kezét, kihagyásokra kényszerítette a szerkesztőt. A Balogh Edgár neve fémjelezte első két kötetet követően Dávid Gyula vállalta át a különösen sok gondot okozó szerkesztés és „karmesterség” gondjait. A sok ezer címszót felölelő kiadvány nélkülözhetetlen

és mellőzhetetlen segédeszköze lett mindazoknak, akik a romániai magyar irodalom iránt érdeklődnek.

Hosszan kellene sorolni azokat a kiadványokat – irodalomtörténeti munkákat –, amelyek a könyvtárak az irodalom tárgykörébe tartozó szakmunkákat ölelik fel.

Az 1990 utáni időszak e téren is új távlatokat nyitott. A marosvásárhelyi Mentor, a kolozsvári Polis, a csíkszeredai Pallas–Akadémia Könyvkiadó, a tovább élő Kriterion értékesebbnél értékesebb művekkel, forráskiadványokkal halmozott el bennünket, segítette a tanítást hivatásának tekintő pedagógust, a könyvek szerelmeseit. Egy-egy kiragadott példa: *Erdélyi Panteon* (Mentor), a nagyszerű *Bánffy–sorozat* (Polis), Marosi Ildikó *Erdélyi Helikon képeskönyve* című csodálatos kiadvány (Pallas–Akadémia)...

A hazai kiadványok sorában föltétlen említést érdemel az erdélyi magyar irodalom iránt elkötelezett kiváló magyarországi irodalomtörténész, Pomogáts Béla vállalkozása: *A Magyar Irodalom Erdélyben* (Pallas–Akadémia Kiadó) című irodalomtörténeti opus eddig megjelent három kötete. Mindenik kettős tagolást követ: irodalomtörténeti rész és irodalmi dokumentumok példatára, amely olvasóközelsébe hozza az alkotót és alkotásait. Előzményei sorában ott találjuk Söni Pál: *A Romániai Magyar Irodalom Története* című egyetemi tankönyvét, Kántor Lajos és Láng Gusztáv által írt *Romániai Magyar Irodalom 1944–1970* (1973) című kötetet.

Nem törekedhettünk teljességre, hisz a könyvek elérhetőségének is megvannak a maga határai, a mindent megismerni és befogadni szándék korlátai. Jelzésszerűen kívántuk utalni arra, hogy mily gazdagok vagyunk, mily sokágú az az út, amely e megismeréshez vezet. A bőség zavara ejt foglyul és a fájdalom, hogy mi mindennel lehetett volna bővíteni a sort.

2.

A hazai forrásmunkák szerzésén, megvásárlásán túl, azon voltam, hogy az anyaországból is szerezzek be szakkönyveket. Előbb néhány egyetemi jegyzet jelentette a folyamat kezdetét, aztán, utazásaim során már magam választottam, vásároltam meg azokat. Elsőként, 1963 telén, a Benedek Marcell szerkesztette *Magyar Irodalmi Lexikon* három kötetét, amelyet valóságos kincsként hoztam haza. A következő nagy „falat” a spenót néven elhíresült, 1966-ban megjelent hat kötetes *A Magyar Irodalom Története*,

1968-ban. Kicsit előresietve az időben, itt említtem a későbbi szerzeményként, a határ szellemőrségét kijátszva meghozott, *A Magyar Irodalom Története 1945–1975* (1986) négy kötetét, a három kötetes *Új Magyar Irodalmi Lexikont* (1994). Velük egy sorban kell említenem Szerb Antal: *Magyar Irodalom Történet* című munkájának 11. kiadású példányát, amelyhez az Országos Széchényi Könyvtár adományaként jutottam, különös örömmel, hisz tudtam, hogy igazából erdélyi ösztönzésre született. Mindenik haszonnal forgatható alapkötet volt, kiindulópont a tájékozódásban, az újabb elmélyülésben.

Az elkövetkező esztendő hozadéka volt – sajnos, kihagyásokkal – a Móra Könyvkiadó által megjelentetett *Így élt...* sorozat, az Akadémiai Kiadó által megjelentetett *Kortársaink...*, a Gondolat Kiadó *Nagy Magyar Írók...*, a Szépirodalmi Könyvkiadó *Arcok és vallomások* nagy szériát megélt könyvei. Megannyi út, megannyi szélesre tár kapu a megismerés folyamatában. Megannyi győzelem azok fölött, akik e köteteket elzárni kíváncsoztak előlünk.

Az előbbieket méltó folytatójának bizonyult a Nap Kiadó által, Domokos Mátyás szerkesztésében útra bocsátott *In memoriam* és *Emlékezet* sorozata. Szolgálatát, szándékát folytatják – más-más formában – a kiadó *Egy vers és Költők a Költőről* című sorozatai.

Figyelmet érdemlő vállalkozásba kezdett a budapesti Magyar Napló folyóirat: időszakos kiadványként, rendkívül igényes, művészi nyomdai kivitelezésben bocsátotta útjára 2013-ban az Irodalmi Magazin című mellékletét, rendkívül hasznos segédeszközt adva az irodalomtanárok kezébe. A sorozat céljáról a Beköszöntő sorokból nyerhetünk hasznos információt: a Magyar Napló negyedévenként megjelenő Irodalmi Magazinja „nem tanítani akar, mégis hasznos mulatság lesz, útba igazítani sem kíván, csupán felkínál egy utat, nem toladok a történeteivel, csak jólnevelten felajánlja a társaságát az utazás óráira. Hogy ez fényűzés? Persze, de kevesebbért elindulni sem lett volna érdemes. »Walter, hallod-e a magyarok énekét, miképpen zeng?« – hangzottak Szent Gellért püspök szavai a legenda szerint. Az archaikus népköltészettől Weöres Sándor Rongyszőnyegéig és a kortárs irodalomig mindez él és alakul a közös emlékezetben, önkéntelen szavainkban, borús és derűs kedvünk rejtekútjain.”

Kivel is kezdhették volna, mint Illyés Gyulával, születése 110. évfordulója apropóján. Őt követte a Márai Sándor, Gárdonyi Géza, Krúdy Gyula, Zrínyi Miklós, Nagy László életét és életművét bemutató kötet, s közbevetőleg, egy-egy antológia – *Írók és alkotók a Nagy Háborúról*, annak

kitörése 100. évfordulója alkalmából, illetve a *Balatonhoz kötődő irodalmi emlékeket* elősorakoztató alkotások csokrával.

A sorozat köteteit odailleszttem virtuális katedrám hátszágát jelentő polcaim eszköztárába, ahová vissza-visszanyúlok, hogy – írásaim megalapozandó – ismereteimet frissítsem, hogy egy-egy irodalmi jelenséget szélesebb körűen megismerhessek, értelmezhessek. Ugyanakkor, akaratlanul is elindítottak bennem egy gondolatsort azokból az időkből, amikor a kolozsvári egyetem reményteli és lelkes tanárjelöltjeként magam is színes tanórákról álmodtam, amikor kezdő tanárként – jobb napokon – óráimat vonzóbbá, szemléletesebbé szerettem tenni. Felébresztette továbbá bennem a lelkiismeret-furdalást az elhagyott katedráért, amelyhez oly hamar hűtlen lettem, amelyre csak ritka alkalmanként, beugró helyettesítőként léphettem.

Újságíróként is makacs következetességgel vásároltam az irodalmi műveket, vásároltam az irodalomtörténeti munkákat. A tudatalattiban – bár tudva tudtam, hogy az eltávolodás, a cserbenhagyás végleges – ott rejlett a tanári álom, egyfajta virtuális katedra, amelynek szellemi építőanyagát folyton gyarapítani kell, lépést tartani az idővel, mely mind messzebb és messzebb sodort az apám álmodta hivatástól.

Hetvenhat év magasából fölvetődik a kérdés: Érdemes volt-e?

Érdemes volt-e rögeszmésen ragaszkodni ahhoz, ami mára egy szobát megtöltő könyvek összegyűjtéséhez vezetett? Bennem is fölmerül a Vörösmarty Mihály által megfogalmazott kérdés: „Országok rongya! Könyvtár a neved, / De hát hol a könyv, mely célhoz vezet? / Hol a nagyobb rész boldogsága? – Ment-e / A könyvek által a világ elébb?” A lelkem mélyét felkavaró gondolat nemcsak a Gutenberg-galaxist veszélyeztető, a világhálón bekövetkezett kulturális fordulat miatt vetődik fel bennem, nemcsak a betűvetés megtanítását mellőző nevelési vadhajtások, hanem a jövőnket radikálisan fenyegető, a nemzeti létet és műveltséget elsöpörni kívánó hegemonisztikus/globalizációs törekvések, az Európától idegen kultúrák elsöprő áradata mondatja velem...

Az ember, az én koromban, önkéntelenül is számadást készít. Mi kerül a mérleg serpenyőjének jobb s bal tányérjára? Minden pesszimizmus ellenére, könyveimet tekintem ama kincsek egyikének – családom mellett és után a legnagyobbnak –, amit az jelent számomra. Hasztalan volt? Haszontalan volt? A cserbenhagyott pedagógiai álom makacsul visszatérő reminiscenciája? Nehéz megválaszolni a kérdést.

Ha valakit meg akarunk ismerni, lelke mélyére kívánunk bepillantani – mélyen a szemébe nézünk. Ugyanez mondható el akkor is, ha tekintetünk végigpásztázza a polcokat: a könyvek alapján következtethetünk a gyűjtő személyiségének arculatára is. Bennük és általuk arcunk földi mása rajzolódik ki. Sok szép és gazdag személyi könyvtár sorsa kérdőjeleződött meg a gyűjtő halála után. Ez engem is foglalkoztat. Könnyű azt mondani: utánam az özönvíz... És mégsem mondom, hisz könyveim alakították, csiszolták gondolkodásomat, szándékaimat, nevelték/növesztették azt a gondolatcsírákat, amely tudatosította bennem azt az érzést, hogy az Írás nemcsak kenyérforrás, hanem a szó nemes értelmében vett Szolgálat. A könyvek segítettek hozzá, hogy jobban megismerhessem és értelmezzem az engem körülvevő világot, azok segítettek abban, hogy felismerjem: mi a szép, a jó, az igaz és a szent az életben, hogy írásaimban felmutathassam, olvasóimat is elindíthassam ezen a csodálatos szellemi ösvényen. Vigasztalhat a tudat, hogy a gyűjtőszenvedély mégsem volt hasztalan: beépült abba sok száz írásba, amely tollamból fakadt, jeleként annak a reménynek, hogy talán mégsem éltem hiába.

A szerzőről:

Máriás József ny. újságíró. Felsőbányán született, a történelmi Szatmár megyében, 1940. január 30-án. Elemi iskoláit szülővárosában, a gimnáziumot Nagybányán végezte, 1957-ben. 1962-ben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv- és irodalomtanári képesítést nyert. 1964-től a nagybányai Bányavidéki Fáklya, 1968 és 1990 között a Szatmári Hírlap, 1990 és 2001 között a Szatmári Friss Újság munkatársa. 2001 decemberétől Nyíregyházán él.

Előszeretettel foglalkozott az irodalom népszerűsítésével. Első recenziója 1965 márciusában jelent meg. Az eltelt évtizedek alatt több száz írásban ismertette a klasszikus és az erdélyi magyar irodalom alkotóinak műveit, különösképpen Németh László, Sütő András és Beke György munkásságát.

A nyolcvanas évektől erdélyi és magyarországi folyóiratok – a kolozsvári Utunk, Korunk, Erdélyi Múzeum, Művelődés, Keresztény Szó, a csíkszeredai Székelyföld, a zilahi Hepehupa, illetve a Hitel, a Magyar Napló, a nyíregyházi Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle és Pedagógiai Műhely, az érdi DUNA–Part, a soproni VÁRhely, a székesfehérvári VÁR, a sárospataki Zempléni Múza, a vásárosnaményi Partium, az egri Agria, a szendrői Hegyvidék –, valamint antológiák közölték esszéit, tanulmányait. A Magyar Elektronikus Könyvtár öt önálló kötetben jelentette meg írásait.

1995 és 2002 között szerkesztette a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kiadásában megjelent könyvnaplót. A nagybányai Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadásában megjelent EMKE Füzetek sorozatban szerkesztette az In memoriam Németh László és a Felsőbányai Kalauz című köteteket.

Irodalomkritikai és irodalomtörténeti munkásságát – az írást – szolgálatnak tekinti: hidat építeni az alkotók, a művek és az olvasók között, fölmutatni bennük azokat az „üzeneteket”, amelyek életünket, gondolatainkat, érzelmeinket gazdagítják.

A Magyar Írószövetség tagja.